

Uniwersytet Rzeszowski

Wydział Socjologiczno-Historyczny

Barbara Januszkiewicz

Tytuł rozprawy doktorskiej:

***Kulturotwórcza rola organizacji polonijnych w podtrzymywaniu
i rozszerzaniu nauczania języka polskiego na przykładzie***

Niżyna

Rozprawa doktorska
napisana pod kierunkiem
dr hab. prof. UR Andrzeja Bonusiaka

Rzeszów 2015

Spis treści

Wykaz stosowanych skrótów w pracy	4
WSTĘP	6
ROZDZIAŁ I	13
POLACY W OBWODZIE CZERNIHOWSKIM	13
1.1. Mniejszości narodowe	13
1.2. Podstawy prawne funkcjonowania mniejszości polskiej na Ukrainie	22
1.3. Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej	30
1.4. Charakterystyka polskiej diaspory obwodu czernihowskiego	39
ROZDZIAŁ II	46
ŚLADAMI POLAKÓW NA CZERNIHOWSZCZYŹNIE	46
2.1. Rola polskiej szlachty w rozwoju cywilizacyjnym Niżyna	46
2.2. Polityczno - obywatelskie życie Polaków w 1917 roku	53
2.3. Polacy w okresie międzywojennym	61
2.4. Polacy Niżyna i ślady polskości	73
2.5. Niżyńskie Poloniki	83
ROZDZIAŁ III	95
DZIAŁALNOŚĆ KULTURALNA STOWARZYSZENIA POLAKÓW „ASTER”	95
3.1. Zadania i cele statutowe	95
3.2. Imprezy cykliczne	100
3.2.1. Święta narodowe	100
3.2.2. Święta religijne	105
3.2.3. Inne imprezy	108
3.3. Działalność publicystyczno-naukowa	116
3.4. Współpraca z państwowymi organami i innymi organizacjami	128
ROZDZIAŁ IV	138
NAUCZANIE JĘZYKA POLSKIEGO W OBWODZIE CZERNIHOWSKIM	138
4.1. Charakterystyka kształcenia polonistycznego	138
4.2. Język polski w lokalnym systemie oświaty	145
4.3. Język polski w Niżynie	153
4.3.1. Uczniowie	153
4.3.2. Nauczyciele	161
4.3.3. Perspektywy	170

ROZDZIAŁ V	176
ROLA KOŚCIOŁA W UPOWSZECHNIANIU ZNAJOMOŚCI JĘZYKA I KULTURY POLSKIEJ	176
5.1. Specyfika parafii rzymskokatolickich w obwodzie czernihowskim.....	176
5.2. Współpraca z organizacjami polonijnymi	191
5.3. Działalność charytatywna	199
ZAKOŃCZENIE	207
WYKAZ FOTOGRAFII, MAP, TABEL, SCHEMATÓW I WYKRESÓW	210
BIBLIOGRAFIA	215
Aneks	238

Wykaz stosowanych skrótów w pracy

CCCP – Związek Sowieckich Socjalistycznych Republik

CKO - Centralny Komitet Obywatelski

CKP – Centrum Kultury Polskiej

CODN – Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli

DPU - Państwowy Urząd Polityczny.

ESOKJ - Europejski Systemu Opisu Kształcenia Językowego

FOPnU – Federacja Organizacji Polskich na Ukrainie

GPU - Państwowy Zarząd Polityczny

KNS - Komitet Niezamożnych Chłopów

MEN – Ministerstwo Edukacji Narodowej

MON – Ministerstwo Oświaty i Nauki

NATO - Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego

NDU – Niżyński Państwowy Uniwersytet

NKWD - Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych

NKWS - Narodowy Komisariat Spraw Wewnętrznych

OGPU - Zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny

OMI - Misjonarze Oblaci Maryi Niepokalanej

ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych

ORPEG - Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą

ORPEG-PCN - Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą - Polonijne Centrum Nauczycielskie

OSO - Centralna Trójka, kolegium specjalne przy GPU/NKWD, zaoczny sąd administracyjny

PCRWK - Prezydium Czernihowskiego Rejonowego Wykonawczego Komitetu

PTPOW - Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny

RFSRR - Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka

RP – Rzeczypospolita Polska

SBU - Służba Bezpieczeństwa Ukrainy

SRSR - Socjalistyczna Rosyjska Republika Sowiecka

UNKWD - Zarząd NKWD (lokalne zarządy UNKWD republik i obwodów wchodziły w skład centralnego, moskiewskiego UNKWD)

USRR – Ukraińska Socjalistyczna Republika Radziecka

WCzK - Ogólnorosyjska Nadzwyczajna Komisja do Walki z Kontrewolucją i Sabotażem

WKP(b) - Wszechzwiązkowa Partia Komunistyczna (bolszewików)

ZPnU – Związek Polaków na Ukrainie

ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

WSTĘP

Zmiany ustrojowe na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku w Europie umożliwiły narodowe odrodzenie Polaków w krajach byłego ZSRR. Obalenie komunizmu w Polsce w 1989 roku i proklamowanie niepodległej Ukrainy w 1991 roku pozwoliło na stworzenie nowych podstaw stosunków polsko-ukraińskich. Zostały zawarte porozumienia dwustronne pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Ukrainy, umożliwiające prawną ochronę obywateli przynależących do mniejszości narodowych oraz prawne działanie organizacji zrzeszających wspólnoty narodowe. Minione lata suwerenności politycznej przyczyniły się do rozwoju życia kulturalnego obu narodów zamieszkujących Polskę i Ukrainę. W kraju i za granicą powstały liczne organizacje i stowarzyszenia polonijne, podejmujące zadanie odrodzenia i rozwoju polskiej kultury, podtrzymywania i pielęgnowania polskości oraz rozszerzania nauczania języka polskiego. Działalność kulturalno-oświatowa większości organizacji na Ukrainie opiera się na programach, których realizacja dofinansowywana jest przez władze RP, a sprawy Polonii i Polaków zamieszkałych za granicą i współpraca z nimi stanowią istotny element polskiej polityki zagranicznej.

Od chwili uzyskania niepodległości przez Ukrainę można zauważyć, że stowarzyszenia zrzeszające ludność polskiego pochodzenia bezpośrednio włączyły się w propagowanie kultury narodowej w lokalnych środowiskach polonijnych. Bez ich udziału nie mogłyby się odbywać obchody świąt narodowych i religijnych, festiwale kultury polskiej, konkursy recytatorskie, występy zespołów pieśni i tańca, wspólne imprezy, udział dzieci z Ukrainy w organizowanych w Polsce koloniach, rozwój środków masowego przekazu i wszechstronnych kontaktów z Polską. Wraz z odrodzeniem życia kulturalnego Polaków na Ukrainie rozwinęło się nauczanie języka polskiego. Z inicjatywy środowisk polonijnych powstały liczne punkty kształcenia polskojęzycznego przy szkołach, instytucjach i parafiach.

Jednym z obwodów Ukrainy, na terenie którego doszło do reaktywowania działalności polonijnej, było województwo czernihowskie, gdzie powstały trzy organizacje zrzeszające obywateli ukraińskich polskiego pochodzenia: Stowarzyszenie „Polska Przystań” w Czernihowie, Kulturalno-Oświatowe Stowarzyszenie Polaków „Aster” w Niżynie i Kulturalno-Oświatowy Związek Polaków w Prylukach. Wśród wymienionych stowarzyszeń niebagatelną rolę w propagowaniu polskiej kultury

i języka odgrywa najprężniej działająca w tym obwodzie polska organizacja miasta Niżyna.

Niżyn (Nieżyn, w języku ukraińskim Ніжин) jest drugim pod względem ludności miastem obwodu czernihowskiego (ok. 74 tys. mieszkańców), położonym nad rzeką Oster, około 150 km na północ od Kijowa¹.

W latach 2008-2012 zostałam delegowana przez obecny ORPEG do pracy na rzecz środowiska polonijnego w Niżynie. Z tego powodu bezpośrednio byłam zainteresowana pracą polonijnych organizacji, kultywowaniem polskości w lokalnych społecznościach. Kiedy zaistniała możliwość podjęcia tematu badawczego, związanego z działalnością kulturalno-oświatową polskiej diaspory obwodu czernihowskiego, ze szczególnym uwzględnieniem miejsca mojej pracy - Niżyna, zdecydowałam się na zbieranie materiałów empirycznych, dokumentujących przejawy aktywności tej organizacji. Rezultatem moich zainteresowań naukowych stała się niniejsza rozprawa, której zadaniem miało być ukazanie roli, jaką odgrywają stowarzyszenia polonijne w podtrzymywaniu oraz promowaniu nauczania języka polskiego, a także w kształceniu świadomości narodowej, wywieraniu wpływu na organizowanie życia kulturalnego Polaków zamieszkujących tereny obecnej Ukrainy.

O Polakach na Ukrainie powstały w kraju i za granicą liczne publikacje, podejmujące zagadnienia kulturotwórczej roli organizacji polonijnych, historycznych związków ziem obecnej Ukrainy z Polską, jak też dziejów mniejszości polskiej i jej współczesnego życia. Niestety, w Polsce są wciąż mało znane i zbadane losy diaspory polskiej obwodu czernihowskiego oraz aktywność kulturalna i oświatowa, jaką prowadzą tutejsze stowarzyszenia. Wybrane środowisko polonijne działające na terenie obwodu czernihowskiego, w tym Niżyna, nie było dotąd przedmiotem specjalnych badań. W roku 1999 Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Aster”, zrzeszające obywateli ukraińskich polskiego pochodzenia miasta Niżyna, otrzymało status prawny, odpowiadający obecnym normom rejestracji organizacji społecznych. Stowarzyszenie, zgodnie z założeniami statutowymi, realizuje zadanie popularyzacji kultury polskiej. Organizuje życie kulturalne lokalnej diaspory, angażując w nią nie tylko ludność polskiego pochodzenia, ale i ukraińską. Wykonując zadania statutowe, Stowarzyszenie Polaków „Aster” podejmuje starania na rzecz wprowadzania języka polskiego do

¹ Liczba mieszkańców na dzień 01.01.2011 r., Państwowy Komitet Statystyczny Ukrainy, Kijów 2011, na stronie: http://olhovatka-online.ru/books/chislennost_naseleniya_ukr20011.pdf (wejście: 15.12.2014); por. Г. Дудка, В. Ярешко, *Nizhyn*, НДПУ, Ніжин 2003, s. 3.

lokalnego systemu oświaty, pragnąc stworzyć wspólne środowisko kulturowe, które pomagałoby wychowywać młodzież jako świadomych, społecznie aktywnych obywateli, chroniących i wzbogacających kulturę Czernihowszczyzny². Wprawdzie analizowane w rozprawie Stowarzyszenie Polaków „Aster” miasta Niżyna posiada dokumentujący swój dorobek kulturalny, oświatowy i naukowy cykl książek *Polacy Niżyna*³, jednak ma on tylko zasięg lokalny, a materiały w nim zawarte w większości napisane są w języku ukraińskim. Ponadto na łamach regionalnej prasy ukazują się w języku ukraińskim artykuły, które omawiają imprezy i spotkania przeprowadzone przez stowarzyszenie. Lokalny i ukraińskojęzyczny charakter materiałów, przedstawiających życie polskiej diaspory Niżyna, z pewnością nie sprzyjał poznaniu w Polsce kulturotwórczej działalności tej organizacji. Równie interesującym obszarem badawczym jest sama historia Niżyna i obwodu ze względu na wielowiekową polską obecność w tym rejonie, nie ujmowaną dotychczas w polskiej literaturze przedmiotu.

Dlatego, analizując materiał empiryczny, postawiłam za główny cel niniejszej pracy zbadanie roli organizacji i związków polonijnych w podtrzymywaniu i rozszerzaniu nauczania języka polskiego, promowaniu polskiej kultury na przykładzie Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia Polaków „Aster” miasta Niżyna. Wśród moich zamierzeń badawczych znalazły się: ukazanie sposobów realizacji przez wspomnianą organizację celów i zadań statutowych, pokazanie mechanizmów organizowania życia kulturalnego i udziału w nim władz lokalnych i innych instytucji, tudzież ukazanie roli parafii rzymskokatolickich obwodu czernihowskiego w upowszechnianiu znajomości języka i kultury polskiej oraz znaczenia pracy osób duchownych, pochodzących z Polski, na wpływ doskonalenia sprawności polskojęzycznych miejscowej diaspory. Jednocześnie celem pracy było przybliżenie dziedzictwa kulturalnego polskiej diaspory na Czernihowszczyźnie, a w szczególności na ziemi niżyńskiej, a także ukazanie sylwetek niektórych wybitnych Polaków, którzy swoim życiem dawali świadectwo wartości humanitarnych i dowód polskiego pochodzenia. Zadaniem pracy było również przedstawienie aktów prawnych, na mocy

² Statut Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia „Aster” w Niżynie obywateli ukraińskich polskiego pochodzenia, zarejestrowany - Wykonawczy Komitet Miejskiej Rady Narodowych Deputatów miasta Niżyn, nr 59 big 01.03.99, nr 29, rozdz. II, p. 4.

³ *Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів*, Випуск 1, „Знання України”, Київ 2002; *Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів*, Випуск 2, Ніжин 2004; *Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів*, Видавництво “Аспект-Поліграф”, Ніжин 2007; *Поляки в Ніжині. Культура, освіта, наука*, Випуск 4, Ніжин 2010; *Поляки в Ніжині. Культура, освіта, наука*, Випуск 5, Ніжин 2012.

których polskie związki realizują swoją działalność oraz ukazanie struktury organizacyjnej polskich stowarzyszeń.

W celu realizacji tak określonych badań sięgnęłam do szerokich i zróżnicowanych źródeł różnego pochodzenia. W swoich badaniach wykorzystałam zarówno zbiory archiwalne przechowywane w Państwowym Archiwum Obwodu Czernihowskiego w mieście Czernihów i jego oddziale w Niżynie⁴, jak i zbiory organizacyjno-instytucjonalne: statuty i sprawozdania organizacji, z którymi współpracowałam⁵. Ponadto sięgnęłam do materiałów osobistych, zgromadzonych w czasie mojej kilkuletniej pracy na Ukrainie. Szeroko korzystałam również z dokumentów, w tym ukraińskojęzycznych, określających formalno-prawne funkcjonowanie organizacji mniejszości narodowych w tym kraju, będących wytworami władz polskich i ukraińskich, dostępnych w wersji drukowanej i Internecie. Niezwykle cenna okazała się lektura zbioru *Polacy w Niżynie*, a w szczególności publikacje Maksima Potapenko⁶, Wiktora Emiljanowa⁷, Włodzimierza Simonenko⁸ oraz polska prasa wydawana na Ukrainie: „Dziennik Kijowski. Pismo społeczne, ekonomiczne i literackie”, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, a także Internet. Spośród wartościowych opracowań, dotyczących współczesnego życia Polaków na Ukrainie, wymienić należy publikacje Andrzeja Bonusiaka⁹, Romana

⁴ Державний Архів Чернігівської Облaсті (ДАЧО), *Метрична книга із записами про народження Польського костела м. Ніжина 1915-1919*, Ф. № 679, Оп. № 10, Спр. № 3168; Державний Архів Чернігівської Облaсті в м. Ніжині (ДАЧОН) – спр 3662, 3669, 4160, 4164, 4662.

⁵ *Statut Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia „Aster” w Niżynie...*; *Statut Drohobyckiego Oddziału Nauczycieli – Polonistów Ukrainy im. Św. Rodziny*, zarejestrowany postanowieniem Komitetu Wykonawczego Rady Miejskiej w Drohobyczu dn. 19.08.2004, nr 243; Sprawozdania Stowarzyszenia Polaków „Aster” do „Wspólnoty Polskiej” z lat 2008-2012; Sprawozdania z rocznej działalności i plany pracy Stowarzyszenia Polaków „Aster” i Centrum Kultury Polskiej w Niżynie w latach 2008-2012.

⁶ М. Потапенко, *Поляки Чернігівщини у I чверті ХХ століття: на злімі трьох епох* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 2; М. Потапенко, *Польська шляхта на Ніжинщині в XVII-XVIII століттях* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 3; М. Потапенко, *Громадсько-політичне життя польської спільноти в 1917 р.* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 4.

⁷ В. Ємельянов, *Ксьондз Петро Барановський, ніжинський в'язень Соловецького табору* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1; В. Ємельянов, *Репресії проти польського населення в Ніжині 1937-1938 років* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1.

⁸ В. Симоненко, *Втрачена пам'ятка готики* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1; В. Симоненко, *Поляки в Ніжині* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1.

⁹ A. Bonusiak, *Początki oświaty polonijnej w niepodległej Ukrainie. Cele, kierunki i metody działania* [w:] „*Studia Społeczno-Polityczne*”, t. 3, pod. red. A. Andrusiewicza, Rzeszów 2009; A. Bonusiak, *Polacy w niepodległej Ukrainie, analiza strukturalno-funkcjonalna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013; A. Bonusiak, *Polityka polonijna państwa polskiego na Ukrainie w świetle sprawozdań Stowarzyszenia Wspólnota Polska* [w:] *Fenomen pogranicz kulturowych: współczesne tendencje. Zbiór prac naukowych*, t. IV, pod. red. L. Suchomłnowa, Piła – Berdiańsk 2012; Bonusiak A., *Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania Polaków w niepodległej Ukrainie* [w:] *Życie społeczne Polaków na Wschodzie. Wybrane zagadnienia*, pod red. A. Bobryk, Siedlce 2007; A. Bonusiak, L. Suchomłnow, *Wspólnota Polska w Berdiańsku, Wyzwania współczesności. Monografia*, Donieck, Jugo-Wostok 2008.

Dzwonkowskiego¹⁰, Piotra Eberhardta¹¹ i Henryka Strońskiego¹². W celu uzupełnienia badań sięgnęłam również po źródła wywołane. W wyniku przeprowadzonych starań udało się mi przeprowadzić wywiady z ważnymi działaczami organizacji polonijnych, nauczycielami, osobami duchownymi, przedstawicielami wydziałów oświaty i kultury pracującymi w tym obwodzie. Pozyskane w trakcie rozmów informacje posłużyły do uzupełnienia materiału badawczego.

Zdaję sobie sprawę, że z racji podjętej przeze mnie tematyki warto byłoby przebadать dokumenty MSZ, jednak są one niedostępne przez ćwierć wieku. Można byłoby również dotrzeć do materiałów senackich, jak też Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” i innych stowarzyszeń, uznałam jednak, że bardziej wartościowe od nich są badania przeprowadzone bezpośrednio. Dlatego sięgnęłam po ankiety, wywiady i rozbudowaną kwerendę na miejscu. W tym celu dla potrzeb badawczych opracowałam kwestionariusz ankiety skierowany do prezesów organizacji, nauczycieli, księży, sióstr zakonnych zajmujących się językiem i kulturą polską w obwodzie czernihowskim. W kwestionariuszach zastosowałam pytania otwarte, czyli takie, które nie są wyposażone w żadną konkretną odpowiedź i które pozostawiają respondentowi pełną swobodę w wyborze treści i zakresu udzielanych odpowiedzi. Ponadto kwestionariusze ankiet zawierały tabele związane z nauczaniem języka polskiego oraz z liczbą, wiekiem, płcią, wykształceniem i wyznaniem członków organizacji polonijnych. Respondenci mieli wstawić w rubrykach odpowiednie wartości. Wyniki ankiet zestawiałam pod względem liczbowym i procentowym. Rezultaty ankiet przedstawione zostały w formie tabel i wykresów, co umożliwia prezentację materiału w postaci zwartej i przejrzystej.

¹⁰ R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939. Zarys historii*, Lublin 1997; R. Dzwonkowski, *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR 1917-1939*, Lublin 1997; R. Dzwonkowski, *Mniejszości narodowe a ewangelizacja. Białoruś-Ukraina*, KUL, Lublin 2004; R. Dzwonkowski, O. Gorbaniuk, J. Gorbaniuk, *Postawy katolików obrządku łacińskiego na Ukrainie wobec języka polskiego*, Lublin 2001; R. Dzwonkowski, *Stan badań nad historią Kościoła i życiem religijnym katolików obrządku łacińskiego w ZSRR (1917-1990)* [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, pod red. H. Kubiaka, T. Palecznego, J. Rokickiego, M. Wawrykiewicz, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992.

¹¹ P. Eberhardt, *Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej na Białorusi i Ukrainie według ostatnich spisów powszechnych*, „Wspólnota Polska, pismo poświęcone Polonii i Polakom za granicą”, nr 1/2003; P. Eberhardt, *Polska ludność kresowa, Problematyka liczebności ludności polskiej na Ukrainie i ukraińskiej w Polsce*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2009, z. 4; P. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Ukrainie w XX wieku*, Warszawa 1994.

¹² H. Stroński, *Nieudany eksperyment. Treść, formy i skutki sowietyzacji ludności polskiej na Ukrainie w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku* [w:] *Polska droga do Kazachstanu*, pod red. T. Kisielewskiego, Wydawnictwo Instytutu Historii PAN, Warszawa 1998; H. Stroński, *Problemy narodowego odrodzenia Polaków na Ukrainie* [w:] *Między Polską a Ukrainą: pogranicze - mniejszości współpraca regionalna*, pod red. M. Malikowskiego, D. Wojakowskiego, wyd. "Mana", Rzeszów 1999; H. Stroński, *Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929-1939*, Warszawa 1998.

Zastosowane badania pozwoliły uzyskać niezbędny materiał empiryczny dotyczący nauczania języka polskiego w obwodzie czernihowskim, roli organizacji polonijnych i parafii rzymskokatolickiej w podtrzymywaniu i rozszerzaniu nauczania języka polskiego. Dostarczyły informacji na temat polskiej diaspory obwodu czernihowskiego. W niniejszej pracy wykorzystano również doświadczenia własne, wynikające z czteroletniego pobytu w Niżynie i dwuletniego w Drohobyczu. Podczas wykonywania obowiązków zawodowych miałam możliwość bliskiej współpracy ze Stowarzyszeniem Polaków „Aster”, poznania lokalnej polskiej diaspory miasta, współpracy z parafiami rzymskokatolickimi w obwodzie, organizacjami rządowymi i pozarządowymi oraz innym instytucjami zajmującymi się sprawami Polaków poza granicami kraju.

Przeprowadzone badania pozwoliły na ostateczne doprecyzowanie obszarów badawczych i zaowocowały ostatecznym kształtem pracy. Składa się ona z niniejszego wstępu, wykazu skrótów, fotografii, map, tabel, schematów i pięciu rozdziałów, w których mieszczą się podrozdziały, a także z zakończenia, aneksu i bibliografii.

We wstępie została zaprezentowana ogólna koncepcja pracy, przedstawiono pytania badawcze, omówiono organizację badań, strukturę pracy oraz opracowania i źródła wykorzystane w rozprawie.

Rozdział pierwszy, zatytułowany *Polacy w obwodzie czernihowskim* przedstawia położenie polityczno-masowe Polaków na Ukrainie. Obejmuje wyjaśnienie problemów terminologicznych związanych z nazewnictwem ludności polskiej, zamieszkującej tereny ówczesnej Ukrainy, zapoznanie z aktami prawnymi, na podstawie których opiera się funkcjonowanie polskiej diaspory. Zawiera też charakterystykę mniejszości polskiej obwodu czernihowskiego, z uwzględnieniem jej rozmieszczenia oraz liczebności oszacowanej na podstawie spisów powszechnych i badań.

Rozdział drugi, pt. *Śladami Polaków na Czernihowszczyźnie* przedstawia, rolę jaką Polacy odgrywali w życiu politycznym, społecznym i ekonomicznym ziemi czernihowskiej, na przestrzeni wieków. Obejmuje dorobek kulturalny, naukowy oraz ukazuje udział Polaków w życiu regionu. Zawiera dopełnienie obrazu współczesnej polskiej diaspory miasta poprzez ukazanie spuścizny kulturowej poprzednich pokoleń Polaków oraz materialnych śladów polskiej obecności w Niżynie.

Kolejny, trzeci rozdział, noszący tytuł *Działalność kulturalna Stowarzyszenia Polaków „Aster”* zawiera opis - na podstawie artykułów prasowych, publikacji oraz

własnych doświadczeń autorki niniejszej pracy - aktywności kulturalnej osób zrzeszonych w polskiej organizacji Niżyna. Przedstawia strukturę, zadania i cele statutowe, organizację imprez kulturalnych, działalność publicystyczno-naukową, współpracę z organami państwowymi i innymi organizacjami.

Czwarty rozdział, pt. *Nauczanie języka polskiego w obwodzie czernihowskim* zawiera charakterystykę kształcenia polonistycznego w tym regionie, sporządzonego na podstawie badań - kwestionariusza ankiety skierowanego do osób zajmujących się nauczaniem i promocją języka polskiego w obwodzie. Obejmuje akty prawne, na mocy których język polski funkcjonuje w ukraińskim systemie oświaty. Mieści organizację nauczania języka polskiego w Niżynie od roku 1999, czyli prawie od początku istnienia Stowarzyszenia Polaków „Aster”, do roku 2014.

W ostatnim, piątym rozdziale, zatytułowanym *Rola Kościoła w upowszechnianiu znajomości języka i kultury polskiej* omówiona zastała rola i miejsce parafii rzymskokatolickich w obwodzie czernihowskim w procesie pielęgnowania polskości oraz podtrzymywania polskojęzycznych sprawności parafian. Ukazano współpracę Kościoła z organizacjami polonijnymi oraz opisano działalność charytatywną podejmowaną przez duchowieństwo tego regionu.

Wszystkie tłumaczenia z języka ukraińskiego na język polski zawarte w niniejszej pracy są własne.

ROZDZIAŁ I

POLACY W OBWODZIE CZERNIHOWSKIM

1.1. Mniejszości narodowe

Badania porównawcze dotyczące sytuacji mniejszości narodowych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej dostarczają wielu interesujących wniosków, odnoszących się nie tylko do przeszłości, ale także do bieżących problemów życia społeczno-politycznego tej części naszego kontynentu¹³. Czym więc są mniejszości narodowe? Czy tradycyjne definicje odpowiadają realiom współczesnej rzeczywistości? Dla porządku warto sprecyzować pojęcie mniejszość narodowa, ponieważ w zależności od tego czy mamy do czynienia z definicją socjologiczną, prawniczą, czy psychologiczną, nacisk kładziony jest w nich na inne akcenty.

Mówiąc o mniejszościach narodowych, używa się określeń: wspólnoty, grupy społeczne, zbiorowości. W języku potocznym słowa te znaczą mniej więcej to samo, mogą być używane zamiennie, w socjologii jednak nie są synonimami. Ze względu na cechy jednostek, rodzaj panujących między nimi więzi, typ kontaktów i stopień integracji rozróżnia się kilka typów zbiorowości ludzkich. Piotr Sztompka wymienia ich sześć, są to: populacja, zbiór statystyczny, kategoria socjologiczna, kategoria społeczna, grupa społeczna i organizacja społeczna¹⁴. Grupę społeczną określa się jako zbiór jednostek, pomiędzy którymi występuje więź obiektywna, subiektywna i behawioralna, tzn. do grupy społecznej należą osoby podobne do siebie pod względem pewnej istotnej społecznie cechy lub kilku cech, ale różniące się pod tym względem od innych (więź obiektywna), mające świadomość tej różnicy, która wpływa na ich tożsamość zbiorową (więź subiektywna) oraz wśród których dochodzi do kontaktów i bezpośrednich interakcji (więź behawioralna). Kategoria społeczna ostatniej cechy nie posiada¹⁵.

Mniejszości narodowe, które zwykle są zbiorowościami dużymi, ze względu na brak bezpośrednich interakcji między wszystkimi członkami, są zaliczane do kategorii społecznych, natomiast w szczególnych warunkach – mniejszości skupionych i niezbyt licznych – mogą być grupami społecznymi. Stosując znaną typologię Tönniesa, czyli

¹³ Por. B. Halczak, *O konieczności prowadzenia badań porównawczych nad mniejszościami narodowymi w Europie Środkowo-Wschodniej* [w:] *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu*, red. B. Halczak, Zielona Góra 2006, s. 13.

¹⁴ Por. P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2012, s. 236-240.

¹⁵ M. Budyta-Budzyńska, *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, PWN, Warszawa 2010, s. 141.

podział wszystkich zbiorowości na wspólnoty i stowarzyszenia (Gemeinschaft i Gesellschaft), można uznać, że mniejszości narodowe, ze względu na typ kontaktów międzyludzkich, rodzaj więzi społecznych i charakter przynależności grupowej, są bardziej wspólnotami niż stowarzyszeniami, chociaż coraz częściej zdarza się, że przeobrażają się w celowościowe stowarzyszenia i grupy zadaniowe¹⁶.

Drugi problem terminologiczny, jak zauważa Małgorzata Budyta-Budzyńska, dotyczy relacji mniejszość narodowa – mniejszość etniczna. Obie kategorie występują niekiedy zamiennie, formalnie jednak określają różne zbiorowości. W artykule 27 „Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych” z 1966 roku stwierdza się, że w skład mniejszości etnicznych wchodzi mniejszości narodowe, grupy etniczne i grupy regionalne: "W państwach, w których istnieją mniejszości etniczne, religijne lub językowe, osoby należące do tych mniejszości nie mogą być pozbawione prawa do własnego życia kulturalnego, wyznawania i praktykowania własnej religii oraz posługiwania się własnym językiem wraz z innymi członkami danej grupy"¹⁷. Mniejszości narodowe traktowane są w tym dokumencie jako pewien podtyp mniejszości etnicznych, która jest tu kategorią szerszą i nadrzędną wobec mniejszości narodowej. Na ogół jednak przez mniejszość etniczną rozumie się nie do końca rozwiniętą mniejszość narodową, tj. taką, której brakuje pewnych cech, by stać się mniejszością narodową, na przykład skodyfikowanego języka, spisanej historii, kultury wysokiej. Mniejszość etniczna nie jest częścią żadnego z istniejących narodów¹⁸.

Niektórzy uważają, że podstawową różnicą między mniejszością etniczną a narodową jest istnienie zagranicznej ojczyzny. Takie rozróżnienie jest w polskiej ustawie o mniejszościach narodowych i etnicznych z 2005 roku – mniejszość narodowa ma zagraniczną ojczyznę, mniejszość etniczna takiej ojczyzny nie posiada¹⁹.

Według Michała Jagiełły za mniejszość narodową uważa się społeczność obywateli państwa, którzy wyróżniają się od pozostałych obywateli dominujących w tym państwie świadomością narodową. Często towarzyszą temu różnice języka, lecz nie jest to warunek konieczny. Czym innym są mniejszości narodowe, czym innym zaś

¹⁶ Tamże.

¹⁷ *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych*, Dz. U. z 1977 r., nr 38, poz. 167, tekst dostępny na stronie: isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19770380167&type=1 (wejście:25.02.2015).

¹⁸ M. Budyta-Budzyńska, op. cit., s. 141.

¹⁹ Zob. tamże, s. 141-143.

grupy etniczne. Podstawą tych pierwszych jest okrzepnięta identyfikacja narodowa, podstawą drugich – identyfikacja etniczna oraz regionalna w ramach jednego narodu²⁰.

Definiując kategorię mniejszość narodowa, podobnie jak w definicji narodu, można skupić się na procesie powstawania mniejszości narodowych (będzie to wtedy definicja genetyczna) lub podać konstytuujące mniejszość narodową cechy (tworzymy wtedy definicję substancjalną). Wśród definicji substancjalnych można wyróżnić definicje prawnicze i socjologiczne. Te pierwsze, konstruowane są na użytek instytucji państwowych i międzynarodowych, kładą nacisk na wielkość zbiorowości i jej status obywatelski. Określa się w nich warunki, na jakich państwo może uznać daną zbiorowość za mniejszość narodową i prawa, jakie w związku z tym faktem jej przyznaje. W ujęciu socjologicznym podkreśla się, że to cechy zbiorowości, a nie państwo decydują, czy zaliczona jest ona do mniejszości narodowych, zwraca się uwagę na obiektywną odrębność zbiorowości od większości wyrażającej się w języku, religii, kulturze i obyczajach oraz subiektywne poczucie odmienności i dążenie do jej zachowania, pomijając aspekt obywatelstwa, kwestię lojalności i praw, jakie państwo nadaje mniejszościom. W badaniach socjologicznych używa się definicji socjologicznych, w praktyce politycznej sięga się po definicje prawnicze²¹.

Najczęściej przywoływaną w literaturze definicją prawniczą jest definicja sformułowana w 1977 roku przez sprawozdawcę ONZ Francesco Capotortiego (1979). Mówi ona, że mniejszością narodową jest zbiorowość:

- znajdującą się w liczebnej mniejszości w stosunku do pozostałej ludności państwa,
- niemającą pozycji dominującej w państwie,
- której członkowie mają obywatelstwo państwa zamieszkania,
- której członkowie mają charakterystyczne cechy etniczne, kulturowe, religijne lub językowe odróżniające je od pozostałej ludności państwa,
- której członkowie wykazują solidarność w celu zachowania swojej kultury, tradycji, religii lub języka,
- której członkowie mają świadomość własnej odrębności i dążą do jej kultywowania²².

²⁰ M. Jagiełło, *Wspólnota w kulturze* [w:] *O potrzebie dialogu kultur i ludzi*, pod red. T. Pilcha, wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2000, s. 59.

²¹ M. Budyta-Budzyńska, op. cit., s. 146-147.

²² Tamże.

Biorąc pod uwagę różne kryteria, mniejszości narodowe można podzielić na wiele typów. Lili Młodzik na podstawie teorii socjologicznych do atrybutów mniejszości narodowej zaliczyła:

- liczebność - wielkość mniejszości jest ustalana w sposób nie tyle bezwzględny, ile relatywny; jest to cecha racjonalna, atrybut odniesienia; grupa mniejszościowa może liczyć zarówno kilku członków, jak i wiele milionów,
- odrębność fizyczną (bądź psychiczną) i kulturową, polegającą zwykle na odmienności rasy, pochodzenia etnicznego, języka, religii lub obyczajów; atrybut odrębności bywa podstawą wyróżnienia wielu kategorii i grup społecznych, lecz sam w sobie nie wystarcza im do nadania statusu mniejszości,
- intersubiektywną więź społeczną – mniejszość istnieje wyłącznie wtedy, gdy jest wyposażona w świadomość (w tym mit i ideologię) własnej odrębności i wynikających z tego faktu następstw społecznych, politycznych i prawnych,
- asymetrię alokacji i uczestnictwa w życiu kulturalnym, społecznym oraz politycznym i/lub dostępu do władzy, bogactwa, a także prestiżu,
- ograniczoną autonomię grupy – status mniejszości z zasady zakłada brak pełnej suwerenności, zwłaszcza politycznej,
- interes grupowy, integrujący mniejszość wokół wartości decydujących o jej cechach dystynktywnych, który mobilizuje członków mniejszości do aktywnej ochrony jej statusu,
- przypisany charakter członkostwa oparty na pochodzeniu i urodzeniu, a nie akcesie i wyborze,
- historyczno-symboliczny charakter mniejszości – zdarza się, że zachowuje swą moc nawet wtedy, gdy mniejszość przestaje istnieć (syndrom „ostatniego Mohikanina”)²³.

Ze względu na zastosowany aparat pojęciowy, jak zauważyła L. Młodzik, każda grupa etniczna może stanowić mniejszość w sensie socjologicznym, o ile znajduje się w strukturze społecznej o wyraźnej dominacji określonej kategorii czy zbiorowości społecznej. Wszystkie zbiorowości czy kategorie imigracyjne, mające status grupy etnicznej, mogą się okazać zarazem mniejszością, gdy z powodu niepełnej asymilacji zajmują podrzędne miejsce w strukturze społeczeństwa przyjmującego. Udział poszczególnych zbiorowości w procesie nowego typu społeczeństw narodowych jest

²³ L. Młodzik, *Problemy przewodzenia a rozwój mniejszości według Francisa* [w:] *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej...*, red. B. Halczak, Zielona Góra 2006, s. 51-52.

nierówny i zależy nie tylko od liczebności i materialnego wyposażenia emigrantów, ale także od historycznie uwarunkowanych zdolności popularyzacji i przekazania innym własnych systemów aksjonormatywnych²⁴.

Obecne terytorium Ukrainy Polacy zamieszkują od setek lat, a fakt istnienia ludności polskiej na tych ziemiach jest niepodważalny. Wzrost zainteresowań naukowych problematyką polonijną oraz dostrzeganie przemian i procesów wśród społeczności polonijnej na świecie sprawiły, że sens pojęcia „Polonia” nabrał nowych znaczeń, a w gronie badaczy powstały różnice terminologiczne, określające ludność polską żyjącą poza granicami kraju. Wcześniejsze polskie wpływy cywilizacyjne, kulturowe i polityczne na dalekich Kresach Wschodnich jako długotrwałe procesy umocniły polskość wśród społeczności nie tylko genetycznie polskiej, dlatego walka z polskością również wymagała czasu. Usilny proces wynaradawiania stosowany przez władze, zarówno w okresie carskim, jak i radzieckim, wywołał negatywne zjawisko – utratę polskiej tożsamości. Ponadto, np. polska biedota wiejska uległa procesowi asymilacji ze strony społeczeństwa ukraińskiego, tracąc nie tylko znajomość języka, ale i polski folklor. Zróżnicowanie polskiej ludności na Ukrainie, represje władz bolszewickich oraz jej stopień świadomości narodowej, spowodowały pośrednio utrudnienie w zakreśleniu wyraźnych ram pojęcia „Polonia”²⁵.

Jak zauważył Władysław Miodunka, wśród badaczy zawsze istniała świadomość różnic genetycznych między „Polonią zachodnią”, rozumianą jako zbiorowość, która powstała w wyniku procesu emigracji, a „Polonią wschodnią”, rozumianą jako polska mniejszość narodowa. Naukowiec zwrócił też uwagę, iż w latach 1970-1990 termin „Polonia” był używany w odniesieniu do Polaków i obcokrajowców polskiego pochodzenia, żyjących poza państwem polskim²⁶.

Mikołaj Iwanow, rozważając ewentualność zastosowania pojęcia „Polonia”, twierdzi, iż w stosunku do większości radzieckich Polaków o wiele trafniejsze byłoby określenie: polska mniejszość narodowa w ZSRR. Termin „Polonia” można, jego zdaniem, przyjąć tylko w bardzo ograniczonym zakresie. Ponadto M. Iwanow uważa, że - ze względu na prowadzoną intensywną politykę sowietyzacji - właściwsze jest używanie terminu „Polonia radziecka”. Uzasadnieniem dla niego na używanie tego

²⁴ Tamże.

²⁵ W. Wachowska, *Polska mniejszość narodowa i Polonia, Polska mniejszość narodowa i Polonia w ideologii komunistycznej*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie” 2009, nr 65, s. 15.

²⁶ W. Miodunka, *O koncepcję badań nad mniejszościami polskimi i Polonią w Związku Radzieckim* [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR...*, s. 89.

pojęcia jest fakt silnej indoktrynacji ideologicznej w duchu stalinowskim ludności polskiej, co ukształtowało szczególnie, dominujący typ Polaka radzieckiego, który swój uczciwy i patriotyczny stosunek do historycznej ojczyzny mógł ze względów bezpieczeństwa wyrazić jedynie w kręgu rodzinnym²⁷.

Należy podkreślić, że w innym kontekście pojawia się określenie „Polak radziecki” u Krystyny Sierockiej, która napisała: „Młode pokolenie, wzrosłe i wykształcone na tamtych terenach, nie posiadało jasno skryzalizowanego poczucia przynależności narodowej. Usiłując rozwiązać ten problem, posługiwano się często terminem radziecki Polak. W tym drugim znaczeniu określenie to było używane przez polskich komunistów lub aktywistów młodzieżowych i oznaczało nie tylko pewien stopień wynarodowienia, ale wręcz sowietyzacji”²⁸.

Termin „Polonia”, według Andrzeja Palucha, może oznaczać tylko agregat, czyli zbiór jednostek wyróżnionych ze względu na pewną przysługującą im cechę. „Można mówić o zbiorowościach, o grupach polonijnych – pisze A. Paluch – ale nie o zbiorowości polonijnej, czy o Polonii jako jednej grupie”²⁹. Rzeczywiście Polacy rozsiani na terytorium Ukrainy stanowią mozaikę grup, mających polski i nawet - w małżeństwach mieszanych niepolski rodowód, różniących się od siebie stopniem asymilacji i integracji w społeczeństwie ukraińskim, pozycją ekonomiczną, aktywnością polityczną, poziomem dobrobytu. Charakteryzują się również specyficznymi stereotypami duchowego stosunku do Polski. Jednak, jak zauważył Mikołaj Iwanow, zakres posługiwania się terminologią zaproponowaną poprzez A. Palucha jest dość ograniczony. Polacy na terenach byłego ZSRR zajmują bowiem wśród Polonii światowej szczególne miejsce. Bardziej uzasadnione naukowo, według niego, byłoby stosowanie terminu: polska mniejszość narodowa – ze względu na to, że przeważająca większość Polaków należy do autochtonicznej miejscowej ludności, mającej bogate tradycje kulturalnej i psychologicznej dominacji na tych ziemiach³⁰.

Nieco inny charakter ma pojęcie „Polonia”, które pojawiło się w Polsce w drugiej połowie XIX wieku na określenie wychodźców polskich do krajów zachodnich. Z czasem tym terminem zaczęto określać także polskie mniejszości narodowe w krajach ościennych.

²⁷ W. Wachowska, op. cit., s. 12.

²⁸ Tamże.

²⁹ Zob. A. K. Paluch, *Inkluzywne i ekskluzywne rozumienie terminu Polonia* [w:] *Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi*, pod red. H. Kubiaka, A. Palucha, Wrocław 1976, s. 50-59.

³⁰ Zob. M. Iwanow, *Stan i potrzeby badań nad polską mniejszością narodową w Związku Radzieckim* [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR...*, s. 37 –38.

W okresie międzywojennym pojawiło się również określenie „Polacy z zagranicy”, które miało między innymi oznaczać, iż emigracja polska jest częścią składową narodu polskiego. Posługiwano się również terminem „wychodźstwo polskie”, co niejako eliminowało polską ludność rodzimą za wschodnią granicą, w ZSRR. W tym czasie podjęto również próbę odpowiedzi na pytanie: Polacy czy polskiego pochodzenia? W rezultacie wyciągnięto wniosek, że w wyniku nieuchwytnego procesu asymilacyjnego powstaje typ Amerykanina czy Francuza polskiego pochodzenia. Tadeusz Łepkowski zaproponował, by ze względu na różny stopień asymilacji podzielić ludzi ze skupisk emigracyjnych na następujące kategorie: a) emigrant polski, b) emigrant polski zamieszkały w kraju innym, c) Polak z zagranicy, d) Polak-Francuz, Polak-Amerykanin itp., e) potomek Polaka z zagranicy, f) Francuz, Amerykanin itp. polskiego pochodzenia, g) Francuz, Amerykanin itp. częściowo polskiego pochodzenia³¹.

Józef Byczkowski określa terminem mniejszości narodowe wszystkie grupy etniczne i narodowościowe oraz odłamy narodowe nie posiadające na obszarze omawianego państwa własnej formy państwowości, a charakteryzujące się rozwiniętym poczuciem odrębności etniczno-grupowej i dążące do jej zachowania, co znajduje swój wyraz w pielęgnowaniu języka i tradycji wierzeń oraz różnych formach czynnego podkreślania i demonstrowania tej odrębności. Dla Wiktorii Wachowskiej „Polonię stanowią zbiorowości etnicznie polskiej ludności i nie tylko, osiadłej poza granicami Polski, których członkowie nie utracili poczucia związku z polskością lub przynajmniej zachowali świadomość polskiego pochodzenia, czemu dają niekiedy zewnętrzny wyraz”³².

Janusz M. Kupczak zwrócił uwagę, że przy porównaniu pojęć „Polonia” i „mniejszość narodowa” widać znaczną różnicę. Mniejszość narodowa jawi się jako bardzo stabilna grupa, zarówno pod względem struktury, jak i liczebności, którą łączy nieustannie więź etniczno-grupowa, a w dalszej kolejności kulturowa. W przypadku Polonii mamy do czynienia z mniej ostrym kryterium przynależności do niej, co niejako ułatwia zaliczenie do Polonii wielu różnych zbiorowości polonijnych na danym terenie, które najczęściej łączy więź kulturowa (nie w każdym przypadku językowa). W porównaniu z pojęciem mniejszość narodowa, która ma swoje odpowiedniki w innych językach: Minderheit, minority, nacjonalnyje mienszynstwa itd., pojęcie

³¹ W. Wachowska, op. cit., s. 13-14.

³² Tamże.

„Polonia” jest pojęciem polskim, używanym raczej przez osoby polskiego kręgu kulturowego (w tym polskich badaczy). Na forum międzynarodowym często utożsamia się je z mniejszością narodową. Jak zauważył badacz J. M. Kupczak, z punktu widzenia naukowego, niewłaściwym jest używanie pojęcia Polonia radziecka. Ze względu na określenie geograficznego usytuowania Polonii właściwsze jest mówienie o Polonii w Związku Radzieckim, Polonii na Ukrainie, Rosji itp. lub o Polonii ukraińskiej, rosyjskiej itp. Należy pamiętać, że pojęcie Polonia radziecka ma wymowę socjopolityczną i powstało w atmosferze propagandy agitacji bolszewickiej na rzecz akceptacji wszystkiego co radzieckie, np. naród radziecki, kobieta radziecka, człowiek radziecki itd. W ZSRR planowano w stosunku do ludności polskiej ukształtowanie nowego typu Polaka radzieckiego, czyli takiego, który uległ sowietyzacji. Określenie Polonia radziecka czy sowiecka wydaje się być krzywdzące i niewłaściwe w stosunku do społeczności polskiej zamieszkującej tereny byłego ZSRR. Większość ludności przeciwstawiała się procesowi bolszewizacji i pomimo represji nie zatraciła swojej tożsamości narodowej³³.

Na podstawie powyższych rozważań Polaków zamieszkujących obszar obecnej Ukrainy możemy podzielić na dwie grupy. Pierwszą stanowią polskie mniejszości narodowe powstałe w wyniku zmiany terytorium i statusu międzynarodowego państwa polskiego. Drugą grupę tworzą diaspory wytworzone pod wpływem trwających od połowy XVIII wieku przemieszczeń (z reguły niedobrowolnych) ludności polskiej na tereny byłego ZSRR³⁴.

Jak zauważył Hieronim Kubiak, mniejszości narodowe różnią się od diaspor emigracyjnych pod wieloma względami. Przede wszystkim różni je sposób zasiedlenia zajmowanego przez siebie terytorium. Pierwszą grupę stanowią Polacy zamieszkujący tereny na wschód od polskiej granicy państwowej ustalonej po II wojnie światowej. To nie oni przekroczyli granicę swego terytorium państwowego, lecz granice w wyniku ustaleń międzynarodowych i umów dwustronnych przecięły ich habitat, rozdzielając ojczyznę ideologiczną od prywatnej. Są to zbiorowości autochtoniczne wobec terytorium poprzez nie zamieszkiwanego, a nie rodowodowo-napływowe, o kulturze wytworzonej przez stulecia na tych ziemiach, a nie po prostu przeniesionej z innych mateczników. Są to mniejszości narodowe, a nie diaspory powstałe pod wpływem

³³ Zob. tamże, s. 15.

³⁴ H. Kubiak, *Polacy i Polonia w ZSRR: kwestie terminologiczne, periodyzacja, rozmieszczenie przestrzenne, szacunki ilościowe* [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR...*, s. 17.

procesu emigracyjno-osadniczego. Różni je stopień koncentracji przestrzennej – duży w przypadku mniejszości i mniejszy w przypadku diaspory. Oba typy zbiorowości odmiennie odnoszą się do procesów asymilacyjnych. Mniejszości z zasady bronią się przed tymi procesami – diaspory są na nie bardziej otwarte. Inaczej reagują na kraj, w którym mieszka większość narodu. Mniejszości narodowe występują wobec tego narodu – państwa jako wspólnoty, od której oczekują wsparcia i ochrony³⁵.

Jak można zaobserwować, niektórzy badacze za „Polonię” uznają tylko polską emigrację, nie określając tym mianem osób i ich potomków mieszkających na terenach, które w wyniku sowieckiej aneksji po 1939 roku przestały wchodzić w skład państwa polskiego. Argumentem dla naukowców, przemawiającym za takim stanowiskiem jest stwierdzenie, że ludzie ci nie wyjechali z Polski, tylko zmieniły się granice kraju i to ojczyzna ich „opuściła”.

Istnieje wiele definicji mniejszości narodowych, na których podstawie różne grupy narodowe mogą być zaliczone lub wykluczone z grona mniejszości narodowych. Jeżeli w definicji zawarty jest wymóg obywatelstwa państwa zamieszkania, to z grona mniejszości narodowych zostaną usunięci wszyscy ci, którzy takiego obywatelstwa nie posiadają. Jeśli w definicji jest wymóg historyczności, wieloletniego zamieszkania określonego terytorium, to mniejszościami narodowymi nie będą nowi emigranci, którzy – niekiedy posiadając nawet obywatelstwo – niedawno przybyli do swojej nowej ojczyzny. Jeśli w definicji uwzględnia się postulat posiadania zagranicznej ojczyzny, to z grona mniejszości narodowych wypadną wszystkie mniejszości bezpaństwowe. Widać zatem, że definicja mniejszości narodowej ma fenomenalne znaczenie i jej sformułowanie nie jest tylko zabiegiem formalnym³⁶.

Stosując terminologię Hieronima Kubiaka, ludność polską zamieszkującą ziemię niżyńską należy uważać za diasporę, która powstała w wyniku procesu emigracyjno-osadniczego. Pomimo krótkiej przynależności ziem obwodu czernihowskiego w wieku XVII do Rzeczypospolitej, nie powinno się tych terenów i mieszkających tam Polaków traktować tak samo, jak ludność zamieszkującą obszary wchodzące przez stulecia w skład Polski.

Na kształt obecnej polskiej diaspory Niżyna znaczący wpływ miały wydarzenia historyczne: wejście ziem guberni czernihowskiej w obszar imperium rosyjskiego, utrata niepodległości przez Polskę, rusyfikacja, a następnie sowietyzacja oraz otwarta

³⁵ Tamże, s. 17-18.

³⁶ M. Budzyńska, op. cit., s. 158.

walka z polskością, czynniki te nie przyczyniały się do umacniania poczucia tożsamości narodowej wśród Polaków zamieszkujących ten obszar.

Współczesna polska diaspora Niżyna składa się przede wszystkim z osób, które przybyły tutaj w poszukiwaniu lepszych warunków życia z innych obwodów Ukrainy wchodzących kiedyś w skład Rzeczypospolitej³⁷. Przykładem takiej osoby może być obecna prezes Stowarzyszenia Polaków „Aster” – Feliksa Bielińska, która przyjechała do Niżyna z obwodu winnickiego. Wśród polskiej diaspory miasta odnaleźć można rodziny, które zamieszkują te ziemie od pokoleń, o czym wspomina Alla Wasyluk pierwsza prezes polskiej organizacji Niżyna w rozmowie z Eugeniuszem Jabłońskim: „jedna z naszych członkiń podaje, że jej rodzina na pewno mieszka w Niżynie od XVIII wieku”³⁸, to jednak większość diaspory stanowią Polacy przybyli tu w XX wieku z powodów ekonomicznych.

Patrząc z kolei na polską wspólnotę na ziemi czernihowskiej z punktu definicji socjologicznych i prawniczych, należy uważać Polaków tam mieszkających za mniejszość narodową, ponieważ zgodnie z tymi definicjami posiadają oni niezbywalne cechy, które decydują o statusie mniejszości narodowej.

1.2. Podstawy prawne funkcjonowania mniejszości polskiej na Ukrainie

Z chwilą obalenia komunizmu w Polsce oraz proklamowania przez Ukrainę niepodległości stosunki polsko-ukraińskie mogły oprzeć się na nowych podstawach. 2 grudnia 1991 roku Polska jako pierwsze państwo na świecie uznała niepodległość Ukrainy. Miało to poważne znaczenie dla losu mniejszości polskiej na Ukrainie, a ukraińskiej w Polsce³⁹.

Po odzyskaniu przez Ukrainę suwerenności, Polska była zainteresowana korzystnym zakończeniem przemian ustrojowych w tym państwie. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej przyjął uchwałę odnoszącą się do ukraińskiej deklaracji niepodległości⁴⁰. Wyrażono przekonanie, że w ten sposób otwiera się „nowa epoka w historii stosunków polsko-ukraińskich. Powstanie zaś niepodległego państwa

³⁷ Por. J. Pyl, *Polonistyka Czernihowszczyzny* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 5, s. 11.

³⁸ Alla Wasyluk w *Warszawie* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1, s. 23.

³⁹ Por. W.A. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Ossolineum, Warszawa 2001, s. 382.

⁴⁰ K. Dziubińska-Wójcik, *Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1991-2005* [w:] *Mniejszość polska na Ukrainie. Mniejszość ukraińska w Polsce po 1989 roku*, red. A. Kasińska-Metryka, M. Gołoś, WSSMiKS, Chełm 2009, s. 21.

ukraińskiego jest ważnym wydarzeniem nie tylko dla samej Ukrainy, ale także dla Europy i całego świata. Wierzimy, że niepodległa Ukraina, budując demokrację, zapewni pełną realizację praw obywatelskich wszystkim swym mieszkańcom niezależnie od narodowości”⁴¹.

Stosunki między Polską i Ukrainą, od początku zostały oparte na solidnej bazie prawnej. Wyrazem tego było m.in. podpisanie *Umowy o handlu i współpracy* w 1991 roku i bardzo ważnego *Traktatu o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy* w roku 1992⁴². Preambuła *Traktatu* z roku 1992 wyrażnie mówiła o nienaruszalności granicy międzypaństwowej i braku wzajemnych roszczeń terytorialnych, kształtowaniu dobrosąsiedzkich stosunków w duchu przyjaźni, współpracy i wzajemnego szacunku zgodnie z prawem międzynarodowym. Ponadto zobowiązywała strony do rozwijania wzajemnej współpracy handlowej, transportowej i ekologicznej oraz o przyznaniu mniejszościom: polskiej na Ukrainie i ukraińskiej w Polsce praw do zachowania, wyrażania i rozwijania tożsamości narodowej przy równoczesnej lojalności wobec kraju zamieszkania. Zawarła również informację o współpracy w dziedzinie oświaty, kultury i nauki, ochronie zdrowia oraz stosunkach konsularnych i prawnych. Podpisany *Traktat* potwierdził, że przynależność do danej mniejszości narodowej jest sprawą indywidualnego wyboru konkretnej osoby i że nie mogą z tego powodu wynikać żadne niekorzystne następstwa. Podpisane deklaracje i traktaty stworzyły podstawy nowych przyjacielskich stosunków pomiędzy obydwooma narodami⁴³.

Podstawowym gwarantem normatywno-ustawodawczym praw mniejszości narodowych na Ukrainie jest ustawa zasadnicza Ukrainy. W preambule Konstytucji stwierdzono, że niniejszą Ustawę Zasadniczą uchwała: „Rada Najwyższa Ukrainy w imieniu ludu ukraińskiego - obywateli wszystkich narodowości, wyrażając suwerenną wolę ludu, opierając się na wielowiekowej historii tworzenia państwowości

⁴¹ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 grudnia 1991 r. w sprawie niepodległości Ukrainy, M. P. 1991, nr 45, poz. 317.

⁴² *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o handlu i współpracy gospodarczej*, Warszawa, 4.10.1991, Departament Prawny Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, „Monitor Polski”, nr 64, poz. 885, 886; *Traktat między Rzeczypospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy*, Warszawa, 18.05.1992, Dz. U. 1993, nr 125, poz. 573, dostępny na: isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19931250573&type=2 (wejście: 25.02.2015).

⁴³ Por. W. Bonusiak, *Polska i Ukraina po II wojnie światowej*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1998, s. 328; W. A. Serczyk, op. cit., s. 385.

ukraińskiej i na urzeczywistnieniu przez naród ukraiński, cały lud ukraiński prawa do samookreślenia...”⁴⁴.

Jak można zauważyć powyższy tekst preambuły podkreśla, że konstytucja Ukrainy została uchwalona w imieniu wszystkich obywateli, a więc i mniejszości narodowych zamieszkujących państwo⁴⁵.

Gwarantem poszanowania praw językowych mniejszości narodowych jest art. 10. ustawy zasadniczej, który zapewnia używanie oprócz państwowego języka innych języków: „Na Ukrainie gwarantuje się swobodny rozwój, używanie i ochronę języka rosyjskiego oraz innych języków mniejszości narodowych Ukrainy. Państwo popiera naukę języków obcych umożliwiającą porozumiewanie się między narodami. Możliwość stosowania różnych języków na Ukrainie gwarantuje konstytucja Ukrainy, a określa ustawa”⁴⁶. Istotnie ważny dla funkcjonowania języka polskiego w instytucjach państwowych jest art. 53. Konstytucji: „[...] Obywatelom należącym do mniejszości narodowych gwarantuje się, zgodnie z ustawą, prawo do nauki w języku ojczystym lub nauki języka ojczystego w państwowych i komunalnych instytucjach nauczania albo w ośrodkach kultury narodowej”⁴⁷.

Konstytucja zapewnia również obywatelom Ukrainy prawo zrzeszania się w partiach politycznych oraz organizacjach społecznych, w celu obrony ich praw i swobód⁴⁸, o czym traktuje art. 36.: „Obywatele Ukrainy mają prawo do zrzeszania się w partie polityczne i organizacje społeczne celem realizacji i ochrony swoich praw i wolności oraz w celu zaspokojenia interesów politycznych, ekonomicznych, społecznych, kulturalnych i innych, z wyjątkiem ograniczeń określonych w ustawie, z uwagi na interes bezpieczeństwa narodowego lub porządku społecznego, ochrony zdrowia ludności albo obrony praw i wolności innych ludzi (...)”⁴⁹.

Na podstawie tekstu ustawy zasadniczej można stwierdzić, że jednym z głównych zadań państwa, które wyznacza Konstytucja jest wspieranie konsolidacji oraz rozwoju ukraińskiej narodowości, jej historycznej świadomości, tradycji i kultury, a także rozwoju etnicznej, kulturowej, językowej oraz religijnej przynależności

⁴⁴ Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej 28 czerwca 1996 roku ze zmianami dokonanymi przez Radę Najwyższą w dniu 21 lutego 2014 roku, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/Ukraina2014.pdf> (wejście: 10.03.2014).

⁴⁵ Por. J. Makar, *Ochrona praw mniejszości narodowych we współczesnej Ukrainie* [w:] *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu...*, s. 212.

⁴⁶ *Konstytucja Ukrainy...*, rozdział I, art. 10.

⁴⁷ Tamże, rozdział II, art. 53.

⁴⁸ J. Makar, op. cit., s. 213.

⁴⁹ *Konstytucja Ukrainy...*, rozdział II, art. 36.

wszystkich mniejszości narodowych Ukrainy. W Konstytucji Ukrainy znajdują się również zapisy, które gwarantują obywatelom równe prawa i wolności. Zakazują dyskryminacji z powodu rasy, przekonań politycznych, wyznania, płci, pochodzenia narodowościowego, stanu posiadania, miejsca zamieszkania, języka. Konstytucja zapewnia także wszystkim osobom, które przebywają na terenie Ukrainy, prawo wolności wyznania i swobodnego wyboru światopoglądu⁵⁰.

Kolejnym ważnym dokumentem normującym funkcjonowanie prawne mniejszości narodowych na Ukrainie jest składająca się z 19 artykułów *Ustawa Ukrainy: O mniejszościach narodowych na Ukrainie* przyjęta przez Radę Najwyższą Ukrainy 25 czerwca 1992 roku. Głównym celem dokumentu jest „zagwarantowanie mniejszościom narodowym prawa do wolnego rozwoju”⁵¹.

Na szczególną uwagę w tej ustawie zasługują zapisy w artykułach 1. i 3. W pierwszym z nich ustalono, że: „Ukraina gwarantuje obywatelom republiki, niezależnie od ich pochodzenia narodowościowego, równe polityczne, socjalne, ekonomiczne oraz kulturalne prawa i wolności, popiera rozwój świadomości narodowościowej i wyrażanie swej tożsamości”. Z kolei w art. 3. ustawy zdefiniowano termin mniejszość narodowa: „Do mniejszości narodowych należą grupy obywateli Ukrainy, którzy nie są Ukraińcami z pochodzenia, wykazują poczucie świadomości narodowej i wspólnoty między sobą”⁵².

Szczególnie istotny dla zachowania i promocji języka, kultury polskiej jest art. 6. ustawy, w którym to: „państwo gwarantuje wszystkim mniejszościom narodowym prawa autonomii narodowo-kulturalnej: posługiwanie się i nauczanie w języku ojczystym, czyli uczenie się języka ojczystego w szkołach państwowych albo w narodowych stowarzyszeniach kulturalnych, rozwój narodowych tradycji kulturalnych, używanie symboliki narodowej, obchodzenie świąt narodowych, wyznawanie swojej religii, zaspokajanie potrzeb w zakresie literatury, sztuki, środków masowego przekazu, tworzenie narodowych instytucji kulturalnych oraz szkolnych i wszelką inną działalność, która nie przeczy obowiązującemu prawodawstwu. Zabytki historyczne i kulturalne mniejszości narodowych na terenie Ukrainy są pod ochroną prawa”. Z kolei artykuł 14. ustawy *O mniejszościach narodowych Ukrainy* przewiduje prawo obywateli zrzeszonych w stowarzyszeniach społecznych do wysuwania „swoich

⁵⁰ Zob. J. Makar, op. cit., s. 212-213.

⁵¹ *Ustawa Ukrainy: O mniejszościach narodowych na Ukrainie* [w:] *Polacy na Ukrainie. Wybór dokumentów prawnych dotyczących mniejszości narodowych*, oprac. E. Jabłoński, Warszawa 2000, s. 21.

⁵² Tamże.

kandydatów na deputowanych w wyborach do organów władzy państwowej”. Niestety, zgodnie z Konstytucją Ukrainy, prawo udziału w wyborach do parlamentu mają tylko partie polityczne, co wyklucza organizacje mniejszości narodowych. Kolejny artykuł ustawy pozwala mniejszościom narodowym „[...] na utrzymywanie kontaktów z osobami swojej narodowości oraz organizacjami społecznymi działającymi poza granicami Ukrainy, do otrzymywania od nich pomocy w celu zaspokojenia potrzeb językowych, kulturalnych, duchowych [...]”⁵³. Słabością tej ustawy jest brak zapewnienia przez państwo gwarancji praw gospodarczych i społecznych mniejszości narodowych. Po wnikliwej analizie aktu prawnego *O mniejszościach narodowych Ukrainy* można stwierdzić, że zawiera ona liczne niedoskonałości⁵⁴.

Fundamentalne znaczenie dla mniejszości narodowych Ukrainy ma kwestia praw językowych. Zagadnienie to reguluje odrębna ustawa *O językach na Ukrainie*, która określa normy ochrony prawnej języków wszystkich mniejszości narodowych Ukrainy przed dyskryminacją. Jest gwarancją indywidualnych i kolektywnych praw językowych⁵⁵. Szczególnie ważny dla wprowadzania nauki języka polskiego do ukraińskiego systemu edukacyjnego, jest zapis w art. 25.: „Swobodny wybór języka nauczania jest niezbywalnym prawem obywateli Ukraińskiej SRR. Ukraińska SRR gwarantuje każdemu dziecku prawo do wychowania i pobierania nauki w języku narodowym”⁵⁶. W tym celu tworzy się sieć przedszkoli i szkół, w których naucza się w języku ukraińskim oraz w językach innych narodowości. W kwestii nauczania języka polskiego równie ważny jest zapis art. 27. gwarantujący nauczanie języka innych nacji w szkołach powszechnych: „W miejscach zwartego zamieszkania obywateli innych narodowości mogą być otwierane szkoły powszechne, w których nauczanie i proces wychowawczy prowadzi się w ich języku albo w innym [...] mogą być otwierane szkoły powszechne, w których nauczanie i proces wychowawczy prowadzi się w języku wspólnie wybranym przez rodziców uczniów”⁵⁷.

⁵³ Tamże, s. 21-24.

⁵⁴ J. Makar, op. cit., s. 214.

⁵⁵ Ustawa Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej: *O językach w Ukraińskiej SRR (z późniejszymi zmianami) z dnia 22 października 1989 roku; Fragmenty [w:] Wybór dokumentów...*, s. 36–39; Закон СССР от 05.03.1991 N 1999-1. О внесении изменений и признании утратившими силу законодательных актов Союза ССР в связи с Законом СССР „О языках народов СССР”, tekst dostępny na: http://www.zonazakona.ru/law/docs_ussr/435/ (wejście: 09.09. 2013); zob. J. Makar, op. cit., s. 214.

⁵⁶ *Polacy na Ukrainie. Wybór dokumentów...*, s. 38.

⁵⁷ Tamże, s. 38-39.

Prawną ochronę języków mniejszości narodowych na Ukrainie zapewnia również podpisana i ratyfikowana w 2003 roku *Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych*. Celem tego dokumentu jest głównie ochrona języków zagrożonych zanikiem, wśród nich znalazł się język polski⁵⁸. Jednak wyżej wspomniany dokument jest niezgodny z Konstytucją Ukrainy, która nie zna terminów, takich jak „język regionalny” czy „grupa językowa”, będących głównymi pojęciami Karty. W prawodawstwie ukraińskim istnieją terminy „język państwowy” i „język mniejszości narodowych”, z języków mniejszości narodowych Konstytucja Ukrainy wymienia tylko rosyjski⁵⁹.

Kolejnym istotnym dla mniejszości narodowych aktem prawnym mającym decydujące znaczenie w sferze kulturowej i religijnej jest ustawa *O wolności sumienia i organizacjach religijnych* z 23 kwietnia 1991 roku, która gwarantuje obywatelom Ukrainy indywidualne oraz kolektywne prawa wolności wyboru przynależności religijnej, a także realizację tego prawa. Biorąc pod uwagę, że na Ukrainie odrębność narodowa jest często tożsama z odrębnością religijną, jest to zagadnienie bardzo istotne dla mniejszości narodowych, chociaż pojęcie to nie występuje w dokumencie⁶⁰.

Kwestię funkcjonowania środowisk mniejszości narodowych oraz ich życia organizacyjnego podejmowała również część zapisów w *Ustawie o stowarzyszeniach obywateli* z dnia 16 czerwca 1992 roku⁶¹. Ustawodawca uznał, że prawo obywateli do swobodnego zrzeszania się wypływa z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka i jest zagwarantowane w Konstytucji i innych aktach prawnych Ukrainy. Zdecydowana większość zamieszczonych tu zapisów ma zastosowanie ogólnokrajowe, takie zagadnienia jak ustawowe wyjaśnienie, czym jest stowarzyszenie obywateli, jakie mogą być ich cele działania, jakich nazw mogą używać organizacje społeczne i wiele innych, ustawa ma niejako „przy okazji” zastosowanie do organizacji tworzonych przez mniejszości. Na podkreślenie zasługuje art. 1., który przewiduje możliwość zrzeszania się mieszkańców państwa w organizacjach w celu „zespołowej realizacji swobód” obywatelskich. Z kolei w artykule 3. po raz pierwszy znajduje się bezpośrednie odwołanie do problematyki

⁵⁸ Zob. H. Krasowska, *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*, SOW, Warszawa 2012, s. 187.

⁵⁹ Tamże, s. 188.

⁶⁰ *Ustawa Ukrainy: O wolności sumienia i organizacjach religijnych* [w:] *Wybór dokumentów...*, s. 44-54.

⁶¹ *Ustawa Ukrainy: O stowarzyszeniach obywateli z 16 czerwca 1992 roku (z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami) Fragmenty* [w:] *Wybór dokumentów...*, s. 26-35.

narodowościowej. Mówi on m.in., że: „Organizacją społeczną jest stowarzyszenie obywateli utworzone w celu zaspokojenia i obrony swych prawnie zagwarantowanych socjalnych, ekonomicznych, twórczych, historycznych, narodowościowo-kulturalnych, sportowych i innych wspólnych interesów”. Natomiast artykuły należące do części ustawy zatytułowanej „zasady ogólne” nie odwołują się wprost do mniejszości. Podobnie rzecz się ma z całym pozostałym tekstem ustawy, która w swoich kolejnych częściach i artykułach precyzuje takie kwestie, jak: zasady działania i status stowarzyszeń, zasady tworzenia i likwidacji organizacji społecznych, prawa stowarzyszeń, zasady ich działalności ekonomicznej, zasady sprawowania kontroli przez państwo, możliwości współpracy międzynarodowej⁶².

Zapisy dotyczące praw mniejszości znajdują się także w ustawach szczegółowych, związanych z oświatą i kulturą. 20 maja 1997 roku podpisano *Umowę między Rządem Ukrainy a Rządem Rzeczypospolitej Polskiej: O współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty*⁶³. Zakres wspólnego działania określono w 26 artykułach. Szczególne znaczenie dla polskich i ukraińskich uczelni wyższych ma zapis w art. 8. dokumentu, który zapewnia „wszechstronne poparcia w rozszerzaniu i pogłębianiu bezpośredniej współpracy między akademiami nauk, placówkami badawczymi, naukowcami, szkołami wyższymi oraz innymi organizacjami naukowymi obu krajów”. Współdziałanie w dziedzinie nauki ma się odbywać na zasadzie: prowadzenia wspólnych badań, wymianie pracowników naukowych; kształceniu kadr w specjalnościach będących przedmiotem obustronnego zainteresowania; wymianie publikacji i informacji naukowych o nowych osiągnięciach w nauce; udostępnianiu materiałów archiwalnych, źródłowych i zbiorów bibliotecznych; organizowaniu wspólnych seminariów, konferencji naukowych. W art. 10. umawiające się Strony zobowiązały się do sprzyjania rozwojowi nauczania języka obu naszych narodów (polskiego i ukraińskiego) na uczelniach wyższych, „jak również prowadzenia badań naukowych w tych dziedzinach”⁶⁴.

Umowa *O współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty* w art. 12. zapewniła osobom należącym do mniejszości narodowych zamieszkałym na terenie Polski i Ukrainy, „warunki sprzyjające zachowaniu, rozwojowi i wyrażaniu ich tożsamości

⁶² A. Bonusiak, *Polacy w niepodległej Ukrainie...*, s. 33–34.

⁶³ *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy: O współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzona w Kijowie dnia 20 maja 1997 r.*, Dz. U. z 2000 r., nr 3, poz. 29, dostępna na: <http://kbn.icm.edu.pl/miedzyn/2/ukraina/umowa.html> (wejście: 09.09.2013).

⁶⁴ Tamże.

narodowej, religijnej, kulturowej i językowej bez jakiegokolwiek dyskryminacji i na warunkach pełnej równości”. Dalej w tym samym artykule napisano, że Strony zobowiązały się na swoim terytorium państwowym do wszechstronnego wspierania działalności mniejszości narodowych zrzeszonych w towarzystwach, do zapewnienia im możliwości uzyskiwania pomocy materialnej z ich etnicznej ojczyzny, a także sprzyjaniu zachowaniu więzi kulturowych tych osób z rodakami zamieszkałymi poza terytorium państwowym drugiej Strony. Z możliwością nauczania języka ojczystego oraz nauki w tym języku, z uwzględnieniem historii i kultury etnicznej ojczyzny mniejszości narodowych wiąże się zapis art. 13. porozumienia, w którym każda ze Stron zobowiązała się do zapewnienia na swoim terytorium warunków umożliwiających:

„ - dostęp do nauki w języku ojczystym i nauki tego języka oraz historii i kultury ojczystej w przedszkolach, szkołach podstawowych i średnich w ramach państwowych systemów oświatowych Ukrainy i Polski oraz umożliwienie podnoszenia poziomu nauczania tych przedmiotów,

- zapewnienie odpowiedniego przygotowania i doskonalenia kadr nauczycielskich dla instytucji oświatowych nauczających języka mniejszości lub w języku mniejszości,

- zapewnienie możliwości pracy nauczycielom skierowanym do szkół na podstawie porozumienia Stron”⁶⁵.

Jak można zauważyć, podpisane 20 maja 1997 roku porozumienie między Rządem Rzeczypospolitej a Rządem Ukrainy *O współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty* zagwarantowało prawną ochronę potrzeb kulturalnych, językowych i religijnych Polaków mieszkających na Ukrainie oraz Ukraińców zamieszkałych w Polsce. Ponadto obie Strony umowy zapewniły, że będą wspierać działania służące utrzymywaniu więzi etniczno-kulturowych członków mniejszości narodowych z krajem macierzystym. Poza tym, państwa zobowiązały się stwarzać warunki do zapewnienia materialnego poparcia działalności organizacji społeczno-kulturalnych mniejszości narodowych, równocześnie umożliwiając im prawo otrzymywania pomocy z kraju macierzystego⁶⁶.

Wszystkie przytoczone akty prawne mają istotne znaczenie dla bytu mniejszości polskiej na Ukrainie. Gwarantują możliwość zrzeszania się w organizacjach społecznych, zapewniają prawo do nauki języka polskiego oraz normują istotne aspekty

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Por. T. Dowganiuk, *Status prawny mniejszości polskiej na Ukrainie*, <http://www.stosunki.pl/?q=content/status-prawny-mniejszo%C5%9Bci-polskiej-na-ukrainie> (wejście: 08.09.2013).

formalno-prawne ich funkcjonowania. Dokumenty te jednak często nie są doskonałe i wewnętrznie spójne, pomijają ważne kwestie prawne i terminologiczne grup narodowościowych, np. ustawa: *O mniejszościach narodowych Ukrainy, O wolności sumienia i organizacjach religijnych* czy ratyfikowana przez Ukrainę *Europejska Karta Języków Regionalnych lub Mniejszościowych*.

1.3. Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej

Rozmieszczenie przestrzenne mniejszości polskiej oraz diaspory polskiej i polonijnej na Ukrainie⁶⁷ zasługuje na uwagę, nie tylko dlatego że życie zbiorowości ludzkich jest zawsze ściśle związane z terytorium, ale także dlatego, że i Rosja carska, i władze ZSRR prowadziły wobec różnych części kontrolowanego przez siebie terytorium i mieszkających tam ludzi (grup i jednostek) odmienną politykę⁶⁸.

Próba precyzyjnego określenia liczby polskiej mniejszości narodowej na Ukrainie stanowi problem zarówno dla strony polskiej, badaczy przedmiotu, władz konsularnych, czy samych organizacji polonijnych działających w kraju i za granicą. Jak zauważył Piotr Eberhardt, uzyskanie prawdziwych i rzetelnych danych związanych z liczbą Polaków na Ukrainie nie jest możliwe, gdyż w zależności od tego, komu zostanie zadane to pytanie, czy ukraińskim urzędnikom, czy pracownikom polskich konsulatów otrzymane odpowiedzi znacznie różnią się od siebie⁶⁹.

Według oficjalnych danych, opartych na ostatnim spisie powszechnym przeprowadzonym w 2001 roku, liczba Polaków na Ukrainie wynosi 144 000, i wykazuje tendencję malejącą. W poprzednim spisie liczba Polaków wyniosła 165 000. Polacy są siódmą co do wielkości grupą etniczną na Ukrainie. Po Ukraińcach, Rosjanach, Białorusinach, Żydach, Mołdawianach i Bułgarach. Polacy stanowią 0,3 procent populacji Ukrainy. 49 000 naszych rodaków mieszka na żytomierszczyźnie, 23000 w obwodzie chmielnickim, 19000 lwowskim, 7000 odeskim, 4000 na tarnopolszczyźnie, 4000 na Krymie a reszta rozszkana jest na pozostałym terytorium

⁶⁷ Pewne partie niniejszego tekstu zostały wykorzystane przy opracowywaniu artykułu B. Januszkiewicz, *Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej na Ziemi Czernihowskiej*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 83, (2014) 21, s. 18-23.

⁶⁸ Por. H. Kubiak, op. cit., s. 22.

⁶⁹ Zob. http://wspolnotapolska.org.pl/polonia_w_opracowaniach/20.html (wejście: 10.10.2013).

Ukrainy. Tylko 13 % ze 144 000 uznaje polski za język ojczysty. Pozostali podają ukraiński i rosyjski. Takie są oficjalne dane podawane przez władze ukraińskie⁷⁰.

Dane ostatniego spisu powszechnego na Ukrainie budziły u wielu znawców przedmiotu znaczne wątpliwości. Trudno założyć, by od przedostatniego spisu w 1989 roku, który wykazał, że na Ukrainie żyje 219,0 tys. Polaków, zakładając nawet naturalne czy sterowane procesy asymilacyjne, migracyjne, niedostatek szkolnictwa itd., nastąpiły tak znaczące zmiany⁷¹. Na większą liczbę ludności polskiej na ziemiach ukraińskich wskazują dane szacunkowe z 2007 roku „Wspólnoty Polskiej” (oparte na aktualnych szacunkach organizacji polonijnych, Ambasad RP, publikacji o tematyce emigracyjnej oraz narodowych spisów powszechnych). Według ich szacunków polska diaspora na Ukrainie liczy 900 000 osób⁷².

Skąd biorą się takie rozbieżności pomiędzy danymi oficjalnymi, a szacunkowymi polskich organizacji? Powodów jest z pewnością wiele. Przedstawiciele polskich organizacji na Ukrainie uważali m. in. że spis ludności został dokonany mało starannie, w oparciu o dość nieprecyzyjne kryteria. Do zaniżonej liczby Polaków na Ukrainie przyczyniły się obawy respondentów przed egzystencją w przyszłości, a także różne, często ostrożne podejście ludzi starszego pokolenia, którzy nie chcieli mieć kłopotów z powodu przynależności do narodowości polskiej⁷³.

Henryk Stroński zwraca również uwagę, że: „kwestia wyboru narodowości w niepodległej Ukrainie, w tym i dla Polaków, stała się tym bardziej skomplikowana, że nowy paszport jej nie uwzględnia. Z tego powodu zasadniczym czynnikiem stała się samoidentyfikacja narodowa każdego obywatela oddzielnie. Dla narodowego odrodzenia Polaków na Ukrainie, ich repolonizacji ważne są zarówno czynniki wewnętrzne, jak i zewnętrzne”⁷⁴.

Rzetelne ustalenie liczebności mniejszości narodowych, a także zbiorowości powstałych w wyniku procesów emigracyjno-osadniczych (dobrowolnych i wymuszonych) nigdy z wielu przyczyn nie było łatwe. Przyczyn tych jest wiele. Hieronim Kubiak zgodnie z Henrykiem Zielińskim, który interpretował skład narodowościowy społeczeństwa II Rzeczypospolitej, stwierdza, że: „zarówno w Polsce,

⁷⁰ Zob. tamże.

⁷¹ Por. W. Zwaricz, *Mniejszość polska wśród narodowości współczesnej Ukrainy* [w:] *Mniejszość polska na Ukrainie. Mniejszość ukraińska w Polsce...*, s. 106-108.

⁷² <http://liveweb.archive.org/web/20130109161152/http://archiwum.wspolnotapolska.org.pl/?id=pwko00> (wejście: 05.04.2013).

⁷³ Por. W. Zwaricz, op. cit., s. 108-109.

⁷⁴ Por. H. Stroński, *Problemy narodowego odrodzenia Polaków na Ukrainie...*, s. 96.

jak i w innych krajach statystyki narodowościowe były najbardziej manipulowanymi w interesie narodów panujących, a tym samym najmniej wiarygodnymi”⁷⁵.

Uczestnicy spisu powinni mieć rozbudowaną świadomość własnej tożsamości (w tym narodowej) oraz nie lękać się politycznych skutków deklaracji składanej komisarzowi spisowemu. O tym, że taki lęk występował wśród Polaków w carskiej Rosji i później w ZSRR, nie trzeba nikogo przekonywać. Kolejny problem wiarygodności spisów stanowią małżeństwa mieszane narodowościowo oraz skutki migracji przestrzennych⁷⁶. Utrudniona samoidentyfikacja narodowa w małżeństwach mieszanych współmałżonków, jak i ich dzieci, wynika często z przyjęcia religii, kultury i zwyczajów rodzinnych partnera, jak też chęci akceptacji ze strony członków rodziny współmałżonka i środowiska lokalnego. Z kolei migracje przestrzenne ludności, wiążą się zazwyczaj z opuszczeniem środowiska rodzinnego, najczęściej z motywów ekonomicznych i zamieszkaniem w nowym miejscu. Procesy przystosowawcze wynikające z migracji powodują przyjmowanie części tego, co oferuje nowe środowisko, co ma natomiast wpływ na zmiany w tożsamości nie tylko kulturowej, ale i narodowej⁷⁷.

Liczne prace etnograficzne czy demograficzne poświęcone ludności polskiej na Ukrainie wskazywały, że po upadku komunizmu, rozpadzie ZSRR oraz powstaniu suwerennej Ukrainy nastąpiło odrodzenie polskości wśród Polaków na Ukrainie. Pojawiły się polskie organizacje. Znamiennym wydarzeniem był pierwszy walny Kongres Polaków Ukrainy. W wielu miejscowościach rozpoczęła się aktywna działalność lokalnych społeczności mająca na celu obronę interesów mniejszości polskiej. Podjęto starania o rewindykację zabranych w przeszłości kościołów rzymskokatolickich. Nastąpił renesans życia religijnego. Wszystko to wskazywało pośrednio, że nastąpi również i statystyczne zwiększenie liczebności ludności polskiej.

Tak jednak się nie stało. Zjawisko to wymaga odpowiednich analiz naukowych z zakresu: demografii, etnografii i socjologii. Nie można zapominać, że w latach 90. suwerenna już Ukraina przeżywała poważne trudności ekonomiczne. Przyniosły one destabilizację społeczną, która mogła również oddziaływać dezintegrująco na rozproszoną i ekonomicznie biedną ludność polską.

⁷⁵ H. Kubiak, op. cit., s. 27.

⁷⁶ Tamże.

⁷⁷ Por. A. Krasnodebska, *Zagraniczne migracje zarobkowe kobiet z Opolszczyzny na marginesie rozważań nad tożsamością*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 4(40), nr 2 – 2012, s. 123-126, na stronie: http://www.kul.pl/files/852/media/RNS/pdf-y/2012/2012_2-_krasnodebska.pdf (wejście: 26.02.2015).

Należy zwrócić ponadto uwagę na jeszcze jeden istotny aspekt mogący mieć wpływ na deklarację narodową osób pochodzenia polskiego. Ostoją polskości na ziemi ukraińskiej był zawsze Kościół rzymskokatolicki. Wyznanie rzymskokatolickie było identyfikowane z polskością. Tradycyjnie językiem sakralnym Kościoła rzymskokatolickiego był język polski. W ciągu ostatnich kilkunastu lat rozpoczęły się intensywne procesy ukrainizacji Kościoła rzymskokatolickiego. Musiało to również odgrywać niebagatelną rolę w życiu wiernych⁷⁸.

Nie mniej trudności stwarza próba precyzyjnego ujęcia liczby ludności polskiego pochodzenia w obwodzie czernihowskim. Dla pełnego obrazu współczesnej polskiej diaspory ziemi czernihowskiej uważam za istotne przybliżenie składu i liczebności Polaków zamieszkujących te obszary w przeciągu minionego stulecia.

W czasach istnienia imperium rosyjskiego w granicach guberni czernihowskiej według danych I ogólnego rosyjskiego spisu ludności w 1897 roku mieszkały 3302 osoby polskiej narodowości, które stanowiły 0,15% wszystkich mieszkańców tego obszaru. Zgodnie z danymi wspomnianego spisu, polska diaspora Czernihowszczyzny miała unikalny socjalny skład w porównaniu z innymi guberniami. Najliczniejszą warstwą była szlachta, która liczyła 1500 osób, co stanowiło 45,42% wszystkich Polaków, z czego dziedzicznymi było 1097 osób, a niedziedzicznymi 403 osoby. Odpowiednio 540 i 195 z nich mieszkało w miastach guberni, stanowiąc tym samym 56,7% polskich mieszkańców miast (wszystkich 1297 osób).

Drugą pod względem liczebności grupą Polaków guberni byli mieszczenie - 850 osób i stanowili 25,74% polskiej wspólnoty tego obszaru. Charakterystyczną cechą polskich mieszczan tej guberni był fakt, że większość z nich mieszkała na wsiach, przy czym nie zajmowali się oni prowadzeniem gospodarstw rolnych.

Trzecią grupę Polaków pod względem liczebności stanowili włościanie – 773 osoby, co stanowiło 23,41% ludności polskiej. Włościanie zajmowali się rzemiosłem (36 krawców), prywatną działalnością (214 osób zajmowało się usługami i najemnictwem), 127 osób pracowało w przemyśle, 27 osób pracowało w telegrafii i 198 osób na kolei. Prawie wszyscy zatrudnieni byli w powiatach. Interesujący jest

⁷⁸ P. Eberhardt, *Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej na Białorusi i Ukrainie według ostatnich spisów powszechnych...*, s. 7.

również fakt, że tylko 64 osoby, co stanowiło 1,94% całej polskiej ludności guberni utrzymywały się z prowadzenia gospodarstw rolnych⁷⁹.

Większość Polaków mieszkających w miastach zajmowała stanowiska wykwalifikowanych specjalistów zarówno w instytucjach prywatnych, jak i państwowych oraz społecznych, np. wśród urzędników administracji guberni, w sądach i policji pracowało 105 Polaków (3,18% wszystkich Polaków). Zgodnie z opinią Walentyny Najdus na dzień 01.01.1915 r. liczba Polaków w guberni czernihowskiej wynosiła 3150 osób, tzn. że ich liczba zmniejszyła się o 152 osoby. W okresie I wojny światowej liczba Polaków w granicach guberni znacznie wzrosła, do zwiększenia tej liczby przyczynili się uchodźcy m.in. z Królestwa Polskiego. Zgodnie z danymi Polskiego Komitetu, w trzecim kwartale 1917 roku było 24734 polskich emigrantów. Etniczna polityka władzy bolszewickiej, wymierzona przeciwko narodowi polskiemu sprawiła, że według danych ze spisu ludności z 1920 roku w czernihowskiej guberni było tylko 2201 osób polskiej narodowości⁸⁰.

Narodowościowa polityka caratu wobec Polaków, a następnie bolszewicka miały na celu wykazanie mniejszej liczby Polaków na Ukrainie, tak by stanowili oni znikomy odsetek.

Obecnie w obwodzie czernihowskim działają trzy organizacje zrzeszające obywateli ukraińskich polskiego pochodzenia, są to: Kulturalno-Oświatowe Stowarzyszenie Polaków „Aster” miasta Niżyna, Kulturalno-Oświatowy Związek Polaków w Prylukach i „Polska Przystań” w Czernihowie.

W celu określenia liczby osób deklarujących polską tożsamość narodową, zwróciłam się do prezesów tychże organizacji z prośbą o udzielenie odpowiedzi na pytania zawarte w ankiecie.

W marcu i kwietniu 2012 roku liderzy stowarzyszeń udzielili odpowiedzi, na pytanie: Ilu członków zrzesza organizacja? Prezes Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia Polaków „Aster”, kierownik CKP Feliksa Bielińska, odpowiedziała – 50 osób, prezes Kulturalno-Oświatowego Związku Polaków w Prylukach Neonilla Batiszczewa – 73 członków, prezes Oddziału Związku Polaków Ukrainy - Stowarzyszenia „Polska Przystań” w Czernihowie Helena Frankowa podała, że do

⁷⁹ Пор. М. Потапенко, *Поляки Чернігівщини у I чверті XX століття: на злімі трьох епох...*, s. 34-35.

⁸⁰ Тамże, s. 35-38.

organizacji należy – 86 osób. Dodając wszystkich członków przynależących do polskich organizacji w obwodzie czernihowskim uzyskamy łącznie liczbę 209 osób⁸¹.

Mapa 1. Rozmieszczenia polskiej diaspory w obwodzie czernihowskim

Źródło: Mapa ze strony <http://pl.wikipedia.org/wiki/Pry%C5%82uki> (wejście: 10.05.2013).

Na terenie obwodu czernihowskiego mieszka ludność polskiego pochodzenia niezrzeszona w polonijnych organizacjach. Zgodnie z opinią Hieronima Kubiaka, za ludność pochodzenia polskiego należy uznać taką, która w drugim, trzecim czy czwartym pokoleniu wywodzi się z polskich rodzin (wyłącznie polskich, a także mieszanych), która nie tylko utraciła znajomość języka polskiego, lecz też w znacznym stopniu poczucie narodowe⁸².

Chcąc ustalić szacunkową liczbę ludności polskiej nie będącej członkami wspomnianych stowarzyszeń, zwróciłam się z pytaniem do prezesów: Czy na terenie działania organizacji mieszka ludność polskiego pochodzenia niezrzeszona w organizacji? Proszę podać szacowaną liczbę według Pana/i?

Na to pytanie każda z pań prezes organizacji odpowiedziała twierdząco. I tak, według lidera Stowarzyszenia Polaków „Aster” na terenie miasta Niżyna jest około 120 osób niezrzeszonych mających polskie pochodzenie. Prezes Związku Polaków w Prylukach oszacowała ich liczbę na około 250 osób. Prezes Stowarzyszenia „Polska Przysiań” w Czernihowie nie określiła liczby. Po zsumowaniu danych z Niżyna i Pryluk

⁸¹ ZOBJ, Ankiety wypełnione przez prezesów organizacji polskich działających w obwodzie czernihowskim.

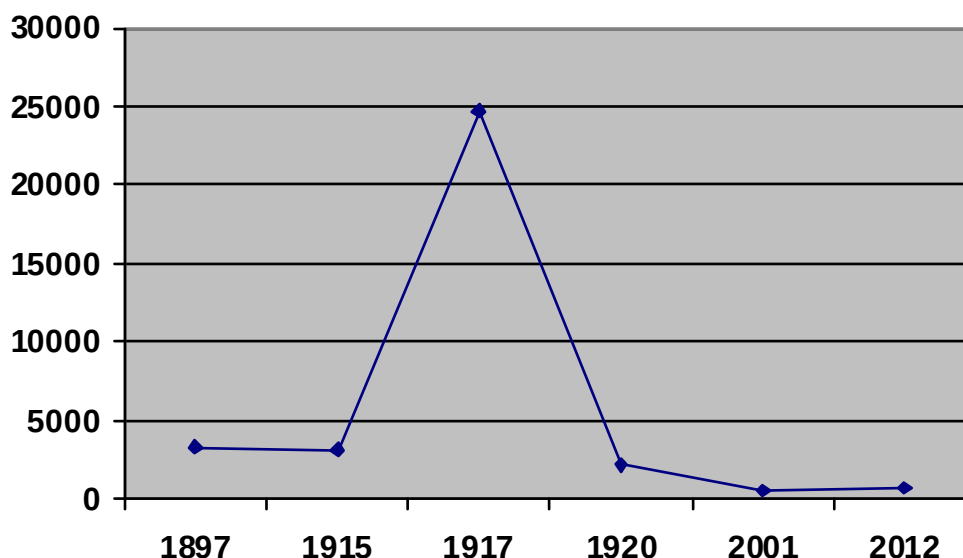
⁸² H. Kubiak, op. cit., s. 33.

otrzymałam liczbę 370 osób, które mają polskie pochodzenie. Można przypuszczać, że na terenie wojewódzkiego miasta Czernihów żyje nie mniej niż 120 osób mających polskie pochodzenie niezrzeszonych w organizacji polonijnej. Do takich wniosków można dojść porównując liczby z Niżyna – 120 osób i z Pryłuk – 250 osób.

Należy pamiętać, że są to tylko liczby szacunkowe, ale też o tym, że prezeski wspomnianych organizacji prowadzą swoje stowarzyszenia od ponad 20 lat i bardzo dobrze znają środowisko lokalne. Dodając do 370 osób nie będących członkami polskich organizacji w Niżynie i Prylukach 120 osób z Czernihowa otrzymamy liczbę 490 osób niezrzeszonych. Zsumując członków zrzeszonych we wszystkich polskich organizacjach na ziemi czernihowskiej (209 osób) do przypuszczalnej liczby osób niezrzeszonych w tychże stowarzyszeniach otrzymujemy łącznie 699 osób.

Z kolei spis powszechny z 2001 roku wykazał, że w narodowym składzie populacji obwodu czernihowskiego Polacy zajmują ósme miejsce po Ukraińcach, Rosjanach, Białorusinach, Żydach, Ormianach, Cyganach, Mołdawianach i stanowią 0,04% udziału ludności. Według danych spisu, polską narodowość w obwodzie podało 528 osób⁸³.

Wykres 1. Liczba Polaków w guberni i obwodzie czernihowskim według oficjalnych spisów i szacunkowych danych

Źródło: Opracowanie własne, na podstawie: I ogólnorosyjskiego spisu ludności w 1897 r., danych W. Najdusa na rok 1915, danych Polskiego Komitetu w 1917 r., spisu ludności z 1920 r., spisu powszechnego w 2001 r., szacunkowych danych uzyskanych na podstawie badań w 2012 r.

⁸³ Zob. http://uk.wikipedia.org/wiki/Населення_Чернігівської_області (wejście: 12.03.2013).

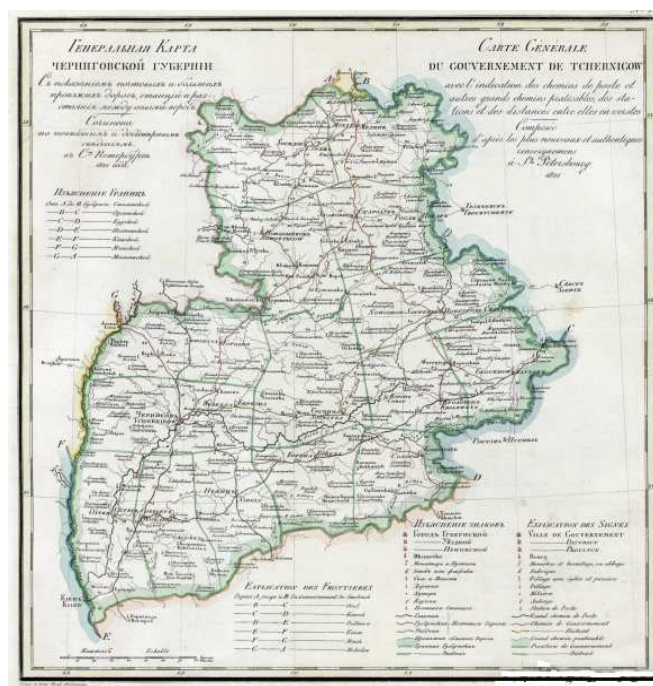
Różnica pomiędzy danymi spisu a zrzeszonymi i niezrzeszonymi osobami w organizacjach polonijnych, według moich ustaleń wynosi 171 osób. Należy jednak pamiętać, że dane podane przez prezesów organizacji są hipotetyczne, że osoby nie będące w stowarzyszeniach mające polskie pochodzenie, nie muszą czuć się Polakami i nie musiały lub nie chciały deklarować w czasie spisu swojej tożsamości z narodem polskim.

Na podstawie osobistych doświadczeń z czteroletniego pobytu w Niżynie w latach 2008-2012 mogę stwierdzić, że szacunkowe dane dotyczące liczby Polaków niezrzeszonych w organizacjach polonijnych są wiarygodne.

Często w rozmowach z mieszkańcami Niżyna uzyskiwałam informację, że mają oni polskie pochodzenie, np. że dziadek, czy babka byli Polakami, ale sami rozmówcy nie czuli się Polakami. Sądzę, że liczba Polaków w obwodzie czernihowskim jest wyższa niż ustalił to spis powszechny z 2001 roku. Wskazywać na to może liczba osób zainteresowanych nauką języka polskiego i poszukujących swoich polskich korzeni.

Interesujące jest również zestawienie danych z I ogólnorosyjskiego spisu ludności z 1897 roku, który wykazał, że w guberni czernihowskiej mieszkały 3302 osoby polskiej narodowości, z oficjalnymi danymi spisu z 2001 roku oraz danymi uzyskanymi z moich badań w 2012 roku. Po 115 latach obecności polskiej diaspory na ziemi czernihowskiej liczba Polaków zmniejszyła się o 2774 osoby według oficjalnych danych i o 2603 według moich badań. Przyczyn tak radykalnego zmniejszenia populacji ludności polskiej na tym obszarze należy upatrywać w antypolskiej polityce carskiej Rosji, a później konsekwentnej kontynuacji tej polityki przez ZSRR. W walce z polskością władze carskie, jak i sowieckie, nie cofały się przed wykorzystaniem różnych form represji. Masowe egzekucje, wysiedlenia z miejsc zamieszkania, ograniczenia praw obywatelskich, to tylko nieliczne formy i środki polityki rusyfikacyjnej wymierzonej przeciw narodowi polskiemu. Lata prześladowań ludności polskiej spowodowały niepowetowane straty w populacji Polaków na tych ziemiach, jak i bezpośrednio przyczyniły się do nie ujawniania polskiego pochodzenia. Ponadto „wielki głód” w latach 1932-1933 i II wojna światowa, z ich ogromnymi ofiarami, dodatkowo zachwiały tożsamością narodową mieszkańców Czernihowszczyzny. Niemale znaczenie na zmniejszenie liczby Polaków w tym rejonie miały również procesy asymilacyjne, wynikające z migracji przestrzennych i zawierania małżeństw mieszanych.

Mapa 2. Główna mapa guberni czernihowskiej z 1821 r.

Źródło: Mapa ze strony: http://ecity.cn.ua/about_city/151-generalnaya-karta-chernigovskoy-gubernii-1821-g.html (wejście: 09.09.2013).

Mapa 3. Mapa obwodu czernihowskiego

Źródło: Mapa ze strony: <http://www.unian.ua/society/769847-na-chernigivschini-pomerli-7-sil.html> (wejście: 09.09.2013).

Istotne znaczenie dla liczebności Polaków na ziemi czernihowskiej we wszystkich okresach, ujętych w spisach powszechnych i szacunkowych danych, miały miejscowe realia polityczne. Bezsprzecznie na wielkość polskiej diaspory wpływały również czynniki ekonomiczne i społeczne. Należy również zaznaczyć, że granice obecnego obwodu czernihowskiego nie pokrywają się z granicami guberni czernihowskiej. Powierzchnia guberni wynosiła - 52 396 km²⁸⁴, zaś obszar obwodu czernihowskiego wynosi – 31 865 km²⁸⁵.

1.4. Charakterystyka polskiej diaspory obwodu czernihowskiego

Do 1988 roku na Ukrainie nie istniały żadne zorganizowane formy życia Polaków, szczątkowe formy działalności zarysowały się z chwilą utworzenia przy Ukraińskim Towarzystwie Przyjaźni i Łączności z Zagranicą Polskiej Sekcji Kulturalno-Oświatowej, która w październiku 1988 r. przekształciła się w Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe na Ukrainie⁸⁶. W grudniu tego samego roku we Lwowie zawiązało się Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lwowskiej. W ciągu dwóch lat powstało wiele stowarzyszeń (Czerniowce, Tarnopol, Stanisławów, Łuck, Równe, Żytomierz, Stryj, Sambor)⁸⁷.

W okręgu czernihowskim stosunkowo późno w porównaniu z innymi obwodami Ukrainy zawiązały się polskie wspólnoty zrzeszające Polaków. Pierwsze organizacje polonijne na terenie kraju powstawały już pod koniec lat 80-tych i na początku lat 90-tych. Oprócz wspomnianego Towarzystwa Kultury Polskiej Ziemi Lwowskiej i jego oddziałów, na Żytomierszczyźnie w 1989 roku powołano Polskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe im. Jarosława Dąbrowskiego, obecny Żytomierski Obwodowy Związek Polaków na Ukrainie⁸⁸. W obwodzie iwano-frankowskim w 1990 roku powstało Towarzystwo Kultury Polskiej im. F. Karpińskiego, a następnie w 1992 roku

⁸⁴ http://pl.wikipedia.org/wiki/Gubernia_czernihowska (wejście: 29.10.2013).

⁸⁵ http://pl.wikipedia.org/wiki/Obw%C3%B3d_czernihowski (wejście: 29.10.2013).

⁸⁶ Pewne partie niniejszego tekstu zostały wykorzystane przy opracowaniu artykułu B. Januszkiewicz, *Charakterystyka polskiej diaspory obwodu czernihowskiego*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 86, (2014) 21, s. 14-17.

⁸⁷ A. J. Madera, *Na bocznych drogach Europy*, Rzeszów 1994, s. 73.

⁸⁸ Zob. *Rok 2014 - rokiem Żytomierskiego Obwodowego Związku Polaków na Ukrainie*, „Mozaika Berdyczowska. Charytatywne kulturalno-oświatowe pismo”, nr 2(115) 2014 r., artykuł dostępny również na stronie <http://mozberd.com.ua/?page=article&article=183> (wejście: 03.10.2014).

jego oddział w Kałuszu oraz Towarzystwo Kultury Polskiej "Przyjaźń" w Iwano-Frankowsku (1993 r.)⁸⁹.

Według polskiej dyplomacji obecnie na Ukrainie funkcjonuje ponad 260 ośrodków, wokół których gromadzą się mieszkający tu Polacy. W centrum i na wschodzie kraju jednoczą się one najczęściej wokół Związku Polaków na Ukrainie, na zachodzie – wokół Federacji Organizacji Polskich na Ukrainie. ZPnU to zrzeszenie 104 organizacji polskich z 25 tysiącami członków i siedzibą w Kijowie. FOPnU, z siedzibą we Lwowie, liczy 18 tys. członków, skupionych w 134 ośrodkach⁹⁰.

Obecnie w obwodzie czernihowskim funkcjonują trzy organizacje skupiające obywateli ukraińskich polskiego pochodzenia, są to: Oddział Związku Polaków Ukrainy - Stowarzyszenie „Polska Przystań” w Czernihowie, założony w 1997 roku⁹¹, Kulturalno-Oświatowe Stowarzyszenie Polaków „Aster” miasta Niżyna, funkcjonujące od 1999 roku i Kulturalno-Oświatowy Związek Polaków w Prylukach, powołany w 2002 roku⁹².

Przeprowadzone przeze mnie badania, pozwoliły na dokonanie charakterystyki osób zrzeszonych w polonijnych stowarzyszeniach ziemi czernihowskiej.

Do najliczniejszej organizacji - Stowarzyszenia „Polska Przystań” w Czernihowie należy 86 osób - 66 kobiet, które stanowią prawie 77% ogółu i 20 mężczyzn, co daje 23% członków. Stowarzyszenie Polaków „Aster” miasta Niżyna zrzesza 50 osób, należy do niego 40 kobiet, co stanowi 80% ogółu i 10 mężczyzn, czyli pozostałe 20%. W liczącym 73 członków Stowarzyszeniu Polaków w Prylukach zrzeszonych jest 50 kobiet, które stanowią 68,5% ogółu i 23 mężczyzn, czyli 31,5%.

Łączna liczba kobiet we wszystkich stowarzyszeniach w obwodzie czernihowskim wynosi 156, co stanowi 75% ogółu. Z kolei łączna liczba mężczyzn wynosi 53 osoby, czyli 25% ogółu.

Powyższe zestawienia pozwalają na stwierdzenie, że w polonijnych organizacjach tych ziem znaczącą większość stanowią kobiety. Taka sytuacja przekłada się na bardziej aktywne zaangażowane kobiet w działalność towarzystw, jak również najprawdopodobniej na wybór lidera spośród pań (prezesami wszystkich trzech stowarzyszeń są kobiety). Jak zauważył Witalij Osmołowski, liczebna przewaga kobiet

⁸⁹ Zob. <http://www.lwow.msz.gov.pl/resource/b4e4f24f-982d-44be-99f3-2a8ead980c55:JCR> (wejście: 04.10.2014).

⁹⁰ *Problemy Związku Polaków na Ukrainie*, „Mozaika Berdyczowska”, nr 6 (107), listopad-grudzień 2012, s. 2.

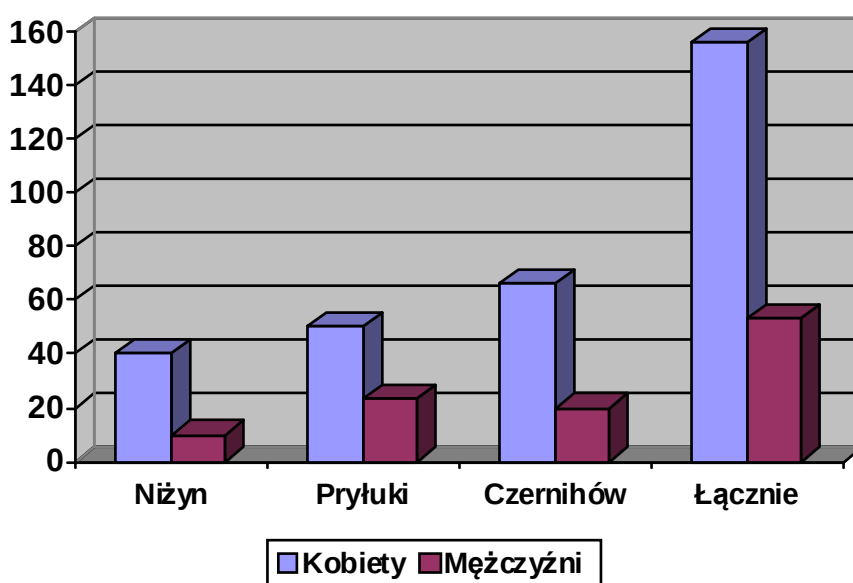
⁹¹ Zob. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=876> (wejście: 01.10.2014).

⁹² Zob. http://archiwum.wspolnotapolska.org.pl/pip/pbd/potw_dr.php?nr=5881 (wejście: 03.10.2014).

nad mężczyznami w stowarzyszeniach polonijnych na Czernihowszczyźnie, nie jest rzeczą szczególną, jest to charakterystyczny rys ruchu polonijnego na Ukrainie⁹³.

Kobiety bardzo licznie i czynnie biorą udział w organizacjach zrzeszających ludność polskiego pochodzenia, dominują one na zebraniach i imprezach polonijnych. Są aktywne w różnych dyskusjach, przedstawiają wnioski i postulaty, które później realizują⁹⁴.

Wykres 2. Płeć członków stowarzyszeń polonijnych obwodu czernihowskiego w ujęciu liczbowym

Źródło: Badania własne.

Dla egzystencji w przyszłości każdej z organizacji polonijnej istotne znaczenie ma wiek jej członków⁹⁵. Młode pokolenie zapewnia trwałość oraz ciągłość funkcjonowania stowarzyszenia. Ponadto, jak zauważyła Ewa Karmolińska-Jagodzik, współistnienie różnych generacji prowadzi do komunikacji międzypokoleniowej. Koegzystencja pokoleń wiąże się z pragnieniem znalezienia jednakowego języka i potrzebą wymiany doświadczeń. Współczesna rzeczywistość, w której mają rację

⁹³ Zob. W. Osmołowski, *Tożsamość młodego Polaka na Ukrainie* [w:] *Wielokulturowość na Śląsku Opolskim, Litwie, Białorusi i Ukrainie. Z badań nad pograniczami etnicznymi*, po red. T. Smolińskiej, Opole 2009, s. 150.

⁹⁴ Tamże.

⁹⁵ Zob. Ch. Hann, *Antropologia społeczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 243.

istnieć ze sobą dwa pokolenia, jest rzeczywistością skazaną na kompromisy, gdyż tylko w takich warunkach można prawdziwie wzrastać i tworzyć⁹⁶.

Informacje uzyskane z kwestionariusza ankiety skierowanego do prezesów organizacji polonijnych obwodu czernihowskiego pozwoliły na określenie przedziałów wiekowych członków stowarzyszeń według kryterium: dzieci i młodzież (tj. osoby uczęszczające do szkół), osoby w wieku produkcyjnym (pracujące zawodowo i bezrobotni), emeryci i renciści.

Liderki towarzystw w ankiecie podały liczby dla poszczególnych grup wiekowych. I tak, w Stowarzyszeniu Polaków „Aster” uczniowie szkół to 12 osób, co daje 24% członków organizacji. Najliczniejszą grupą stowarzyszenia okazały się osoby w wieku produkcyjnym - 31 członków, co odpowiednio daje 62%, emeryci i renciści to zaledwie 7 osób, czyli 14% ogółu.

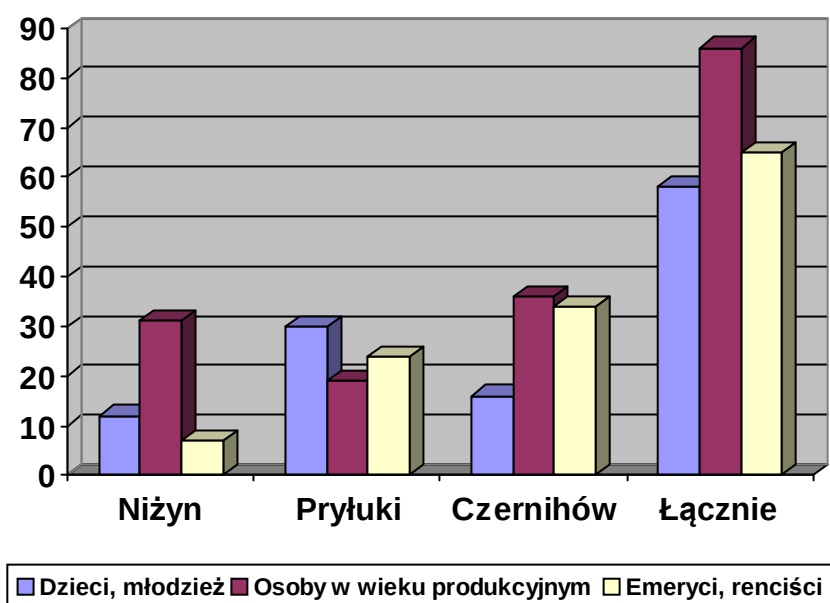
W Związku Polaków w Prylukach najliczniejszą grupę stanowią dzieci i młodzież szkolna - 30 osób, co daje 41% wszystkich członków. Drugą grupą pod względem liczebności są emeryci i renciści 24 osoby, czyli 33% ogółu. Liczba członków w wieku produkcyjnym została określona na 19 osób, co odpowiednio stanowi pozostałe 26%.

Do Stowarzyszenia „Polska Przystań” w Czernihowie należy 36 osób w wieku produkcyjnym, co daje 42% ogółu. Emeryci i renciści to 34 osoby, czyli 39% wszystkich członków. Dzieci i młodzież szkolna stanowią najmniej liczną grupę - 16 osób, co odpowiednio daje 19% ogółu.

Analiza przeprowadzonych przeze mnie badań wykazała, że polonijne organizacje ziemi czernihowskiej znacznie się różnią pod względem wieku ich członków. W Stowarzyszeniu Polaków „Aster” miasta Niżyna i „Polska Przystań” w Czernihowie najliczniejszą grupę stanowią osoby pracujące zawodowo, z kolei w Związku Polaków w Prylukach grupa ta jest najmniej liczna. Dzieci i młodzież szkolna są najliczniejszą grupą w Prylukach – 30 osób, w Niżynie stanowią drugą grupę – 12 osób, z kolei w Czernihowie są najmniej liczną grupą i jest ich 16.

⁹⁶ E. Karmolińska-Jagodzik, *Komunikacja międzypokoleniowa – rozważania wokół różnic kulturowych*, „Studia Edukacyjne”, nr 21/2012, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2012, s. 206, artykuł dostępny na stronie: https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/4286/1/studia_eduk_21_s_191-210.pdf (wejście: 12.05.2014).

Wykres 3. Wiek członków organizacji polonijnych obwodu czernihowskiego pod względem stosunku do pracy w ujęciu liczbowym

Źródło: Badania własne.

Zestawiając dane dotyczące wieku członków osób zrzeszonych we wszystkich stowarzyszeniach, uzyskałam łącznie liczby: 58 osób uczęszczających do szkół (dzieci i młodzież), które stanowią 28 %, 86 osób w wieku produkcyjnym, co daje 41%, emeryci i renciści 65 osób, tj. odpowiednio 31% ogółu.

Członkowie organizacji polonijnych w obwodzie czernihowskim, jak zauważyły ich liderki, reprezentują pełen przekrój lokalnych społeczności; są wśród nich osoby z różnym wykształceniem i wielu zawodów, m. in.: naukowcy, inżynierowie, przedsiębiorcy, nauczyciele, lekarze, ekonomiści, bibliotekarze, młodzież, studenci, emeryci, itd.⁹⁷.

Na podstawie kwestionariusza ankiety skierowanego do prezesów polskich stowarzyszeń w Niżynie, Prylukach i Czernihowie dokonałam analizy wykształcenia osób przynależących do polonijnych organizacji.

Liderka Stowarzyszenia Polaków „Aster”, Feliksa Bielińska podała, że wykształcenie podstawowe posiadają 2 osoby, co stanowi 4% członków, średnie 8 osób tj. 16% ogółu, zawodowe 26 osób, co daje 52%, wyższe 14 osób, co stanowi 28% wszystkich członków.

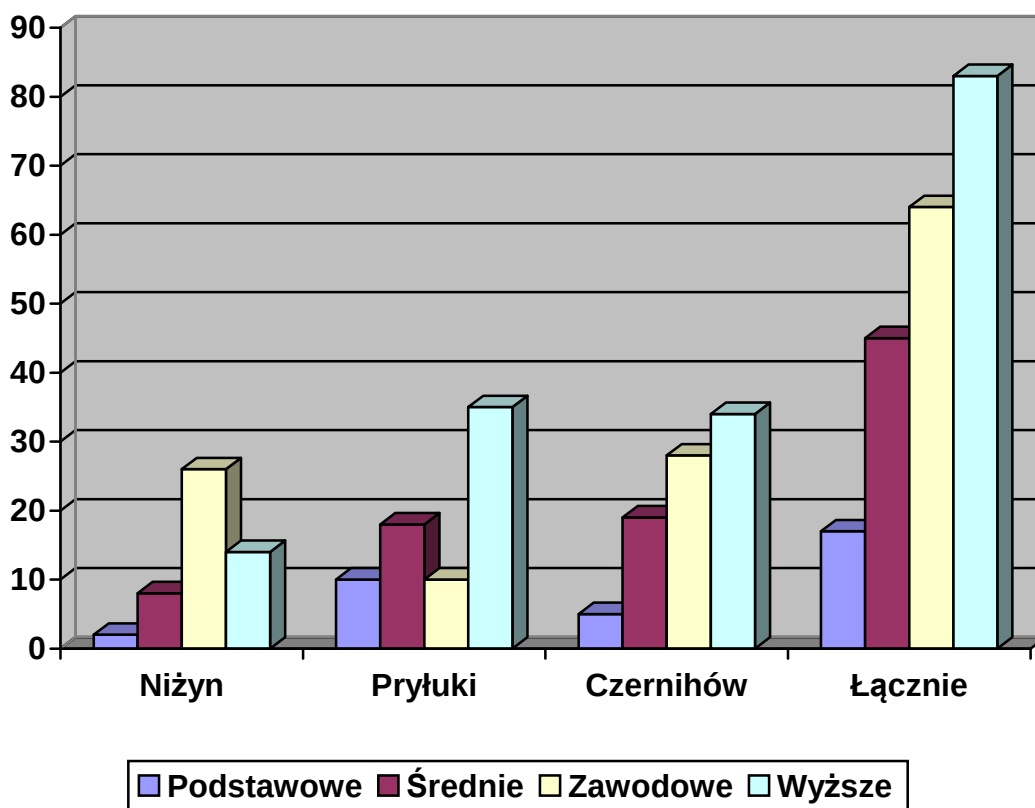
⁹⁷ Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 5, s. 6-7;
http://archiwum.wspolnotapolska.org.pl/pip/pbd/potw_dr.php?nr=5881 (wejście: 13.05.2014).

W Prylukach prezes Kulturalno-Oświatowego Związku Polaków określiła wykształcenie członków organizacji następująco: podstawowe 10 osób, co stanowi 13,7% ogółu, średnie 18 osób tj. 24,7% wszystkich zrzeszonych, zawodowe 10 osób, co daje 13,7%, wyższe 35 osób tj. pozostałe 47,9% członków.

Helena Frankowa, liderka Stowarzyszenia „Polska Przystań” w Czernihowie, przedstawiła następujące dane dotyczące wykształcenie osób zrzeszonych w organizacji: podstawowe 5 osób, co stanowi 5,8% ogółu, średnie 19 osób, co daje 22,1%, zawodowe 28 osób tj. 32,6% wszystkich członków, wyższe 34 osoby, czyli odpowiednio 39,5% ogółu.

W polskich organizacjach obwodu czernihowskiego najliczniejszą grupę stanowią osoby z wykształceniem wyższym (83), czyli prawie 40% wszystkich zrzeszonych. Drugą pod względem liczebności grupę stanowią osoby z wykształceniem zawodowym (64 osoby), tj. 31%. Wykształcenie średnie posiada 45 osób, czyli 21%, a podstawowe 17 osób, co daje 8%.

Wykres 4. Wykształcenie członków organizacji polonijnych obwodu czernihowskiego w ujęciu liczbowym

Źródło: Badania własne.

Otrzymane dane, dotyczące edukacji członków stowarzyszeń skupiających ludność polskiego pochodzenia obwodu czernihowskiego, pozwalają stwierdzić, że do organizacji należą osoby z różnym wykształceniem, co przekłada się na ich wielorakie umiejętności zawodowe i pracę w wielu specjalizacjach. Ponadto należy zauważyć, że wśród grupy osób z wykształceniem podstawowym będą znajdowały się również dzieci, którym możemy przypisać ten poziom edukacji, a wśród członków z wykształceniem średnim studenci, którzy są w trakcie uzyskiwania wyższego wykształcenia.

Uzyskany dzięki przeprowadzonym badaniom obraz stowarzyszeń polonijnych ziemi czernihowskiej pozwala stwierdzić, że większość członków organizacji stanowią kobiety (75%), osoby w wieku produkcyjnym (41%), z wyższym wykształceniem (40%).

ROZDZIAŁ II

ŚLADAMI POLAKÓW NA CZERNIHOWSZCZYŹNIE

2.1. Rola polskiej szlachty w rozwoju cywilizacyjnym Niżyna

Szlachta polska odegrała znaczącą rolę w rozwoju cywilizacyjnym rejonu niżyńskiego⁹⁸. Niżyn posiada unikalną historię i odegrał w przeciągu stuleci ważną rolę w rozwoju Lewobrzeżnej Ukrainy i całego Naddnieprza. Od połowy XVII stulecia miasto było nie tylko administracyjnym centrum jednego z największych kozackich pułków, ale i potężnym ekonomicznym ośrodkiem, przez jaki przechodził szlak handlowy ze Wschodniej Europy do Imperium Osmańskiego.

Na początku XIX wieku miasto stało się potężnym kulturalno-oświatowym ośrodkiem. Ważną rolę w formowaniu Niżyna, jako wielofunkcyjnego centrum, odegrało wzajemne współdziałanie przedstawicieli różnych narodów i kultur, co przyczyniało się do wzrostu liczby mieszkańców. W tej etnicznej polifonii szczególne miejsce zajmowali Polacy, którzy byli obecni we wszystkich sferach życia miasta⁹⁹.

Historyczne związki Niżyna z Polską sięgają początku XVII wieku, kiedy to w 1618 roku na mocy rozejmu w Dywilinie ziemia czernihowsko-siewierska weszła w skład I Rzeczypospolitej. Zgodnie z sejmową instrukcją dobra te zostały w administracji królewicza Władysława Wazy, którego rola nie tylko ograniczała się do zaludniania tego obszaru, ale i obrony nowych ziem przed państwem moskiewskim. Z tego powodu zostały zbudowane i ufortyfikowane zamki w Czernihowie, Nowogrodzie Siewierskim i Niżynie.

W 1625 roku Niżyn otrzymał od króla Zygmunta III Wazy przywilej magdeburskiego prawa¹⁰⁰, które dało podwaliny rozwojowi ekonomicznego grodu. Został zatwierdzony herb i pieczęć miasta, na których został przedstawiony święty Jerzy Zwycięzca na koniu, uderzający bestię kopią. Językiem urzędowym w mieście stał się

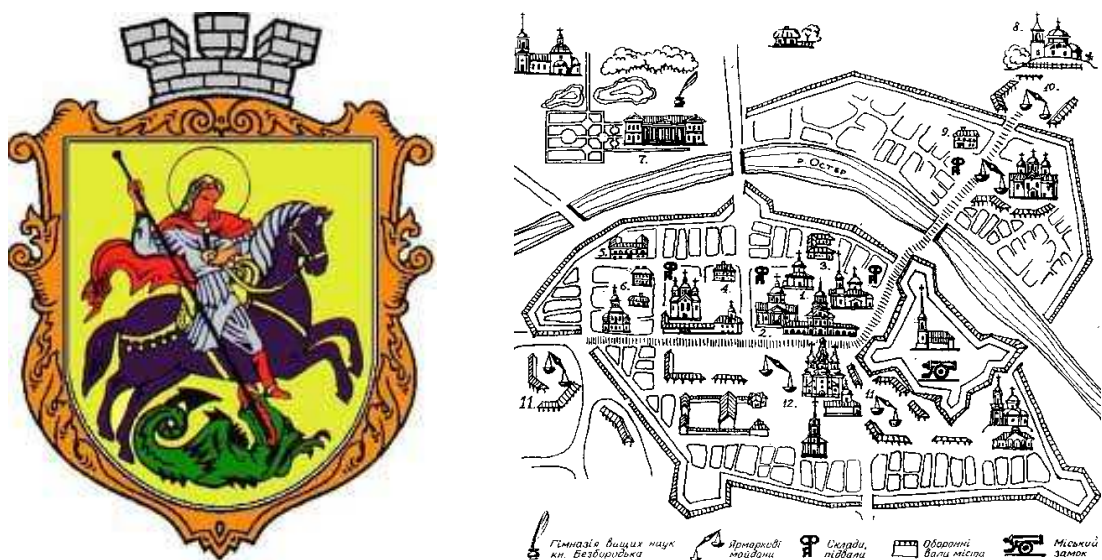
⁹⁸ Pewne partie niniejszego tekstu zostały wykorzystane przy opracowywaniu artykułu B. Januszkiewicz, *Rola szlachty polskiej w formowaniu Niżyna*, „Krynica”. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 81-82, 2013, s. 52-57.

⁹⁹ Г. В. Самойленко, О.Г. Самойленко, *Ніжин – Європейське місто*, Лозовий В.М., Чернігів 2010, s. 5-6.

¹⁰⁰ Magdeburskie prawo w Niżynie działało, aż do 1831 roku, tj. skasowania go dekretem rosyjskiego cara Mikołaja I. Zob. O. Rostowska, *Magdeburskie prawo na Czernihowszczyźnie i jego wpływ na socjalno-ekonomiczny rozwój regionu* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 5, s. 22.

polski. W tym też samym okresie powstał w Niżynie klasztor dominikanów, który został zburzony w czasie wojen kozackich¹⁰¹.

Fot. 1-2. Herb Niżyna i plan miasta z XVIII w.

Źródło: <http://ua.convdocs.org/docs/index-185617.html> (wejście: 10.01.2014).

Pierwszy niżyński wójt, polski szlachcic, kapitan i rotmistrz Szczesny Wyszla, rozpoczął nie tylko zaludnianie osady, ale i kolonizację przyległych ziem. Do nowo powstałego regionu zaczęły przybywać polskie rodziny szlacheckie. Przy fortecy w Niżynie została ustanowiona kozacka chorągiew, do której dla odbycia służby zaciągali się polscy szlachcice. Wśród nich przeważali przedstawiciele zubożałych rodzin szlacheckich, którzy przybywali tu w poszukiwaniach lepszego życia na niespokojnej wschodniej granicy Rzeczypospolitej¹⁰².

Wraz ze szlachtą do miasta przybyli kupcy i rzemieślnicy. Przywileje lokacyjne nowo powstałego miasta stały się podstawą rozwoju handlu. Niżyńscy kupcy zostali zwolnieni z opłaty myta obowiązującego na ziemiach ruskich. Targowy charakter miasta przynosił zyski zarówno mieszkańcom, jak i dochody władzom miejskim¹⁰³.

Powstanie Bogdana Chmielnickiego (1648 r.) dało nowy początek polskiej obecności w Niżynie. Bogata polska szlachta zbiegła ze swoich dopiero co

¹⁰¹ Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, t. VII, Warszawa 1886, s. 144.

¹⁰² Zob. М. Потапенко, *Польська шляхта на Ніжинщині в XVII-XVIII століттях...*, s. 54-57.

¹⁰³ Por. O. Rostowska, op. cit., s. 21-22.

zagospodarowanych majątków, a do miasta przybyli mieszczenie i duchowieństwo, które szybko integrowało się z ukraińskim społeczeństwem. Bohdan Chmielnicki uniwersałem w 1657 roku nadał mieszkającym w mieście Grekom bardzo rozległe prawa i przywileje, które potwierdził Piotr I w 1710 roku. Do miasta przybyli nowi osadnicy, którzy podnieśli handel do tego stopnia, że wkrótce Nizyn stał się głównym składem towarów. Na słynne niżyńskie jarmarki przyjeżdżali kupcy z Polski, Niemiec, Turcji i Grecji¹⁰⁴.

W 1659 roku na nowo rozgorzała wojna z Rosją, w wyniku której Rzeczpospolita utraciła terytoria zdobyte w 1619 r. tj. ziemię czernihowską, smoleńską i siewierską, co zostało uzgodnione w rozejmie andruszowskim (1667 r.) i ostatecznie potwierdzone w traktacie K. Grzymułtowskiego (1686 r.). Z końcem XVIII wieku lewobrzeżna Ukraina weszła w skład rosyjskiego imperium¹⁰⁵.

Historia obecności polskiej szlachty na terytorium lewobrzeżnej Ukrainy, osobliwości jej formowania, udział w społeczno-politycznym i kulturalnym życiu regionu, jest do dzisiaj prawie niezbadana. Chciałabym przybliżyć niektóre rodowody polskich rodzin szlacheckich, które znajdują się w rejestrach szlachty niżyńskiego powiatu z początku lat trzydziestych XX wieku i w znacznej mierze pozwalają zobaczyć, jak formowała się polska wspólnota na tamtych ziemiach¹⁰⁶.

Procedurę wywodu szlachectwa określała *Dworińska Gramota* (21.05.1785 roku), zawierająca, rozciągnięta w 1795 roku na szlachtę zachodnich guberni, prawa i przywileje szlachty rosyjskiej. Uporządkowanie starych i nadanie tym aktem nowych praw szlachcie, dystansujących ją jeszcze bardziej od reszty mieszkańców Rosji, stwarzało konieczność ścisłego określenia granic stanu.

W każdej guberni utworzono deputację szlachecką, nazywaną początkowo przez Polaków Szlachecką Komisją Wywodową, złożoną z wybieranych na sejmikach powiatowych deputatów (po jednym z powiatu) i przewodniczącego im gubernialnego marszałka szlachty. W ramach owego gremium, powołanego do „przyjmowania i roztrząsania wywodów szlacheckich”, większością 2/3 głosów decydowano o zaprzeczeniu lub uznaniu szlachectwa i wpisaniu nazwiska szlachcica do jednej z sześciu rubryk, odpowiadających podstawom „na których funduje się szlachectwo”, w księdze genealogicznej. Księga miała pełnić rolę aktualnego spisu szlachty

¹⁰⁴ Zob. *Słownik geograficzny...*, s. 145.

¹⁰⁵ Zob. J. A. Gierowski, *Historia Polski 1505-1764*, PAN, Warszawa 1988, s. 238-239, 246.

¹⁰⁶ Zob. М. Потапенко, *Польська шляхта на Ніжинщині...*, s. 54.

zamieszkującej daną gubernię. Wylegitymowany szlachcic otrzymywał „dekret rodowości”. Od orzeczenia deputacji przysługiwało prawo apelacji do petersburskiej Heroldii¹⁰⁷.

Kolejne spisy miały na celu dokonanie dokładnej rejestracji szlachty czynszowej, sprawdzając przy tym prawdziwość jej szlachectwa. Zebrane i opracowane przez komisje spisowe dane miały dostarczyć petersburskim politykom, pracującym nad nową organizacją szlachty czynszowej, aktualnych informacji o tej grupie ludności¹⁰⁸.

W Oddziale Państwowego Archiwum Obwodu Czernihowskiego miasta Niżyna w zbiorach znajdują się kopie formularzy ze spisów powiatowych szlachty. Na podstawie wspomnianych dokumentów można prawie w całości zrekonstruować genealogię poszczególnych rodów, statut socjalno-ekonomiczny, osobliwości procesu szlacheckiej nobilitacji. Na stronicach spisu znalazło się 36 rodzin, które mówiły o swoim polskim pochodzeniu. Zestawienie statystycznych wiadomości o ilości szlachty niżyńskiego powiatu dało dość nieoczekiwany rezultat. I tak z 342 szlacheckich rodzin, które były objęte spisem w listopadzie 1850 roku trochę więcej niż 10% wywodziło swoje korzenie z polskiej szlachty, co stanowiło drugą liczebnie grupę po nobilitowanych przedstawicielach małosyjskiej szlachty¹⁰⁹.

Większość dokumentów, dotyczących rejestru szlachty początku XIX wieku, składa się z czterech powiązanych ze sobą komponentów:

- I. Informacji o socjalnym, ekonomicznym i rodzinnym stanie szlachcica, jego stosunku do służby wojskowej.
- II. Schematu genealogicznego, w którym przedstawieni są wszyscy wiadomi przodkowie osoby składającej formularz.
- III. Pełny obraz odbycia państwowej czy wojskowej służby przez przedstawicieli rodu.
- IV. Odpowiednich dokumentów, które potwierdzają szlachectwo rodu.

Analiza genealogicznego materiału tzw. rewizji, spisu ludności osobiście opodatkowanej i zobowiązanej do służby wojskowej, daje podstawę stwierdzić, że polska obecność na ziemi niżyńskiej zaczęła formować się w pierwszej połowie XVII wieku, po roku 1611, kiedy to ziemia czernihowsko-siewierska, zgodnie z sejmową

¹⁰⁷ J. Sikorska-Kulesza, *Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku*, Warszawa 1995, s. 17.

¹⁰⁸ Tamże, s. 16.

¹⁰⁹ М. Потапенко, *Родоводи польських шляхетських родин Ніжинщини у I третині XIX ст. (за матеріалами формулярних списків)*, „Паміятник kijowski – Polska rodzina na wschodzie”, t. IX, pod red. H. Strońskiego, Tarnopol 2008, s. 138.

instrukcją, weszła w skład Rzeczypospolitej. Sejmowa Konstytucja z 1613 roku i królewska instrukcja z 1619 roku nadawały szczególną rolę szlachcie w przysposobieniu przygranicza kraju. Przypuszcza się, że rody Krasnickich (Kraśnickich) herbu Rawicz, Homenków, Alandarenków, Waszczeniewiczów, Gałuzewskich przeprowadziły się na teren Niżyna jeszcze do 1648 roku. Przedstawiciele rodów Krasnickich, Homenków przy wywodzeniu szlacheckiego pochodzenia w pierwszej połowie XIX wieku powoływali się na posiadanie majątku jeszcze przez swoich przodków szlachciców. W większości przypadków ziemia była darowana szlachcie za służbę wojskową. Możemy przypuszczać, że powodem przyjazdu na ziemię czernihowską większości szlachciców były motywy ekonomiczne.

Taki też powód w czasie weryfikacji szlacheckiego pochodzenia I. Alandarenko podaje, wspominając o „upadłości rodziny”. Własny majątek ziemski przedstawiciele tego rodu posiadli w wyniku jego zakupu w 1770 roku. Ziemię nabyło trzecie pokolenie Alandarenków, które zamieszkało w Niżynie.

Fakt ten może świadczyć o szybkim bogaceniu się szlachty i stabilnych warunkach życiowych w rejonie niżyńskim. Dodatkowym motywem osiedlania się na ziemi czernihowskiej była możliwość wstąpienia do kozackiej starszyny i otrzymania w ten sposób nowych areałów. Analiza dokumentów, zawierających wywody szlacheckiego pochodzenia, pozwala również stwierdzić, że przedstawiciele polskiej szlachty szybko integrowali się ze społecznością kozacką. Z prawie trzydziestu rodzin polskiego pochodzenia, które zamieszkały w rejonie niżyńskim po 1648 roku, dziewięć zostało włączonych do starszyny kozackiej.

Przykładem takiej rodziny jest polska dynastia Żurakowskich, która weszła w skład starszyny niżyńskiego pułku kozackiego. We fragmencie formularza spisowego Marii i Piotra Żurakowskich możemy przeczytać: „Dalsze pochodzenie moich przodków jest mi nieznane. Protoplasta naszego rodu Michał pochodził z Polski [...] od czasu kiedy Małorosja stała się podległa państwu rosyjskiemu, miał pochodzenie szlacheckie, ale z powodu niestabilnej sytuacji w kraju, mającej wówczas miejsce, oddalił się i zaczął żyć oddzielnie od reszty rodziny w Polsce. Zaświadczenia wskazujące na jego szlacheckie pochodzenie zawieruszyły się z czasem, ale pochodzenie to udowadnia protoplasta rodu Michał, który służył za carów i wielkich

książąt Aleksieja Michajłowicz i Fiodora Michajłowicz, jako pułkownik niżyński [...]”¹¹⁰.

Wpływ na osiedlanie się na ziemi niżyńskiej przez polską szlachtę miała również niestabilna sytuacja w kraju. W wieku XVII i XVIII Rzeczpospolita prowadziła liczne wojny, w wyniku których często szlachta traciła swoje majątki oraz inne dobra materialne. Wojny te były też przyczyną migracji ludności polskiej do bezpieczniejszych obszarów¹¹¹.

O takich motywach przyjazdu do guberni czernihowskiej oprócz rodziny Żurakowskich możemy przeczytać w formularzu spisowym Afanaza Rajewskiego: „Pradziadek Mikołaj, rycerz lwowski, miał swój majątek w województwie i powiecie sandomierskim we wiosce Małe Rajewicze. Po śmierci majątek przekazał spadkobiercy – swojemu synowi, cześnikowi sandomierskiemu, który podczas swojego przebywania w państwie polskim w okresie wojen i grabieży, stracił go i wyjechał do imperium rosyjskiego do Małorosji, guberni czernihowskiej i zamieszkał w Niżynie [...]”¹¹².

Tabela I. Polskie rodziny szlacheckie przybyłe do Niżyna przed 1648 rokiem (na podstawie spisów Archiwum Niżynskiego)

Ród	Alandarenko	Waszczeniewicz	Gałużewski	Krasnicki	Homenko
Rok składania spisu	29 stycznia 1812 r.	1812 r.	15 grudnia 1805 r.	1803 r.	30 grudnia 1802 r., 14 stycznia 1812 r.
Pokolenie	Wspomnienie założyciela rodu – Mikołaja Jaranda Zbruzdel		W opisie herbu, jaki otrzymano w 1320 roku, wspomniano założyciela rodu Erika Gałużewskiego		

¹¹⁰ Tamże, s. 150-151.

¹¹¹ Zob. J. A. Gierowski, op. cit., s. 191-192.

¹¹² М. Потапенко, *Родоводи польських...*, s. 146-147.

1	Prapradziadek Joachim Jaranda Zbruzdel, zmarł, jako szlachcic polski (osiedlił się w Małorosji)	Prapradziadek Mikołaj, zmarły był polskim szlachcicem (osiedlił się w Małorosji)		Prapradziadek Martyn, zmarły był polskim szlachcicem trockiego województwa (być może otrzymał majątek w Nosowce, ale nie osiedlił się)	Pradziad Piotr polski szlachcic, podczaszy dobrzyński (pozostał mieszkać w swoim rodzinnym szlacheckim majątku)
2	Pradziadek Piotr zmarł, jako rejestrowy małorosyjski Kozak	Pradziad Wasyl zmarły był polskim szlachcicem	Pradziad Hawryło (Gabriel) zmarł w randze atamana grodowego (osiedlił się w Małorosji)	Pradziad Konrad zmarły był sotnikiem chorąży (osiedlił się w Małorosji)	Pradziad Wasyl zmarł bez rangi
3	Dziadek Mikołaj zmarł w randze sotnika starszyzny	Dziadek Piotr zmarł bez rangi	Dziadek Iwan zmarł w randze wojskowego towarzysza	Dziadek Mikołaj zmarł, jako atamanem Nosowki	Dziadek Grzegorz zmarł bez rangi
4	Ojciec Iwan zmarł w randze sotnika	Ojciec Foma (Tomasz) zmarł bez rangi	Ojciec Prokop, zmarł bez rangi	Ojciec Lukian (Łukasz) zmarł w randze wojskowego towarzysza	Ojciec Sawa, zmarł, w stopniu wojskowym korneta
5	Iwan, kornet	Paweł, kornet	Jakiw (Jakub), sekretarz guberni	Iwan, podpułkownik ; Grzegorz koleski asesor, Prokop wojskowy towarzysz	Tymofij (Tymoteusz) koleski kancelarzysta Leontij (Leon) i Iwan rangi nie mają

Źródło: М. Потапенко, *Родоводи польських...*, s. 145-146.

Zachowane spisy dostarczają wiadomości o strukturze polskiej szlachty w XVIII wieku i początku XIX w. Na ich podstawie możemy stwierdzić, że polska szlachta szybko się integrowała ze społeczeństwem ukraińskim, wchodząc często w skład starszyny kozackiej. Polscy kolonizatorzy byli dobrze wykształceni, władali obcymi językami m.in. językiem rosyjskim i łaciną, to również pomagało im w szybkiej adaptacji w nowych warunkach życiowych. Polska diaspora wniosła wielki wkład nie

tylko w rozwój Niżyna, ale i przyczyniła się do powstania licznych osad w guberni czernihowskiej¹¹³.

W XIX wieku napływ ludności polskiej do miasta znacznie zmniejszył się, a jego targowy charakter mało zachęcał polskich robotników. Na przełomie XIX i XX wieku polska gromada Niżyna liczyła około 250 osób¹¹⁴.

2.2. Polityczno - obywatelskie życie Polaków w 1917 roku

Jedną z mało znanych i zbadanych stronic historii dotyczącej Polaków w guberni czernihowskiej są ich losy w czasie I wojny światowej. Zmagania wojenne obejmujące swym zasięgiem tereny Europy Środkowej i Wschodniej, spowodowały niespotykaną, jak dotąd migrację ludności polskiej¹¹⁵.

Początki migracji nastąpiły po wtargnięciu wojsk niemieckich w granice Królestwa Polskiego, ale masowy charakter uchodźstwa przyniosły działania wojenne roku 1915. Niepowodzenia militarne armii rosyjskiej wiosną i latem 1915 roku stały się przyczyną przymusowego wychodźstwa z Królestwa Polskiego, Litwy, Białorusi i Ukrainy, które przybrało niespotykane wielkie rozmiary¹¹⁶. Latem 1915 roku w wyniku zarządzeń naczelnego dowództwa armii carskiej nastąpiła przymusowa ewakuacja ponad 600 tys. osób. Ewakuowano też część opuszczonej Galicji Wschodniej¹¹⁷.

Osoby cywilne zmuszone były do opuszczenia dotychczasowych miejsc zamieszkania, zaczęto je określać jako ofiary wojny, uchodźcy lub nazwano terminem zaczerpniętym z języka rosyjskiego - bieżenicy. W znaczącej masie uchodźcy kierowali się na wschód w głąb cesarstwa. Ofiarami wojny stali się nie tylko uchodźcy, mieszkańcy Królestwa Polskiego – czyli deportowani Polacy, obywatele państw centralnych, ale także rodziny żołnierzy walczących na froncie oraz wszyscy ci, którzy w jakiś sposób ucierpieli z powodu działań wojennych¹¹⁸.

¹¹³ B. Januszkiewicz, *Rola szlachty polskiej...*, s. 57.

¹¹⁴ Zob. M. Потапенко, *Громадсько-політичне життя польської спільноти в 1917 р...*, s. 108.

¹¹⁵ Por. A. Patek, *Polska diaspora w Rosji do 1917 roku* [w:] *Polska diaspora*, pod red. A. Walaszek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001, s. 287-288.

¹¹⁶ M. Mądzik, *Polskie organizacje niesienia pomocy ofiarom wojny na Wołyniu w latach I wojny światowej*, s. 112, http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ucrp/2007_1/112_pdfsam_UP1.pdf (wejście: 15.02.2013).

¹¹⁷ A. Patek, op. cit., s. 287-288.

¹¹⁸ M. Mądzik, op. cit., s. 112.

Wśród wysiedleńców znaczną część stanowili chłopci. Wielu z nich udawało się potem do miast i tam, szukając zarobku, proletaryzowało się. Schronienia w głębi Rosji przed przesuającym się frontem szukały tysiące robotników i inteligencji, właściciele ziemscy i bogate mieszczaństwo¹¹⁹.

Chaotyczna ewakuacja skazała setki tysięcy osób na nędzę, głód i poniewierkę. Trudne warunki życia i towarzyszące im epidemie pociągały liczne ofiary. Wielu musiało podjąć walkę o fizyczne przetrwanie. Początkowo losem uchodźców interesowały się jedynie rosyjskie organizacje społeczne i charytatywne. Szybko jednak pojawiły się polskie instytucje opiekuńcze. Najszerszą działalność rozwinęły: powstały w Warszawie w 1914 roku Centralny Komitet Obywatelski (CKO), znajdujący się pod wpływami endecji, oraz Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny (PTPOW), założone w Piotrogradzie we wrześniu 1914 r. z inicjatywy przedwojennej emigracji¹²⁰.

W przededniu rewolucji październikowej liczba Polaków w granicach guberni czernihowskiej znacznie wzrosła, stało się to za przyczyną uchodźców I wojny światowej. Według danych spisu sporządzonego przez polskie organizacje 1 września 1916 roku w obwodzie czernihowskim znajdowało się 20837 polskich emigrantów. W trzecim kwartale 1917 roku ich liczba wzrosła do 24734 osób, a w czwartym kwartale 1917 roku aż do 39607 osób. Należy zaznaczyć, że położenie wygnańców było rozpaczliwe, brakowało kwater, prowiantu, podstawowych środków higieny. Większość uchodźców zatrzymywała się w miastach i liczba ich była niestała na skutek ciągłego przemieszczania się. W wyniku tak dużego napływu polskich emigrantów, miejscowa ludność polskiego pochodzenia postanowiła pomóc szukającym schronienia rodakom, powołując organizacje niosące pomoc ofiarom wojny¹²¹.

13 kwietnia 1917 roku w Czernihowie na ogólnym zebraniu polskiej społeczności miasta (około 500 osób) został powołany Klub Społeczno-Polityczny Ziemi Czernihowskiej, którego prezesem został Edward Rettinger. Zadaniem organizacji nie było tylko reprezentowanie interesów Polaków przed instytucjami miejscowej władzy i innymi wspólnotowymi organizacjami, ale i koordynacja polskiego narodowego życia w granicach czernihowskiej guberni. Wynikiem realizacji postawionych przez organizację celów było stworzenie polskich terytorialnych klubów w miejscowościach: Repki, Janówek, Horodnia, Poczep, Uniecz, Nowogród–

¹¹⁹ Por. A. Patek, op. cit., s. 288.

¹²⁰ Tamże, s. 288.

¹²¹ Por. M. Потапенко, *Громадсько-політичне життя польської спільноти...*, s. 108.

Siewierski, Snowsk (obecny Szczors), Konotop i Niżyn. O strukturze i ideologii organizacji oraz jej analogicznych odpowiednikach można się dowiedzieć, analizując postanowienia Zjazdu Delegatów Organizacji Polskich Ziemi Czernihowskiej, który odbył się z inicjatywy klubu w dniach 7-10 października 1917 roku. Obradom Zjazdu przewodniczył znany polski językoznawca prof. Karol Appel, referował Edward Rattinger, sekretarzem był Karol Szostakowski¹²².

Na Zjazd przybyło 66 delegatów, reprezentujących między innymi następujące polskie organizacje:

- duchowieństwo katolickie – 3 delegatów;
- Oddziały Klubu Społeczno-Politycznego Ziemi Czernihowskiej: Czernihów - Zarząd Centralny – 10, Czernihów – Oddział – 7, Repki – 2, Janówek – 2, Horodnia – 1, Nowozybków – 1, Poczep – 2, Uniecha – 2, Nowogród-Siewierski – 1, Snowsk – 3, Konotop – 2, Nieżyn – 1;
- Związek Nauczycielski Ziemi Czernihowskiej – 2;
- Związek Robotniczy Ludowy Ziemi Czernihowskiej – 7;
- skupienia polskie w Złyncie, Bachmaczu i Królewcu – po 1 delegacie.

Już po Zjeździe do Klubu Społeczno-Politycznego Ziemi Czernihowskiej przyłączyła się dopiero co powstała „Macierz Polska”¹²³.

Delegaci organizacji polskich jednogłośnie uchwalili, że zgodnie z uchwałami Zjazdu Politycznego w Moskwie, zgłaszają akces ziemi czernihowskiej do wyłonionej przez ten zjazd – Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego. Przyłączają się do myśli i uczuć wyrażonych w odezwie Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego w Piotrogradzie do Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego. Zjazd ogłosił również, że „Klub Społeczno-Polityczny Polski Ziemi Czernihowskiej w osobach delegatów Zjazdu i jego oddziałów reprezentują i bronią interesy zarówno lokalne, jak i ogólnonarodowe wszystkich Polaków zamieszkujących tę ziemię [...], a postanowienia tegoż Klubu za obowiązujące dla wszystkich Polaków tejże ziemi. Ustawa Klubu zatwierdzona na Zjeździe uznana jest za ustawę ludności polskiej Ziemi Czernihowskiej. Prezes Zarządu Centralnego Klubu jest równocześnie Komisarzem Gubernialnym Komitetu Wykonawczego na Rusi dla ludności polskiej tejże ziemi. Zarząd Centralny Klubu jest Radą Komisariatu Gubernialnego, zaś Prezesi i Zarządy

¹²² Por. tamże, s. 110-111.

¹²³ „Dziennik Polski”, nr 257, Piotrogród, 9 (22) listopada 1917, s. 1.

powiatowe, miejskie i wiejskie Kluby są równocześnie agendami odpowiednimi Komitetu Wykonawczego na Rusi.”

Fot. 3-4. Plac targowy przed Piatnycką Cerkwią i Sąd Okręgowy w Czernihowie

Źródło: Zdjęcia archiwalne z „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 83, (2014) 21, s. 22-23.

Członkowie Zjazdu odnieśli się życzliwie do ukraińskiego ruchu narodowego, życząc jak najszybszego rozkwitu idei prowadzonych przez Sekretariat Generalny Ukrainy, popierając wysiłki narodu ukraińskiego do utworzenia własnego państwa. Jednocześnie zwrócili się do Sekretariatu Generalnego Ukrainy z prośbą, aby w Rządzie

Ukrainy znajdował się reprezentant wyłoniony przez mniejszość polską na Rusi. W uchwale skierowanej do miejscowej Rady Ukraińskiej Gubernialnej znalazło się zapewnienie o współpracy z tą Radą w dążeniach, mających na celu utrwalenie narodowych ideałów w rozwoju kulturalnym społeczeństwa ukraińskiego ziemi czernihowskiej¹²⁴.

Wiemy, że przedstawiciele Klubu Społecznego z Czernihowa i jego oddziały z miejscowości Janówek, Nowozybków i Repki wzięli udział III Polskim Zjeździe na Rusi, który odbył się w Kijowie w dniach 18-24 czerwca 1917 roku. W spisie uczestników zjazdu i organizacji polskich, biorących w nim udział, nie figuruje klub z Niżyna. Stowarzyszenia niżyńskie reprezentowane były na Zjeździe przez Oddział PTPOW¹²⁵.

W czasie trwania Zjazdu w Kijowie, w trzecim dniu obrad plenarnych (21 czerwca 1917 r.), doszło do rozłamu partyjnego pomiędzy uczestnikami, obrady opuścił „blok demokratyczny”¹²⁶. Wtedy to głos zabrał E. Rattinger, występując w imieniu 13 delegatów Klubu społecznego w Czernihowie, organizacji bezpartyjnej, łączącej wszystkie warstwy, a składającej się przeważnie z włościan. W swoim wystąpieniu zażądał, aby Zjazd nie przyjął zrzeczenia się przewodniczącego, gdyż jego postępowanie nie było stronnicze tak samo, jak i referenta komisji oraz zaapelował, aby porządek obrad nie ulegał zmianie. Stwierdził również, że wyjście „bloku demokratycznego” i jego motywy ewentualnego powrotu, mają charakter czysto polityczny. Jednocześnie odpierając ataki ze strony Baranieckiego, który go nazwał „przedstawicielem narodowej demokracji”, stwierdził „że do żadnego stronnictwa politycznego nie należał i nie należy i żadnej partyjnej agitacji nie prowadzi”¹²⁷.

¹²⁴ Tamże.

¹²⁵ *Zjazd Polski na Rusi w Kijowie w dniach 18-24 czerwca 1917 roku*, drukarnia polska w Winnicy 1917, s. 93-94.

¹²⁶ Przyczyną rozłamu według „bloku demokratycznego” było wystąpienie prof. Grabskiego, który to zapytał: „czy kłamstwem jest również, że p. Lednicki oświadczył korespondentowi angielskiemu, iż Polska może obejść się bez Gdańska, a pan Babiański podobnie wypowiedział się w Sztokholmie, przeciw czemu publicznie protestował prof. Romer?” W odpowiedzi na to pytanie Karol Waligórski złożył oświadczenie w imieniu „bloku demokratycznego”. „Wobec krzywdzących zarzutów, ciśniętych z tej wysokiej mównicy pod adresem demokracji polskiej, tej samej, która położyła największe zasługi w dziele wywalczenia niepodległości Polski, - i pod adresem nieobecnych na sali a powszechnie szanowanych demokratów: pp. Lednickiego, Babiańskiego i Eugeniusza Starczewskiego, - i wobec tego, że p. Stanisław Grabski, który te słowa wypowiedział nie został przez prezydium powstrzymany, - oświadczam w imieniu grup demokratycznych w Zjeździe uczestniczących, iż z najwyższym żalem widzimy się zmuszeni do opuszczenia tego Zjazdu, wbrew naszemu gorącemu życzeniu wzięcia udziału w jego obradach do końca”. *Zjazd Polski na Rusi...*, s. 48-49.

¹²⁷ Tamże, s. 53-54.

Pomimo, że Edward Rattinger stanowczo zaprzeczył, że nie należy do żadnej partii i nie prowadzi żadnej agitacji, wiadomo, że Klub Społeczny w Czernihowie, tak jak i w Niżynie sympatyzowały z poglądami narodowych demokratów (endeków). Wyrazy tego poparcia możemy odnaleźć m.in. w uchwałach Zjazdu Delegatów Organizacji Polskich Ziemi Czernihowskiej, kiedy to zostało zgłoszone włączenie ziemi czernihowskiej do Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego¹²⁸.

Bezspornie do utworzenia polskiego klubu w Niżynie przyczyniła się bezpośrednio czernihowska społeczno-polityczna organizacja, z inicjatywy której zostały powołane analogiczne do niej towarzystwa w większych miejscowościach. Niestety, do dzisiaj przetrwały nieliczne dokumenty świadczące o aktywności i członkach niżyńskiego klubu. Wiadomo, że prezesem klubu był lekarz weterynarii Kazimierz Kulikowski, który mieszkał w Niżynie przy ulicy Miliona 38, sekretarzem był B. Potomski. Liczba członków jest dokładnie nieznana, ale z pewnością była większa niż 50 osób, o czym może świadczyć fakt, że interesy niżyńskiego klubu na Zjeździe Delegatów Organizacji Polskich Ziemi Czernihowskiej reprezentował tylko jeden przedstawiciel – taką ilość delegatów miały prawo wysyłać wszystkie polskie organizacje guberni od każdych 50 członków¹²⁹.

Niżyński klub działał dość prężnie i nie należał z pewnością do tych, które istniały tylko na papierze lub cierpiały na brak personalnego kierownictwa. Do połowy listopada 1917 roku członkowie organizacji przygotowali na ogólnych zebraniach co najmniej 11 uchwał. Dla porównania polski klub w Ripkach, który powstał w tym samym czasie, co niżyński od czerwca 1917 roku do końca października ogłosił tylko dwa takie dokumenty. Prezes towarzystwa K. Kulikowski był jednym z dwóch kandydatów reprezentujących powiatowe kluby (drugi był z Konotopu), którzy w wyborach do ukraińskich zgromadzeń ustawodawczych wystawieni byli z listy wyborczej „Polskiego Społeczno-Politycznego Klubu Ziemi Czernihowskiej”¹³⁰.

Jak wiadomo, w społeczno-politycznym życiu Polaków Niżyna, jak i całej guberni przeważały ideologie polskich narodowych demokratów, wyraz tych poglądów można zaleźć, analizując stanowisko Klubu dotyczące postanowień Międzynarodowej

¹²⁸ Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego - reprezentowała orientację prokoalicyjną, uznawała zwierzchnictwo Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu, popierała działalność Naczpolu. Zakończyła działalność w marcu 1918 roku. Por. R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa polskiego*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1989, s. 174, 241.

¹²⁹ Zob. М. Ротапенко, *Польський клуб Ніжина у 1917 році // Ніжинська старовина*, nr 9, 13 (16) Київ 2012, s. 30

¹³⁰ Zob. tamże, s. 32.

konferencji socjalistycznej w Sztokholmie w 1917 roku, zwołanej przez partie socjalistyczne w celu położenia kresu wojnie¹³¹.

W protokole nadzwyczajnego zebrania członków polskiego Społecznego Klubu w Niżynie z dnia 22 października 1917 r. można przeczytać, że członkowie organizacji, odczuwając jedność z narodem polskim, stanowczo zaprotestowali przeciwko uchwałom socjalistycznej konferencji w Sztokholmie oraz warunkach pokoju, które dotyczyły Polski. Niżyński Klub w pełni solidaryzował się w tej sprawie z pozycją Rady Polskiego Zjednoczenia Międzypartyjnego, pragnąc pełnej niezależności i scalenia polskich ziem z własnym dostępem do morza¹³².

Oprócz Społeczno-Politycznego Klubu w Niżynie jesienią 1918 roku aktywność przejawiała jeszcze jedna organizacja – Związek Polskich Wojskowych 3 baterii 68 Osowieckiego dywizjonu, na czele której stał Mieczysław Markowski. Wyjawienie działalności tej organizacji miało związek z wydarzeniami, jakie miały miejsce jesienią 1917 r., kiedy to rozpoczęły się grabieże i podpalenia polskich dworów, licznie rozsypanych na Podolu, Wołyniu i Kijowszczyźnie.

Zdemoralizowane, zainfekowane bakcyłem bolszewizmu oddziały armii rosyjskiej opuszczały front i szeroką ławą w sposób niezorganizowany i chaotyczny ruszały na wschód. Łupem tych dezertarów padały polskie, "pańskie" majątki. To właśnie tacy zbuntowani żołnierze 264 zapasowego pułku piechoty 1 listopada 1917 roku zamordowali w Sławucie 85 – letniego księcia ordynata Sanguszkę, wywołując tym czynem wstrząs wśród całej polskiej społeczności na Ukrainie¹³³.

Wspomniane wydarzenia opisuje Wacław Olasikowicz w książce *Chłopak ze Sławuty* następująco: „Gdy na pałacowym tarasie pojawiła się postać starego księcia, tłum zbuntowanych żołnierzy zawył z radości. Starzec stał z dumnie uniesioną głową, próbując przemówić do swoich oprawców. Miał jeszcze nikłą nadzieję na jakiegokolwiek pojednanie. Wokół pałacu leżały w zupełnym bezładzie połamane meble, książki,

¹³¹ Komitet Holendersko-Skandynawski na podstawie przesłanych memoriałów przez delegatów nie mogących wziąć udziału w konferencji i materiałów uzyskanych od delegatów przybyłych do Sztokholmu opracował program pokoju. 10 października 1917 roku został on opublikowany. W postanowieniach szczegółowych dotyczących Polski postanowiono: utworzenie wolnej i niepodległej Polski z zapewnieniem jej rozwoju gospodarczego; autonomia mniejszości żydowskiej, a także innych mniejszości. Polskie terytoria położone w Austrii i w Prusach otrzymać powinny najdalej idącą autonomię. Zob. J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, PWN, Warszawa 1991, s. 386 – 387.

¹³² М. Ротаренко, op. cit., s. 33.

¹³³ Zob. *Wybrane przejawy aktywności Polaków na Ukrainie Naddnieprzańskiej (III 1917 - IV 1918)*, http://historycy.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=132:wybrane-przejawy-aktywnosci-spoeczno-kulturalnej-polakow-na-ukrainie-naddnieprzaskiej-w-okresie-rz&catid=42:wiek-xx&Itemid=53 (wejście: 02.02.2013).

mnóstwo dokumentów, rozdeptane rodowe portrety i wyłamane okna. Być może miał nadzieję, że mieszkańcy Sławuty, którym tak wiele dobrego uczynił, staną w jego obronie. Po wypowiedzeniu kilku zdań został ściągnięty przez rozwydrzonych żołdaków do ogrodu, a potem bity po twarzy, kopany i łzony. Początkowo chcieli utopić starca, ale gdy byli już nad ogrodowym stawem ktoś krzyknął – Zaczem tuda? Zdieś s nim pakończym! – I jakby na dokończenie rzuconego hasła pchnął księcia bagnetem w plecy. Rozpoczęła się rzeź. Grupa żołnierzy rzuciła się na starego księcia i długimi rosyjskimi sztykami, jeden po drugim, dźgali leżące na ziemi ciało. Księżę zasłonił się rękami, ale natychmiast poszły w ruch karabinowe kolby. Ciosy spadały na łysą głowę starca, aż ta zakrwawiona i poraniona opadła bezwładnie w dół.” Tak zginął książę Roman Damian, ostatni ze sławuckich książąt Sanguszków¹³⁴.

Mord księcia Romana Sanguszki stał się przyczyną sprzeciwu polskich żołnierzy z Niżyna, którzy zaprotestowali na łamach czasopisma „Muzeum Polskie” przeciwko krzywdom, jakie wyrządzane były narodowi polskiemu:

„Protest żołnierzy z Nieżyna. Z powodu zamordowania przez rozbastwione hordy żołnierskie naszego rodaka księcia Sanguszki, zniszczenia naszych narodowych relikwii, zrabowanie i spalenie prastarego majątku Sławuty, my Polacy 3 baterji 68 Osowieckiego dywizjonu, na ogólnem zebraniu w dniu 26 października r. b., postanowiliśmy gorąco zaprotestować wobec krzywdy, jaka naszemu narodowi wciąż się dzieje. Prosimy Boga, aby wyzwolił nasz naród nareszcie od „swobód” obywateli wolnej Rosji. Przewodniczący zebrania i prezes związku bateryjnego polskiego, chorąży Mieczysław Markowski”¹³⁵.

Działalność polskich organizacji na ziemi czernihowskiej, jest dowodem poczucia głębokiej tożsamości z narodem polskim przez Polaków zamieszkujących tę ziemię oraz ich troski o dalsze losy ojczyzny i rodaków. W ciężkim okresie rewolucji, kiedy nie było władzy państwowej, to właśnie polskie organizacje stały się ośrodkiem wokół, których skupiało się społeczno-polityczne życie Polaków na Czernihowszczyźnie.

¹³⁴ T. Krynicki, *Księżę Roman Sanguszko*, „Tarnowski Kurier Kulturalny”, <http://tarnowskikurierkulturalny.blox.pl/2011/07/Ksiaze-Roman-Sanguszko.html> (wejście: 08.02.2013).

¹³⁵ „Muzeum Polskie. Poświęcone dziejom i zabytkom sztuki i kultury”, t. II, Kijów 1918, s. 220.

2.3. Polacy w okresie międzywojennym

Dzieje ludności polskiej mieszkającej na ziemi niżyńskiej w czasach radzieckiej polityki narodowościowej należą do mało znanych i zbadanych, i stanowią ogromnie ważny fragment historii polskiej obecności na lewobrzeżnej Ukrainie¹³⁶. Zagadnienie to podjął w pierwszej części *Polacy w Niżynie* Wiktor Jemaljanow, na podstawie dostępnych dokumentów znajdujących się w Oddziale Niżyńskiego Archiwum¹³⁷, opisał losy niektórych Polaków zamieszkujących rejon niżyński w okresie międzywojennym.

Dla omawianej tematyki istotne wydaje się przybliżenie polityki państwa radzieckiego w XX wieku względem mniejszości polskiej na Ukrainie.

Zapoczątkowana w 1917 roku w Rosji rewolucja, szybko dotarła na Ukrainę. Anachroniczna, ulegająca propagandzie wieś ukraińska „rozbierała” wielkich panów, którzy w większości byli Polakami, zaś w miastach, pod przywództwem młodocianych komisarzy, „hegemon” robił to samo z burżuazją. Dawną drobną szlachtę na Wołyniu, Podolu i Ziemi Kijowskiej ożywiło tylko krótkotrwałe pojawienie się wojsk Józefa Piłsudskiego na Ukrainie. Burza ze Wschodu, w postaci nawały bolszewickiej, szybko zalała wszystko, a układ pokojowy podpisany w Rydze w 1921 r. na zawsze odciął tamtejszych Polaków od Polski. Całkowitą władzę na Ukrainie przejęli komisarze bolszewicy¹³⁸.

Komuniści mieli do czynienia z mało doświadczoną masą wiejską. Inteligencja polska na początku lat dwudziestych pośpiesznie wyjechała do Polski. Jedynym więc oponentem i przeciwnikiem na drodze do sowietyzacji został Kościół rzymskokatolicki, któremu wypowiedziano wręcz prawdziwą wojnę¹³⁹.

Już na początku lat dwudziestych prawdziwe oblicze władzy bolszewickiej wobec ludności polskiej odsłaniał tajny dokument zastępcy przewodniczącego GPU USRR — Karla Karlsona. Ludność polską podzielono na trzy grupy:

- pierwsza – reakcyjno-szowinistyczna, na czele z księżmi i reakcyjną częścią inteligencji;

¹³⁶ Pewne partie niniejszego tekstu zostały wykorzystane przy opracowywaniu artykułu B. Januszkiewicz, *Polacy w Niżynie w czasach radzieckiej polityki narodowościowej*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 79, 2013(20), s. 38-43.

¹³⁷ Державний Архів Чернігівської Облaсті в м. Ніжині (ДАЧОН) – спр 3662, 3669, 4160, 4164, 4662.

¹³⁸ H. Stroński, *Nieudany eksperyment. Treść, formy i skutki sowietyzacji ludności polskiej na Ukrainie w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku...*, s. 23.

¹³⁹ Tamże, s. 24.

- druga – drobnoburżuazyjna, w skład której zaliczano znaczną część inteligencji oraz mieszczaństwo;
- trzecia – chłopci i robotnicy – którzy, jak stwierdzono w dokumencie – „znajdują się jeszcze pod całkowitym wpływem religijnych i fanatycznych zabobonów przemieszanych z ideologią polskiego patriotyzmu”¹⁴⁰.

Pogorszenie stosunków polsko-radzieckich na początku lat trzydziestych zapoczątkowało masowe represje wobec ludności polskiej, w tym także polskich komunistów. Sfabrykowano wówczas proces tzw. Polskiej Organizacji Wojskowej, na czele której mieli jakoby stać „dobrze zakonspirowani polscy komuniści, agenci faszystowskiej Polski”¹⁴¹.

W pierwszych latach istnienia Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej komuniści starali się pokazywać, że wszystkie mniejszości narodowe, w tym także Polacy, mają pełne możliwości rozwoju narodowo-kulturalnego oraz aktywnie uczestniczą w sprawowaniu władzy państwowej. Oczywiście, pod warunkiem pełnej akceptacji ustroju socjalistycznego. Wkrótce jednak reżim odkrył swoje prawdziwe oblicze. Jeśli było się Polakiem, to nie wystarczyło być lojalnym wobec władzy, nie wystarczyło nawet być komunistą.

Wobec całej ludności polskiej, a także innych mniejszości narodowych, i wreszcie wobec ludności ukraińskiej, zastosowano metodę odpowiedzialności zbiorowej. Zaczęły się prześladowania, represje psychiczne, przesiedlenia, wywózki do łagrów, sądy doraźne, częste stosownie kary śmierci. Ludność polską dotknęła także największa zbrodnia w dziejach ludzkości, mająca miejsce w czasach pokojowych – sztucznie podtrzymywane w latach 1932-1933 zjawisko głodu, podczas którego śmierć głodową poniosło od 3 do 5 milionów obywateli Ukrainy¹⁴².

Wszystko, co przeżywali Polacy na Ukrainie w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku, dotyczy także innych jej mieszkańców. Jednak na „polskim odcinku”, jak mówili wówczas polscy komuniści, występowały pewne osobliwości oraz specyficzna sowietyzacja. Chodziło przede wszystkim o wychowanie „czerwonych Polaków”, bez reszty oddanych sprawie partii i państwa, wiernych adeptów ich polityki. Miał to być „homo sovieticus” w treści, a Polak z wyglądu. Radzieccy Polacy, według

¹⁴⁰ *Polacy na Ukrainie, zbiór dokumentów, cz. 1 lata: 1917-1939, t. II, pod red. S. Stępnia, Przemyśl 1999, s. 9.*

¹⁴¹ *Tamże, s. 10.*

¹⁴² *Tamże, s. 8.*

pomysłu eksperymentatorów szkoły leninowskiej, mieli również szczerze nienawidzić polskich burżujów i obszarników oraz ich państwa, znajdującego się po drugiej stronie Zbrucza¹⁴³.

Bacznie obserwowana przez władze bolszewickie i polskich komunistów polska ludność nie była jednak skłonna do współpracy. Okazało się, że Polacy zawiedli oczekiwania władzy komunistycznej, która podjęła wielki wysiłek, aby ich zsowietyzować. Kara musiała nastąpić, gdyż Polacy stanowili zagrożenie dla władzy komunistycznej, byli lepiej wykształceni i świadomi swojej odrębności narodowej i religijnej.

W drugiej połowie lat trzydziestych samowola władz lokalnych sprawiła, że niemal każdy człowiek mógł być podejrzany o dywersję lub szpiegostwo, skazany, zesłany lub rozstrzelany bez sądu. W atmosferze terroru moralnego i fizycznego zamykano kościoły, a wszelkie instytucje polskie przestały praktycznie istnieć. Używanie języka polskiego stało się ponownie sprawą ryzykowną, a polsko brzmiące nazwisko poważnym utrudnieniem¹⁴⁴.

W kolejnych latach prześladowania na tle narodowościowym nie ominęły ludności polskiej zamieszkującej ziemię czernihowską.

Aresztowania dokonywane były na podstawie informacji będących w dyspozycji sowieckiego aparatu bezpieczeństwa, pozyskanych z archiwów, urzędów i instytucji oraz od miejscowych informatorów i denuncjatorów. Nie ulega wątpliwości, iż szczególnie gorliwie sowiecki aparat bezpieczeństwa interesował się ludźmi związanymi z przedwojennymi strukturami państwa polskiego, działaczami społecznymi i politycznymi, osobami znanymi i cenionymi w swoich środowiskach. Chodziło nie tylko o pozbawienie wolności, a niekiedy o fizyczną likwidację konkretnych osób, uznawanych za przeciwników władzy sowieckiej, mogących odegrać rolę organizatorów i liderów oporu społecznego, ale także o zastraszenie i psychiczne złamanie całego społeczeństwa.

W zależności od zgromadzonych materiałów obciążających bądź okoliczności zatrzymania, aresztowanym stawiano zarzuty przede wszystkim z artykułu 58 kodeksu karnego RFSRR: zdrady i zbrojnej walki przeciw ZSRR, szpiegostwa, dywersji, propagandy antysowieckiej, działalności kontrrewolucyjnej (także w przeszłości).

¹⁴³ H. Stroński, *Nieudany eksperyment. Treść, formy i skutki sowietyzacji ludności polskiej na Ukrainie...*, s. 24.

¹⁴⁴ J. M. Kupczak, *Tragiczne dzieje polskiego rejonu narodowościowego na Ukrainie w latach 1925-1935* [w:] *Polska droga...*, s. 31, 38.

Najliczniejszą grupą wśród aresztowanych były jednak osoby oskarżane o nielegalne przekroczenie granicy bądź usiłowanie tego czynu¹⁴⁵.

Dla pokazania trudnej sytuacji, w jakiej znaleźli się Polacy, którzy dostali się w tryby bolszewickiej maszyny, chciałabym przybliżyć historię niektórych rodaków zamieszkujących rejon niżyński.

Polacy byli bardzo przywiązani do religii katolickiej, parafii i miejscowego kapłana. To nie podobało się władzy bolszewickiej, gdyż jak stwierdził czołowy działacz partyjny i ateistyczny Michaił Kalinin podczas obrad II Kongresu Bezbożników w 1929 r.: „Walka z religią jest środkiem koniecznym i najbardziej skutecznym dla utorowania drogi komunistom.” Ideologia ateistyczna była podstawą rewolucji bolszewickiej, a bezpardonowa walka z Kościołem stała się głównym celem¹⁴⁶.

Przykładem Polaka – patrioty, człowieka wielkiej wiary, jest postać ks. Piotra Baranowskiego, nierozłącznie związanego z kościołem pod wezwaniem Św. Apostołów Piotra i Pawła w Niżynie, urodzonego w rodzinie polskiego dworzanina z Orszy. Ks. Piotr ukończył metropolitalne seminarium duchowne w Petersburgu. W 1912 roku przyjechał do Niżyna i objął tu parafię. Lata jego pracy w Niżynie przypadły na okres przewrotu bolszewickiego, jak i prześladowania Kościoła katolickiego przez nową ateistyczną władzę. Z zachowanych dokumentów możemy się dowiedzieć o heroicznej chrześcijańskiej postawie ks. Piotra. W czasie rewolucji, po wkroczeniu do miasta w 1919 roku antykomunistycznych oddziałów „białej” armii Rosji, pod dowództwem Antona Iwanowicza Denikina, z narażeniem własnego życia ratował od zguby rodziny żydowskie¹⁴⁷, udzielając im schronienia. W raporcie kierownika Wydziału Politycznego KN III Władysława Redlicha „Kalinowskiego” z 1920 roku możemy przeczytać o sytuacji ludności żydowskiej na terenie obwodu czernihowskiego: „Zaczynają się szerzyć pogromy żydowskie, czynione przez różnych watażków. W czernihowskiej guberni operuje niejaki Romaszko, który w kilku miasteczkach i wsiach wyciął doszczętnie Żydów, nie pozostawiając nawet dzieci. Władza nic poradzić nie może,

¹⁴⁵ D. Szrednicki, *Nieznane zbrodnie radzieckie we wschodniej części Polski w latach 1939-1943*, „Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych” styczeń 2009, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Łodzi, nr 2 (67), s. 7.

¹⁴⁶ *Polacy na Ukrainie, zbiór dokumentów, cz. 1 lata: 1917-1939*, tom I, Przemyśl 1998, s. 10.

¹⁴⁷ Każdy Żyd był traktowany przez antykomunistyczną „białą” armię, jak bolszewik. Wiązało się to m.in. z tym, że politycznie aktywna część rosyjskich Żydów pod koniec 1917 roku stanęła po stronie władzy bolszewickiej i zdecydowanie wkroczyła w jej struktury wojskowe. Por. [http://pl.wikipedia.org/wiki/Biali_\(Rosja\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Biali_(Rosja)) (wejście: 12.01.2013).

gdyż nie ma siły zbrojnej”¹⁴⁸. Ksiądz Piotr przez całe swoje życie był prześladowany przez czekistów (WCzK-a). Kiedy został aresztowany, o jego uwolnienie zabiegali nawet Żydzi, prosząc o zwolnienie go z aresztu. List do niżyńskiego CzK-a w 1920 roku podpisało 40 Żydów na czele z rabinem J. Londonem¹⁴⁹. Miejscowi Żydzi we fragmencie wspomnianego listu pisali, że ks. Piotr Baranowski: „w okresie swojego przebywania w Niżynie przejawiał wielką dobroduszość i nie miał żadnych związków z polityką, żyjąc wyłącznie życiem duchowym. U niego też w czasie denikinszczyzny wiele rodzin żydowskich znajdowało schronienie, wybawiając się tym samym od śmierci”¹⁵⁰.

Sowiecka ateistyczna propaganda w wale z Kościołem wykorzystywała wszelkie możliwe metody, jedną z nich było zmuszanie księży do porzucenia funkcji kapłańskiej i publicznego składania oświadczeń antyreligijnych. Organy GPU w celu zmuszenia księży do odstąpienia od wykonywania czynności duszpasterskich najczęściej stosowały metody: zastraszenia widokiem długoletniego więzienia, represją wobec bliskich krewnych księdza, bezpośredniego nacisku fizycznego, a najczęściej terroryzowano księży groźbą anonimowego zabójstwa¹⁵¹.

Do byłego księdza Filipa, który porzucił stan duchowny i został nauczycielem agitującym dzieci i młodzież do wychowania w ateizmie, skierował swój list ksiądz Piotr. List ten jest świadectwem jego wielkiej osobowości, niezłomnej wiary, jak również trwałości przekonań. We wspomnianym liście ks. Piotr nawołuje byłego kapłana do nawrócenia i w głębi duszy wierzy, że uda się mu go ocalić. List miał na celu poruszyć sumienie odbiorcy, ukazać bezsens walki z Kościołem, Bogiem, stanowić przestrozę.

We wstępie listu ks. Baranowski pisze, że swoją pracę w służbie Bogu w rejonie oferuje za duszę brata Filipa. Pisze dalej: „teraz ty w Boga nie wierzysz, ale ja wiem, że byłeś przykładnym chrześcijaninem. Boli mnie serce, gdy słyszę o twoich sprawach, które stały się smutne od czasu kiedy zostałeś nauczycielem... A teraz co? Stałeś się

¹⁴⁸ 1920,21 stycznia, Kijów – Raport kierownika Wydziału Politycznego KN III Władysława Redlicha „Kalinowskiego”, dotyczący sytuacji na Ukrainie pod panowaniem bolszewickim [w:] Polacy na Ukrainie, zbiór dokumentów, cz. 1: lata 1917-1939, t. IV, pod red. S. Stępnia i O. Rublowa, Przemyśl 2004, s. 139-141.

¹⁴⁹ Wcześniejszy rabin Niżyna Szlomo Menachem Chejn (1880 – 1919) został zamordowany w czasie pogromów żydowskich w 1919 r. przez „białą gwardię”, <http://www.szetl.org.pl/ru/article/czernihow/5,-/?action=view&page=2> (wejście: 12.01.2013).

¹⁵⁰ Zob. B. Симоненко, *Втрачена пам'ятка зотуку...*, s. 52-55.

¹⁵¹ M. Iwanow, *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim w 1921-1939*, PWN, Warszawa-Wrocław 1991, s. 298.

wrogiem wiary chrześcijańskiej i nawet samego Boga. Odszedłeś od Niego samego, prześladasz niewinne dzieci za to, że wyznają Boga. Teraz plujesz na to, do czego wcześniej byłeś powołany i w co wierzy twoja rodzina, ale pamiętaj, że szybciej popękają wargi u tego, kto prześladowuje Boga, niż tego, kto całuje Jego stopy. Zdradziłeś swoje przekonania na rzecz obecnej pracy, na rzecz pieniędzy, dla marszów sławy, pokazanie siebie kimś niezwykłym i koniec końców prześladowając Kościół, otrzymałeś smutną nazwę „bezbożnika”. W obecnym czasie określenie to stało się zwyczajnym, ale przyjdzie taki czas, że ta nazwa będzie hańbiącą i będzie plamą na całe życie. Nie wierzysz w istnienie Boga, daj odpowiedź na to pytanie: co było pierwsze – jajko czy kura? Ty musisz zgodzić się z tym, że nic nie dzieje się bez przyczyny. Tak jak budynek musi mieć majstra, tak świat powinien mieć swojego stwórcę. [...] Kościół Chrystusa istnieje, chociaż ma wielu wrogów i pomimo tego trwa i liczba wiernych rośnie i nie zmniejsza się. Czy to nie jest dowodem świętego pochodzenia, bo Chrystus zapowiedział „Ja będę z wami przez wszystkie dni, aż do skończenia świata” i tak zapowiedział jego długie istnienie. Możesz myśleć po swojemu, ale jakim prawem chcesz odebrać u dzieci ich wiarę w Boga, którego istnienia nie możesz ostatecznie zaprzeczyć? Jakim prawem narzucasz im swoją wolę, nie licząc się z przekonaniem dzieci i ich rodziców? Komu dziecko ma wierzyć czy tobie płatnemu słudze, czy swoim bliskim wierzącym z dziada pradziada? I nic dziwnego, że pomimo twojej agitacji i prześladowania, dzieci chodzą do spowiedzi, do kościoła, bo ich niezeepsute dusze lgną do Boga. Naprawdę, nie chcę wierzyć, że ty tak się zmieniłeś i to tak w krótkim czasie. Na zakończenie dodam, że pomimo wszystko nie tracę nadziei, zobaczenia ciebie znowu w rzędach tych, co wyznają Chrystusa. I święty Paweł prześladował chrześcijan, a później był wielkim apostołem i tobie też życzę, będącemu teraz prześladowcą, stania się apostołem Pawłem. Jeżeli chcesz w ogóle pracować, pracuj należycie. Zostaw w spokoju wiarę i nie rzucaj innym ziarna swojej niewiary w Boga. Bo przyjdzie czas, kiedy ty gorzko pożałujesz, ale będzie za późno. Teraz jest jeszcze czas, abyś swoje pomyłki naprawił”¹⁵².

Słowa ks. Baranowskiego znalazły potwierdzenie w życiu. Jego działalność powodowała prawdziwe przerażenie i panikę wśród miejscowego kierownictwa partyjnego, o czym może świadczyć donos Z. W. Hajki, sekretarza komitetu rejonowego spółki zawodowej radzieckiego handlu, do naczelnika niżyńskiego

¹⁵² В. Смельянов, *Ксьондз Петро Барановський, ніжинський в'язень Соловецького табору...*, s. 71-72.

państwowego urzędu podatkowego. „W wiosce Werdeni, konotopskiego powiatu odbywają się straszne rzeczy. Poznałem ciekawą historię. Ta historia ma istotny wpływ na przyszłość radzieckiej wspólnotowej pracy. Ksiądz Baranowski nie boi się nikogo, wyczynia prawdziwe cuda w tej wiosce i właśnie te cuda doprowadziły do tego, że organizacja KNS rozpada się. Uczniowie przestali chodzić do szkół, a chodzą do jego mieszkania, gdzie uczą się katechezy. Ten Baranowski prowadzi kontrewolucyjną propagandę i podważa działalność społecznych i radzieckich organizacji. Myślę, że taki stan rzeczy jest nie do zaakceptowania i musisz tutaj przyjechać i wszystko wyjaśnić”¹⁵³.

**Fot. 5. Proboszcz parafii w Nizynie, więzień sołowieckich łagrów,
ks. Piotr Baranowski**

Źródło: В. Ємельянов, *Ксьондз Петро Барановський...*, s. 70 (kopia z archiwum SBU obw. czernihowskiego).

W 1929 r. ksiądz został aresztowany na podstawie oskarżenia z art. 58-4 „trojka”¹⁵⁴ OGPU (szpiegostwo na rzecz Polski). Po ciężkich torturach Państwowego Urzędu Politycznego otrzymał wyrok – 10 lat łagrów na Sołówkach. W 1930 roku przebywał na wyspie Anzer, gdzie wraz z innymi 31 księżmi został oskarżony o przynależność do założonej jakoby w tym obozie wspólnoty katolickiej, będącej rzekomo zwartym antysowieckim ugrupowaniem. W 1937 roku OSO UNKWD unieważniło wcześniejszy wyrok i 3 listopada, tego samego roku, rozstrzelało księdza

¹⁵³ Tamże, s. 72-73.

¹⁵⁴ Trojka - sąd zaoczny, złożony z trzech oficerów GPU/ /NKWD, skazujący w trybie administracyjnym.

Piotra Baranowskiego, jako wroga narodu¹⁵⁵. W majestacie prawa wykonano wyrok na osobie duchownej, która starała się nieść nadzieję na „niehumanitarnej ziemi”.

Po zakończeniu wojny domowej w Rosji, Polacy którzy pozostali na Ukrainie, byli uważani przez radzieckie organy karne, za potencjalnych wrogów nowego ustroju politycznego. Przedstawiciele nowej władzy prowadzili wrogą politykę wobec odrodzonej Polski, pamiętali dobrze o pochodzie wojsk Piłsudskiego w 1920 roku na Kijów i pokonaniu Armii Czerwonej na terenach Rzeczypospolitej. Już w 1926 roku organy DPU, o czym informowała ogólnokrajowa gazeta „Wiadomości” „[...] wykryły szpiegowską organizację, jaka pracowała na zlecenie i pod kierownictwem współpracowników polskiego konsulatu w Kijowie”. W związku z tymi wydarzeniami zaaresztowano 53 osoby i oskarżono o zbieranie informacji o południowo-zachodniej magistrali kolejowej. Wśród tych osób znaleźli się mieszkańcy ziemi niżyńskiej, m.in. Polak - Henryk Czerniawski. Były dyrektor szkoły został oskarżony o szpiegostwo, a następnie rozstrzelany w 1930 roku. Chociaż ogromna część dokumentów niżyńskiego archiwum jest niedostępna dla badaczy, na podstawie zebranych informacji można odtworzyć ogólny obraz represji wymierzony przeciw miejscowej polskiej ludności. Niżyńskie organy karne dokonały najwięcej aresztowań i przesłuchań mniejszości polskiej w latach 1937-1938¹⁵⁶.

Najprawdopodobniej wiosną 1937 roku niżyńscy enkawudziści zaczęli przygotowywać szeroką akcję poszukiwania tzw. „polskich szpiegów”. Do tego spisu zaliczali się nie tylko obywatele jednego narodu, ale i wszyscy którzy mieli z nimi choćby najmniejsze powiązania. W tym okresie oskarżony został Marian Hłuszko, syn Andrzeja, który zgodnie z zapisem w dokumentach miał „stworzyć trockie organizacje”. Dostarczenie dowodów jego winy było tylko sprawą techniki, jaką doskonale władali kaci, którzy w imieniu utrwalenia władzy bolszewickiej byli w stanie dokonać największych zbrodni.

W końcu lipca 1937 roku aresztowano Borysa Rodziawołowskiego, wojskowego, kierownika niżyńskiego technikum bibliotecznego, który w 1924 roku nielegalnie przeszedł na terytorium radzieckiej Ukrainy w poszukiwaniu lepszego życia. Po trzymiesięcznej kwarantannie w Mińsku, został odprowadzony do Połtawy, a później przyjechał do Niżyna, by zamieszkać w nim na stałe. W tym czasie Rodziawołowski

¹⁵⁵ Por. R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939...*, s. 224-225, 235.

¹⁵⁶ B. Januszkiewicz, *Polacy w Niżynie w czasach...*, s. 40-41.

zdążył zostać członkiem Wszechzwiązkowej Partii Komunistycznej (bolszewików), WKP(b), z której go wykluczyli w 1935 roku¹⁵⁷.

Podczas pierwszego oskarżenia usłyszał zarzuty dotyczące: „przeprowadzenia faszystowskiej agitacji, związkach z kontrrewolucyjnymi elementami i szpiegowaniu na rzecz Polski”. Śledczy rozpoczęli przesłuchanie oskarżonego od pytań związanych z ostatnim zarzutem. W protokole przesłuchania Rodziawołowskiego z 21 czerwca 1937 roku, czytamy: „Pytanie: Organami NKWS ustalono, że wy przebywaliście do SRSR z zamiarem szpiegowania. Mówcie prawdę. Odpowiedź: Kategorycznie zaprzeczam”. Dalej podczas tak zwanego przesłuchania służby starały się połączyć Rodziawołowskiego z osobą Sikorskiego, rozstrzelanego wcześniej jako „polskiego szpiega”, ale i tutaj śledczy nie osiągnęli zamierzonego celu i wzięli się za sprawę z innej strony. Do kolejnego przesłuchania załączono fałszywe zeznania Kornela Lisenka, syna Wiktora: „Wiadomo mi, że Rodziawołowski na lekcjach i w prywatnych rozmowach z wykładowcami i studentami szeroko propagował Tuchaczewskiego, Jakira, Uborewicza¹⁵⁸ jako dowódców. On dość często opowiadał anegdoty o przywódcach partii i kierownictwie urzędu”. Dla potwierdzenia autentyczności nieprawdziwego świadectwa został przesłuchany student Michał Roman: „Otwartych antyradzieckich występów nie pamiętam [...], ale jego działalność była nastawiona na zniszczenie obronności”. Zeznania podstawionych świadków wystarczyły na to, by Rodziawołowski został obwiniony i skazany na dziesięć lat bez możliwości zmiany wyroku. W takich okolicznościach został przesądzony los jeszcze jednego Polaka, który podzielił losy tysięcy swoich rodaków, doświadczających bezprawia czasów stalinowskich. W 1959 roku Rodziawołowskiego pośmiertnie rehabilitowano, ale i tak nie udało się odnaleźć obozu, gdzie odbywał karę i zginął¹⁵⁹.

Józef Wojewódzki, syn Mikołaja, urodził się 1875 roku, został aresztowany 1 września 1937 roku. Był dawnym znajomym księdza Piotra Baranowskiego proboszcza parafii rzymskokatolickiej św. Piotra i Pawła w Niżynie. Z księdzem poznał się w 1901 roku w mohylewskiej guberni, a kiedy Baranowskiego zesłano do łagrów na Sołowkach, korespondował z nim. O przyjacielskich stosunkach tych osób wiedział

¹⁵⁷ В. Смельянов, *Репресії проти польського населення в Ніжині 1937-1938 років...*, s. 65-66.

¹⁵⁸ Michaił Tuchaczewski, Jona Jakir, Ijeronim Uborewicz - radzieccy dowódcy, osądzeni i straceni w okresie wielkiej czystki w ZSRR w 1937 r. Por. *Encyklopedia PWN*, pod red. D. Kalisiewicza, t. 3, Warszawa 1999, s. 762.

¹⁵⁹ Por. В. Смельянов, *Репресії проти польського населення в Ніжині...*, s. 66.

niżyński oddział NKWS i na tej podstawie sfabrykowano oskarżenie przeciwko Wojewódzkiemu.

W protokole śledczym J. Wojewódzkiego czytamy: „Pytanie: Należycie do członków dziesiątki i jesteście kolegą Baranowskiego. Zaświadczyć o nacjonalistycznej działalności, jaka była prowadzona pod kierownictwem Baranowskiego wśród polskiej ludności. Odpowiedź: W Niżynie w pewnym czasie istniała grupa polskich patriotów, do której należał Baranowski, Peter, Sokołowski. W mieszkaniu Baranowskiego odbywały się zebrania. Byłem obecny na trzech zebraniach, na których rozpatrywano pytanie budowy ogrodzenia wokół polskiego cmentarza i czytaliśmy polskie gazety [...]. Dawni uczestnicy tej grupy są już w Polsce.”

Wojewódzki uparcie zaprzeczał, by brał udział w szpiegowaniu i nacjonalistycznej propagandzie, ale czekiści znaleźli ostateczny argument na potwierdzenie swoich zarzutów, wykorzystali fakt z jego biografii: „W dwudziestych latach, byliście tajnym agentem DPU, okłamaliście tę organizację i nie ujawniliście prawdziwych motywów przybycia do CCCP Budrewicza, Kostowieckiego. Wiedzieliście, że oni są agentami i nie donieśliście o tym”. Nie należy się dziwić, że po takim przebiegu przesłuchania Wojewódzki został „złamany” moralnie. I to moralne załamanie spowodowało, że zaczął zgadzać się na wszystko¹⁶⁰.

Sprawnie działająca machina śledczo-sądownicza, nie była w stanie cofnąć się przed wykorzystaniem wszelkich dostępnych środków tylko po to, by „sprawiedliwość” była po jej stronie. W okresie stalinowskich represji nie brakowało zeznań podstawionych świadków, do takich też należały oświadczenia Grzegorza Rubalskiego z 1936 r., które przesądziły o życiu kolejnego Polaka. Kazimierz Sawicki, syna Feliksa, urodzony w 1898 roku, w momencie aresztowania pracował jako dyrektor średniej mechanicznej szkoły w Niżynie. Został oskarżony 19 września 1937 r. o: „zatrzymanie i obronę w partii trockisty Pawlenka”. Po dwóch przesłuchaniach Sawicki został rozstrzelany¹⁶¹.

W czasach enkawudeckiego terroru losy mężów bardzo często dzieliły ich żony. Represje spotkały również żonę Sawickiego Ludmiłę, która w tym czasie pracowała w Charkowie. Najpierw została wtrącona do więzienia, a później zesłana do pracy przy budowie kolei do Kraju Ussuryjskiego (tzw. rosyjski Daleki Wschód). W 1939 roku władze pozwoliły jej wrócić do Niżyna, by zabrać niepełnoletnią córkę. Potem została

¹⁶⁰ B. Januszkiewicz, *Polacy w Niżynie w czasach...*, s. 41.

¹⁶¹ Por. В. Смельянов, *Репресії проти польського населення в Ніжині...*, s. 67.

zesłana do Teodozji. W 1941 roku ponownie ją aresztowano i najprawdopodobniej podzieliłaby los męża, gdyby nie niemieckie bombardowania. Podczas nalotów Ludmile udało się razem z córką uciec z pływającego więzienia i zniknąć w tłumie ewakuowanych ludzi¹⁶².

Historia Eleonory Saplis–Malczenko, stanowi jeden z wielu przykładów losu kobiet, które w tych czasach dostały się w tryby bolszewickiej maszyny. Eleonora została aresztowana 11 października 1937 r. i od razu oskarżona o „szpiegowanie”. Saplis odpierała wszystkie nonsensowne zarzuty NKWS, konsekwentnie zaprzeczając, by była winna. Wtedy przesłuchujący zapoznali ją z zeznaniem Włodzimierza Proценка: „[...] do zamknięcia kościoła ona grała na organach i podtrzymywała kontakty z byłym księdzem Baranowskim. Brała udział w zbieraniu pieniędzy dla niego, kiedy go zaaresztowali... Jeździła do Kijowa i Czernihowa w celu kontrrewolucyjnej propagandy.” Eleonorę osądzono i skazano na dziesięć lat łagrów.

O swoim procesie i następstwach niesłusznego wyroku, na który została skazana napisała w podaniu do wojskowego prokuratora Ukrainy w 1959 r.: „W 1937 roku wezwano mnie do NKWS i zmuszono do podpisania papieru, że Stanisława Żukowska jest szpiegiem i dywersantem. Ja kategorycznie odmówiłam i po dwóch dniach zostałam aresztowana. W więzieniu straciłam rozum. Potem zesłali mnie do Kazachstanu, gdzie przenoszono mnie z łagru do łagru prawie przez pięć lat. Później mnie zwolnili, a dokładnie, wyrzucili pozostawiając na to, co przyniesie los, chorą i ślepą”¹⁶³.

Warto zaznaczyć, że na listę „polskich szpiegów” nie trafiała tylko ludność polskiego pochodzenia. Oleksy Korabczewski, urodził się w 1907 r., był urzędnikiem 63 artyleryjskiego składu, został aresztowany w listopadzie 1937 r., postawiono mu te same zarzuty co Polakom. W trakcie przesłuchania „wyciśnięto” z niego zeznania tak, że całkowicie przyznał się do swojej winy, a nawet podał nazwiska współuczestników. Wśród zadenuncjowanych znaleźli się także Polacy m. in. Anatol Czesnokow, były naczelnik składu amunicji 24 artyleryjskiego pułku. Rezultatem wyczerpującego przesłuchania było podpisanie oświadczenia przez Czesnokowa: „Zeznaję, że w 1934 r. zostałem agentem polskich szpiegowskich organów, do jakich mnie włączył

¹⁶² B. Januszkiewicz, *Polacy w Niżynie w czasach...*, s. 42-43.

¹⁶³ Por. В. Смельянов, *Репресії проти польського населення в Ніжині...*, s. 67.

Onakiewicz Iwan [...], który utrzymywał ze mną kontakt przez Korabczewskiego. Ja podałem dane o granatach¹⁶⁴.”

W ten sposób został przesądzony los jeszcze jednego Polaka. Po tak straszliwych wydarzeniach gwałtownie zmieniła się liczba mniejszości polskiej w Niżynie, a ci którzy ocaleli, nie przyznawali się do swojego pochodzenia, starając się z czasem zmienić swoje nazwiska na niepolско brzmiące.

To tylko nieliczne, możliwe do udokumentowania, przykłady prześladowań Polaków w rejonie niżyńskim. Scenariusz każdego przesłuchania był podobny. Brutalne aresztowanie, koszmar przesłuchania, bez prawa obrony i kara – śmierć albo długoletnie zesłanie do łagru. Losy narodu polskiego na ziemiach wschodnich wcielonych do ZSRR w wyniku układu pokojowego w Rydze 1921 r., jak i agresji Związku Radzieckiego w 1939 r. podzielili Polacy innych obwodów obecnej Ukrainy. Należy pamiętać, że za każdym postanowieniem sądownictwa sowieckiego, obejmującym masy ludności polskiej, znajdują się indywidualne dramaty ludzkie. Polityka władz radzieckich, mająca wyraźnie narodowy charakter, spowodowała wielkie straty wśród ludności polskiej¹⁶⁵.

Polacy na zawsze weszli do historii ZSRR jako pierwszy naród „ukarany”. Stanowili oni pierwszą liczebnie grupę narodowościową zbiorowo represjonowaną w latach 1935-1938 właśnie ze względu na przynależność narodową, a nie, jak to było dotychczas – na podstawie przynależności klasowej czy ideologicznie uzasadnionej¹⁶⁶.

¹⁶⁴ Tamże, s. 67-68.

¹⁶⁵ Por. H. Stroński, op. cit., s. 23-24.

¹⁶⁶ M. Iwanow, *Stan i potrzeby badań nad polską mniejszością narodową w Związku Radzieckim* [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, pod red. H. Kubiaka, T. Paleczego, J. Rokickiego, M. Wawrykiewicz, Zakład Narodowy Ossolińskich, Kraków 1992, s. 35-36.

2.4. Polacy Niżyna i ślady polskości

Od samego początku Polacy zamieszkujący Niżyn traktowali go jak własny dom, ofiarując mu swoją pracę i talenty¹⁶⁷. Na przestrzeni wieków w mieście mieszkało wielu wybitnych przedstawicieli narodu polskiego, wśród nich byli m. in.: lekarze, nauczyciele, artyści i naukowcy.

Szczególne miejsce wśród znanych Polaków Niżyna zajmuje teatralna dynastia Łuczyckich. O pierwszym przedstawicielu znamienitego aktorskiego rodu Łuczyckich zachowały się rodzinne przekazy, które zaświadczać, że Tomasz Łuczycki urodził się na początku XIX wieku, kiedy Europa była pochłonięta wojnami napoleońskimi. Wczesną wiosną 1809 r. polscy legioniści broniący traktu do Warszawy, na drodze pomiędzy wioskami Mała Falenica i Piaseczne znaleźli na drodze 4-5 letniego chłopca, którego nazwali Tomasz. Dziecko nie potrafiło powiedzieć, jak się nazwa, ani z której wioski pochodzi. I tylko przechodzący wieśniacy snuli przypuszczenia, że chłopiec jest synem Łuczyckiego ze spalonej wioski Wielka Falenica. I tak Tomasz znalazł się wśród wojskowych, a później na dworze magnata Sanguszki w Warszawie, by następnie pracować u hrabiny Potockiej, gdzie spotkał miłość swojego życia Józefę. Po upadku powstania listopadowego (1830 r.) był podejrzany o przychylną postawę powstańcom i wraz z wieloma innymi Polakami został zaaresztowany i wysłany na terytorium rosyjskiego imperium. Wraz z Tomaszem dobrowolnie wyjechała i Józefa.

Tomasz posiadał niezwykle talent – cudowny głos. Oczarowywał swoim głosem słuchaczy, wykonując polskie pieśni. Pewnego dnia śpiew Tomasza usłyszeli podróżujący chórzysci i zaprosili go do wędrowności z nimi. Sam jego głos odmienił los rodziny Łuczyckich. Od tego momentu Tomasz śpiewał w chórze, który występował w różnych miastach, wioskach, Józefa zaś zajmowała się naprawą odzieży występujących. W tak niezwykłych okolicznościach zaczyna się historia trzypokoleniowego aktorskiego rodu Łuczyckich¹⁶⁸.

W Kijowie Łuczyckim urodził się syn, którego nazwali Ludwik. Podróżował on wraz z rodzicami i bardzo szybko przejawiał zdolności artystyczne. Jego ciepły tenorowy głos sprawił, że został zaproszony do teatru-opery w Odessie. Ludwik wraz z żoną, aktorką Julią Ignatową i wielką rodziną – siedmiorgiem dzieci, podróżował z różnymi

¹⁶⁷ Pewne partie niniejszego tekstu zostały wykorzystane przy opracowywaniu artykułu B. Januszkiewicz, *Dziedzictwo kulturalne polskiej diaspory na Czenihowszczyźnie*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 78, 2012, s. 20-25.

¹⁶⁸ Tamże, s. 21.

teatralnymi trupami. Występował jako aktor, kierownik chórowej kapeli. W 1889 roku Ludwik Łuczycki postanowił przekształcić teatr we własną dramatyczną trupę przemieniając chórzystów na aktorów śpiewaków. Sama ta trupa w zależności od potrzeby mogła dawać koncert, jak i wystawiać spektakl.

Fot. 6. Twórcy Teatru Dramatycznego w Niżynie – rodzina Łuczyckich

Źródło: *Поляки в Ніжині...*, cz. 4, s. 32.

Dzieci Ludwika - Katarzyna i Bolesław - kontynuowały pracę i pasję swojej babci Józefy i dziadka Tomasza. Ich starszy syn Bolesław przybrał pseudonim artystyczny Orszanow i okazał się wspaniałym aktorem i reżyserem. Córka Katarzyna Łuczycka już od najmłodszych lat dała się poznać jako wybitna artystka, grając główne role w dramatach. Spektakle z jej udziałem na długo pozostawały w pamięci i sercach wzruszonych widzów. W teatrach Ukrainy pracowała cała rodzina Łuczyckich – 34 osoby, ich kunszt artystyczny był szeroko znany¹⁶⁹.

Wielki wkład w rozwój ukraińskiego teatru wniósł Borys Łuczycki, syn Bolesława. Twórcze życie Borysa związane było z utworzeniem i organizacją w latach trzydziestych XX wieku niżyńskiego Teatru Dramatycznego im. Michała

¹⁶⁹ Zob. Г. Самойленко, *Театрална родина Лучицьких і Ніжинський драматичний театр* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 4, s. 10-11, 18.

Kociubińskiego. Borys Łuczycki tworzył w prowadzonym przez siebie zespole wysoką moralną i twórczą atmosferę. Każdy z członków grupy był włączony w kreatywną działalność i miał możliwość pokazania indywidualnych zdolności. Borys Łuczycki pracował z każdym aktorem osobiście, pomagając w jego artystycznym rozwoju. Zagrał ponad 200 ról i sam wyreżyserował więcej niż 150 dramatów¹⁷⁰.

Zenoida Tołstogradzka, wnuczka Ludwika, przez 47 lat z natchnieniem pracowała w niżyńskim teatrze od dnia jego powstania. Stworzyła niepowtarzalne kreacje w dramatach ukraińskiej i rosyjskiej klasyki. Koronną jej rolą była Szakandybycha w dramacie Panasa Mirnego „Limeriwna”.

Kolejną przedstawicielką rodziny związaną z niżyńskim teatrem była Andżelina Łuczycka, która od dziecięcych lat występowała na scenie. W swojej pracy w Niżynie od 1933 do 1960 roku zagrała ponad 200 ról, w większości były to jaskrawe postacie – stworzone przez artystkę, które pozostawały na długo w pamięci widzów i podniosły artystyczny autorytet teatru¹⁷¹.

Fot. 7. Budynek Teatru Dramatycznego im. M. Kociubińskiego w Niżynie

Źródło: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Ніжин>

¹⁷⁰ B. Januszkiewicz, *Dziedzictwo kulturalne polskiej diaspory...*, s. 21-22.

¹⁷¹ Zob. Г. Самойленко, op. cit., s. 23, 29.

W 1959 r. zgodnie z uchwałą wojewódzkiego oddziału kultury Borys Łuczycki, Angelina Łuczycka i inni wiodący aktorzy z rodziny, przeprowadzili się na stałe i zaczęli pracę w czernihowskim teatrze im. Tarasa Szewczenki.

Artystyczne dzieło dynastii Łuczyckich – niżyński Dramatyczny Teatr im. M. Kociubińskiego pracuje z sukcesami do dzisiaj, jako znany twórczy zespół Ukrainy¹⁷².

Niebagatelną rolę w życiu kulturalnym miasta odegrała inna nietuzinkowa postać. W 1907 roku przyjechał z Polski do Niżyna kompozytor i dyrygent Bolesław Wierżykowski, gdzie na ulicy Milionów po przystosowaniu trzech mieszkań otworzył pierwszy w Niżynie kino-teatr. Cena biletu wynosiła 20 kopiejek, a popularność, jaką zdobył dyrygent, sprawiła, że w ciągu dwóch lat wybudował dość wielką salę kinową z muszlą dla orkiestry. W każdą niedzielę w kino-teatrze prezentowano nowe obrazy filmowe. Wierżykowski posiadał solidne muzyczne wykształcenie, stąd też bez problemów kierował symfoniczną orkiestrą, która grała podczas seansów niemego kina. Latem skład muzyków był powiększany o artystów z Kijowa, którzy wspólnie dawali symfoniczne koncerty na estradzie obok budynku¹⁷³.

Podczas rewolucji prywatny kino-teatr „Wega”, którego właścicielem był Wierżykowski, został znacjonalizowany i przekształcony na Państwowy Kino-Teatr nr 16. Wierżykowski poszedł pracować do okręgowej inspekcji oświaty, dalej kierował orkiestrą i jako utalentowany muzyk komponował utwory. Jednak bolszewicka władza nie mogła zapomnieć o polskim pochodzeniu kompozytora, dla której był emigrantem z „burżuazyjnej Polski”, jawiącej się wrogiem proletariackich mas. Wierżykowskiemu nie pozostało nic innego, jak powrócić w 1928 r. do znienawidzonej przez bolszewików Polski. Jego własny zbiór nut dla orkiestry (ponad 3 tys. egzemplarzy) pozostał w kino-teatrze. Tak zakończył się niżyński okres działalności i życia muzyka, który z entuzjazmem i miłością służył rozwojowi kultury miasta¹⁷⁴.

Wielki wkład w rozwój oświaty w Niżynie włożył inny utalentowany Polak, Bolesław Rymsza. Pod koniec XIX w. na ziemiach ukraińskich 70% dzieci nie uczęszczało do żadnych szkół, a według spisu z 1897 roku tylko 29% mieszkańców w wieku od 9 do 49 lat umiało czytać i pisać¹⁷⁵. Na Ukrainie istniało zaledwie 129 gimnazjów, 19 szkół realnych i 17 szkół handlowych. Większość z nich znajdowała się

¹⁷² B. Januszkiewicz, *Dziedzictwo kulturalne polskiej diaspory...*, s. 22.

¹⁷³ Zob. B. Симоненко, *Поляки в Ніжині...*, s. 32-33.

¹⁷⁴ Zob. tamże, s. 33.

¹⁷⁵ L. Podhorodecki, *Zarys dziejów Ukrainy*, t. II, Książka i Wiedza, Warszawa 1976, s. 188.

w rękach prywatnych, co w poważnym stopniu zwiększało koszty nauczania, czesne bowiem było tu znacznie wyższe niż w szkołach państwowych. Opłaty za nauczanie w szkołach średnich i wyższych stanowiły dodatkową barierę, którą trudno było przekroczyć młodzieży pochodzącej z rodzin robotniczych i chłopskich¹⁷⁶.

W XIX wieku w Niżynie znajdowały się dwa żeńskie gimnazja, jednak nie zapewniały one możliwości zdobycia wykształcenia wszystkim chętnym. Stąd też mieszkańcy zwracali się do miejskiej władzy o otwarcie trzeciego gimnazjum żeńskiego. Szczególną aktywnością w zabieganiu o otwarcie nowej szkoły wykazywał się nauczyciel matematyki i fizyki Bolesław Rymsza¹⁷⁷.

Bolesław Rymsza - urodził się 5 czerwca 1865 r. w rodzinie biednych polskich chrześcijan. W 1889 r. ukończył studia na fakultecie fizyczno-matematycznym uniwersytetu kijowskiego i rozpoczął pracę w gimnazjum w Prylukach, a następnie w 1891 r. otrzymał posadę wykładowcy matematyki w klasycznym gimnazjum w Niżynie. Z inicjatywy Bolesława Rymszy we wrześniu 1917 r. zostało powołane III Gimnazjum żeńskie w Niżynie. Na początku roku szkolnego 1919 uczyło się w szkole 156 uczennic.

Fot. 8. Twórca III Gimnazjum żeńskiego w Niżynie, Bolesław Rymsza

Źródło: Zdjęcia z „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 78, (2012) 19, s. 22.

Nauka w gimnazjum była odpłatna, zasługą Rymszy jako przewodniczącego rady pedagogicznej było obniżenie opłaty za naukę do minimalnej (100 rubli na rok), co

¹⁷⁶ W. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Ossolineum, Wrocław 2001, s. 248.

¹⁷⁷ B. Januszkiewicz, *Dziedzictwo kulturalne polskiej diaspory...*, s. 22.

dawało możliwość uczenia się dzieciom z rodzin uboższych. Gimnazjum, mimo trudności finansowych kontynuowało działalność do 1919 r., ale jego koniec był przesądzony po tym, jak została zatwierdzona sowiecka własność i w tymże roku gimnazjum zostało przekształcone w zawodową szkołę drugiego stopnia nr 6. W tym samym roku Rymsza jawnie wystąpił w obronie treści chrześcijańskich zawartych w programach nauczania. Ostatnie wzmianki o B. Rymszy pochodzą z 1922 roku, kiedy to zwrócił się z prośbą do dyrekcji nowej już szkoły o wysłanie jego dokumentów do Polski, gdzie zamieszkał¹⁷⁸.

Niemniej ważna była rola polskiej inteligencji działającej na polu medycyny. Wielką popularnością, nie tylko wśród mieszkańców Niżyna, ale i wielu innych powiatów czernihowskiej guberni, cieszył się pracujący w miejskim szpitalu Polak - Mikołaj Galicki (żył w latach 1851 - 1925). W tym miejscu przepracował 42 lata życia, stąd potocznie mieszkańcy szpitala miejskiego nazywali imieniem Galickiego.

Bardzo wysoko wykwalifikowany chirurg pozytywnie wpływał na władzę ziemską. Dzięki niemu została obniżona opłata za leczenie, a jego portret został powieszony w ziemskiej administracji w dowód uznania. Humanitarną postawę lekarza odczuli również uchodźcy z Galicji. W 1915 roku 196 galicyjskich bieżenców leczył bezpłatnie. Na lata jego pracy w Niżynie przypada również okres wojny domowej (w latach 1918-1920), jak i trzyletniej epidemii tyfusu. Tylko w tym czasie doktor przeprowadził 3240 stacjonarnych i 945 ambulatoryjnych operacji. Galicki był odznaczony orderami świętej Anny i Bolesława. Wychował i bezinteresownie wykształcił dwie ukraińskie dziewczynki¹⁷⁹. W hołdzie wybitnemu lekarzowi jego nazwiskiem został nazwany szpital miejski w Niżynie¹⁸⁰.

Teodor Galicki był kuzynem Mikołaja. Urodził się 1 listopada 1853 roku w powiecie kowieńskim, jego ojcem chrzestnym był jego wujek Piotr Galicki, ojciec Mikołaja Galickiego. Teodor studiował w Sankt-Petresburgu na Akademii Wojskowej Medyczno-Chirurgicznej, ponieważ nie było go stać na opłatę za naukę, zgodnie z prawem odbył trzyletnią służbę wojskową jako felczer.

W 1884 r. otrzymał dyplom lekarza na Uniwersytecie Kijowskim na wydziale medycznym, po czym podjął pracę w rejonie niżyńskim. Pracował w licznych wsiach ziemi niżyńskiej. Praca, którą wykonywał, była bardzo prężna i intensywna. Doktor

¹⁷⁸ Zob. B. Симоненко, *Поляки в Ніжині...*, s. 33-35.

¹⁷⁹ Zob. tamże, s. 30-32.

¹⁸⁰ Zob. О. Баранков, *Ніжин і Польща: Снівпраця триває* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 4, s. 6.

przyjmował chorych w centralnym ambulatorium i w felczerskich punktach, które sam zakładał. Na początku XX – stulecia włożył bardzo dużo wysiłku i pracy w walkę z licznymi epidemiami. Sam wychował dziewczynkę, której matka zmarła podczas porodu¹⁸¹.

W styczniu 2009 roku uchwałą Rady Miasta Niżyn została nazwana w hołdzie dla zasług lekarzy - ulica Braci Galickich¹⁸².

**Fot. 9-10. Polscy lekarze pracujący w rejonie niżyńskim,
Mikołaj i Teodor Galiccy**

Źródło: Zdjęcia z „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 78, (2012) 19, s. 23.

Z Niżynem związana jest również postać znanego botanika Antoniego Andrzejowskiego, piszącego pod pseudonim Stary Detiuk, urodzonego w Warkowiczach na Wołyniu w 1785 roku w ubogiej rodzinie polskich szlachciców. Andrzejowski był wykładowcą katedry botaniki i zoologii w gimnazjum Krzemienieckim. Ponadto uczestniczył w pracach Towarzystwa Młodzianów Gimnazjum Wołyńskiego, kształcących się w porządnym mówieniu i pisaniu. W latach 1816-30 odbył on liczne podróże naukowe po Wołyniu, Litwie, Ukrainie i Podolu, efektem tych wyjazdów stało się zbadanie i opisanie flory ziem położonych pomiędzy Bohem i Dniestrem, od Zbrucza do Morza Czarnego. W 1832 roku w wyniku likwidacji przez zaborcę rosyjskiego szkoły w Krzemieńcu przeniósł się wraz z innymi polskimi

¹⁸¹ Zob. Л. Руденко, *Земський дільничий лікар Федір Галицький* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 2, s. 117-123.

¹⁸² Zob. О. Баранков, op. cit., s. 6.

naukowcami z Krzemieńca do Kijowa, gdzie podjął pracę na Uniwersytecie Kijowskim, jako asystent W. Bessera¹⁸³.

W roku 1839 Andrzejowski został zwolniony przez władze rosyjskie za ukrywanie spiskowca i przeniesiony do liceum księcia O. Bezborodki w Niżynie, gdzie nauczał historii naturalnej. W Niżynie przebywał najprawdopodobniej do emerytury. Później zamieszkał w Niemirowie, a następnie w Stawiszczu, gdzie zmarł 12 grudnia 1869 roku. Cenne opisy flory ukraińskiej zawarł w książce „Flora Ukrainy czyli opisanie roślin dziko rosnących w Ukrainie przednieprowej i w sąsiednich z nią okolicach Wołynia, Podola i guberni cherzońskiej, część I”, która wyszła w 1869 roku, a II cenniejsza, omawiająca gatunki, zaginęła w rękopisie. Sławę dały mu jednak „Ramoty Starego Detiuka o Wołyniu”, w których gawędziarskim stylem opowiadał o własnym życiu¹⁸⁴.

To tylko nieliczni Polacy, którzy swoją twórczą pracą przyczynili się do wzbogacenia materialno–duchowego mieszkańców. Ludność polskiego pochodzenia „wrosła” w ziemię niżyńską i tak jak kiedyś, tak i dzisiaj przyczynia się do rozwoju kulturalno-ekonomicznego miasta.

Fot. 11. Panorama Niżyna w I połowie XIX wieku

Źródło: Г. Самойленко, О. Самойленко, *Храм знань і духовної величі*, вид. НДУ, Ніжин 2010, s. 2.

¹⁸³ Zob. *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 111-112.

¹⁸⁴ *Słownik biograficzny historii Polski*, pod red. J. Chodery i F. Kiryka, t. 1, 2005, s. 20.

Kolejnym śladem polskości w Niżynie jest pozostały w pamięci mieszkańców miasta oraz zachowanych dokumentach opis kościoła katolickiego, jaki mieścił się w centrum miasta oraz wiążąca się z nim postać polskiego księdza Piotra Baranowskiego.

Rzymskokatolicka parafia w Niżynie istniała od I połowy XVIII wieku. Pierwsza świątynia była drewniana. W 1746 r. parafianie na miejscu starego kościoła zbudowali nowy, z kamienia, w stylu neogotyckim. Nowo wzniesiona budowla została poświęcona świętym apostołom Piotrowi i Pawłowi. W niej oprócz ołtarza głównego znajdowały się dwa ołtarze boczne: z prawej strony poświęcony Matce Bożej Częstochowskiej, zaś z lewej św. Męczennicy Barbarze. Po rewolucji październikowej i przejściu władzy przez komunistów, kościół przejęły służby sanitarne, urządzając w nim różne kursy. Świątynia chwilowo odżyła podczas II wojny światowej, gdy wraz z wojskami niemieckimi do miasta przyszli księża, którzy sprawowali msze dla żołnierzy i miejscowej ludności. Ostatecznie kościół strawił pożar, a resztę zniszczenia po wojnie dopełnili komuniści, w 1947 roku wysadzili pozostałość budowli i postavili na tym miejscu urząd bezpieczeństwa¹⁸⁵.

Bezsprzecznym świadectwem przebywania Polaków w Niżynie są pozostałości katolickiego cmentarza, nazywanego niegdyś przez mieszkańców polskim¹⁸⁶. Rzymskokatolicki cmentarz funkcjonował przy parafii kościoła św. Piotra i Pawła, na nim w latach 1825 – 1928 zostało pochowanych nie mniej niż 335 zmarłych, a w latach 1849 – 1923 zmarłych 166 (w latach 1849 – 1923 zmarło 177 osób, ale 13 z nich zostało pochowanych na innych cmentarzach miasta). W latach 1930 – 1950 katolicki cmentarz popadł w całkowitą ruinę. Dla nowej ateistycznej władzy, która chciała wykorzenić praktyki religijne, cmentarz stał się niewygodnym świadectwem wiary mieszkającej tu ludności. Stąd też, miejsce wiecznego spoczynku zostało zamknięte dla pochówku zmarłych, wskutek czego cmentarz zaczął niszczyć.

Po wojnie na jego terytorium zaczęto wydobywać glinę dla pobliskiej cegielni. Później, gdy wydobycie surowca stało się niemożliwe (wypływanie wód gruntowych), w tym miejscu powstał samoczynnie staw. Na obszarze historycznego katolickiego cmentarza do dzisiaj zachowały się tylko dwie płyty nagrobne. W tym też miejscu

¹⁸⁵ Zob. B. Симоненко, *Втрачена пам'ятка готуки...*, cz. 1, s. 52,55-56.

¹⁸⁶ Na cmentarzu zostali pochowani nie tylko Polacy, ale i innych narodowości wierni wyznania katolickiego, m.in. Niemcy, Francuzi. Por. tamże.

staraniem Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia Polaków „Aster” w 2010 r. został postawiony pomnik upamiętniający pochowanych tam Polaków¹⁸⁷.

Fot. 12. Memoriał wzniesiony w miejscu historycznego rzymskokatolickiego cmentarza w Niżynie

Źródło: ZOBY, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Śladem polskiej obecności na tych ziemiach są również dokumenty znajdujące się w państwowych archiwach w Niżynie i Czernihowie, wśród których jest *Księga metrykalna kościoła polskiego miasta Niżyna z lat 1915-1919*, z której zapisów możemy przeczytać, między innymi o 54 chrztach w 1916 roku, czy 40 chrztach w roku 1917¹⁸⁸.

¹⁸⁷ Zob. С. Зозуля, *Елітні поховання на католицькому кладовищі в Ніжині другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 4, s. 114-117.

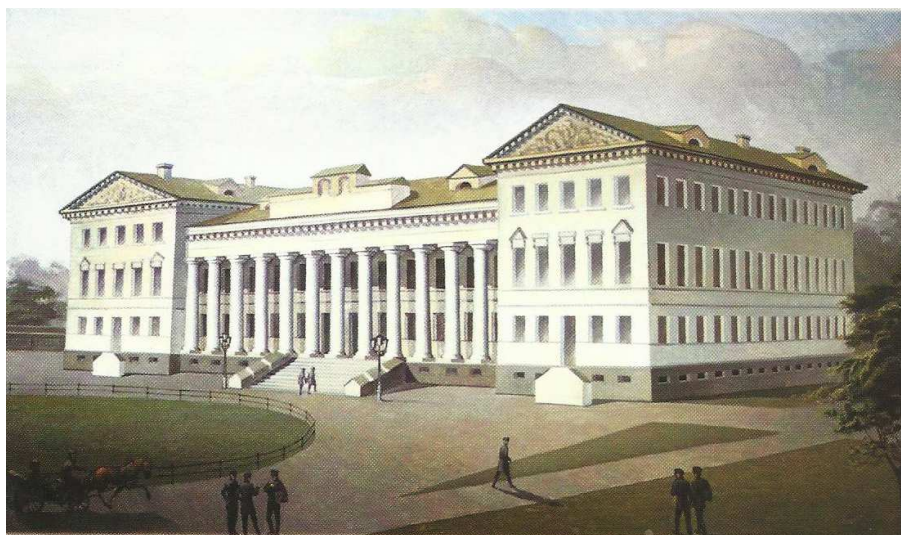
¹⁸⁸ Державний Архів Чернігівської Області (ДАЧОН), *Метрична книга із записами про народження Польського костела м. Ніжина 1915-1919*, Ф. № 679, Оп. № 10, Спр. № 3168.

2.5. Niżyńskie Poloniki

Rozważania dotyczące niżyńskich poloników w niniejszej pracy zostały skoncentrowane na opisie unikalnych polskich starodruków, zawartych w I części *Katalogu Starodruki XVI- pierwszej połowy XVIII wieku z kolekcji Polonica*¹⁸⁹. Prezentacji wymienionego zbioru dokonała polska diaspora 12 kwietnia 2010 roku w czytelni biblioteki Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola przy udziale specjalistów z Biblioteki Narodowej w Warszawie oraz władz konsularnych RP w Kijowie. Wydany katalog jest unikalnym zbiorem ułożonych chronologicznie starodruków od 1521 do 1750 roku, z krótką charakterystyką każdego z nich i zdjęciem tytułowej strony.

Księgozbiór Państwowego Uniwersytetu im M. Gogola zalicza się do jednych z najdawniejszych, jakie posiadają biblioteki naukowo-oświatowe lewobrzeżnej Ukrainy. Początki tworzenia zbioru sięgają 1820 roku, kiedy to powstał wraz z utworzeniem w Niżynie Gimnazjum Wyższych Nauk księcia Oleksandra Bezborodka.

Fot. 13. Niżyńskie Gimnazjum Wyższych Nauk w 1820 r., budynek obecnego Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola

Źródło: Г. Самойленко, О. Самойленко, *Храм знань...*, s. 2.

W ponad 180 letniej historii biblioteki w jej zbiorach znalazło się niemało nadzwyczajnie cennych książkowych i rękopiśmiennych woluminów, co przetworzyło

¹⁸⁹ Pewne partie niniejszego tekstu zostały wykorzystane przy opracowywaniu artykułu B. Januszkiewicz, *Niżyńskie Poloniki*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 76, 2012, s. 42-47.

ją na unikalne historyczno-kulturalne zjawisko. Bezsprzecznie perłą biblioteki jest unikalny zbiór europejskich i łacińskich paleotypów (wydanych w pierwszej połowie XVI wieku i wydań łacińskich z XVI i XIX wieku), jakie najmniej ucierpiały podczas masowych zniszczeń, konfiskacji oraz przemieszczeń literatury w 30 latach XX wieku¹⁹⁰.

Początek formowania kolekcji przypada na 1875 rok, kiedy to na prośbę kierownictwa dopiero co utworzonego niżyńskiego Historyczno-Filologicznego Instytutu księcia O. Bezborodka¹⁹¹, z biblioteki Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego¹⁹² zostały подарowane dublety wydań z początku XVI wieku po XIX w., łącznie 564 wydania w 639 tomach. Część polskich starodruków została przekazana do księgozbiorów niżyńskiego Liceum księcia O. Bezborodka. Polska literatura dość systematycznie nadchodziła do zbiorów biblioteki w Niżynie do 1930 roku włącznie. Należy zaznaczyć, że oprócz wydań polskich okres ten reprezentowany jest również przez publikacje w języku łacińskim. Wśród nich z osobna najcenniejszym jest paleotyp *Chronica Polonorum* (Kronika Polska) Macieja Miechowita, pierwsze drukowane dzieje Polski wydane w Krakowie w 1521 roku¹⁹³.

Historia polskojęzycznych starodruków XVI–XVIII wieku jest złożona. Absolutna ich większość, jak wcześniej było wspomniane, była подарowana w 1875 roku z Biblioteki Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Ważnym dowodem przy wyznaczaniu instytucji, jaka przekazała książki, jest pieczętka: Główna Biblioteka w Warszawie widoczna na niektórych wydaniach, np.: *Fraszki* J. Kochanowskiego 1639 roku, drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka.

¹⁹⁰ Zob. O. Морозов, М. Потапенко, *Стародруки XVI – першої половини XVIII ст. з колекції "Polonica" бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*, «Гідромакс», Ніжин 2010, s. 6.

¹⁹¹ Instytut Filologiczno-Historyczny w Niżynie był drugą w carskiej Rosji, uczelnią o profilu filologicznym (po założonym w 1867 r. Instytucie filologicznym w Petersburgu). Pierwszym dyrektorem niżyńskiej uczelni był brat pierwszego rektora Cesarskiego UW – Nikołaj Aleksiejewicz Ławrowski (1825–1899). Prawdopodobnie nie jest rzeczą przypadku, że obie uczelnie - niżyńska i warszawska - zaczęły oddziaływać na siebie. B. Januszkiewicz, op. cit., s. 47.

¹⁹² W 1869/70 roku otwarto Cesarski Uniwersytet Warszawski (Императорский Варшавский Университет). Rosyjskojęzyczna uczelnia, utworzona w miejsce Szkoły Głównej, jako narzędzie rusyfikacji społeczeństwa polskiego. Większość zatrudnionych profesorów przyjechała z Rosji. W trakcie pierwszej wojny światowej uniwersytet został ewakuowany do Rostowa nad Donem (1915), gdzie do końca lipca 1917 roku działał jako "Cesarski Uniwersytet Warszawski w m. Rostowie nad Donem" (Императорский Варшавский Университет в г. Ростове-на-Дону), http://pl.wikipedia.org/wiki/Uniwersytet_Warszawski#1816.E2.80.931831 (wejście: 20.03.2014); http://www.uw.edu.pl/o_uw/historia/1870p.html (wejście: 20.03.2014).

¹⁹³ Zob. O. Морозов, М. Потапенко, op. cit., s. 6-7.

Fot. 14. Strona tytułowa *Chronica Polonorum* Macieja Miechowita z 1521 r. ze zbiorów Muzeum Unikalnej Książki w Niżynie

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Według autorów tworzących katalog *Polonica* uporządkowanie sprezentowanych książek w bibliotece Filologiczno-Historycznego Uniwersytetu trwało do 1879 roku, czego dowodem może być, iż przeważająca część dzieł została wniesiona do inwentaryzacyjnych ksiąg w tymże roku. Liczne najdawniejsze polskie starodruki (osobliwie XVI-XVII w.) w niżyńskiej kolekcji nie posiadają inwentarnych numerów i oznaczeń biblioteki Warszawskiego Uniwersytetu. Do lat siedemdziesiątych XIX stulecia znaczna część starodruków Głównej Biblioteki nie była bibliograficznie opracowana, być może według hipotezy tworzących katalog *Polonica* była tylko odniesiona do jej dubletnego zbioru¹⁹⁴.

Analiza kolekcji daje także możliwość stwierdzenia, że niemała ilość książek była przywieziona z Warszawy na oddzielnych kartkach. Bez wątpliwości można też stwierdzić, że część dostarczona w tym okresie, np. takie unikalne utwory, jak: *Kronika Europejskiej Sarmacji* Aleksandra Gwagnina (Kraków 1611 r.) została uporządkowana i oprawiona już w Niżynie.

20 stycznia 1936 roku podczas masowych zawłaszczeń i przemieszczeń dóbr materialnych, nastąpiło przeniesienie rękopisów i rzadkich książkowych zbiorów niżyńskiej biblioteki. Część polskich wydań została przekazana do Naukowej Biblioteki Kijowskiego Państwowego Uniwersytetu im. T. Szewczenki. Okoliczności tych

¹⁹⁴ B. Januszkiewicz, *Niżyńskie Poloniki...*, s. 42.

przemieszczeń, jak i dalsza dola osobnych egzemplarzy książek wymagają gruntownej pracy badawczej¹⁹⁵.

W czasie II wojny światowej i niemieckiej okupacji bezcenne książki zostały ukryte w piwnicy niżyńskiej czytelnicy przez bibliotekarzy. Oni to przechowali dzieła klasyki rosyjskiej wraz zagranicznymi wydaniem dla przyszłych pokoleń, darując zbiór po wojnie Bibliotece Uniwersyteckiej. Aktualnie starodruki niżyńskiej biblioteki, będące przedmiotem publikacji *Polonica*, zachowały się w prawie nienaruszonym stanie¹⁹⁶.

Kolekcję *Polonica* według kierownika Muzeum Rzadkiej Książki - Oleksandra Morozowa możemy podzielić na następujące tematyczne bloki:

- prace o charakterze religijnym (liturgiczne, teologiczne, polemiczne);
- historyczne i historyczno-kościelne;
- prawodawcze i regulacyjne;
- żywotopisy i dzieła genealogiczne;
- utwory artystyczne i publicystyczne.

Należy zaznaczyć, że zaproponowana klasyfikacja jest umowna i może mieć zastosowanie tylko przy ogólnym opisie kolekcji. Często jedno wydanie reprezentuje kilka literackich charakterów przedstawionego podziału¹⁹⁷.

Prace o religijnym charakterze pod względem ilości stanowią większość starodruków XVI-XVIII wieku. Najstarszą publikacją jest *Nowy Testament*, wydany w Krakowie przez Mikołaja Szarffeneberga w 1556 roku. W przedmowie wydawca zaznaczył, że jest to jedna z pierwszych publikacji Nowego Testamentu w języku polskim, a pracę swoją dedykuje królowi Zygmuntowi Augustowi. Struktura książki jest tradycyjna, w niej znajdują się cztery Ewangelie: Mateusza, Marka, Łukasza, Jana, Dzieje Apostolskie i Listy Apostolskie, Objawienie św. Jana. Dzieło kończy wybór czytań na poszczególne święta liturgiczne. Prawie wszystkie książki o tej tematyce mają bogate ilustrowane ozdoby, osnową których są motywy z Ewangelii, życie i działalność Jezusa Chrystusa oraz ilustracje apostołów¹⁹⁸.

W bloku o charakterze liturgicznym przeważają różnego rodzaju kościelne prorocтва oraz pieśni religijne. Znaczące miejsce posiadają tutaj utwory polemicznego

¹⁹⁵ Zob. O. Морозов, М. Потапенко, op. cit., s. 7-8.

¹⁹⁶ В. Свтушенко, *Ризикуючи життям, жінки врятували безцінну бібліотеку: [Н.Г. Наркевич і З.К. Константинова в роки війни (1941-1943рр)]*, Гарт-2003 -19 верес.(№39), s. 2-3.

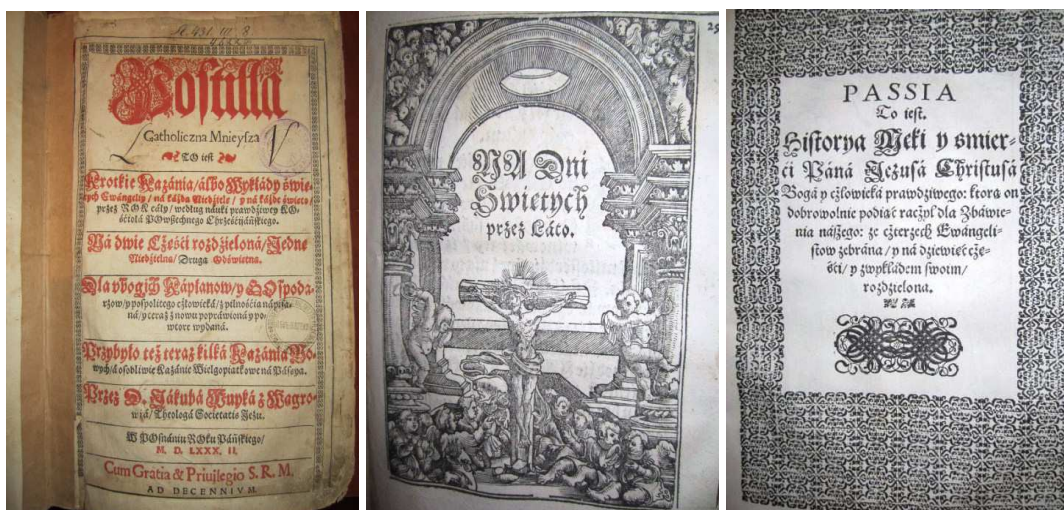
¹⁹⁷ Zob. O. Морозов, М. Потапенко, op. cit., s. 8.

¹⁹⁸ Zob. B. Januszkiewicz, *Niżyńskie Poloniki...*, s. 43.

charakteru, których większości autorem jest Piotr Skarga. W pismach tych Skarga podjął dyskusję z tzw. „nowymi Arianami” oraz przedstawił problemy kościoła katolickiego, taką książką jest *Zawstydzienie nowych arianów y wzywanie ich do pokuty y wiary Chrześcijańskiej* (Kraków 1608 rok, drukarnia M. Loba). Razem z przemówieniami Piotra Skargi z 1604 roku mamy możliwość odbycia nadzwyczajnie ciekawej wycieczki przez historię ariaństwa, a także poznania argumentów do ich osądzenia¹⁹⁹.

Utwór został podzielony na rozdziały, w których autor wykazał różnice pomiędzy ariaństwem a chrześcijaństwem oraz brak prawa posługiwania się przez nich Pismem Świętym. Kolejne rozdziały przynoszą potępienie ariaństwa przez następujące po sobie trybunały: sędziów, biskupów, doktorów kościoła, męczenników oraz opis cudów, jakie Pan Bóg uczynił na potępienie arian. Druga część utworu stanowi namowę i wezwanie do pokuty braci polskich²⁰⁰.

Fot. 15-17. Stronice z *Postylla* J. Wujka ze zbiorów Muzeum Unikalnej Książki w Nizynie

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Warto wymienić w tym bloku tematycznym dzieła Jakuba Wujka *Postylla catholica. Część Trzecia*, gdzie w kazaniach zostały omówione święta Maryjne, postaci apostołów oraz męczenników. W niej osobno zawiera się *Passia* opisująca historię męki

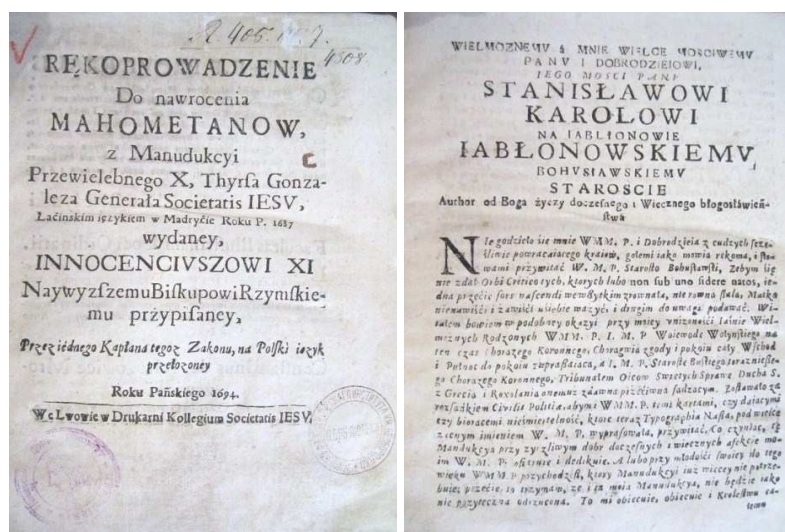
¹⁹⁹ Zob. O. Морозов, М. Потапенко, op. cit., s. 8-9.

²⁰⁰ Zob. P. Skarga, *Zawstydzienie nowych arianów y wzywanie ich do pokuty y wiary Chrześcijańskiej*, drukarnia M. Loba, Kraków 1608.

Zbawiciela z czterech Ewangelii zebrana i podzielona na dziewięć części (w bibliotece niżyńskiej niekompletna do siódmej części) z 1575 roku²⁰¹.

Kolejny utwór to *Postylle mnieyszey. Cześć Pierwsza Ozima* zawierająca krótkie kazania i wykłady na każdą niedzielę i święto od adwentu do Przenajświętszej Trójcy z 1579 roku²⁰². Jej kontynuacją jest *Postylle mnieyszey. Cześć Wtóra Letnia* mieszcząca zbiór kazań od niedzieli Trójcy Przenajświętszej do 25 niedzieli roku liturgicznego z 1580 roku²⁰³. Z nie mniejszą gorliwością została napisana przez Jakuba Wujka kolejna *Postylla catholica mnieysza* (1582 r.). W tym zbiorze tłumaczenia Biblii podzielono na dwie części, krótkie kazania na niedzielę i święta począwszy od adwentu oraz część drugą zawierającą kazania na dni poszczególnych świątych przez cały rok. Wszystkie postylle ozdobione są misternymi rycinami ilustrującymi wydarzenia zawarte w tekście²⁰⁴.

Fot. 18-19. Niżyński egzemplarz *Rękoprowadzenie do nawrócenia Mahomedanow z Manudukcyi*

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Interesującym wydaniem, które można zaliczyć do tego bloku, jest przekład z łaciny przemówień generała zakonu jezuitów Gonzáleza de Santalla *Rękoprowadzenie do nawrócenia Mahomedanow z Manudukcyi*. Mamy tu wezwanie do nawrócenia

²⁰¹ Zob. J. Wujek, *Postylla catholica. Część Trzecia*, Kraków 1575.

²⁰² Zob. J. Wujek, *Postylle mnieyszey. Cześć Pierwsza Ozima*, Poznań 1579.

²⁰³ Zob. J. Wujek, *Postylle mnieyszey. Cześć Wtóra Letnia*, Poznań 1580.

²⁰⁴ Zob. J. Wujek, *Postylla catholica mnieysza*, Poznań 1582.

wyznawców Mahometa oraz wykazanie zasadniczych rozbieżności pomiędzy islamem a wiarą katolicką. Dzieło to po raz pierwszy ukazało się w 1687 roku w Madrycie, przekład tego wydania na język polski, znajdujący się w niżyńskiej kolekcji ukazał się drukiem w 1694 roku we Lwowie. Jezuita Teofil Rutka swój utwór dedykuje staroście Stanisławowi Karolowi Jabłonowskiemu²⁰⁵.

Gruntownym teologicznym traktatem jest utwór Andrzeja Karpia *Lutnia Wdzięczno Brzmiąca Na Uroczyste Bogárodzice Panny Świętá w Pánegirycznych ... Kazániách Wyciągniona* (Kraków 1695 r.), gdzie w formie panegiryku została ukazana rola oraz miejsce Matki Bożej w wierze katolickiej. Jest to zbiór kazań na poszczególne święta Maryjne w kalendarzu liturgicznym.

Wśród ksiąg naukowych niżyńskiej kolekcji znajdują się historyczne kroniki, reprezentowane m.in. unikalnym utworem Cezara Boroniusa, gdzie została przedstawiana historia wspólnoty chrześcijańskiej *Roczne dzieje kościelne od narodzenia Pana Isusa Chrystusa*, opublikowana w przekładzie Piotra Skargi w 1607 roku. Wspomniana książka jest tak naprawdę kroniką chrześcijańskiego kościoła od pierwszego roku, czyli dnia narodzin Chrystusa do 1198 roku. Stanowi chronologiczny szczegółowy opis wydarzeń w kościele za zwierzchnictwa poszczególnych następców św. Piotra²⁰⁶.

Książka *Święty a powszechny sobor we Florenciey odprawiony abo z Grekami unia* (Kraków 1609 r., we dwóch egzemplarzach w kolekcji niżyńskiej) opisuje codzienne wystąpienia na soborze we Florencji w 1439 roku. To jedno z nielicznych wydań, które ilustruje praktyki debat w dobie średniowiecza. Niewątpliwie najcenniejszym starodrukiem tego bloku jest jednoznacznie *Kronika Sarmacyey europejskiej, w ktorey sie zamyka krolestwo Polskie ze wszystkiemi Państwami...* przypisywana autorstwu Aleksandra Gwagnina (Alessandro Guagnini)²⁰⁷, reprezentowana jest dwoma krakowskimi wydaniem w języku łacińskim z 1578 roku (*Sarmatiae Europae descriptio*) i polskim z 1611 roku.

Książka składa się z siedmiu części (w Niżynie do Księgi VI, *Kroniki Ziem Zamorskich*), wśród których z osobna podana jest między innymi kronika ziemi

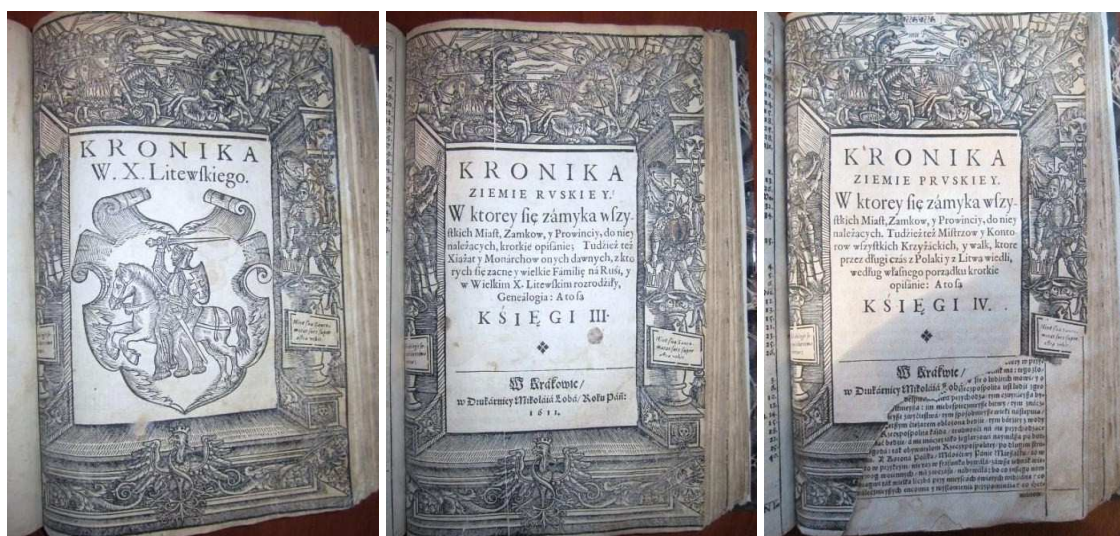
²⁰⁵ Zob. T. Rutka, *Rękoprowadzenie do nawrócenia Mahomedanow z Manudukcyi*, Lwów 1694; B. Januszkiewicz, op. cit., s. 44.

²⁰⁶ Zob. О. Морозов, М. Потапенко, op. cit., s. 9.

²⁰⁷ Dzieło *Sarmatiae Europae descriptio*, które zostało wydane pod nazwiskiem Guagniniego, Strykowski wymienił jako własne w napisanej przez siebie Kronice Polskiej, Litewskiej, Żmudzkiej. Kwestia autorstwa pozostaje nie do końca wyjaśniona. Niektórzy badacze, jak Alojzy Sajkowski, przyjmują możliwość wkładu Guagniniego jedynie pod względem językowym i erudycyjnym. http://pl.wikipedia.org/wiki/Alessandro_Guagnini (wejście: 10.02.2013).

polskiej, litewskiej, ruskiej, pruskiej. Jest to jedna z pierwszych prób całościowego, konceptualnego wykładu historii ziem, które wchodziły w skład Rzeczypospolitej. W niej umieszczono bardzo wiele ilustracji, przedstawiono między innymi portrety polskich królów oraz herby miejskie. Niżyński egzemplarz Aleksandra Gwagnina z 1611 r. zachował się w zadowalającym stanie. Najbardziej ucierpiał rozdział *Kronika Polska* (niekompletna, zaczyna się od s. 25)²⁰⁸.

Fot. 20-22. Strony tytułowe poszczególnych *Kronik* w niżyńskim egzemplarzu *Kroniki Sarmacyey europejskiej, w ktorey sie zamyka krolestwo Polskie...* z 1611 r.

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Ciekawe są również *Dzieie w Koronie Polskiej z przytoczeniem niektórych postronnych rzeczy od 1538 do roku 1572* Łukasza Górnickiego (Kraków 1637 r.), w których autor, używając streszczeń oraz cytatów, przedstawił swoje czasy w porządku chronologicznym, poświęcając wiele uwagi życiu na dworze Zygmunta Augusta. „Dzieie” obfitują w imponującą liczbę oracji, niekiedy bardzo obszernych, dlatego mogą być traktowane jako rodzaj małej antologii mów renesansowych²⁰⁹.

Aktowo-prawne i regulacyjne starodruki kolekcji *Polonica* zawierają kompleksowe prawodawstwo Rzeczypospolitej. Najdawniejsze wydanie tego bloku datowane na 1553 rok, to dedykowany królowi Zygmunтови Augustowi zbiór *Leges seu*

²⁰⁸ A. Gwagnin, *Kronika Sarmacyey europejskiej, w ktorey sie zamyka krolestwo Polskie ze wszystkimi Państwami...*, Kraków 1611; B. Januszkiewicz, op. cit., s. 45.

²⁰⁹ Zob. <http://literat.ug.edu.pl/autors/gornic.htm> (wejście: 10.02.2013).

Statua ac privilegia Regni Poloniae omnia Iacobus Prilusius (Jakuba Przyłuskiego). Utwór, składający się z 6 ksiąg, stanowi systematyczne sprawozdanie z całego działającego prawa w Rzeczypospolitej z dopowiedzeniem i komentarzem²¹⁰.

Następnym zapisanym chronologicznie jest zbiór prawodawstwa Jana Herbuta, jaki za postanowieniem sejmów 1562 i 1563 r. był przełożony na język polski i wydany w Krakowie w 1570 r. pod nazwą *Statuta y przywileje koronne z Łacińskiego języka na Polski przełożone*. Interesującym dla badaczy jest zbiór sejmowych postanowień i konstytucji, królewskich przywilejów, jakie ujmują okres od 1374 do 1637 roku²¹¹.

Ważne są również zbiory z tłumaczeniami magdeburskiego prawa, wydawane w latach 1565 - 1573 przez Bartłomieja Griockiego. W *Artykuly prawa Maydeburskiego, które zowa Speculum Saxonum* (Kraków 1565 rok) podano wiadomości o osobliwościach przekazywania majątków, aktach kupna i sprzedaży, zastawach, karach za przestępstwa, obywatelskich stosunkach oraz targach w mieście, które posługiwały się tym prawem (magdeburskim). Osobno umieszczono statuty z miejskich obrad z 1527 i 1538 roku. Z pewnością te wydania są unikatami opisującymi historię życia miast XVI i XVII wieku. Indywidualne miejsce w tym bloku zajmuje książka *O exorbitanciach stanu duchownego* Macieja Smogoleckiego (Kalisz 1619 r.), gdzie w czternastu rozdziałach ukazano i skomentowano procedury dotyczące duchownych, osobliwie przeznaczenia na kościelne posady, omówiono akty kupna-sprzedaży i darowania kościelnych ziem, podziału innych majątków kościelnych, przeznaczenia pensji, pochówku i chrzczenia szlachty²¹².

Oddzielny blok stanowią w kolekcji żywotopisy i genealogia. Żywoty świętych, zgodnie z formą chrześcijańskiego moralitetu, zostały napisane w duchu pobożności. Największym i najciekawszym przykładem żywotopisarstwa o charakterze religijnym jest w bibliotece uniwersyteckiej utwór poświęcony Elżbiecie Sieniawskiej, fundatorce żeńskiego klasztoru benedyktynek w Sandomierzu w 1616 r., autorstwa Wawrzyńca Susliga *Zywot ... Helzbiety z Leżenice Sieniawskiej, Marszałkowej Koronney; Starościny Ratyńskiej ...* (Kraków 1629 r.). W siedemnastu rozdziałach ukazano jej pochodzenie, pobożność rodziny, oddanie wierze po śmierci męża i matki, wychowanie córki na gorliwą katoliczkę²¹³.

²¹⁰ Zob. O. Морозов, М. Потапенко, op. cit., s. 10.

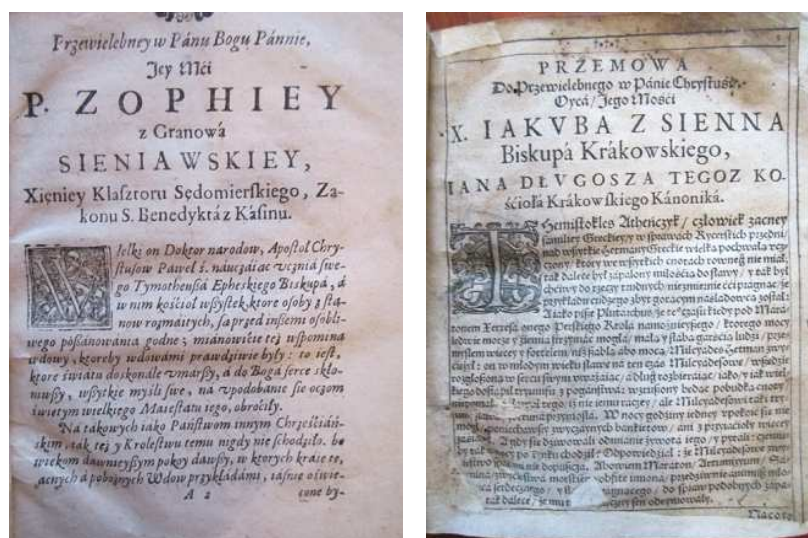
²¹¹ Zob. tamże.

²¹² B. Januszkiewicz, *Niżyńskie Poloniki...*, s. 45-46.

²¹³ Tamże, s. 46.

Drugim znanym przykładem żywotopisarstwa, znajdującym się w bibliotece, jest *Żywot świętej Kunegundy zakonu świętej Klary, księżnej polskiej* pióra Jana Długosza, wydany w 1617 r. w drukarni Franciszka Cezary w Krakowie. Jan Długosz *Żywot świętej Kunegundy* (Kingi) rozpoczyna *Przemową* do Jakuba z Sienna biskupa krakowskiego, któremu dedykuje swoje dzieło. Żywot świętej został podzielony na trzy księgi.

Fot. 23-24. Strony z niżyńskich egzemplarzy żywotów świętych. Żywot św. Elżbiety i Kunegundy

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

W *Księgach Pierwszych* poznajemy przodków i rodziców Kunegundy, okoliczności jej przedziwnego urodzenia. Następnie okres dzieciństwa i młodości, zaślubiny z Bolesławem oraz jej prorocze życie. W *Księgach Wtórych* dowiadujemy się m.in. o ufundowaniu klasztoru przez świętą, ślubach czystości, jakie złożył Bolesław Wstydlivy, wstąpieniu Kunegundy do klasztoru po śmierci męża. Kolejne rozdziały przynoszą opis ascetycznego życia zakonnego, obfitującego w różnego rodzaju cuda, objawienia (przemówił do niej obraz męki Pańskiej, krucyfiks). *Księgi Wtóre* zamyka testament oraz opis śmierci świętej. *Księgi Trzecie* zaś w całości są spisem i opisaniem cudów i łask doznanych za wstawiennictwem Kingi po

jej śmierci. Dowiadujemy się o różnego rodzaju uzdrowieniach z chorób cielesnych, jak i duchowych²¹⁴.

Osobne miejsce w kolekcji zajmuje utwór Jana Białobockiego *Zegar w krotkim zebraniu czasow Krolestwa Polskiego wiekami Królów idący...* (Kraków 1661 r.). Jest to schemat rodowodów wszystkich polskich władców i królów do momentu wladania Jana Kazimierza. Opis wygląda następująco: kiedy władca się urodził, imię króla, jego żona, dzieci, lata życia. Cały schemat rodowodów podzielony jest na dwie części. W pierwszej zaprezentowani zostali polscy książęta i władcy od Lecha do przyjęcia chrztu przez Polskę (966 r.), a w drugiej od przyjęcia chrześcijaństwa do panowania Jana Kazimierza. Osobno w książce podany jest spis koronowanych i niekoronowanych władców polskich. W końcu zaś znajduje się rozłożona w punktach pochwała Polaków oraz dedykowany narodowi polskiemu panegiryk²¹⁵.

Artystyczno-publicystyczną literaturę w zbiorach biblioteki reprezentują prace znanych polskich pisarzy XVI-XVIII wieku. Szczególne miejsce w zbiorze zajmują utwory Jana Kochanowskiego *Fragmenta albo pozostałe pisma* z 1612 roku oraz *Fraszki* wydane w Krakowie w 1639 r. Cenne miejsce posiada również zbiór listów Stanisława Orzechowskiego kanonika przemyskiego, historyka, autora pism politycznych i religijnych okresu renesansu. Listy z 1551 i 1560 roku adresowane wybitnym działaczom, osnową których jest odnowienie państwa i kościoła. Wszystkie listy napisane są w formie porad i zwrotów²¹⁶.

Przykładem utworów satyrycznych tego czasu jest zbiór Krzysztofa Opalińskiego z 1650 r. *Satyry albo przestrogi do Naprawy Rządu y Obyczajów w Polsce należące*, w których autor dokonał krytyki społeczeństwa polskiego na tle narodowych wad, konfrontacji obrazu Polski współczesnej autorowi z czasami dawnymi, które jawią się wzorem²¹⁷.

Druga część katalogu starodruków kolekcji *Polonica* wpisuje się w serię książek nastawionych na naukowo-bibliograficzne poznanie unikalnego księgozbioru Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola. Katalog stanowi chronologiczną kontynuację pierwszego wydania i obejmuje lata 1750 – 1830. W opisie starodruków zawarto krótką informację o książce (autor, tytuł, rok wydania, stan

²¹⁴ Zob. J. Długosz, *Żywot świętej Kunegundy zakonu świętej Klary, księżnej polskiej*, drukarni Franciszka Cezary, Kraków 1617.

²¹⁵ Zob. O. Морозов, М. Потапенко, op. cit., s. 10.

²¹⁶ B. Januszkiewicz, *Niżyńskie Poloniki...*, s. 46.

²¹⁷ Zob. O. Морозов, М. Потапенко, op. cit., s. 10.

techniczny/użytkowy). Katalog mieści także załączniki i dopowiedzenia do pierwszej części. Osobno w załączniku dodano opisy tych wydań XVII-XVIII w., które z różnych przyczyn nie znalazły się w pierwszej części katalogu²¹⁸.

Fot. 25-26. Niżyńskie egzemplarze dzieł J. Kochanowskiego, *Fragmenta albo pozostałe pisma* i *Fraszki* z pieczęcią Biblioteki Głównej w Warszawie

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Na kartach starodruków zachowała się znaczna większość pieczętek, rozległych zapisów, ekslibrisów, jakie mogą stanowić przedmiot osobnych badań. Warto zaznaczyć, że większość wydań ma oryginalne okładki, zdobienia, skórzane oprawy, metalowe okucia i zapinki²¹⁹.

Kolekcja *Polonica* niżyńskiego uniwersytetu jest unikalna. Stanowi cenne świadectwo kultury polskiej, naszego piśmiennictwa, jest także naszym wspólnym dobrem narodowym. Ponadto jest dowodem pracy kilku pokoleń bibliotekarzy, którzy przechowali zbiory dzieł polskich dla przyszłych pokoleń.

²¹⁸ Zob. *Стародруки з колекції «POLONICA» бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Друга половина XVIII - початок XIX ст. Каталог*, Випуск 2, Ніжин 2012, s. 11. Katalog dostępny w wersji elektronicznej na stronie: http://www.ndu.edu.ua/storage/doc/2013_02_22_po.pdf (wejście: 10.05.2014).

²¹⁹ Informacja z własnej analizy ksiąg, Muzeum Unikalnej Książki Biblioteki Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola, Niżyn 24.04-05.05.2012.

ROZDZIAŁ III

DZIAŁALNOŚĆ KULTURALNA STOWARZYSZENIA POLAKÓW „ASTER”

3.1. Zadania i cele statutowe

Widocznym przejawem autonomii poszczególnych mniejszości narodowych na Ukrainie są liczne organizacje, zrzeszające osoby różnych narodowości i kultur. Początek działalności Stowarzyszenia Polaków „Aster” miasta Niżyna wiąże się z datą 26 grudnia 1998 roku, kiedy to odbyło się pierwsze oficjalne zebranie, na którym było zaledwie dziesięć osób²²⁰. 1 marca 1999 roku Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Aster” obywateli ukraińskich polskiego pochodzenia otrzymało status prawny. Po upływie 6 miesięcy w zebraniach organizacji uczestniczyło już ponad pięćdziesiąt osób, a w 2002 roku liczyła ona 107 członków. Pierwszym prezesem stowarzyszenia została Alla Wasyluk²²¹. Stowarzyszenie - jak większość organizacji w tym rejonie - weszło do struktur niezależnego Związku Polaków na Ukrainie z siedzibą w Kijowie i włączyło się w realizację wspólnych projektów kulturalnych określonych w statucie, zatwierdzonym przez Radę Miejską w Niżynie.

W statucie organizacji, który nie różni się z pewnością od statutów podobnych stowarzyszeń²²², w sześciu rozdziałach została określona struktura, cele, zakres działania związku Polaków miasta Niżyna. W pierwszym rozdziale dowiadujemy się, że stowarzyszenie jest dobrowolną i samodzielną, wspólnotową organizacją, której terenem działania jest miasto Niżyn. Stowarzyszenie posiada osobowość prawną i przestrzega Konstytucji Ukrainy. Aktywność organizacji oparta jest przede wszystkim na pracy społecznej członków, chociaż do realizacji swych celów może zatrudniać pracowników²²³.

W drugim rozdziale statutu zostały określone cele i środki działania organizacji, ujęte w czterech punktach. Do głównych celów działalności zaliczono:

- narodowo-kulturalne odrodzenie ukraińskich obywateli polskiego pochodzenia;

²²⁰ A. Wasyluk, *Polonijny wschód Ukrainy: prezentacja nowego związku* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1, s. 25.

²²¹ Zob. A. Wasyluk, op. cit., s. 25; E. Jabłoński, *Alla Wasyluk w Warszawie* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1, s. 21.

²²² Por. A. Bonusiak, L. Suchomłynow, *Wspólnota Polska w Berdiańsku. Wyzwania współczesności. Monografia*, Donieck, Jugo-Wostok 2008, s. 27-28.

²²³ *Statut Niżyńsko Kulturalnego...*, rozdz. I, punkt 2-4,6.

- prawną ochronę interesów ludności ukraińskiej polskiego pochodzenia;
- rozszerzanie nauczania języka polskiego, w tym pomoc państwowym władzom w otwieraniu polskich szkół i kursów²²⁴.

W punkcie czwartym w sposób szczegółowy omówiono formy pracy stowarzyszenia na rzecz odrodzenia i rozwoju polskiej narodowej kultury. Wśród wymienionych celów znajdują się m. in.: prowadzenie działalności wydawniczej i informacyjnej, pomaganie w stworzeniu biblioteki polskiej literatury, sprzyjanie szerokiemu rozwojowi kontaktów oraz przyjaźni pomiędzy obywatelami polskimi i ukraińskimi. Tutaj też znajduje się zapis mówiący o współpracy z polonijnymi ośrodkami w Polsce i na Ukrainie oraz z masowymi środkami przekazu. Odrodzenie i popularyzacja polskiej kultury ma odbywać się również poprzez zaznajomienie ludności ukraińskiej z życiem polskiego narodu, jego historią, nauką, literaturą, sztuką, obyczajami i twórczością, przeciwdziałając tym samym przesądom, uprzedzeniom, które utrudniają porozumienie i przyjaźń ukraińskiego i polskiego narodu. Dalej w punkcie czwartym znajduje się opis realizacji wskazanych celów, które stowarzyszenie realizuje poprzez:

- udział w państwowym, kulturalnym życiu Ukrainy;
- współpracę z organami państwowymi, kościołem, inicjatywami społecznymi; składanie wniosków do organów władzy i kierownictwa;
- ochronę interesów swoich członków w państwowych i innych organizacjach;
- organizację działań kulturalnych, akcji charytatywnych i prowadzenie innej działalności dobroczynnej;
- tworzenie ośrodków i klubów, rozwój działalności twórczej, wystaw i innych form życia kulturalnego;
- rozwój polskiego szkolnictwa, kursów i lektoratów języka polskiego, kultury i historii;
- podtrzymywanie ścisłych kontaktów z odpowiednimi polskimi organizacjami, rekomendację kandydatów do nauki w szkołach i uniwersytetach w Polsce; organizację wypoczynku dzieci w letnich obozach w Polsce i inną wymianę międzynarodową;
- wymianę delegacji grup specjalistów z odpowiednimi polskimi organizacjami (nauczyciele, lekarze i inni);

²²⁴ Tamże, rozdział II, punkt 1-3.

- udział w międzynarodowych akcjach, forach polonijnych, spotkaniach i kongresach;
- prowadzenie działalności zgodnie z ukraińskim prawem²²⁵.

W kolejnym, trzecim rozdziale w piętnastu punktach zostały omówione prawa i obowiązki członków Stowarzyszenia Polaków „Aster”. Stowarzyszenie składa się z członków zwyczajnych, czyli osób fizycznych, które złożyły pisemną deklarację i przedstawiły pozytywną opinię dwóch osób należących do organizacji. Członków wspierających, czyli osób fizycznych i prawnych deklarujących pomoc finansową, rzeczową lub merytoryczną w realizacji celów stowarzyszenia. Działaczy honorowych, czyli osób fizycznych, które wniosły wybitny wkład w działalność i rozwój organizacji przyjętych na wniosek 10 osób przez walne zgromadzenie stowarzyszenia²²⁶.

Do praw członków zwyczajnych zaliczono m.in. uczestnictwo we wszelkich formach działalności stowarzyszenia, a do obowiązków udział w realizacji jego celów, przestrzeganie uchwał i opłacanie składek Członkowie wspierający i honorowi posiadają takie same prawa jak członkowie zwyczajni, poza prawem wyborczym. Dalej w statucie organizacji w kolejnych punktach określono, kto jest zwolniony z płacenia składek członkowskich oraz kiedy następuje utrata przynależności do stowarzyszenia. Pozbawienie członkostwa wynika na skutek wielu czynników, m.in. z powodu braku udziału w pracach organizacji, nie opłacania składek przez pół roku, a także z rezygnacji pisemnej złożonej na ręce zarządu lub wykluczenia przez władze. Uchwałę ostatecznego przyjęcia bądź wykluczenia ze stowarzyszenia podejmuje Walne Zgromadzenie Członków²²⁷.

W rozdziale czwartym statutu określono sposób zarządzania organizacją. Najwyższą władzą stowarzyszenia jest Walne Zgromadzenie Członków. W walnym posiedzeniu udział biorą wszyscy działacze związku, z tym że głos stanowiący posiadają tylko członkowie zwyczajni, pozostali członkowie wraz z zaproszonymi gośćmi mają prawo głosu doradczego²²⁸.

Walne Zgromadzenie Członków może być zwyczajne i jest zwoływane raz na dwa lata przez zarząd. Z kolei nadzwyczajne posiedzenie osób zrzeszonych w organizacji może się odbyć w każdym czasie i jest zwoływane z inicjatywy zarządu,

²²⁵ Tamże, punkt 4.

²²⁶ Zob. tamże, rozdz. III, punkt 7-8.

²²⁷ Por. tamże, punkt 9-15.

²²⁸ Zob. tamże, rozdz. IV, punkt 4.

na wniosek komisji rewizyjnej lub pisemny wniosek, co najmniej 1/3 ogólnej liczby członków zwyczajnych.

Do kompetencji walnego zgromadzenia należy przede wszystkim:

- określenie głównych kierunków działania i rozwoju stowarzyszenia;
- uchwalanie budżetu, wysokości składek członkowskich oraz wszystkich innych świadczeń na rzecz organizacji oraz zmian w statucie;
- wybór i odwoływanie wszystkich władz stowarzyszenia;
- udzielanie zarządowi absolutorium na wniosek komisji rewizyjnej;
- rozpatrywanie i zatwierdzanie sprawozdań, wniosków, postulatów, odwołań zgłoszonych przez władze i członków stowarzyszenia;
- podejmowanie uchwały o rozwiązaniu Stowarzyszenia i przeznaczeniu jego majątku oraz uchwał w każdej sprawie wniesionej pod obrady, we wszystkich sprawach nie zastrzeżonych do kompetencji innych władz stowarzyszenia²²⁹.

Władzą reprezentującą stowarzyszenie na zewnątrz jest zarząd, który jest powołany do kierowania całą działalnością organizacji, zgodnie z uchwałami Walnego Zgromadzenia Członków²³⁰.

Następnie w statucie organizacji określono skład zarządu, który musi składać się z co najmniej z trzech osób, w tym prezesa oraz dwóch wiceprezesów. Prezesa i wiceprezesów wybiera zarząd spośród swoich członków. Posiedzenia zarządu zwoływane są przez lidera organizacji, przynajmniej raz w miesiącu.

Do kompetencji zarządu nie wymienionych wcześniej należą:

- realizacja celów stowarzyszenia;
- sporządzanie planów pracy i budżetu;
- sprawowanie zarządu nad majątkiem stowarzyszenia;
- podejmowanie uchwał o nabywaniu, zbywaniu lub obciążaniu majątku stowarzyszenia;
- zwoływanie Walnego Zgromadzenia Członków;
- przyjmowanie i skreślanie członków²³¹.

²²⁹ Por. tamże, punkt 5-7, 9.

²³⁰ Por. tamże, punkt 10.

²³¹ Tamże, punkt 11-13.

Ostatnim organem władzy powoływanym do sprawowania kontroli nad działalnością stowarzyszenia jest komisja rewizyjna, która powinna składać się z przewodniczącego, zastępcy oraz sekretarza²³².

Do zadań komisji rewizyjnej należy:

- kontrolowanie działalności zarządu;
- składanie wniosków z kontroli na Walnym Zgromadzeniu Członków;
- prawo wystąpienia z wnioskiem o zwołanie Walnego Zgromadzenia Członków oraz zebrania zarządu;
- składanie wniosków o absolutorium dla władz stowarzyszenia;
- składanie sprawozdań ze swojej działalności na Walnym Zgromadzeniu Członków²³³.

Kadencja wszystkich władz trwa cztery lata, a ich wybór odbywa się w głosowaniu jawnym bezwzględną większością głosów. Uchwały wszystkich władz stowarzyszenia zapadają zwykłą większością głosów, przy obecności co najmniej połowy członków uprawnionych do głosowania, chyba że postanowienia statutu stanowią inaczej²³⁴.

Przedostatni, piąty rozdział statutu składa się z pięciu punktów i zawiera informacje o źródłach pochodzenia majątku stowarzyszenia, który powstaje z funduszy pochodzących ze składek członkowskich i różnego rodzaju subsydiów. Gospodarka finansowa organizacji prowadzona jest zgodnie z obowiązującymi przepisami. Wszelkie decyzje w sprawie nabywania, zbywania i obciążania majątku stowarzyszenia podejmuje zarząd. Statut określa również wymagania, co do zawierania umów w sprawach majątkowych, przy których potrzebne są dwa podpisy działających członków zarządu²³⁵.

Ostatni, szósty rozdział, składa się z trzech punktów i zawiera postanowienia końcowe, z których dowiadujemy się, że statut może zmienić i rozwiązać tylko Walne Zgromadzenie Członków stowarzyszenia większością głosów (2/3), przy obecności co najmniej połowy uprawnionych do głosowania. Ponadto w sprawach nieuregulowanych w niniejszym akcie zastosowanie mają przepisy ustawy *Prawo o Stowarzyszeniach*²³⁶.

²³² Zob. tamże, punkty 14-15.

²³³ Tamże, punkt 16.

²³⁴ Zob. rozdz. III, punkt 1-3.

²³⁵ Zob. rozdz. V, punkt 1-5.

²³⁶ Tamże, rozdz. VI, punkt 1-3.

3.2. Imprezy cykliczne

3.2.1. Święta narodowe

Współczesny Niżyn – to wielonarodowe miasto, w którym w przyjaźni żyją Ukraińcy, Rosjanie, Grecy, Polacy, Żydzi, Asyryjczycy i inne narody. Każda z narodowości szanuje swoje tradycje oraz kulturę i wyznanie innych nacji²³⁷. W takich warunkach, wzajemnego poszanowania różnic kulturowych, otwiera się wiele płaszczyzn widzenia i opisywania siebie, swojej grupy i innych, istnieje możliwość i powstaje potrzeba ustawicznej reakcji i interakcji, wewnętrznych i zewnętrznych negocjacji w nowym kontekście. Różnice motywują do wzajemnego poznawania się, ustawicznego negocjowania, dają szansę na przejście od reakcji na odmienność, w której często ujawnia się brak zrozumienia, megalomania, ksenofobia, uprzedzenia, bazowanie na stereotypach itp., do interakcji, czyli celowego poznawania, zrozumienia, współpracy, współdziałania, negocjacji, ustawicznego dialogu rozumianego jako imperatyw rozwoju i zachowania pokoju²³⁸.

Obecnie na Ukrainie w demokratycznych warunkach, dialog pomiędzy narodowymi kulturami, może odbywać się w sposób nieograniczony. Widocznym przejawem autonomii polskiej kultury w Niżynie, jak i innych kultur mniejszości narodowych zamieszkujących miasto, jest możliwość uroczystego świętowania ważnych dla poszczególnych narodów wydarzeń historycznych.

Od wieków święta nie tylko były dniami wolnymi od pracy, lecz miały również głębokie znaczenie polityczne, społeczne i kulturowe. Uczestnicy świąt i obchodów rocznic spotykali się nie tylko z przekazem słownym i symbolicznym (np. używanie flag narodowych), ale także przez fakt uczestnictwa stawali się częścią wspólnoty popierającej (przynajmniej zewnętrznie) przekazywane treści²³⁹.

Na stałe w kalendarz działalności Stowarzyszenia Polaków „Aster” wpisane są daty obchodów ważnych wydarzeń państwowych oraz rocznic narodowych. Członkowie organizacji w sposób szczególny starają się upamiętnić wspomnienie

²³⁷ F. Bielińska, *Передмова* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 4, s. 7.

²³⁸ J. Nikitorowicz, *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie tradycyjnej wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych. Wprowadzenie w realizowaną problematykę* [w:] *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych*, pod. red. J. Nikitorowicz, M. Sobecki, W. Danilewicz, J. Muszyńska, D. Misiejuk, T. Bajkowski, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2013, s. 9.

²³⁹ Por. I. Main, *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944-1989)*, TRIO, Warszawa 2004, s. 15.

ważnych dla narodu polskiego wydarzeń historycznych, przypadających w poszczególnych latach²⁴⁰. Uroczyscie obchodzone są daty odznaczane w kraju przez Sejm i Senat RP, jako rok danego wydarzenia, czy osoby. W pomieszczeniu, w którym stowarzyszenie organizuje uroczystości narodowe umieszczane są polskie symbole państwowe, godło i flaga, a obchody święta rozpoczynają się od hymnu ukraińskiego i polskiego.

Najważniejszymi świętami narodowymi dla Polaków w kraju i za granicą jest wspomnienie dnia odzyskania przez Polskę niepodległości i uchwalenia Konstytucji 3 Maja. Z wymienionymi świętami łączy się długa tradycja narodowa oraz ich własna historia.

Pomimo, że władze powojenne w Polsce wyeliminowały z kalendarza rocznic święto 11 Listopada ze względu na wezwanie do walki o niepodległość i rolę Piłsudskiego, którego utożsamiano z wojną polsko-bolszewicką, święto to przetrwało i jest uroczyscie obchodzone w Polsce i na całym świecie, gdzie znajdują się skupiska Polaków²⁴¹.

Członkowie Stowarzyszenie Polaków „Aster” dokładają starań, aby w miarę możliwości w dniu 11 listopada odbyła się uroczysta akademii poświęcona rocznicowej dacie. Osoby zrzeszone w organizacji „Aster”, dzieci i młodzież ucząca się języka polskiego, dyrekcja szkoły, nauczyciele oraz zaproszeni goście zbierają się w sali w Gimnazjum nr 16 na uroczystym koncercie. Nauczyciel języka polskiego wraz z uczniami uczęszczającymi na fakultatywne zajęcia języka polskiego przygotowuje program artystyczny.

Najczęściej spektakl, który w sposób obrazowy przedstawia losy narodu polskiego od dnia utraty niepodległości do jej odzyskania. Porządek wieczoru zawiera, oprócz przedstawienia, polskie piosenki, wiersze i tańce. Po części artystycznej następuje dyskusja dotycząca uroczystości rocznicowej, która prowadzona jest przy poczęstunku. Akademia 11 Listopada staje się ważną lekcją historii zarówno dla członków organizacji, dzieci uczących się w szkole, jak i zaproszonych gości²⁴².

²⁴⁰ Por. F. Bielińska, *Wspomnienie rocznic w Nieżynie*, „Dziennik Kijowski”, nr 5 (348) marzec 2009, s. 2.

²⁴¹ Por. tamże, s. 70.

²⁴² Por. L. Ejma, *Wzruszający wieczór w Nieżynie*, „Dziennik Kijowski”, nr 22 (485), grudzień 2014, s. 22. Tekst dostępny również na stronie <http://www.dk.com.ua/post.php?id=3185> (27.12.2014).

Fot. 27-28. Obchody dnia 11 Listopada 2011 r. przez członków Stowarzyszenia Polaków „Aster”

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Kolejnym ważnym świętem narodowym jest wspomnienie dnia Konstytucji 3 Maja, dzień ten dla Polaków mieszkających poza Polską nierozłącznie wiąże się z poprzedzającym je Dniem Polonii i Polaków za Granicą.

Rocznica uchwalenie Konstytucji 3 Maja w 1971 r. jest istotnym symbolem prób zreformowania Rzeczypospolitej. Jak napisał Norman Davies: „[...] dla przyszłych pokoleń Konstytucja nabrała symbolicznego znaczenia wykraczającego daleko poza jej znaczenie praktyczne. Była to ustawa ustanawiająca prawa składające się na polską tradycję; wcielenie wszystkiego, co w przeszłości Polski było oświecone i postępowe; pomnik wystawiony woli narodu życia w niepodległości; nieprzemijające oskarżenie tyranii mocarstw rozbiorowych”²⁴³.

W roku 1919 dzień 3 maja został ustanowiony świętem państwowym. Dzień ten również był świętem kościelnym Maryi Królowej Polski od czasu potopu szwedzkiego i ślubów króla Jana Kazimierza, kiedy ofiarował on Królestwo Polskie pod opiekę

²⁴³ N. Davies, *Boże Igrzysko. Historia Polski*, t. 1, „Znak”, Kraków 1989, s. 699.

Maryi w podzięce za ocalenie klasztoru na Jasnej Górze. Po odzyskaniu niepodległości Episkopat Polski postanowił połączyć święto Maryi Królowej Polski ze świętem Konstytucji 3 Maja, co zostało zaaprobowane przez Watykan w 1923 roku²⁴⁴. Powojenne władze w Polsce nie tylko zniosły święto 3 Maja, ale starły się je zastąpić obchodami 1 Maja, jak i nowym świętem o charakterze kulturalnym – Dniami Oświaty, Książki i Prasy²⁴⁵.

Fot. 29-31. Członkowie Stowarzyszenia Polaków „Aster” świętują Dzień 3 Maja, rok 2011 i 2012

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Dla upamiętnienia Dnia Konstytucji 3 Maja 1791 roku członkowie Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia Polaków „Aster” organizują spotkania w auli Gimnazjum nr 16, na które zapraszają dzieci i studentów uczących się języka polskiego. Tradycyjnie w Niżynie uroczystości w tym dniu rozpoczynają się od wystąpienia prezes organizacji, która określa cel spotkania. Po wprowadzeniu w tematykę uroczystości przez lidera stowarzyszenia odbywa się spektakl przedstawiający losy narodu polskiego. Później prowadzi się rozmowy dotyczące wspomnianego aktu prawnego,

²⁴⁴ I. Main, op. cit., s. 46-47.

²⁴⁵ Tamże, s. 71.

w następstwie którego Polska przekształciła się w monarchię konstytucyjną. W końcowej części programu uczniowie, uczący się języka polskiego, ubrani w polskie regionalne stroje prezentują koncert, w trakcie którego przedstawiają polskie piosenki, wiersze i tańce. Dyskusja związana z rocznicowymi datami ma swoją kontynuację przy poczęstunku²⁴⁶.

Obchody polskich świąt państwowych w Niżynie z pewnością nie różnią się od uroczystości poświęconych tym wydarzeniom przygotowanym przez inne organizacje polonijne i przebiegają one, jak możemy zauważyć z powyższych opisów, zgodnie z określonym schematem:

- a) odśpiewanie hymnów narodowych (ukraińskiego i polskiego);
- b) słowo wstępne prezesa stowarzyszenia dotyczące celu spotkania;
- c) program artystyczny: spektakl, recytacja wierszy, piosenki, tańce;
- d) poczęstunek²⁴⁷.

Polskie święta narodowe w Niżynie odznaczają się zawsze uroczystą akademią, w której biorą udział dzieci uczęszczające na obowiązkowe i fakultatywne zajęcia języka polskiego, studenci, członkowie stowarzyszenia. Zaproszeni goście, wśród nich rodzice dzieci, dyrekcja i nauczyciele ze szkoły, proboszcz parafii rzymskokatolickiej w Niżynie, przedstawiciele mediów. Należy wspomnieć, że bez zaangażowania w ten proces nauczyciela języka polskiego, muzycznego kierownika dziecięcego zespołu „Gwiazdeczka”, uroczystości te nie posiadałyby tak bogatej oprawy słowno-muzycznej.

Obchody świąt narodowych, przechodzące z pokolenia na pokolenie, są świadectwem naszych korzeni, związku teraźniejszości z przeszłością oraz świadectwem naszej szczególnej postawy wobec przeszłości, więzi rodzinnych i społecznych, łączących ludzi różnych pokoleń i różnych czasów. Stanowią zatem ciągłość naszej tradycji, a kultura polska zawdzięcza im swoją odrębność, swoje jedyne i niepowtarzalne barwy²⁴⁸. Ponadto obchody świąt narodowych stwarzają możliwość przyswojenia dzieciom i młodzieży gruntownej i możliwie bezstronnej wiedzy o Polsce. Uczniowie poznają nie tylko historię narodu polskiego, lecz także kulturę, położenie geograficzne, a nawet krajobraz²⁴⁹.

²⁴⁶ Por. O. Jekimenko, *Biało-czerwona wiazanka z Nieżyna* na stronie: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=1108> (wejście: 10.08.2014 r.).

²⁴⁷ Por. B. Pietrzyk, *Zajęcia poza lekcyjne* [w:] *Polscy nauczyciele na Wschodzie*, CODN, Warszawa 2001, s. 224-225.

²⁴⁸ B. Ogrodowska, *Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne*, MUZA, Warszawa 2004, s. 5.

²⁴⁹ Por. W. Wachowska, *Problematyka wychowania patriotycznego*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 57, (2007) 14, s. 18.

3.2.2. Święta religijne

Historia człowieka w czasie i przestrzeni toczy się w rytmie wielu różnych świąt. Kolejne cywilizacje zamieszkujące glob wpisywały w swoje kalendarze dni świeckich i religijnych uroczystości. Rodzące się chrześcijaństwo nie wyłamało się z tej reguły, wprowadzając w okresie od I do IV wieku cykl paschalny, poprzedzony czterdziestoma dniami surowych praktyk oraz cykl Bożego Narodzenia²⁵⁰. Praktyki religijne i związane z nimi obchody świąt, oprócz funkcji ściśle religijnych, spełniają również funkcje społeczno-kulturowe związane z identyfikacją grupową i zacieśnianiem więzi społecznych: poprzez obiektywne i widzialne rytzy zewnętrzne (praktyki) pogłębia się proces integracji społecznej, grupa religijna do pewnego stopnia potwierdza swoją tożsamość i trwałość²⁵¹.

Co roku członkowie Stowarzyszenia Polaków „Aster” w Niżynie wyróżniają jedno z najważniejszych świąt chrześcijańskich - Boże Narodzenie. Bożonarodzeniowe spotkanie poprzedzają liczne przygotowania, wśród nich przygotowanie dzieci i młodzieży do udziału w „Jasełkach”, które są wystawiane w ten wieczór²⁵².

Z okazji Bożego Narodzenia w Niżynie tradycyjnie odbywa się spotkanie opłatkowe w Gimnazjum nr 16, gdzie prowadzone jest obowiązkowe nauczanie języka polskiego. Wspólne świętowanie poprzedza spektakl przedstawiający Narodzenie Jezusa Chrystusa, w trakcie którego dzieci mówią wiersze i śpiewają kolędy. Przed wspólną wieczerzą następuje podzielenie się opłatkiem oraz wręczenie prezentów. W świątecznym wieczorze udział biorą członkowie stowarzyszenia, uczniowie oraz zaproszeni goście, m.in. ksiądz z rzymskokatolickiej parafii w Niżynie, przedstawiciele władz miasta, dziennikarze gazet i telewizji²⁵³.

Spotkanie opłatkowe jest również okazją do podsumowania rocznej działalności organizacji, prezes informuje zebranych m. in. o udziale dzieci i młodzieży w międzynarodowych i wojewódzkich konkursach, o uroczystościach i zrealizowanych przedsięwzięciach w kończącym się roku kalendarzowym oraz przedstawia program

²⁵⁰ R. Féry, *Historia świąt chrześcijańskich*, wyd. Cyklady, Warszawa 2011, s. 7.

²⁵¹ R. Szwed, *Tożsamość a obcość kulturowa. Studium empiryczne na temat związków pomiędzy tożsamością społeczno-kulturalną a stosunkiem do obcych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003, s. 175.

²⁵² Zob. <http://wspolnotapolska.home.pl/swp3/wydarzenia/bozonarodzeniowe-spotkanie-stowarzyszenia-polakow-aster-miasta-nizyna/> (wejście: 10.04.2014); <http://www.z-p-u.org/uk/public?start=10> (wejście 27.05.2014).

²⁵³ Por. tamże.

pracy na kolejny rok. Zasłużeni członkowie stowarzyszenia otrzymują podziękowania za udział i zaangażowanie przy wspólnych projektach²⁵⁴.

Fot. 32-33. Świątowanie Bożego Narodzenia przez członków Stowarzyszenia Polaków „Aster” w 2011 r.

Źródło: ZOBY, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Kolejnym świętem religijnym obchodzonym uroczyście przez Stowarzyszenie Polaków „Aster” jest Wielkanoc. W Wielką Sobotę członkowie organizacji zbierają się w kościele rzymskokatolickim pod wezwaniem św. Apostołów Piotra i Pawła i biorą udział w liturgii paschalnej, w czasie której święcone są wielkanocne kosze. Po mszy świętej i błogosławieństwie obywatele polskiego pochodzenia, katolicy, udają się do pokoju parafialnego lub Centrum Kultury Polskiej, żeby tam złożyć sobie życzenia

²⁵⁴ Zob. tamże.

i podzielić się święconką. Świątowanie rozpoczynają od wspólnej modlitwy, po której następuje dzielenie się jajkiem i poczęstunek²⁵⁵.

Fot. 34-36. Wspólne świątowanie Wielkanocy przez członków Stowarzyszenia Polaków „Aster” w CKP (2011) i plebanii (2012)

Źródło: ZOBY, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Ze świętami chrześcijańskimi wiążą się nierozzerwalnie tradycje i zwyczaje religijne, które stanowią szczególną własność grup etnicznych. Jednak, jak zauważa D. Wojakowski, „obiektywnie kultury polska i ukraińska są do siebie podobne i to, co postrzegane jest jako specyficzna cecha własnej kultury, często znajduje tożsamy niemal odpowiednik w kulturze drugiej”²⁵⁶. Przykładem mogą być tu jasełka, tzw. ukraiński wertep, również tradycja obdarowywania się prezentami z okazji Św.

²⁵⁵ Por. <http://wspolnotapolska.home.pl/swp3/wydarzenia/swieta-wielkanocne-2011-w-nizynie/> (wejście: 10.05.2014).

²⁵⁶ D. Wojakowski, *Polacy i Ukraińcy. Rzecz o pluralizmie i tożsamości na pograniczu*, Zakład Wyd. NOMOS, Kraków 2002, s. 164.

Mikołaja, zwyczaj przypadający 19 grudnia w kościele greckokatolickim i prawosławnym, czy wielkanocne pozdrowienie „Chrystus Zmartwychwstał” („Chrystos Woskres”)²⁵⁷.

Celebrowanie świąt jest jednym z wyznaczników tożsamości kulturowej. Świąta, będące cyklicznie ponawianym poszukiwaniem zakorzenienia w rzeczywistości transcendentnej i wskazujące najważniejsze wartości, wokół których koncentruje się sens życia indywidualnego i wspólnotowego, pełnią bardzo istotne funkcje integracyjne. Wspólne świętowanie wskazuje na to, co niepodważalne i niepodlegające dyskusjom i subiektywnym wyborom²⁵⁸.

Ponadto obchody świąt narodowych i religijnych spełniają również istotną funkcję kształcenia językowego, gdyż prowadzone są w języku polskim. Jak zauważył Mieczysław Albert Krąpiec: „Naród i Ojczyznę stanowi nasza mowa rodzinna, język w którym uświadamiamy sobie samych i otaczający nas świat; w tej mowie kształtujemy naszą psychikę, nasz sposób odbierania siebie, wrażeń, nasz sposób wypowiadania się wobec drugich, wobec samego siebie”²⁵⁹.

3.2.3. Inne imprezy

W swojej wieloletniej działalności Stowarzyszenie Polaków „Aster” przeprowadziło liczne kulturalne przedsięwzięcia²⁶⁰. Szczególne miejsce wśród nich zajmują Festiwale Kultury Polskiej. W każdym roku, w maju odbywają się koncerty poświęcone polskiej kulturze, w których biorą udział zaproszeni goście i zespoły z Kijowa, Żytomierza, Czernihowa, Pryłuk oraz specjaliści z Niżyna. Festiwale organizowane przez stowarzyszenie mają charakter otwarty i każdy z mieszkańców miasta może bezpłatnie wziąć w nich udział. Polska organizacja dba również o reklamę imprezy, zapraszając do udziału w niej poprzez afisze. Każdy z koncertów opracowuje rada organizacyjna i wszystkie posiadają ideę przewodnią, która często łączy się z państwowymi obchodami roku wybitnych Polaków, jak i ważnymi wydarzeniami dla Polski i Ukrainy. W ostatnich latach dotyczyły one: 10 rocznicy istnienia

²⁵⁷ Zob. tamże.

²⁵⁸ D. Wadowski, *Czynniki tożsamości kulturowej Polaków na Wileńszczyźnie* [w:] *Życie społeczne Polaków na Wschodzie. Wybrane zagadnienia...*, s. 227.

²⁵⁹ M. A. Krąpiec, *O patriotyczne wychowanie* [w:] *Wychowanie do patriotyzmu, I część ogólna, II część szczegółowa*, pod red. ks. W. Janigi, Przemyśl-Rzeszów 2006, s. 79.

²⁶⁰ Zob. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2860> (wejście: 27.05.2014).

Stowarzyszenia Polaków „Aster”, wspomniany festiwal nosił nazwę “Wianek Przyjaźni” i odbył się 27 maja 2009 roku²⁶¹.

Fot. 37. Uczestnicy Festiwalu Kultury Polskiej 26 maja 2011

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Kolejny Festiwal Polskiej Kultury poświęcony był dwusetnej rocznicy urodzin Fryderyka Franciszka Chopina i miał miejsce 20 maja 2010 roku. Jubileuszowy dziesiąty Festiwal Polskiej Kultury, odbył się 25 maja 2011 roku. Przypadł on w roku Marii Skłodowskiej-Curie oraz w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin Anny German, stąd tematyka uroczystości związana była z wymienionymi Polkami. Program koncertu został ubogacony o twórczość Marii Konopnickiej²⁶². Tematyka następnego z festiwali dotyczyła wspólnej organizacji mistrzostw świata w piłce nożnej „Euro 2012” i nosił on nazwę „Razem w integrującej się Europie. Polska – Ukraina” i odbył się 24 maja 2012 roku²⁶³. Z kolei Festiwal Polskiej Kultury i Narodowej Tradycji przeprowadzony 28 maja 2013 roku, poświęcony został polskiej narodowej kuchni, nosił nazwę „Festiwal

²⁶¹ ZOBJ, notatka z udziału w uroczystości: Festiwal Kultury Polskiej „Wianek Przyjaźni”, 27.05.2009, aula Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola w Niżynie.

²⁶² ZOBJ, notatka z udziału w uroczystości: Festiwale Kultury Polskiej, 20.05.2010, 25.05.2011, aula Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola w Niżynie.

²⁶³ Zob. <http://wspolnotapolska.org.pl/wiadomosci/Nizyn-Festiwal-Polskiej-Kultury-quotRazem-w-integrujacej-sie-Europiequot,2349.html> (wejście: 05.05.2014).

Smaku”. W trakcie jego realizacji uczestnicy mieli możliwość nie tylko zobaczenia części artystycznej programu, ale i skosztowania polskich dań i potraw²⁶⁴.

W każdym festiwalowym koncercie udział biorą wykładowcy kulturalno-muzycznego fakultetu Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola, absolwenci uczelni sztuki i kultury, Szkoły Sztuki oraz artyści amatorzy, goście z konsulatu RP w Kijowie, władze miejskie, rektorzy uniwersytetu i dyrektorzy szkoły muzycznej, absolwenci uczelni muzycznej, artyści miejskiego domu kultury, gromadzkich organizacji oraz mieszkańcy miasta. Każdy z festiwali kończy się podziękowaniem przybyłym gościom, jak i organizatorom tych wydarzeń. Następnie ma miejsce poczęstunek²⁶⁵.

Tradycją członków Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia Polaków „Aster” miasta Niżyna stał się również udział w Międzynarodowym Folklorystycznym Festiwalu Kultur „Poliskie Koło” w mieście Czernihów.

Fot. 38. Prezes organizacji F. Bielińska i zespół „Gwiazdeczka” na centralnym placu miasta Czernihów podczas Festiwalu „Poliskie Koło” 2011

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

²⁶⁴ Zob. *Nie ścichają wielkie brawa!*, „Dziennik Kijowski”, nr 449, 2013 artykuł dostępny na stronie <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2411> (wejście: 10.05.2014).

²⁶⁵ <http://wspolnotapolska.org.pl/wiadomosci/Nizyn-Festiwal-Polskiej-Kultury-quotRazem-w-integrujacej-sie-Europiequot,2349.html>

Co roku, w sierpniu na centralny plac miasta przybywają członkowie mniejszości narodowych ze wszystkich miast województwa. Festiwal rozpoczyna się od parady przez plac miasta poszczególnych grup w narodowych strojach z proporcami. W uroczystościach biorą udział mniejszości narodowe, m. in.: z Polski, Białorusi, Rosji, Armenii, Izraela, Republiki Sri Lanka. Później każda z grup przedstawia program artystyczny w języku swojego narodu. Następnie w letnim teatrze uczestnicy festiwalu prezentują swoje książki oraz narodową kuchnię. Tradycyjnie na stole Stowarzyszenia Polaków „Aster” znajdują się polskie potrawy i wypieki, wśród nich: bigos, strudel, czy ciasteczka z makiem. Często degustacja polskich potraw staje się okazją do poznania ich przepisów kulinarnych. Festiwal „Poliskie Koło” stwarza możliwość zaprezentowania większej liczbie odbiorców specyfiki polskiej kultury i języka²⁶⁶.

Wśród licznych imprez, jakie przeprowadza Stowarzyszenie Polaków „Aster”, znajduje się podsumowanie roku szkolnego. Uczniowie uczęszczający na fakultatywne zajęcia języka polskiego zbierają się na tzw. ostatniej lekcji. Spotkanie jest okazją podziękowania nauczycielowi delegowanemu z Polski za pracę w roku szkolnym oraz sprawdzenia znajomości wiedzy uczniów o Polsce. Tradycyjnie polonista i członkowie stowarzyszenia przygotowują konkurs: „Jak znam Polskę?”. Nauczyciel języka polskiego za dobre wyniki w nauce oraz zaangażowanie w działalność artystyczną wręcza uczniom dyplomy z podziękowaniem²⁶⁷.

Kolejną imprezą organizowaną cyklicznie przez polską wspólnotę w Niżynie jest „Dzień Kobiet”. Naturalnie z okazji wspomnianego święta wieczory tematyczne poświęcane są kobietom. Marcowe spotkania mają na celu przybliżenie sylwetek wybitnych Polek, jak i złożenie życzeń paniom należącym do organizacji. Członkowie stowarzyszenia zbierają się w sali języka polskiego w Gimnazjum nr 16 lub Centrum Kultury Polskiej bądź - jak miało to miejsce 14.03.2013 roku - w miejskiej bibliotece w Niżynie. Uczestnicy imprezy mają możliwość wysłuchania koncertu przygotowanego przez dzieci i młodzież uczącą się języka polskiego oraz uczniów szkół muzycznych. Dopełnieniem części artystycznej jest zaznajomienie słuchaczy z wybranymi wierszami poetek polskich i ukraińskich oraz przedstawienie sylwetek znanych i zasłużonych

²⁶⁶ Por. <http://www.polska-szkola.pl/mod/forum/discuss.php?d=1349> (wejście: 27.05.2014).

²⁶⁷ ZOBI, notatki z udziału w uroczystościach „Ostatni dzwonek” i materiały przygotowywane na zakończenie roku szkolnego w latach 2008-2012. Por. *Ostatni dzwonek w Nieżynie*, „Dziennik Kijowski” <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2964> (wejście: 20.11.2014).

kobiet Niżyna. Tradycyjnie po części oficjalnej spotkania następuje poczęstunek dla gości i uczestników imprezy²⁶⁸.

Fot. 39. Członkowie Stowarzyszenia Polaków „Aster” na imprezie pt. „Wybitne postaci w historii Polski i Ukrainy” w Miejskiej Bibliotece w Niżynie

Źródło: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2798> (wejście: 12.10.2014).

Stowarzyszenie Polaków „Aster” jest również organizatorem cyklicznych spotkań poświęconych polskiej i ukraińskiej poezji. Jedną z takich imprez miała miejsce 22.03.2012 roku w auli Uniwersytetu im. M. Gogola i nosiła nazwę „Polska-Ukraina. Poetyckie związki. Miej serce, patrz w serce”. Spotkanie zostało poświęcone Januszowi Korczakowi – w siedemdziesiątą rocznicę śmierci oraz Wisławie Szymborskiej – zmarłej w tymże roku noblistce. W wystęпах i prezentacjach wzięli udział wykładowcy uniwersytetu m. in.: dziekan Katedry Filologicznej Oleksander Zabarny, który zapoznał słuchaczy z poetyckimi związkami polsko-ukraińskimi; docent Rusłan Nowogrodskij, który przedstawił prezentację multimedialną dotyczącą Janusza Korczaka oraz nauczycielka języka polskiego Barbara Januszkiewicz, która przybliżyła postać Wisławy Szymborskiej. Szczególne miejsce w wystąpieniach zajął Oleksander Gadziński – wykładowca, poeta i tłumacz, który w interesujący sposób dokonał porównania polskiej poezji A. Mickiewicza, Cz. Miłosza, J. Tuwima i wielu innych polskich pisarzy z twórczością ukraińską. W wystęпах nie zabrakło poetów-amatorów

²⁶⁸ Zob. <http://wspolnota-polska.org.pl/wiadomosci/quotKobieta--tworczyni-dobra-i-milosciquot,90.html> (wejście: 10.10.2014).

L. Turowa przeczytała swój wiersz pt. „Ballada pamięci Janusza Korczaka”, zaś W. Kuzmenko – bibliotekoznawca wiersz „Do pamięci Janusza Korczaka”. Na spotkaniu poetyckim naturalnie były recytowane wiersze. Studentki fakultetu języka polskiego deklamowały wiersze Wisławy Szymborskiej, z kolei uczniowie Gimnazjum nr 16 - laureaci Międzynarodowych Konkursów Poezji M. Konopnickiej w Przedborzu utwory poetyckie, prezentowane podczas wyżej wymienionej imprezy²⁶⁹.

Fot. 40. Docent Rusłan Nowogrodskij przedstawia prezentację multimedialną dotyczącą Janusza Korczaka

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Z pewnością poznaniu polskiej kultury w Niżynie sprzyja otwarte w 2009 roku z inicjatywy Stowarzyszenia Polaków „Aster” Centrum Kultury Polskiej²⁷⁰. Centrum od samego początku stało się miejscem spotkań członków organizacji, jak i miejscem popularyzacji dorobku kulturalnego narodu polskiego. Odbywają się tutaj cykliczne spotkania z dziećmi i młodzieżą, które mają na celu przybliżenie kultury, historii Polski oraz życia Polaków w Niżynie. CKP wyposażone jest w liczne tablice poglądowe, mapy

²⁶⁹ Por. F. Bielińska, *Poetyczne związki. Polska-Ukraina. „Miej serce, patrz w serce”* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 5, s. 150-151; A. Szkulipa, *O znakomości kultury polskiej*, „Dziennik Kijowski”, nr 7 (422), kwiecień 2012, s. 2.

²⁷⁰ Zob. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, listopad 2009, s. 6 na stronie: <http://omi.org.ua/files/Wiadomosci2009.11.pdf> (wejście: 02.11.2014).

i zbiory literatury polskiej. Osobna witryna zawiera materiały dokumentujące działalność stowarzyszenia. W lepszym poznaniu mieszkańcom Niżyna ich „małej ojczyzny” mają pomóc tablice prezentujące sylwetki Polaków, którzy przyczynili się do rozwoju i ubogacenia ziemi czernihowskiej²⁷¹.

Fot. 41-42. Prezes F. Bielińska prezentuje tablice pogładowe w Centrum Kultury Polskiej

Źródło: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=471>; <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2860> (wejście: 29.10.2014).

²⁷¹ Zob. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=3185> (wejście: 23.12.2014).

To tylko niektóre z form działalności Stowarzyszenia dążące do przybliżenia polskiej kultury mieszkańcom Niżyna. Aktywność kulturalna polskiej diaspory na ziemi czernihowskiej ściśle powiązana jest z działalnością na rzecz popularyzacji języka polskiego. Obie sfery, kulturalna, jak i językowa nierozzerwalnie współistnieją. Trudno byłoby sobie wyobrazić udział w uroczystościach dotyczących naszej kultury narodowej i nie usłyszeć polskich piosenek, kolęd, wierszy czy zapowiedzi konferansjera w języku polskim.

Ponadto, jak zauważył H. Skorowski, „istnieje szczególne znaczenie kultury narodowej, która jest rzeczywistym nośnikiem wielorakich wartości, z jakich najważniejsze to: wartości intelektualne, moralne, społeczne, estetyczne. [...] można powiedzieć, że kultura narodowa jest „miejszem” tworzenia i przechowywania wartości które stoją w służbie rozwoju człowieka. Ostatecznie cały proces oddziaływania wartości rodzimej kultury na osobę można oddać stwierdzeniem, że kultura narodowa uczy i wychowuje człowieka”²⁷².

Należy wspomnieć, że z racji niewielkiej liczebności polskiej diaspory w Niżynie, członkowie Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia Polaków „Aster” angażują w swoją działalność kulturalną nie tylko ludność polskiego pochodzenia, ale i ukraińską, co stwarza możliwość szczególnego uczestnictwa w naszej kulturze, bo poprzez przeżywanie i czynne zaangażowanie. Taki udział w życiu polskiej diaspory, staje się dla Ukraińców często bodźcem do pogłębiania wiedzy o narodzie polskim, zachęca do poszukiwania swoich polskich korzeni, ale przede wszystkim zachęca do nauki języka polskiego.

Fenomen zjawiska wielokulturowości na ziemi czernihowskiej istnieje od stuleci. Od samego początku, tj. przyłączenia ziemi czernihowskiej wraz z ogromnym obszarem ruskim w XVII w. do I Rzeczypospolitej zauważyć możemy wpływy kultury polskiej na ruską i odwrotnie – oddziaływanie autochtonicznego żywiołu ruskiego na kulturę, obyczajowość polską²⁷³.

Nawet najtrudniejszy okres dla narodów i kultur - radzieckiej polityki narodowościowej, nie zatrzymał tego procesu. Jak możemy zauważyć na przykładzie działalności Stowarzyszenia Polaków „Aster” w Niżynie promocja języka i kultury polskiej dokonuje się w określonych warunkach kulturowo-językowych.

²⁷² H. Skorowski, *O potrzebie edukacji patriotycznej* [w:] *Wychowanie do patriotyzmu...*, s. 358.

²⁷³ Por. Z. Kurzowska, *Polszczyzna Lwowa i Kresów Południowo-wschodnich do 1939 roku*, PWN, Warszawa 1983, s. 39.

Przyszłość należy wiązać ze wzmacnianiem się komunikacji międzykulturowej w warunkach równoprawności języków i kultur. Taki kierunek kulturowo-językowego rozwoju świata otwiera miejsce na promocję kultury i języka narodu polskiego, a także na przyjęcie kultur obcych. Wymaga to jednak wysiłku ze strony wszystkich podmiotów polityki kulturowej i językowej, aż do jednostek włącznie²⁷⁴.

Realizacja przedsięwzięć kulturalnych pozwala na spojenie w jedną całość lingwistycznych i pozalingwistycznych elementów kultury naszego narodu (religia, folklor, kultura materialna), umożliwia pogłębienie wzajemnych więzi między członkami polonijnych organizacji oraz wykształcenie narodowościowych ośrodków kulturowego oddziaływania nie tylko na daną grupę, lecz także na zewnątrz²⁷⁵. Prowadzi to do lepszego poznania i zrozumienia wartości poszczególnych kultur, do wzajemnego poszanowania ich odrębności i wykształcenia ponadetnicznych wartości, uznawanych przez wszystkich mieszkańców danego kraju lub regionu²⁷⁶.

3.3. Działalność publicystyczno-naukowa

Niezwykle interesującą dokumentację życia i działalności Polaków w Niżynie stanowi wydawany z inicjatywy Stowarzyszenia Polaków „Aster” zbiór *Polacy w Niżynie (Поляки в Ніжині)*. Cykl książek zawiera artykuły i materiały naukowe, krajoznawcze, publicystyczne poświęcone przede wszystkim wkładowi narodu polskiego w rozwój miasta i ziemi czernihowskiej oraz kulturalno-oświatowej działalności organizacji polskiej diaspory.

Pierwsza książka z serii *Polacy w Niżynie. Zbiór artykułów i materiałów (Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів)* ukazała się 2002 roku i podzielona została na trzy części. Słowo wstępne do wydania napisał burmistrz miasta M. Prychodźko, następnie znajduje się artykuł profesora niżyńskiego uniwersytetu O. Astafijewa dotyczący historyczno-kulturalnych związków polsko-ukraińskich.

²⁷⁴ S. Gajda, *Promocja języka i kultury polskiej a procesy uniwersalizacji i nacjonalizacji kulturowo-językowej w świecie* [w:] *Promocja języka i kultury polskiej w świecie*, pod red. J. Mazura, Wyd. M. Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998, s. 18

²⁷⁵ W. Wachowska, *Wychowanie patriotyczne Polaków na Ukrainie* [w:] *Українська полоністика, Педагогічні дослідження*, cz. 6, s. 104 na stronie <http://eprints.zu.edu.ua/3212/1/Wachowska.pdf> (wejście: 13.05.2014).

²⁷⁶ W. Wachowska, *Polska mniejszość narodowa i Polonia. Polska mniejszość narodowa i Polonia w ideologii komunistycznej*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 65, 2009, s. 19.

Pierwszy rozdział zatytułowany *Z bliska i z daleka* otwiera wywiad z ówczesną prezes organizacji Polaków „Aster” Allą Wayluk. Kolejno po nim znajdują się rozważania A. Wasyluk dotyczące początku działalności Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia „Aster” w Niżynie. Rozdział drugi zbioru, pt. *Ukraina i Polska we „wnętrzu” historii* otwiera artykuł opisujący sylwetki wybranych Polaków, którzy wnieśli duży wkład w rozwój miasta. Kolejno po sobie następują rozważania dotyczące: polskiej gromady w Niżynie w XVII w.; ukraińsko-polskiej naukowo-pedagogicznej konferencji w Niżynie w 1998 roku; polskojęzycznych księgozbiorów biblioteki Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola; losów kościoła rzymskokatolickiego w Niżynie; kompozytora polskiego pochodzenia Fiodora Strawińskiego; prześladowań Polaków w Niżynie w latach 1937-1938; proboszcza parafii pod wezwaniem św. Apostołów Piotra i Pawła w Niżynie ks. Piotra Baranowskiego; marszałka Polski i Związku Radzieckiego Konstantego Rokossowskiego; pracy naukowej, kulturalnej i oświatowej stowarzyszenia „Aster”; dialogu polskiej i ukraińskiej kultury w ramach działalności stowarzyszenia; wznowienia aktywności w latach 90-tych kościoła katolickiego w Niżynie; polskiego kontekstu w poezji Jewhena Małaniuka; poetyckich korzeni Ostapa Łapskiego; językowych powiązań polsko-ukraińskich; wspomnień uczniów i nauczycieli z pobytu w Warszawie; Polski znanej i nieznaney. Rozdział trzeci książki zawiera antologię polsko-ukraińską, wśród której znajdują się przekłady poezji Karola Wojtyły, Adama Mickiewicza, Juliana Tuwima, Ludwika Jerzego Kerna, Bożeny Budzińskiej, Mirosława Gabrysia, Wacława Buryły. Pierwszą część *Polacy w Niżynie* zamyka krótka informacja wraz ze zdjęciem wybranych Polaków i badaczy kultury polskiej, aktywnie działających na terenie miasta od XIX w. do współczesności²⁷⁷.

Druga część cyklu *Polacy w Niżynie. Zbiór artykułów i materiałów (Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів)* została wydana w piątą rocznicę powstania Stowarzyszenia Polaków „Aster” w 2004 roku. Książka opatrzona jest słowem wstępnym ambasadora RP na Ukrainie M. Ziółkowskiego i burmistrza miasta Niżyna M. Prychodźko, który poświęcił swój tekst współpracy miasta z Polską. Zbiór materiałów podzielono na 4 części. Pierwsza z nich *Z bliska i z daleka* zawiera następujące po sobie kolejno artykuły poświęcone: badaczowi literatury polskiej, pracownikowi Niżyńskiego Instytutu E. Rychlykowi; kulturalno-oświatowej

²⁷⁷ Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 1, s. 3-142.

działalności stowarzyszenia „Aster”; Polakom Czernihowszczyzny w I ćwierci XX w. i na przełomie trzech epok; O. Dowżence i Polsce; mającemu polskie pochodzenie niżyńskiemu podróżnikowi i odkrywcy w akwenie Pacyfiku i na Alasce J. F. Lisianskiemu; pochodzącemu z polskiej szlachty T. Kalińskiemu, badaczowi powiatu Nowogrodzko-Siewierskiego; aktorowi W. Sywyckiemu; losom parafii Zesłania Ducha Świętego w Czernihowie; bogactwu języków i dialogowi kultur; Ukrainie w twórczości polskich romantyków; katolickiemu cmentarzowi w Niżynie; działalności rejonowego lekarza F. Galickiego; pracy współczesnych lekarzy z polskim pochodzeniem w Niżynie; dyrygentowi B. Wierżykowskiemu Drugi rozdział nosi nazwę *Do jubileuszu magdeburskiego prawa*. Tutaj znajdują się dwa artykuły związane z historią magdeburskiego prawa w Niżynie i nadaniu go miastu. W kolejnym trzecim rozdziale pt. „Nauka” – zostały poruszone zagadnienia związane z: badaniami J. Muszyńskiej nad polskim i ukraińskim folklorem podczas ceremonii weselnych na ziemi czernihowskiej i kijowskiej; polonizmami; historią Polski w badaniach naukowców niżyńskiej wyższej szkoły pod koniec XIX wieku i początku XX w.; językiem artystycznym na płaszczyźnie oryginału i przekładu. W ostatnim rozdziale zatytułowanym *Literatura* zamieszczono przekłady poezji Karola Wojtyły i Marii Konopnickiej oraz wybrane wiersze niżyńskich poetek²⁷⁸.

Trzeci zbiór *Polacy w Niżynie* (Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів) wydany został 2007 roku. Książka podzielona jest na trzy rozdziały. Słowo wstępne do wydania napisała prezes organizacji Feliksa Bielińska, po nim znajduje się artykuł burmistrza Niżyna M. Prychodźko dotyczący regionalnego rozwoju miasta. Pierwszy rozdział pt. *Historia Niżyna. Dynastie i osobistości* zawiera sześć artykułów kolejno poświęconych: Mikołajowi Gogolowi i Polakom; teatralnej rodzinie Łuczyckich; dobroczynnej działalności rodziny Arandarenkiw; ziemskiemu lekarzowi M. Galickiemu; parafii rzymskokatolickiej w Niżynie i posługujących w niej księżach; M. Grinowieckiemu – lekarzowi, naukowcowi. Drugi rozdział zatytułowany *Historia. Kultura. Oświata* obejmuje 11 artykułów związanych: z polską szlachtą na ziemi niżyńskiej w XVII-XVIII w.; z polskimi starodrukami z kolekcji *Polonica* XVI – XVII w. uniwersyteckiej biblioteki; z ziemią siewiersko-czernihowską w składzie Rzeczypospolitej w latach 1618-1648 i wynikających z tego następstw dla miasta Niżyna; ze współpracą pomiędzy Niżyńskim Historyczno-Filologicznym Instytutem

²⁷⁸ Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 2, s. 3-212.

a Warszawskim Uniwersytetem (XIX w.); z J. Karskim rektorem Uniwersytetu Warszawskiego; z globalizmem i nacjonalizmem w kulturze w wymiarze słowa polskość; z opisem letniego kursu kultury i tradycji polskich w Lublinie; z postrzeganiem obcych kultur; z nauczaniem kultury na lekcjach języka polskiego; z nauczaniem języka polskiego w Niżynie. Ostatni rozdział *Literacka twórczość. Przekłady* mieści wiersze i tłumaczenia poezji polskiej na język ukraiński: K. I. Gałczyńskiego, B. Zaleskiego, M. Gabrysia²⁷⁹.

Czwarty tom *Polacy w Niżynie. Kultura, oświata, nauka (Поляки в Ніжині. Культура, освіта, наука)* wydany w 2010 roku został poświęcony wybitnej rodzinie aktorów Łuczyckich i łączy się z jego prezentacją w Niżyńskim Teatrze Dramatycznym im. R. Kociubińskiego²⁸⁰.

Zbiór ten podzielono na cztery rozdziały. Na początku książki we wstępie znajduje się tekst pełniącego obowiązki burmistrza miasta O. Barankowa o współpracy pomiędzy Niżynem a Polską i przedmowa do wydania prezes organizacji „Aster” F. Bielińskiej.

Pierwszy rozdział pt. *Kultura* składa się z siedmiu artykułów poświęconych kolejno: teatralnej rodzinie Łuczyckich i niżyńskiemu teatrowi dramatycznemu; aktorce Andżelinie Łuczyckiej; Bolesławowi Wierżykowskiemu twórcy pierwszego kinoteatru „Wega” w Niżynie; F. Chopinowi w 200-setną rocznicę urodzin; Mikołajowi Szumskiemu – kompozytorowi, muzykowi, pedagogowi; kościołowi p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła; wpływowi europejskiej i amerykańskiej kultury na współczesną polską kulturę. Rozdział drugi *Oświata* zawiera materiały dotyczące: roli Stowarzyszenia Polaków „Aster” w rozszerzaniu nauczania języka polskiego; profesora niżyńskiego Gimnazjum Wyższych Nauk Kazimierza Szapolynskiego; nauczyciela Bolesława Rymszy; dyrektora szkoły Feliksa Łysowskiego; psychologicznych aspektów nauczania języka polskiego; zjawisk fonetycznych w językach wschodniosłowiańskich i języku polskim. Trzeci rozdział zatytułowany *Historia* zawiera zagadnienia związane z: polityczno-obywatelskim życiem polskiej wspólnoty Niżyna w 1917 roku; pochowanymi na katolickim cmentarzu w latach 1849-1923; polskim zbiorem starodruków w Niżynie i I części katalogu *Polonica*; kolekcją *Polonica*; konspiracyjną organizacją polityczno-wojskową "Miecz i Pług" w latach 1939-44. W czwartym

²⁷⁹ Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 3, s. 3-148.

²⁸⁰ Zob. *Polski dzień w prastarym Niżynie*, „Dziennik Kijowski” <http://www.dk.com.ua/post.php?id=471> (wejście: 12.03.2014).

rozdziale *Literacka twórczość. Przekłady* zamieszczono dwa materiały związane z poezją. Pierwszy zawiera wiersze niżyńskiej poetki L. Turowej, drugi przekład poezji M. Konopnickiej „Są lata wielkie”²⁸¹.

Piąte wydanie *Polacy w Niżynie. Historia, kultura, oświata* (Поляки в Ніжині. Історія, культура, освіта) zostało opublikowane w 2012 roku. Książka zawiera materiały z pierwszej części konferencji „Polonistyka Czenihowszczyzny: historia i współczesność” i „Przyszłość ukraińskiej i polskiej młodzieży. Razem w Europie”. Zbiór został podzielony na trzy rozdziały. Słowo wstępne do wydania napisali konsul generalny RP w Kijowie Rafał Wolski, prezes Stowarzyszenia Polaków „Aster” Feliksa Bielińska oraz ówczesny proboszcz parafii w Czernihowie, Niżynie, Prylukach i Szczorsie o. Jacek Pyl. Pierwszy rozdział tomu *Historia* otwiera artykuł poświęcony wpływowi prawa magdeburgskiego na socjalno-ekonomiczny rozwój regionu. Następnie znajduje się materiał dotyczący historii kozactwa za panowania polskich królów w XVI-XVII wieku. Kolejny artykuł ukazuje polityczno-obywatelskie życie polskiej diaspory w czasie polskiego zjazdu na Czernihowszczyźnie w 1917 r., po nim znajdują się rozważania dotyczące historii miasta Baturyn. Następnie umieszczony został materiał dotyczący polsko-ukraińskiej współpracy w drugiej połowie XVII wieku i współcześnie, a po nim artykuł o polskich i ukraińskich ruchach wyzwoleniczych w latach 30-tych XIX w. i na początku XX wieku. Kolejny dział wydania pt. *Kultura. Oświata* zawierający jedenaście artykułów otwiera materiał poświęcony głównym etapom rozwoju kulturalnych kontaktów polsko-ukraińskich w Niżynie. Po nim umieszczono rozważania dotyczące historycznych i kulturalnych związków Ukrainy z Polską na tle konferencji naukowych. Kolejny artykuł przedstawia ekonomiczno-kulturalne perspektywy rozwoju miasta Niżyn. Następny materiał zawiera informacje związane z promocją języka i kultury polskiej przez organizacje polonijne, w tym Stowarzyszenia Polaków „Aster”. Kolejny artykuł przybliży sylwetkę Ludmiły Szumskiej kierownika chóru „Switicz”, działaczki zasłużonej dla sztuki ukraińskiej. Polskie doświadczenia dotyczące problemu opieki nad rodzinami z dziećmi ukazują następne rozważania, po nich znajduje się tekst dotyczący wielokulturowości. Dwa kolejne materiały poświęcone są psychologicznym aspektom przebywania ludzi poza granicami państwa i polsko-ukraińskim zapożyczeniom językowym. Rozdział zamykają wrażenia studentek Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola z pobytu w Polsce.

²⁸¹ Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 4, s. 4-162.

Ostatni rozdział pt. *Poezja* zawiera wspomnienia z poetyckiego spotkania, które zorganizowało Stowarzyszenie Polaków „Aster”, wiersze niżyńskich poetów (L. Turowa, W. Kuzmenko) oraz przekład wierszy M. Konopnickiej i Cz. Miłosza²⁸².

Jak można zauważyć wszystkie zbiory *Polacy w Niżynie* mają podobną budowę, opatrzone są słowem wstępnym, podzielone są na działy związane z kulturą, historią, nauką i oświatą. Na końcu wydań znajdują się wybrane tłumaczenia i interpretacje polskiej poezji i literatury. Ponadto każdy tom zawiera zdjęcia: ukazujące działalność stowarzyszenia, wybrane postaci omawiane w wydaniach oraz dyplomy i wyróżnienia przyznane członkom organizacji.

Stowarzyszenie Polaków „Aster” stało się również inicjatorem skatalogowania polskich starodruków znajdujących się w zbiorach NDU. Prezentacja pierwszej części katalogu *Starodruki XVI – pierwszej połowy XVII stulecia z kolekcji „Polonica” biblioteki niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola* (*Стародруки XVI – першої половини XVIII ст. з колекції “Polonica” бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*) połączona była z konferencją naukową, zorganizowaną 12 kwietnia 2010 roku w czytelni uniwersyteckiej biblioteki.

W prezentacji wzięli udział naukowcy uniwersyteccy i stowarzyszenia, władze miasta, specjaliści z Biblioteki Narodowej w Warszawie, konsul RP w Kijowie, studenci oraz przedstawiciele różnych organizacji. Prezentację publikacji rozpoczął wykładowca historycznego fakultetu niżyńskiego uniwersytetu – Maksim Potapenko, który z inicjatywy stowarzyszenia zapoczątkował pracę nad badaniem starodruków. Następnie udział w prelekcji wziął kierownik Muzeum Rzadkiej Książki – Oleksander Morozow, to dzięki jego ciężkiej pracy materiały zostały opracowane i przygotowane do druku. W prezentacji głos zabrali również przedstawiciele władz miejskich – Oleg Barankow i studentka historii – Alina Kudriawcowa, podkreślając znaczenie polskiej kultury dla rozwoju miasta. Wysoką ocenę katalogu dały konsul RP w Kijowie – Magdalena Okaj i kierownik Zakładu Starych Druków w Warszawie – Maria Brynda, uwydatniając znaczenie paleotypów wśród piśmiennictwa polskiego. W końcowej części spotkania prezes Stowarzyszenia Polaków „Aster” wyraziła serdeczne podziękowania wszystkim uczestnikom, zaś gościom i tym, którzy przyczynili się do ukazania katalogu wręczyła kwiaty, dyplomy, prezenty. Szczególnie

²⁸² Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 5, s. 3-160.

podziękowania zostały złożone Ambasadzie RP w Kijowie za finansową pomoc przy publikacji pierwszego katalogu²⁸³.

Fot. 43. Prezentacja I katalogu *Starodruki XVI – pierwszej połowy XVII w. z kolekcji Polonica*

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Prezentacja opublikowanego 2012 roku drugiego wydania *Starodruków z kolekcji «POLONICA» biblioteki niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. Mikołaja Gogola. Druga połowa XVIII – początek XIX w. Katalog (Стародруки з колекції «POLONICA» бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Друга половина XVIII - початок XIX ст. Каталог)* odbyła się w Muzeum Rzadkiej Książki. W prezentacji udział wzięli: członkowie Polskiego Stowarzyszenia Kulturalno-Oświatowego „Aster” w Niżynie, w tym jego prezes Feliksa Bielińska, pracownicy i studenci uniwersytetu na czele z rektorem uczelni prof. O. Bojko, przewodniczący rady rejonu O. Buzun, zastępca mera miasta O. Barankow, pracownicy bibliotek, zaproszeni goście.

²⁸³ ZOBJ, Notatka z udziału w prezentacji starodruków z kolekcji «POLONICA», Biblioteka Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola, Niżyn, 12.04.2010.

Fot. 44. Prezes Stowarzyszenia Polaków „Aster” F. Bielińska otwiera prezentację drugiego wydania *Starodruków z kolekcji «POLONICA»*

Źródło: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2473> (wejście: 26.05.2014).

Spotkanie otworzyła Feliksa Bielińska, która w krótkim wstępnym słowie nazwała pracę O. Morozowa tytaniczną i wręczyła mu w imieniu stowarzyszenia dyplom uznania za szeroką współpracę z tym ośrodkiem kultury polskiej. Rektor uniwersytetu prof. O. Bojko nazwał książki skarbnicą pamięci zbiorowej, której znaczenie trudno przecenić²⁸⁴.

Szczegółowe omówienie treści zawartych w katalogach serii *Polonica* znajduje się w rozdziale drugim niniejszej pracy.

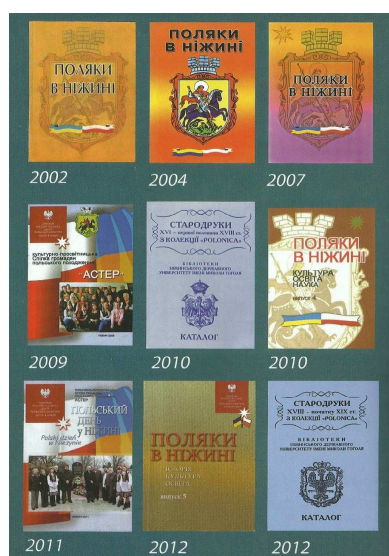
Ponadto polskie stowarzyszenie Niżyna wydało dwie broszury promujące działalność kulturalną i oświatową organizacji. Pierwsza z nich ukazała się w 2009 roku pt. *Kulturalno-oświatowe stowarzyszenie obywateli polskiego pochodzenia ASTER*, całości obejmuje dwanaście stron (łącznie ze stroną tytułową). W broszurze przedstawiono m. in.: rys nauczania języka polskiego w Niżynie wraz z krótką charakterystyką nauczycieli delegowanych z Polski pracujących w mieście i krótką charakterystykę wybitnych Polaków Niżyna. Ponadto ukazano zorganizowane

²⁸⁴ *Katalog starodruków - to karta bezpieczeństwa*, „Dziennik Kijowski”, nr 452, 2013 artykuł dostępny na stronie: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2473> (wejście: 26.05.2014).

w ostatnich latach przedsięwzięcia, m. in.: Festiwalu Kultury Polskiej („Wianek Przyjaźni” 2009 r.), spotkania naukowe, wieczory tematyczne i wycieczki²⁸⁵.

Druga broszura wydana w 2011 roku przez Stowarzyszenie Polaków „Aster” zatytułowana *Polski dzień w Nizynie*, w formacie i ilości stron nie odbiega od pierwszej. W całości poświęcona jest wydarzeniom, które miały miejsce 22.11.2011 roku w Nizynie. Folder opisuje wizytę w mieście przedstawicieli władz konsularnych RP w Kijowie w związku z odsłonięciem ku czci Polaków memoriału wzniesionego w miejscu byłego katolickiego cmentarza. W tym samym dniu delegacja z Kijowa spotkała się z władzami miasta i rektorem niżyńskiego uniwersytetu, odwiedziła Muzeum Starodruków, a wieczorem wzięła udział w zorganizowanej prezentacji czwartego zbioru *Polacy w Nizynie* w Teatrze Dramatycznym im. R. Kociubińskiego²⁸⁶.

Fot. 45. Strony tytułowe publikacji Stowarzyszenia Polaków „Aster”

Źródło: *Поляки в Ніжині. Історія, культура, освіта*, Випуск 6, Ніжин 2014 (fot. B. Januszkiewicz).

Kolejną przestrzenią działalności Stowarzyszenia Polaków „Aster” jest organizacja konferencji praktyczno-naukowych, które są efektem współpracy z Państwowym Uniwersytetem im. M. Gogola. Konferencje te mają charakter międzynarodowy, uczestniczą w nich przede wszystkim naukowcy z Ukrainy i Polski.

²⁸⁵ *Культурно-просвітницька Спілка громадян польського походження „АСТЕР”, Ніжин 2009.*

²⁸⁶ *Польський день у Ніжині*, Ніжин 2011.

Wśród wspomnianych konferencji znajduje się przeprowadzona 26 października 2011 roku w murach NDU. Obrady zostały podzielone na dwie części. W pierwszej części spotkania zatytułowanej: „Polonistyka Czenihowszczyzny: historia i współczesność” z referatami wystąpili naukowcy prezentujący przede wszystkim zagadnienia związane z historycznymi i współczesnymi związkami ziemi niżyńskiej z Polską. W drugiej części konferencji obrady przebiegały wokół zagadnienia „Przyszłość ukraińskiej i polskiej młodzieży. Razem w Europie”. Tutaj mieli możliwość podzielenia się swoimi doświadczeniami studenci Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola, którzy odbyli kursy i staże w Polsce. W konferencji gościnnie wzięli udział goście z Kijowa pani konsul RP Dorota Dmuchowska, pani Anna Kuźma - radca Ambasady RP oraz redaktor "Dziennika Kijowskiego". Pokłosiem konferencji jest wydany w 2012 roku zbiór *Polacy w Niżynie*²⁸⁷.

Fot. 46. I część konferencji „Polonistyka Czenihowszczyzny: historia i współczesność”, 26.11.2011. Z referatem występuje prezes F. Bielińska

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Kontynuacją wyżej opisanej konferencji zorganizowanej przez Stowarzyszenie Polaków „Aster” była Międzynarodowa Konferencja Naukowo-Praktyczna pt.:

²⁸⁷ Por. Konferencja "Polonistyka Czernihowszczyzny" w Niżynie na stronie: <http://wspolnotapolska.org.pl/wiadomosci/Konferencja-quotPolonistyka-Czernihowszczyznyquot-w-Nizynie,1247.html> (wejście: 25.05.2014).

„Polonistyka Czernihowszczyzny: historia i współczesność”. Spotkanie miało miejsce w październiku 2012 r. w murach Niżyńskiego Instytutu Agrotechnicznego. Gościnnie w posiedzeniu wzięli udział Konsul Generalny RP, kierownik Wydziału Konsularnego przy Ambasadzie RP w Kijowie Rafał Wolski i Radca Ambasady RP na Ukrainie, kierownik Sektora Nauki i Edukacji Anna Kuźma.

Z pierwszym referatami wystąpili naukowcy Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola: prof. Gregorij Samojlenko, kandydat nauk historycznych Olga Rostowska i docent katedry historii Maksim Potapenko. Wszyscy oni w swoich wystąpieniach podkreślili wpływ narodu polskiego na rozwój ekonomiczny, społeczny i kulturalny rejonu niżyńskiego. Kolejną prelekcję wygłosiła kandydat nauk filologicznych Walentyna Pugacz, która zwróciła uwagę na ukraińsko-polskie paralele językowe. Z niepowtarzalną kolekcją zbiorów polskich starodruków *Polonica* Niżyńskiego Uniwersytetu słuchaczy zapoznał następny prelegent Oleksander Morozow, kierownik Muzeum Unikalnych Książek.

Kolejne referaty dotyczyły następujących tematów: „Rola samorządów studenckich w dydaktyczno-produkcyjnej działalności Nieżyńskiego Instytutu Agrotechnicznego” oraz „Naukowo-doświadczalnej pracy studentów: od obserwacji do doświadczenia”. W końcowej części konferencji głos zabrali przedstawiciele polskich władz w Kijowie, którzy podsumowali znaczenie i potrzebę takich przedsięwzięć²⁸⁸.

Podobnie jak w poprzednich latach, Stowarzyszenie Polaków „Aster” zainicjowało w październiku 2013 r., kolejną konferencję wpisującą się w cykl naukowego odkrycia polonistyki ziemi czernihowskiej pt. „Polscy intelektualiści w nauce i kulturze Czernihowszczyzny: historia i współczesność”. Na obrady, do budynku Niżyńskiego Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola przybyli Konsul Generalny RP w Kijowie Rafał Wolski oraz delegacja z miasta Browary w składzie: kierownik Centrum Naukowo-Metodycznego Wydziału Oświaty Rady Miasta Browary Olena Martenko, zastępca dyrektora ds. metodyczno-naukowych wykładania języków obcych Szkoły Ogólnokształcącej nr 5 Ludmiła Dumenko oraz nauczycielka z Polski pracująca w tej szkole Elżbieta Feiner. Konferencję rozpoczął rektor uczelni profesor Oleksander Bojko informacją o kontaktach międzynarodowych i współpracy z Uniwersytetem Rzeszowskim. Następnie w prelekcjach wzięli udział wykładowcy

²⁸⁸ Por. A. Płaksina, *Być mostem między naszymi krajami*, „Krynica”, nr 78, (2012) 19, s. 8; A. Płaksina, *Być mostem między naszymi krajami*, „Dziennik Kijowski” artykuł na stronie: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2125> (wejście: 29.05.2014).

i studenci uczelni, wygłaszając referaty dotyczące intelektualnego udziału i wkładu Polaków w różnych dziedzinach życia regionu, m. in. w sferze rozwoju medycyny, samorządności i literatury. Odrębne miejsce poświęcono polskim intelektualistom pracującym w mieście na przestrzeni minionych wieków (duchowny Paweł Moraczewski, filozof Mikołaj Grot, prawnik Leon Petrażycki)²⁸⁹. Pokłosem konferencji stał się kolejny zbiór materiałów opublikowanych w 2014 r. w książce pt. *Polacy w Niżynie*²⁹⁰.

Fot. 47. Uczestnicy II części konferencji „Polonistyka Czernihowszczyzny: historia i współczesność”

Źródło: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2125> (wejście: 29.05.2014).

Na podstawie powyższych opisów formy aktywności naukowej i popularyzatorskiej polskiej organizacji w Niżynie możemy podzielić na:

- projekty badawcze,
- dokumentację historii ludności polskiej,
- wydania książkowe i publikacje naukowe,
- popularyzację postaci wybitnych Polaków,
- organizację i współorganizację konferencji naukowych,
- prezentację wydań publikacji,
- udział w konferencjach i seminariach,
- współpracę ze specjalistami różnych dziedzin.

²⁸⁹ Por. A. Płaksina, *Ziemia Czernihowska i Nieżyńska od dawna jest już w Europie*, „Dziennik Kijowski. Pismo społeczne, ekonomiczne i literackie”, nr 458 na stronie: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2575> (wejście: 15.12.2014).

²⁹⁰ *Поляки в Ніжині...*, cz. 6.

3.4. Współpraca z państwowymi organami i innymi organizacjami

Jednym z celów, który stawia sobie Stowarzyszenie Polaków „Aster” jest współpraca z organami państwowymi, kościołem, wspieranie inicjatyw społecznych, jak też składanie wniosków do organów władzy i kierownictwa. Wspomniana współpraca ma służyć umacnianiu przyjaźni pomiędzy polskim i ukraińskim narodem, jak również promowaniu polskiej kultury²⁹¹.

Ważną przestrzenią działalności Stowarzyszenia Polaków „Aster” jest współdziałanie z urzędem miasta w Niżynie. Przedstawiciele władz miasta biorą udział we wszystkich istotnych przedsięwzięciach kulturalno-naukowych organizacji. Efektem współpracy są wspólne projekty kulturalne i ekonomiczne. Z inicjatywy stowarzyszenia „Aster” większość wizyt w Niżynie przedstawicieli władz konsularnych RP w Kijowie rozpoczyna się od spotkania z urzędnikami administracji miasta. Podczas tych spotkań omawiane są ważne kierunki rozwoju ekonomicznego Niżyna, m. in.: w sektorach inwestycyjnym, przemysłowym i rolno-spożywczym. Goście z Kijowa mają również możliwość zapoznania się z administracyjnym ustrojem, infrastrukturą miasta i rejonu niżyńskiego²⁹².

Ponadto władze miejskie zapraszane są do napisania słowa wstępnego do kolejnych zbiorów *Polacy w Niżynie* i biorą czynny udział w konferencjach naukowych organizowanych przez Stowarzyszenie Polaków „Aster”. Widocznym efektem współpracy polskiej diaspory w Niżynie z organami władzy było przyjęcie uchwały przez radnych miasta o nazwanie głównego szpitala imieniem polskiego lekarza Mikołaja Galickiego²⁹³. Posiedzenie rady miasta przyjęło również uchwałę o nadaniu jednej z ulic nazwiska polskich lekarzy Braci Galickich i wydzieleniu części gruntu cmentarza na postawienie pomnika upamiętniającego pochowanych w mieście Polaków²⁹⁴.

Dobre relacje polskiej wspólnoty z władzami miasta wpływają korzystnie na realizację zadań, jakie stawia sobie stowarzyszenie, a ich ważność w swoim wystąpieniu podczas prezentacji IV tomu *Polacy w Niżynie* podkreślił radca Ambasady RP w Kijowie Rafał Wolski stwierdzając: „Miło mi, że społeczność polska czyni tak piękną i chlubną sprawę, sprzyjającą rozwojowi kultury polskiej w mieście. Cieszy

²⁹¹ Zob. *Statut Niżyńsko Kulturalnego...*, rozdz. II punkt 4.

²⁹² Por. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2125> (wejście: 29.05.2014).

²⁹³ О. Баранков, *Ніжин і Польща: співпраця триває* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 4, s. 6.

²⁹⁴ Zob. *Polski dzień w prastarym Niżynie*, „Dziennik Kijowski” <http://www.dk.com.ua/post.php?id=471> (wejście: 12.03.2014).

mnie, iż ma też ona dobre, otwarte stosunki z władzami miasta, i to jest właśnie to, ku czemu powinniśmy dążyć w ukraińsko-polskich stosunkach, zarówno w aspekcie gospodarczym, jak i w kulturalnym”²⁹⁵.

Fot. 48. Spotkanie mera Nieżyna A. Linnyka i przewodniczącego Nieżyńskiej Rady Rejonowej O. Buzuna z Ambasadorem Polski na Ukrainie H. Litwinem i Konsulem Generalnym RP w Kijowie R. Wolskim

Źródło: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=3109> (wejście: 15.12.2014).

Zaangażowanie prezes organizacji w działalność społeczną i budowanie dialogu międzykulturowego oraz potrzebę istnienia Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia Polaków „Aster” doceniają nie tylko władze miasta, ale również władze wojewódzkie odznaczając dyplomami i podziękowaniami członków organizacji²⁹⁶.

Kolejną przestrzenią współpracy, bardzo istotną dla działalności naukowej Stowarzyszenia „Aster” jest współpraca z Państwowym Uniwersytetem im. M. Gogola. Pracownicy uniwersytetu czynnie włączają się w realizację wspólnych projektów. Biorą udział w konferencjach, spotkaniach tematycznych, pomagają merytorycznie w redakcji i korekcie kolejnych zbiorów „Polacy w Niżynie”, stają się inicjatorami prowadzenia badań nad związkami Niżyna z Polską na przestrzeni wieków. Wykładowcy uniwersytetu w ramach struktur stowarzyszenia tworzą koło naukowe. Z polską organizacją ściśle współpracują: Gregorij Samojlenko, Maksim Potapenko, Olga Rostowska, Jurij Dawidenko, Oleksander Gadziński, Walentyna Pugacz, Maria

²⁹⁵ Zob. tamże.

²⁹⁶ Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 2, s. 157-159.

Nakonieczna, Oleksander Morozow²⁹⁷. Dobre stosunki z władzami uczelni przekładają się na zaangażowanie w działalność stowarzyszenia nie tylko pracowników uniwersytetu, ale i studentów²⁹⁸. Tradycyjnie, majowe Festiwale Kultury Polskiej wzbogacają swoimi występami wykładowcy kierunków muzycznych NDU: akordeonista Mikołaj Szumski, pianistka Olga Szczербinina, śpiewaczka Alla Chomenko i Walentyna Korobka oraz Młodzieżowy Chór „Switcz” (pod kierownictwem Ludmiły Szumskiej i Ludmiły Kostenko)²⁹⁹.

Fot. 49. Młodzieżowy Chór „Switcz” NDU pod kierownictwem Ludmiły Szumskiej i Ludmiły Kostenko podczas występu na Festiwalu Kultury Polskiej w 2012 r.

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola stanowi również bardzo ważne zaplecze lokalowe dla polskiej diaspory Niżyna. W murach uczelni odbywają się Festiwale Kultury Polskiej, tutaj też organizowane są praktyczno-naukowe konferencje i spotkania tematyczne. Władze uniwersyteckie nie tylko użyczają pomieszczeń do

²⁹⁷ Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 4, s. 9.

²⁹⁸ Zob. M. Ziółkowski, *Słowo wstępne* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 2, s. 4.

²⁹⁹ Zob. Ф. Белінська, *Заслужений діяч мистецтв України Людмила Шумська* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 5, s. 115.

przeprowadzenia zaplanowanych przedsięwzięć, ale i potrzebny do ich realizacji sprzęt³⁰⁰.

Oprócz wspomnianego wyżej koła naukowców przy Stowarzyszeniu Polaków „Aster” działa koło lekarzy polskiego pochodzenia, którzy kontynuują w mieście pracę swoich wielkich poprzedników Mikołaja i Teodora Galickiego. Lekarze udzielają pomocy medycznej osobom polskiego pochodzenia w mieście, jak też nawiązują kontakty ze specjalistami w dziedzinie medycyny w Polsce w celu wymiany doświadczeń. Koło to reprezentują: pediatra Leonidia Nahrebiecka, ginekolog Feliks Smoliński, chirurg urazowy Mykoła Gronowiecki³⁰¹.

Kolejnym bardzo istotnym organem władzy, z którym współpracuje Stowarzyszenie Polaków „Aster” jest Wydział Konsularny Ambasady RP w Kijowie. Podobnie jak władze miasta w Niżynie, przedstawiciele władz konsularnych RP w Kijowie zapraszani są do udziału w kulturalnych i naukowych przedsięwzięciach organizowanych przez polską wspólnotę w Niżynie. Reprezentanci konsulatu swoją obecnością ubogacają ważne dla Stowarzyszenia „Aster” wydarzenia, m. in.: konferencje naukowe, prezentacje książek, Festiwale Kultury Polskiej, odsłonięcia memoriałów, spotkania tematyczne³⁰². Wydział Konsularny Ambasady RP w Kijowie pełni również funkcję mecena większości przedsięwzięć, które organizuje stowarzyszenie. Dzięki dotacjom z konsulatu prowadzona jest m. in. działalność wydawnicza, naukowa, kulturalna i turystyczna³⁰³.

Ponadto Wydział Konsularny RP w Kijowie organizuje spotkania z prezesami organizacji polonijnych kijowskiego okręgu konsularnego i narady polonijne. Udział w spotkaniach organizowanych przez Ambasadę RP staje się dla członków Stowarzyszenia Polaków „Aster” cennym źródłem informacji dotyczących polityki polonijnej, szkolnictwa, programów stypendialnych, uzyskiwania wiz na podstawie Karty Polaka oraz wymiany doświadczeń³⁰⁴.

Szczególne znaczenie dla działalności kulturalno-oświatowej organizacji zrzeszającej Polaków Niżyna ma współpraca z dyрекcją i gronem pedagogicznym

³⁰⁰ Zob. A. Płaksina, *Było feerycznie!*, „Dziennik Kijowski”, nr 18 (481), wrzesień 2014, s. 4.

³⁰¹ Zob. *Поляки – мешканці Ніжина* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1, s. 140-141.

³⁰² Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 3, s. 4,7.

³⁰³ Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 5, s. 2; F. Bielińska, *Jubileusz „Aster”: 15 lat owocnej pracy*, „Dziennik Kijowski”, nr 469, 2014, artykuł na stronie: www.dk.com.ua/post.php?id=2860 (wejście: 07.12.2014).

³⁰⁴ ZOBJ, na podstawie „Programu Narady Polonijnej z Prezesami Organizacji Polonijnych Kijowskiego Okręgu Konsularnego organizowanej przez Wydział Konsularny Ambasady RP w Kijowie”, Kijów 02.03.2010.

Gimnazjum nr 16, gdzie znajduje się sala języka polskiego. Dzięki przychylności kierownictwa szkoły do pracy w Niżynie zapraszani są nauczyciele z Polski. Tutaj też od samego początku istnienia Stowarzyszenia Polaków „Aster” prowadzone jest fakultatywne nauczanie języka polskiego. Grono pedagogiczne czynnie włącza się w organizację przedsięwzięć przeprowadzanych przez stowarzyszenie na terenie gimnazjum. Tutaj też ma swoją siedzibę wokalny zespół stowarzyszenia „Gwiazdeczka” prowadzony przez nauczycielkę muzyki Katarzynę Rowenczyn. Ponadto dyrekcja użycza pomieszczeń szkolnych do realizacji imprez kulturalnych³⁰⁵.

Kolejnymi instytucjami oświatowymi, z którymi współpracuje Stowarzyszenie Polaków „Aster”, jest Szkoła Sztuki i Instytut Agrotechniczny w Niżynie. Pierwsza z placówek wspiera artystyczną działalność stowarzyszenia. To tutaj powstał dziecięcy zespół wokalny „Gwiazdeczka”, którego pierwszym kierownikiem była dyrektor szkoły Lila Piątkowska. Ponadto nauczyciele i uczniowie szkoły wzbogacają programy imprez kulturalnych polskiej diaspory swoimi występami. Druga instytucja pedagogiczna pomaga w działalności naukowej stowarzyszenia. Dzięki przychylności władz uczelni, a zwłaszcza Wasyla Łukacza, w październiku 2012 roku w murach Instytutu Agrotechnicznego odbyła się druga część konferencji „Polonistyka Czernihowszczyzny: historia i współczesność”. Wykładowcy instytutu wzięli czynny udział w obradach, wygłaszając referaty³⁰⁶.

Istotną sprawą dla promocji kultury polskiej, jak i samej organizacji, jest współpraca z mediami. Na wszystkie oficjalne przedsięwzięcia zapraszani są dziennikarze prasowi. Podstawową jednostką prasy, dokumentującą działalność Stowarzyszenia Polaków „Aster”, jest polskojęzyczny dwutygodnik „Dziennik Kijowski. Pismo społeczne, ekonomiczne i literackie”. Artykuły do „Dziennika Kijowskiego” piszą dziennikarze zapraszani na uroczystości, które organizuje stowarzyszenie, ale i też członkowie polskiej wspólnoty Niżyna. Teksty zamieszczane na łamach gazety: relacje, reportaże, sprawozdania, wywiady wzbogacane są fotografiami. Treść artykułów dotyczy przede wszystkim przedsięwzięć realizowanych przez polską wspólnotę Niżyna na terenie miasta, m. in. konferencji praktyczno-naukowych, Festiwalu Kultury Polskiej, promocji kolejnych publikacji, spotkań tematycznych, obchodów świąt państwowych i religijnych. W gazecie publikowane są

³⁰⁵ Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 2, s. 31.

³⁰⁶ A. Płaksina, *Być mostem między...*, „Dziennik Kijowski” artykuł na stronie: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2125> (wejście: 29.05.2014).

również relacje członków stowarzyszenia z wyjazdów kulturalnych i rekreacyjnych³⁰⁷. Kolejną polskojęzyczną gazetą, na której stronicach ukazywane jest życie współczesnej diaspory Niżyna, jest kwartalnik „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”. Artykuły zamieszczane, w tym periodyku są przede wszystkim autorstwa redaktor naczelnej Doroty Jaworskiej lub członków Stowarzyszenia Polaków „Aster”. Podobnie jak na łamach „Dziennika Kijowskiego” przedstawiane jest tutaj życie kulturalne polskiej społeczności Niżyna³⁰⁸.

Oprócz polskojęzycznej prasy Stowarzyszenie Polaków „Aster” współpracuje z mediami regionalnymi, prasą i telewizją. Informacje ukazujące się w tych środkach masowego przekazu dotyczą, podobnie jak w wyżej opisanych periodykach, działalności kulturalnej i oświatowej Polaków Niżyna. Media te są ukraińskojęzyczne i mają zasięg lokalny³⁰⁹.

Stowarzyszenie Polaków „Aster” współpracuje również z partnerskim miastem Świdnicą oraz znajdującym się tam oddziałem Caritas³¹⁰. Na zaproszenie władz miasta Świdnica, w grudniu 2007 roku prezes organizacji F. Bielińska wraz czterdziestoosobową grupą taneczną zespołu „Viktoria”, współpracującą ze stowarzyszeniem, odwiedziła partnerskie miasto. Goście z Niżyna podczas wizyty w Świdnicy mieli również możliwość spotkania z ks. bp. Ignacym Decem³¹¹. W ramach partnerskiej współpracy obu miast, dzięki zaproszeniu Caritas–Polska ze Świdnicy, dzieci należące do polskiego stowarzyszenia oraz uczniowie uczęszczający na fakultatywne zajęcia języka polskiego wzięli udział w kolonii w ośrodku Caritas w Zagórzu Śląskim. W sierpniu 2008 r. na dziesięć dni 33 uczniów i 3 opiekunów wyjechało z Niżyna do Polski, dla niektórych dzieci był to pierwszy pobyt poza granicami kraju. Do miasta Świdnica zaproszone były również dzieci z innych miast Ukrainy, jak też z Białorusi³¹².

³⁰⁷ Zob. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=3109>, <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2860>, (wejście: 10.12.2014).

³⁰⁸ Zob. D. Jaworska, *Astry zakwitły... w maju*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie” nr 72, (2011) 18, s. 12; F. Bielińska, „Aster” - 15 lat owocnej pracy, „Krynica”, nr 84, rok (2014) 21, s. 3.

³⁰⁹ Zob. F. Bielińska, „Aster” 15 lat owocnej pracy, „Dziennik Kijowski”, nr 6(469) marzec 2014, s. 13.

³¹⁰ Układ partnerski podpisano 10 grudnia 2001 r. w Świdnicy. Objęto nim współpracę w zakresie kultury i sztuki, oświaty, nauki, sportu, turystyki i gospodarki. Samorządy obu miast zainicjowały spotkania przedsiębiorców polskich i ukraińskich zdobywając na ten cel środki z Polsko-Amerykańsko-Ukraińskiej Inicjatywy Współpracy. <http://um.swidnica.pl/pages/mieszkancy/nasze-miasto/wspolpraca-z-zagranica/nizyn.php> (wejście: 12.03.2014).

³¹¹ Zob. „Gość Świdnicki”, nr 1/119, 6 stycznia 2008, na stronie: <http://gosc.pl/files/old/gosc.pl/zalaczniki/2008/01/08/1199804266/1199804282.pdf> (wejście: 12.03.2014).

³¹² Zob. R. Tomaszczuk, *Są tacy jak my. Pomoc Caritas. Młodzi Ukraińcy i Białorusini najciekawsze wakacje w swoim życiu spędzili w Polsce*, „Gość Świdnicki”, nr 37/228, 14 września 2008, s. 6-7. Tekst

Fot. 50. Występ Zespołu „Karoliski” z Żytomierza podczas Festiwalu Kultury Polskiej w 2009 r.

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Do realizacji swoich projektów Stowarzyszenie Polaków „Aster” zaprasza inne organizacje polonijne działające na terenie Ukrainy. W majowych Festiwalach Kultury Polskiej w Nizynie swoimi występami program uatrakcyjnili m. in. przedstawiciele polonijni z Żytomierza (taneczna grupa „Karoliski”)³¹³, Czernihowa (zespół „Jaskółeczki”), Pryłuk (zespół „Promyk”)³¹⁴. W obchodach 15-lecia działalności stowarzyszenia we wrześniu 2014 roku udział wziął folklorystyczny wokalnno-taneczny zespół z Kijowa „Polanie znad Dniepru” pod kierownictwem Łesi Jermak³¹⁵.

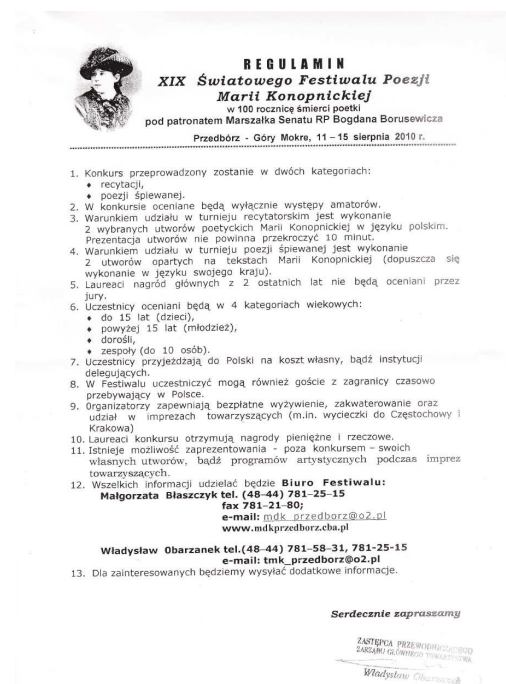
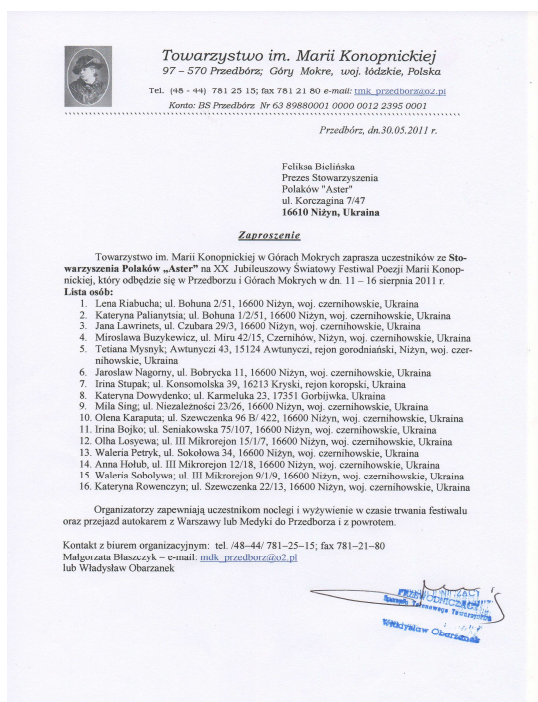
dostępny na stronie: <http://gosc.pl/files/old/gosc.pl/zalaczniki/2008/09/21/1222022903/1222022926.pdf> (wejście: 05.11.2014).

³¹³ Na Festiwalu Kultury Polskiej “Wianek Przyjaźni - 2009” zespół pokazał wiązanke polskich tańców ludowych
zob. na:
http://zozpu.zhitomir.net/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=5&Itemid=3&limit=9&limitstart=99&lang=ua (wejście: 10.10.2014).

³¹⁴ Zob. *Поляки в Ніжині...*, cz. 3, s. 112.

³¹⁵ A. Płaksina, *Było feerycznie!...*, s. 5.

Fot. 51-52. Zaproszenie i regulamin Międzynarodowego Festiwalu Poezji Marii Konopnickiej w Przedborzu

Źródło: ZOBY, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Ponadto członkowie Stowarzyszenia Polaków „Aster” współpracują z organizatorami różnych festiwali i konkursów, m.in.: „Festiwalu Polskiej Piosenki”

w Odessie³¹⁶, „Konkursu polskiej poezji” w Kijowie, festiwalu „Poliskie Koło” w Czernihowie i Międzynarodowego Festiwalu Poezji Marii Konopnickiej organizowanego na terenie Polski - w Przedborzu³¹⁷.

Bardzo ważna dla polskiej wspólnoty miasta jest współpraca z osobami duchownymi wyznania rzymskokatolickiego, opisana szczegółowo w rozdziale piątym niniejszej pracy.

Tabela II. Współpraca Stowarzyszenia Polaków „Aster” z instytucjami i organizacjami

Współpraca	Nazwa instytucji i organizacji	Forma i zakres współpracy
Przedstawiciele władz Ukrainy i Polski	Urząd miasta w Niżynie	- składanie wniosków do organów władzy i kierownictwa - finansowa - prestiżowa
	Wydział Konsularny Ambasady RP w Kijowie	- finansowa - merytoryczna - prestiżowa
	Urząd miasta w Świdnicy	- organizacja wypoczynku dzieci
Placówki oświatowe	Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola w Niżynie	- organizacja konferencji i spotkań tematycznych - merytoryczna - występy artystyczne - baza lokalowa
	Gimnazjum nr 16	- baza lokalowa - merytoryczna
	Szkoła Sztuki	- występy artystyczne - baza lokalowa
	Agro Instytut	- organizacja konferencji i spotkań - baza lokalowa
Media	„Dziennik Kijowski”, „Krynica”, gazety i telewizja regionalna	- dokumentacja życia kulturalno-oświatowego - prestiżowa
Kościół	Parafia rzymskokatolicka w Niżynie	- prestiżowa - merytoryczna - organizacja letniego i zimowego wypoczynku - materialna

³¹⁶ Zob. A. Płaksina, „*Historia powinna służyć celom humanizacji życia*”, „Dziennik Kijowski”, 2012, na stronie: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=861> (wejście: 30.05.2014).

³¹⁷ Por. „*Niezapomniana podróż*”, „Dziennik Kijowski”, 2012, artykuł na stronie: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2068> (wejście: 25.05.2014).

Organizacje polonijne	Zespoły: „Karoliski” Żytomierz, „Jaskółeczki” Czernihów, „Promyk” Pryłuki, „Polanie znad Dniepru” Kijów	- występy artystyczne - promocja organizacji
	„Festiwal Polskiej Piosenki”, Odessa; „Konkurs recytatorski”, Kijów	- występy artystyczne - promocja organizacji
Organizacje w Polsce	ORPEG-PCN w Lublinie, Szkoła Liderów Polonijnych w Warszawie, Dom Kultury w Przedborzu, Caritas-Świdnica	- kursy - festiwale - szkolenia - wypoczynek - promocja organizacji

Źródło: Opracowanie własne.

ROZDZIAŁ IV

NAUCZANIE JĘZYKA POLSKIEGO W OBWODZIE CZERNIHOWSKIM

4.1. Charakterystyka kształcenia polonistycznego

Nauczanie języka polskiego poza granicami kraju, w tym na Ukrainie, charakteryzuje się swoją specyfiką. Jego funkcjonowanie, jak zauważyła Julia Sierkowa jest uzależnione od splotu różnorodnych czynników środowiskowych, takich jak: liczebność ludności polskiej i jej rozmieszczenie, stopień asymilacji, rola i znaczenie polskiej grupy etnicznej w życiu społeczno-politycznym danego regionu, pozycja społeczna, aktywność polityczna, polityka rządu kraju osiedlenia wobec polskich grup mniejszościowych, a także pozycja państwa macierzystego na arenie światowej i jego postawa wobec Polaków na Ukrainie³¹⁸. Zależy ono również od poziomu znajomości języka uczących się, przyjętego modelu i wariantu nauczania oraz motywacji uczniów. Jest to nauczanie języka polskiego jako ojczystego, języka drugiego, języka obcego lub zajęć fakultatywnych³¹⁹.

Nauka języka obcego to proces zorganizowany i rozłożony w czasie. Bierze w nim udział nauczyciel, który daje model używania języka obcego i jest organizatorem procesu nauczania, oraz uczniowie. W procesie nauczania języka obcego występuje prezentacja zachowań językowych, ich imitacja przez ucznia, poprawa błędów, ćwiczenia wzmacniające konkretne zachowania itd.³²⁰. Edukacja polonistyczna cudzoziemców powinna umożliwić uczniowi poznanie i opanowanie słownictwa, reguł gramatycznych rządzących się językiem polskim, a równocześnie dostarczyć podstawowych wiadomości o kulturze polskiej, ponieważ nie sposób komunikować się, nie znając zespołu znaków symbolicznych obowiązujących w danej kulturze³²¹.

³¹⁸ J. Sierkowa, *Szkolnictwo polskie na Ukrainie* [w:] *Oświata polonijna na początku XXI wieku. Stan i perspektywy*, pod red. K. Gąsowskiej, M. Mazińskiej-Szumskiej, Kraków 2006, s. 87.

³¹⁹ Por. K. Staroń, *Język polski na Wschodzie jako język ojczysty i obcy* [w:] „*Języki Obce w Szkole*”, *Nauczanie języków mniejszości narodowych i etnicznych*, nr 6, Białystok 2001, s. 179-180; Z. Gałęcki, *Język polski na Ukrainie* [w:] *Język polski poza granicami kraju*, pod red. S. Dubisza, Opole 1997, s. 92.

³²⁰ W. Miodunka, *Problemy nauczania języka polskiego na Wschodzie* [w:] *Polscy nauczyciele na Wschodzie 1989-2000*, oprac. J. Zawadowska, Warszawa 2001, s. 201.

³²¹ A. Achtełik, *Wokół polskich mitów narodowych, czyli nauczanie kultury polskiej a glottodydaktyka* [w:] *Edukacja polonistyczna w obliczu przemian kulturowych Europy dawniej i dziś*, pod red.

W nauczaniu języka polskiego jako obcego podstawowe zagadnienia budowy języka ujmuje się w inny sposób, niż w gramatykach opisowych, przeznaczonych dla rodzimych użytkowników³²².

Polska wspiera oświatę polskojęzyczną na Wschodzie za pośrednictwem działalności resortów i instytucji rządowych oraz stowarzyszeń i organizacji pozarządowych³²³. O działaniach resortu edukacji na rzecz Polaków ze Wschodu można mówić dopiero od 1989 roku, czyli od momentu przemian politycznych, jakie nastąpiły wtedy w Europie Środkowo-Wschodniej. Wtedy też zostały sformułowane podstawowe cele polityki państwa polskiego wobec rodaków zamieszkałych poza krajem, sprowadzające się do pomocy w podtrzymaniu lub wzmacnianiu tożsamości narodowej, kultury i języka³²⁴. Resort polskiej edukacji podjął działania mające na celu:

- wspomaganie szkolnictwa przez organizowanie doskonalenia zawodowego nauczycieli zamieszkałych za granicą i pracujących w środowiskach polskich (organizowanie przy pomocy Polonijnego Centrum Nauczycielskiego w Lublinie kursów doskonalących, praktyk metodycznych, seminariów, itp.);
- wspomaganie szkolnictwa przez kierowanie nauczycieli z Polski do pracy dydaktycznej za granicą;
- inspirowanie i udzielanie pomocy w rozszerzaniu różnych form nauczania języka polskiego, wprowadzaniu języka polskiego do systemów oświaty państw zamieszkania Polaków;
- wspomaganie szkolnictwa przekazywanie podręczników i pomocy dydaktycznych placówkom z nauczaniem języka polskiego;
- inicjowanie i wspieranie inicjatyw tworzenia katedr języka polskiego;
- udzielanie pomocy w kształceniu młodzieży w Polsce jak i w kraju stałego zamieszkania (m. in. przyznawanie stypendiów na studia wyższe, staże);
- zawieranie umów o wzajemnym uznawaniu dyplomów i okresów kształcenia;
- organizowanie różnych form wypoczynku dla dzieci i młodzieży (letnie kolonie i obozy)³²⁵.

W. Sawryckiego, E. Kruszyńskiej, M. Wróblewskiego, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, Toruń 2009, s. 93.

³²² J. Labocha, *O potrzebie ujęć porównawczych w nauczaniu języka polskiego w środowiskach polonijnych* [w:] *Język polski w kraju i za granicą*, pod red. B. Janowskiej, Warszawa 1997, s. 64.

³²³ K. Staroń, op. cit., s. 178.

³²⁴ B. Szymański, *Działania Ministerstwa Edukacji i Nauki na rzecz Polaków ze Wschodu – próba zarysu* [w:] *Polska – Ukraina partnerstwo kultur*, pod red. B. Bakuły, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003, s. 297.

³²⁵ Zob. tamże, s. 298-303.

Dzięki pomocy Państwa Polskiego większość placówek oświatowych jest wyposażona w pomoce dydaktyczne i naukowe, podręczniki i literaturę, w sprzęt audiowizualny, telewizory, magnetofony, komputery, tablice szkolne. Nieoceniona jest pomoc przede wszystkim ministerstw: Edukacji Narodowej, Spraw Zagranicznych oraz Kultury, a także Stowarzyszenia „Wspólnota Polska”, Fundacji Pomoc Polakom na Wschodzie, „Semper Polonia” i innych. Ta pomoc obejmuje remonty i budowę szkół, bezpłatne studia w Polsce dla osób polskiego pochodzenia, staże, praktyki językowe, kursy metodyczne dla nauczycieli, stypendia dla laureatów Olimpiady Literatury i Języka Polskiego, a dla studiujących na Ukrainie fundowane są stypendia. Dla dzieci i młodzieży polskiego pochodzenia organizowane są coroczne kolonie i szkoły letnie, a także inna pomoc³²⁶.

Wśród uczących się języka polskiego na Ukrainie można wyróżnić dwie zasadnicze grupy. Pierwszą stanowią osoby, które poznają język polski jako całkowicie obcy. Są to ludzie, którzy z polszczyzną stykają się w zasadzie po raz pierwszy na zajęciach dydaktycznych³²⁷. Drugą grupę stanowią osoby mające polskie pochodzenie, które często żyją w rozproszeniu. Dochodzi zatem do nieuniknionych codziennych interferencji z językiem ukraińskim, rosyjskim czy białoruskim. Z tego powodu, język tych uczniów odbiega od poprawnej polszczyzny³²⁸.

Nauczanie języka polskiego w obwodzie czernihowskim prowadzone jest w trzech miastach, gdzie są największe skupiska Polaków. Nie jest też rzeczą przypadku, że w tych miejscowościach rozwinęła się edukacja polskojęzyczna, działają tu organizacje polonijne oraz kościoły rzymskokatolickie, które wzmacniają potrzebę nauki języka polskiego.

W celu dokonania charakterystyki kształcenia polskojęzycznego w obwodzie czernihowskim, w roku szkolnym 2011/2012 zwróciłam się do nauczycieli i prezesów organizacji polonijnych tych ziem, o podanie liczby osób objętych nauczaniem, określenie pochodzenia narodowego uczniów, formy i czasu trwania zajęć.

W wojewódzkim mieście, Czernihowie nauczanie języka polskiego jako pierwsi rozpoczęli polscy Misjonarze Oblaci Maryi Niepokalanej (OMI). W 1995 roku przy parafii p.w. Zesłania Ducha Świętego przy ul. Piatnickiej 33 zakonnicy zorganizowali kursy językowe dla parafian, które systematycznie kontynuują do dzisiaj. W roku

³²⁶ J. Sierkowa, op. cit., s. 91.

³²⁷ J. Labocha, op. cit., s. 64.

³²⁸ Por. M. Foland-Kugler, *Uczymy polskiego na Wschodzie. Poradnik metodyczny*, CODN, Warszawa 2001, s. 5.

szkolnym 2011/2012 ojcowie objęli programem nauczania 40 osób. Najliczniejszą grupę wśród uczących się, stanowiły dzieci (25 osób), co daje 62,5% wszystkich uczniów. Wśród nich było 12 uczniów z polskim pochodzeniem, czyli 30% ogółu. Na zajęcia fakultatywne uczęszczało 15 osób dorosłych i stanowili oni pozostałe 37,5% uczniów. W grupie dorosłych znajdowało się 10 osób z polskim pochodzeniem, czyli 25% wszystkich. Łącznie wśród uczących się na przyparafialnych zajęciach było 22 uczniów z polskim pochodzeniem, tj. 55% ogółu. Nauczanie odbywało się w wymiarze 5 godzin tygodniowo³²⁹.

Fot. 53. Uczniowie zajęć fakultatywnych języka polskiego Stowarzyszenia Polaków „Aster” podczas rozdania dyplomów na zakończenie roku szkolnego 2011/2012 w Centrum kultury Polskiej w Niżynie

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Oprócz kursów przy parafii rzymskokatolickiej w Czernihowie w roku szkolnym 2011/2012 język polski był nauczany w Czernihowskim Obwodowym Liceum Pedagogicznym dla Zdolnej Młodzieży w formie zajęć fakultatywnych. Na kurs uczęszczało 20 osób i odbywał się on w wymiarze jednej godziny (45 minut) dwa razy w tygodniu. Od września do listopada w 2012 roku studenci Kijowskiego Uniwersytetu

³²⁹ ZOBJ, wywiad przeprowadzony z proboszczem parafii w Czernihowie, Niżynie i Prylukach o. J. Pylem, w dniu 16.04.2012 r. w Niżynie.

Zarządzania i Przedsiębiorstwa Oddział Czernihów mieli możliwość nauki języka polskiego jako obowiązkowego języka obcego. Zajęcia odbywały się w trzech grupach po dwie godziny tygodniowo. Uczniami byli studenci trzeciego i czwartego roku stosunków międzynarodowych oraz wydziału informacji międzynarodowej. Nauczycielka nie podała liczby uczniów objętych nauczaniem.

Ponadto w roku szkolnym 2011/2012 w Ogólnokształcącej Szkole nr 1 miasta Czernihów odbywały się raz w tygodniu z 15 osobową grupą zajęcia fakultatywne. Nauczanie w wymienionych szkołach prowadziła miejscowa nauczycielka Katarzyna Lichaczowa. W roku szkolnym 2013/2014 dwie placówki oświatowe, tj. Uniwersytet Zarządzania i Przedsiębiorstwa oraz Liceum nr 1 zrezygnowały z nauki języka polskiego³³⁰.

Niemalą rolę w duszpasterstwie i nauczaniu języka polskiego w Czernihowie odgrywa obecność polskich sióstr ze Zgromadzenia Najświętszej Rodziny z Nazaretu. Zakonnice, sprawując opiekę nad przedszkolakami i dziećmi w wieku szkolnym, posługują się w sytuacjach komunikacyjnych z podopiecznymi językiem polskim. Wszystkie dzieci z czernihowskiego sierocińca, prowadzonego przez nazaretanki, mówią po polsku. Nie można jednak przypisać temu sposobowi nabywania kompetencji językowych celowej organizacji, jaką posiadają formalne zajęcia³³¹.

W Prylukach nauczanie języka polskiego prowadzone jest od 2003 roku przez miejscowego nauczyciela, prezes organizacji polonijnej Neonillę Batiszczewą. Na kurs języka polskiego przy Kulturalno-Oświatowym Związku Polaków w roku szkolnym 2011/12 uczęszczała dwunastoosobowa grupa młodzieży szkolnej, wśród której było 7 uczniów z polskim pochodzeniem i stanowili oni 58% wszystkich uczniów. Zajęcia odbywały się w wymiarze 4 godzin tygodniowo.

W Niżynie, w okresie, który obejmują badania w pozostałych miastach, tj. roku szkolnym 2011/2012 zajęcia języka polskiego miały miejsce w trzech punktach nauczania: Gimnazjum nr 16, Państwowym Uniwersytecie im. M. Gogola i przy Stowarzyszeniu Polaków „Aster”. Łącznie na wszystkie zajęcia uczęszczało 117 osób, w tym 12 polskiego pochodzenia i stanowili oni 10% wszystkich uczniów.

³³⁰ ZOBJ, wywiad przeprowadzony z nauczycielką języka polskiego w Czernihowie Katarzyną Lichaczową, w dniu 07.05.2014 r. w Drohobyczu.

³³¹ ZOBJ, rozmowy przeprowadzone z siostrami ze Zgromadzenia Najświętszej Rodziny z Nazaretu oraz ich podopiecznymi w latach 2008-2012.

**Tabela III. Liczba uczniów i realizowanych godzin nauczania języka polskiego
w obwodzie czernihowskim w roku szkolnym 2011/2012**

Miejsce nauczania	Liczba uczniów				Liczba realizowanych godzin dydaktycznych tygodniowo
	Dzieci i młodzież		Dorośli		
	W tym polskiego pochodzenia	Ogółem	W tym polskiego pochodzenia	Ogółem	
Parafia p.w. Zesłania Ducha Świętego w Czernihowie	12	25	10	40	5
Obwodowe Liceum Pedagogiczne dla Zdolnej Młodzieży w Czernihowie	-	20	-	-	2
Kijowski Uniwersytet Zarządzania i Przedsiębiorstwa (Oddział Czernihów)	-	-	-	-	2
Ogólnokształcąca Szkoła nr 1 w Czernihowie	-	15	-	-	1
Kulturalno-Oświatowy Związek Polaków w Prylukach	7	12	-	-	4
Gimnazjum nr 16 w Niżynie	-	64	-	-	3
Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola w Niżynie	-	-	-	26	4
Kulturalno-Oświatowe Stowarzyszenie Polaków „Aster” w Niżynie	12	18		9	8
Razem	31	154	10	75	29

Źródło: Badania własne.

Ważną rolę w procesie nauczania języka polskiego w obwodzie czernihowskim pełnią nieobowiązkowe zajęcia pozalekcyjne, tzw. fakultatywne. Mają one miejsce w placówkach oświatowych (np. Gimnazjum nr 16 w Niżynie, Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola w Niżynie), przy stowarzyszeniach (np. Centrum Kultury Polskiej w Niżynie) i parafiach (kościół p.w. Zesłania Ducha Świętego w Czernihowie). Nauką

objęci są uczniowie polskiego i niepolskiego pochodzenia, którzy chcą poznać język i kulturę polską. W czasie zajęć uczniowie uczą się nie tylko języka, ale i poznają tradycje, zwyczaje, obrzędy, elementy historii dawnej i najnowszej. Zajęcia fakultatywne są formą urozmaicającą, uzupełniającą i aktywizującą naukę języka polskiego. Są także czynnikiem integrującym dzieci, ich rodziców oraz lokalną społeczność³³².

Tabela IV. Formy nauczania języka polskiego w obwodzie czernihowskim w roku szkolnym 2011/2012

Miejsce nauczania	Formy nauczania języka polskiego w obwodzie czernihowskim	
	Język polski jako obowiązkowy	Fakultet (język polski jako nieobowiązkowy)
Parafia p.w. Zesłania Ducha Świętego w Czernihowie	-	+
Obwodowe Liceum Pedagogiczne dla Zdolnej Młodzieży w Czernihowie	-	+
Kijowski Uniwersytet Zarządzania i Przedsiębiorstwa (Oddział Czernihów)	+	-
Ogólnokształcąca Szkoła nr 1 w Czernihowie	-	+
Kulturalno-Oświatowy Związek Polaków w Prylukach	-	+
Gimnazjum nr 16 w Niżynie	+	-
Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola w Niżynie	-	+
Kulturalno-Oświatowe Stowarzyszenie Polaków „Aster” w Niżynie	-	+

Źródło: Opracowanie własne.

Na podstawie powyższego zestawienia, można zauważyć, że w obwodzie czernihowskim przeważają nieobowiązkowe formy zajęć, tylko w dwóch miejscach na osiem punktów nauczania w roku szkolnym 2011/2012 uczono języka polskiego obligatoryjnie. Popularności nauczania fakultatywnego należy upatrywać w prostej procedurze formalnej organizacji zajęć. Wystarczy tylko grupa uczniów, odpowiednie pomieszczenie i nauczyciel uprawniony, aby rozpocząć kurs. Ponadto większości uczniów zależy bardziej na opanowaniu kompetencji językowych, niż na dokumencie poświadczającym udział w zajęciach.

³³² B. Pietrzyk, *Zajęcia pozalekcyjne* [w:] *Polscy nauczyciele...*, s. 223.

Obraz kształcenia polskojęzycznego w obwodzie czernihowskim uzyskany dzięki przeprowadzonym badaniom pozwala stwierdzić, że w roku szkolnym 2011/2012 nauczaniem objętych było 229 uczniów, z czego tylko 41 miało polskie pochodzenie, niecałe 18% ogółu. Osobami uczącymi się języka polskiego w przeważającej mierze są obywatele Ukrainy, niemający polskiego pochodzenia i stanowili oni 82% wszystkich uczniów. Najczęstszą formą nauczania są zajęcia fakultatywne. Łącznie w obwodzie czernihowskim w ciągu tygodnia realizowano 29 godzin lekcyjnych języka polskiego.

4.2. Język polski w lokalnym systemie oświaty

Po upadku systemu totalitarnego Ukraina znalazła się w głębokim kryzysie gospodarczym, zrujnowana była jej kultura, zafałszowana historia, dzieje myśli pedagogicznej, zaniedbana baza szkolnictwa³³³. Nauczanie języka polskiego również znalazło się w recesji. W momencie uzyskaniu przez kraj suwerenności funkcjonowały tylko dwie palcówki oświatowe we Lwowie, które prowadziły nauczanie w języku polskim³³⁴. Poczynając od 1989 roku, następuje stopniowe odradzanie się systemu nauczania języka polskiego na Ukrainie, chociaż warto zaznaczyć, że w niektórych jej rejonach już wcześniej działacze i nauczyciele polskiego pochodzenia organizowali nauczanie języka polskiego. Na przykład, w obwodzie kijowskim w Żytomierzu już w roku 1986 nauczano języka polskiego przy kościele św. Zofii, a w Kijowie pierwsze kursy języka polskiego dla ludności polskiej zaczęło organizować powstałe w 1988 roku Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe im. Adama Mickiewicza. Nauczanie języka polskiego prowadzono również na wydziałach humanistycznych niektórych wyższych uczelni³³⁵. Edukacja ta jednak nie posiadała stabilnych struktur, brakowało podręczników i pomocy naukowych. Trudna sytuacja szkolnictwa polskiego na Ukrainie wymagała szybkich i zdecydowanych zmian mających na celu wzmocnienie polskiej oświaty³³⁶.

³³³ M. Bybluk, *Odrodzenie i rozwój oświaty na niepodległej Ukrainie 1991-2010. Studia i szkice historyczno-pedagogiczne*, KPSW, Bydgoszcz 2011, s. 95.

³³⁴ Zob. A. Bonusiak, *Początki oświaty polskiej w niepodległej Ukrainie. Cele, kierunki i metody działania...*, s. 271-272.

³³⁵ I. Surman, *Polscy nauczyciele na Ukrainie [w:] Polscy nauczyciele...*, s. 50-51.

³³⁶ A. Bonusiak, *Początki oświaty polskiej...*, s. 272.

Fot. 54-56. Obchody dziesięciolecia polskiej Ogólnokształcącej Szkoły Średniej nr 3 w Mościskach (2012). Koncert w sali gimnastycznej i przemarsz ulicami miasta

Źródło: ZOBY, materiały fotograficzne (fot. B. Januskiewicz).

Biorąc pod uwagę ten stan rzeczy, I Kongres Polaków na Ukrainie odrodzenie szkolnictwa polskiego uznał za rzecz najważniejszą. Całość obrad odbywała się pod hasłem: „Witaj, słowo polskie!”. Zaczęto od organizowania kursów języka polskiego, w czerwcu 1990 roku były to 32 grupy z 590 dziećmi, wysyłano dzieci na kolonie i obozy w Polsce³³⁷. W 1992 roku powołano Federację Organizacji Polskich na Ukrainie. Zadaniem tej organizacji była, między innymi, pomoc w odbudowie polskojęzycznej oświaty. W wielu miejscowościach nauczyciele rozpoczęli nauczanie języka polskiego, zdobywali polskie podręczniki i pomoce dydaktyczne, opracowywali programy nauczania³³⁸.

Podpisane w 1991 roku porozumienie o współpracy oświatowej między resortami edukacji Polski i Ukrainy umożliwiło wprowadzenie do szkół języka polskiego jako ojczystego i pozwoliło wyjeżdżać polskim nauczycielom do pracy dydaktycznej na Ukrainę³³⁹. Cała reforma oświaty na Ukrainie miała swoją specyfikę. Realizowano ją w warunkach kryzysowych zjawisk w ekonomii i społeczno-politycznym życiu ukraińskiego narodu. Brakowało wykwalifikowanych nauczycieli i naukowców, którzy często poszukiwali lepiej płatnej pracy w sektorach prywatnych i wyjazdach za granicę³⁴⁰.

Przy wsparciu strony polskiej, jak i ukraińskich działaczy polonijnych skupionych w stowarzyszeniach, udało się doprowadzić do mobilizacji nauczycieli uczących języka polskiego lub pracujących w polskich szkołach na Ukrainie, w następstwie czego powstało Zjednoczenie Nauczycieli Polskich na Ukrainie (ZNPnU). Sam proces powstawania organizacji nauczycielskiej przebiegał w wielu etapach, które trwały kilka lat³⁴¹.

Wraz z odrodzeniem życia kulturalnego Polaków na Ukrainie powstał system nauczania języka polskiego zgodny z aktami prawnymi tego kraju. Celem większości polskich organizacji stała się promocja języka polskiego i wprowadzenie jego kształcenia do lokalnych systemów oświaty. Funkcjonowanie języka polskiego w szkolnictwie ukraińskim normują rozporządzenia Ministerstwa Oświaty i Nauki Młodzieży i Sportu Ukrainy, które precyzyjnie ujmują formy oraz zakres godzin nauczania polskiej mowy.

³³⁷ U. Kaczmarek, *Panorama organizacji polskich na terenie Związku Radzieckiego* [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Kraków 1992, s. 48.

³³⁸ K. Staroń, op. cit., s. 183.

³³⁹ Zob. I. Surman, op. cit., s. 52.

³⁴⁰ Por. M. Bybluk, op. cit., s. 103.

³⁴¹ Por. A. Bonusiak, *Początki oświaty polskiej...*, s. 272.

Ministerstwo Oświaty i Nauki Młodzieży i Sportu Ukrainy przewiduje nauczanie języka polskiego w szkołach ukraińskich jako języka obcego i mowy mniejszości narodowej. W tym celu powstały dwa typy programów: pierwszy przeznaczony jest do nauczania języka polskiego w klasach 1-9 (od 2007 r. można uczyć języka polskiego od 1 klasy), drugi program przeznaczony jest dla uczniów klas 5-9³⁴².

Ministerialne roczne plany nauczania dostosowane są do typów szkół:

1. Z nauczaniem języka mniejszości narodowej, załącznik 2 rozporządzenia przewiduje w klasie piątej 3 godz., szóstej – 3,5 godz., siódmej 2,5 godz., ósmej i dziewiątej 2 godziny nauczania tygodniowo języka mniejszości narodowej. Z kolei drugiego języka obcego 2 godziny w klasach od 5 do 9.
2. Specjalizowanych z wykładowym językiem ukraińskim i pogłębionym nauczaniem języków obcych, załącznik 3 rozporządzenia przewiduje w klasach od 5 do 9 po 5 godzin nauczania tygodniowo pierwszego języka obcego i 2 godziny tygodniowo drugiego języka obcego.
3. Specjalizowanych szkół z nauczaniem języków mniejszości narodowych i pogłębionym nauczaniem języków obcych, załącznik 4 rozporządzenia przewiduje w klasach od 5 do 9 po 2 godziny nauczania tygodniowo zarówno drugiego języka obcego, jak i języka mniejszości narodowej³⁴³.

W placówkach oświatowych z wykładowym językiem ukraińskim na życzenie dzieci i rodziców język mniejszości narodowej nauczany jest zgodnie z dwoma wariantami planów nauczania, zatwierdzonych mocą ustawy MON Ukrainy z dnia 23.02.2004 nr 132 ze zmianami z wniesionymi ustawą MON Ukrainy z dnia 05.02.2009 nr 66. Wspomniany akt prawny przewiduje nauczanie języka rosyjskiego albo innych języków mniejszości narodowych, jako:

- 1) przedmiotu obowiązkowego od klasy 1-11 (2 godziny na tydzień);
- 2) przedmiotu dodatkowego uzupełniającego od klasy 1-5. Ustawa przewiduje tutaj następujące formy nauczania jako: przedmiotu, specjalnego kursu, fakultetu. Ilość godzin na naukę wyznacza

³⁴² Od klasy 5 wprowadza się obowiązkowe nauczanie drugiego języka obcego. Jakim może być jakikolwiek język obcy, rosyjski czy inny język mniejszości narodowej. *Наказ № 409*, Міністерство Освіти і Науки, Молоді та Спорту України, Київ 03.04.2012 ustawa dostępna na stronie: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/curricula/> (wejście: 04.11.2013).

³⁴³ *Наказ № 664*, Міністерство Освіти і Науки, Київ 29.05.2014 r., ustawa dostępna na stronie: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/curricula/> (wejście: 12.12.2014).

administracja placówki oświatowej, jaka pisze dodatkowy plan nauczania, uwzględniając w nim życzenia uczniów i ich rodziców³⁴⁴.

Oprócz wspomnianych form nauczania na życzenie dzieci i ich rodziców, uczniowie mogą uczyć się języka polskiego jako dodatkowego przedmiotu:

- godziny dodatkowe w klasach 1-4,
- fakultatywnie w klasach 5-9.

Schemat 1. Formy nauczania języka polskiego w ukraińskich szkołach

Źródło: Opracowanie własne.

Sieć oświaty polskojęzycznej na Ukrainie tworzą:

- szkoły z polskim językiem wykładowym, 5 placówek: Szkoła Podstawowa nr 1 w Strzelczyskach, Ogólnokształcąca Szkoła Średnia nr 3 w Mościskach, Szkoła Średnia nr 10 im. św. Marii Magdaleny we Lwowie, Szkoła Średnia nr 24 im. Marii Konopnickiej we Lwowie, Szkoła Ogólnokształcąca I-III nr 1 w Gródku Podolskim;
- szkoły dwujęzyczne – klasy z polskim językiem wykładowym, 4 szkoły: Średnia Ogólnokształcąca Szkoła nr 3 w Iwano-Frankowsku, Szkoła Ogólnokształcąca

³⁴⁴ Російська та інші мови національних меншин [w:] Українська мова в загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням мовами національних меншин, російська мова та література, мови і літератури інших національних меншин, Ustawa MON Ukrainy z dnia 23.02.2004 № 132 ze zmianami z wniesionymi ustawą MON Ukrainy z dnia 05.02.2009 № 66, tekst ustawy dostępny na stronie: <http://nauch.com.ua/kultura/30843/index.html#315772> (wejście: 05.03.2014).

nr 4 (1-5 kl.) w Szepetówce, Szkoła Ogólnokształcąca nr 36 w Żytomierzu, Szkoła Ogólnokształcąca w Dowbyszu;

- szkoły i klasy z językiem polskim jako przedmiotem obowiązkowym (język obcy), np. Ogólnokształcąca Szkoła nr 1 w Białej Cerkwi, Szkoła Ogólnokształcąca nr 20 w Chmielnickim;
- szkoły prowadzące nauczanie języka polskiego na zajęciach fakultatywnych, kółkach zainteresowań lub kursach przygotowujących młodzież do studiów wyższych;
- przedszkola, w których naucza się języka polskiego, np. Przedszkole nr 131 i nr 48 we Lwowie, Przedszkole w Strzelczyskach przy szkole z polskim językiem nauczania;
- zarejestrowane Kulturalno-Oświatowe Centra Polskiej Mniejszości Narodowej (tzw. szkoły sobotnio-niedzielne)³⁴⁵, np. Kulturalno-Oświatowe Centrum Polskiej Mniejszości Narodowej – Polska Sobotnia Szkoła w Borysławiu, Polska Sobotnia Szkoła im. św. Królowej Jadwigi w Drohobyczu, Polska Niedzielną Szkoła im. Jana Pawła II w Samborze, czy funkcjonująca przy Kulturalno-Oświatowym Centrum Polskiej Mniejszości Narodowej Polska Sobotnia Szkoła w Berdyczowie³⁴⁶.

Ponadto język polski nauczany jest:

- w szkołkach przyparafialnych, gdzie obok katechezy prowadzone jest nauczanie języka ojczystego, np. parafia p.w. Zesłania Ducha Świętego w Czernihowie;
- przy organizacjach polonijnych na różnego rodzaju kurach, zajęciach fakultatywnych;
- niezarejestrowanych szkołach sobotnio-niedzielnych³⁴⁷.

Ministerstwu Oświaty Ukrainy podlega również Ogólnoukraińskie Koordynacyjno-Metodyczne Centrum Nauczania Języka i Kultury Polskiej w Drohobyczu³⁴⁸, powołane na bazie ZNPnU³⁴⁹.

³⁴⁵ Szkoły sobotnio-niedzielne funkcjonują przy ukraińskich szkołach ogólnokształcących, polskich towarzystwach kulturalno-oświatowych lub parafiach. Podstawą prawną do założenia tych placówek oświatowych była Tymczasowa Ustawa o Niedzielnej Szkole Mniejszości Narodowych na Ukrainie (wydana w 1992 roku przez Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy). W 2004 roku Ministerstwo wydało Typową Ustawę o Kulturalno-Oświatowym Centrum Mniejszości Narodowych Ukrainy. Nie wszystkie tego rodzaju placówki mają oficjalną rejestrację w lokalnych władzach samorządowych, większość z nich działa bez takiego wpisu. M. Zielińska. *Język polski w pozaszkolnych placówkach oświatowych na Ukrainie* [w:] *Przeszłość i teraźniejszość edukacji na Kresach. Zbiór studiów z języka i kultury*, red. A. Burzyńska-Kamieniecka, M. Misiak, J. Kamieniecki, wydawnictwo GAJT, Wrocław 2013, s. 155-169.

³⁴⁶ Por. K. Staroń, op. cit., s. 178.

³⁴⁷ Zob. tamże.

Fot. 57. Budynek Szkoły Ogólnokształcącej nr 3 w Berdyczowie, gdzie mieści się Polska Sobotnia Szkoła

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Zadaniem Centrum Metodycznego jest przede wszystkim:

- diagnozowanie potrzeb środowiska nauczycielskiego i planowanie na tej podstawie własnej pracy;
- dzielenie się wiedzą i doświadczeniem z nauczycielami;
- inspirowanie nauczycieli do podejmowania działań innowacyjnych, doskonalenie własnego warsztatu pracy;
- współpraca z instytucjami i organizacjami oświatowymi oraz z obwodowymi placówkami doskonalenia nauczycieli;
- wspieranie nauczycieli w tworzeniu i doborze programów nauczania³⁵⁰.

Centrum współpracuje m.in.: z Ośrodkiem Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą, jednostką ORPEG - Polonijnym Centrum Nauczycielskim w Lublinie

³⁴⁸ Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Oświaty i Nauki Ukrainy nr 127 z dnia 17.02.2009 r. Centrum uzyskało status filii Instytutu Technologii Innowacyjnych i Treści Edukacyjnych Ministerstwa Oświaty i Nauki Ukrainy, A. Chłopek, *Zarys szkolnictwa polskiego na Ukrainie* [w:] *Postscriptum Polonistyczne*, nr 1(3), Katowice 2009, s. 308.

³⁴⁹ Punkt 2.2. – „stworzenie centrum metodycznego nauczania języka polskiego i kultury”, *Statut Drohobyckiego Oddziału Nauczycieli – Polonistów Ukrainy im. Św. Rodziny*, zarejestrowany postanowieniem Komitetu Wykonawczego Rady Miejskiej w Drohobyczu dn. 19. 08.2004, nr 243.

³⁵⁰ Zob. A. Chłopek, op. cit., s. 310 -312.

(ORPEG-PCN)³⁵¹, Oddziałem Podkarpackim Centrum Edukacji Nauczycieli w Przemyśle³⁵².

Fot. 58. Pracownicy Ogólnoukraińskiego Koordynacyjno-Metodycznego Centrum Nauczania Języka i Kultury Polskiej w Drohobyczu w 2012 r. w Izbie Pamięci B. Schulza podczas spotkania z Ambasadorem RP na Ukrainie Henrykiem Litwinem i Konsulem RP we Lwowie Marianem Orlikowskim

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Szereg porozumień pomiędzy Polską i Ukrainą, oraz szczegółowych rozporządzeń dało podwaliny rozwoju oświaty polskojęzycznej na Ukrainie. Należy jednak pamiętać, że bez indywidualnego zaangażowania w ten proces nauczycieli, rodziców, prezesów polonijnych organizacji wiele z działających punktów nauczania języka polskiego nie istniałoby. Współpraca z instytucjami i organizacjami oświatowymi pomaga w pokonywaniu trudności, w rejestracji i późniejszym funkcjonowaniu szkół.

³⁵¹ Z dniem 1 stycznia 2011 r., na mocy zarządzenie nr 35 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 listopada 2010 r., Polonijne Centrum Nauczycielskie w Lublinie zostało włączone do Zespołu Szkół dla Dzieci Obywateli Polskich Czasowo Przebywających za Granicą z siedzibą w Warszawie. Nowa instytucja nosi nazwę Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą.

³⁵² ZOBJ, notatki z pracy w Ogólnoukraińskim Koordynacyjno-Metodycznym Centrum Nauczania Języka i Kultury Polskiej w Drohobyczu w latach 2012–2014.

4.3. Język polski w Niżynie

4.3.1. Uczniowie

Oświata nierozłącznie wiąże się ze szkolnictwem. Termin ten jest używany zamiennie z wyrazem system oświaty, oznaczającym powiązany ze sobą szereg placówek i instytucji mających na celu kształcenie oraz wszechstronny rozwój osobowości człowieka. W procesie edukacji uczniowie stają się współodpowiedzialni za efekty nauczania, od ich motywacji zależy skuteczność w opanowywaniu języka docelowego. Jeżeli powodem tym jest fascynacja kulturą kraju, którego dotyczy nauka języka, dla własnej przyjemności to mówi się o motywacji integracyjnej. Jeśli zaś uczeń podejmuje się nauki języka ze względu na korzyści, jakie mogą z tego faktu wyniknąć, to mamy do czynienia z motywacją instrumentalną³⁵³.

Od momentu powstania Stowarzyszenia Polaków „Aster” rozpoczęło się nauczanie języka polskiego w Niżynie. W roku szkolnym 1998/1999 na bazie szkoły nr 16 zostały zorganizowane ponadprogramowe zajęcia języka polskiego. Nauczycielem była ówczesna prezes organizacji Alla Wasyluk. W szkole uczyła się grupa młodzieży szkolnej i studenckiej, na wielu zajęciach obecni byli dorośli³⁵⁴. Z czasem udało się wprowadzić nauczanie języka polskiego do lokalnego systemu oświaty. Od roku 2007 języka polskiego jako obowiązkowego zaczęli uczyć się uczniowie Gimnazjum nr 16 w Niżynie. W roku szkolnym 2007/2008 nauczaniem polskojęzycznym objętych było 65 osób. Mowy polskiej jako drugiego języka obowiązkowego uczyło się 14 uczniów Gimnazjum nr 16. Ponadto dzieci i młodzież oraz dorośli, w sumie 35 osób, uczęszczało na fakultatywne zajęcia języka polskiego. W tym też roku na nieobowiązkowe zajęcia fakultatywne chodziło 16 studentów Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola³⁵⁵. W kolejnym roku szkolnym 2008/2009 zauważyć można wzrost liczby osób zainteresowanych nauką języka polskiego w Niżynie z 65 do 73 osób. W Gimnazjum nr 16 nauką polskiej mowy objętych zostało

³⁵³ Por. W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, PWN 1984, s. 217; W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 417; U. Czernikowska, *Budując most porozumienia... Współczesne tendencje w glottopedagogice interkulturowej a motywacje uczniów polskich szkół sobotnich na Ukrainie* [w:] *Polskość ponad granicami*, pod red. G. Czetwertyńskiej, A. Karczewskiej, S. J. Żurka, Lublin 2011, s. 128.

³⁵⁴ Zob. A. Wasyluk, op. cit., s. 25.

³⁵⁵ ZOBJ, Archiwum Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie (ACODNW), sprawozdanie roczne za rok szkolny 2007/2008 nauczycielki języka polskiego w Niżynie, Moniki Stachurskiej-Babakow.

17 nowych uczniów i liczba ich wzrosła do 31. Na zajęcia fakultatywne dla dzieci i dorosłych uczęszczały 24 osoby. Z kolei w zajęciach organizowanych dla studentów Uniwersytetu im. M. Gogola brało udział 18 słuchaczy. W roku szkolnym 2009/2010 nastąpił prawie 100% wzrost liczby osób uczących się języka polskiego w Niżynie, z 73 uczniów w roku poprzednim do 141. W tym samym roku, oprócz Gimnazjum nr 16, polskiej mowy jako drugiego obowiązkowego języka zaczęły uczyć się dzieci uczęszczające do Szkoły nr 15. Łącznie tą formą nauczania objętych było 68 osób. Na nieobowiązkowe zajęcia oprócz uczniów szkół, przychodzili członkowie Stowarzyszenia Polaków „Aster”. Liczba osób kształcących się fakultatywnie wzrosła z 24 do 35 uczniów. Powiększyła się również liczba studentów Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola z 18 do 38, po raz pierwszy słuchaczy podzielono na dwie grupy. Na zwiększenie liczby uczniów w roku szkolnym 2009/2010 miało wpływ wiele czynników, m. in. objęcie obowiązkowym nauczaniem języka polskiego wychowanków Szkoły nr 15, wakacyjny wyjazd do Polski młodzieży i studentów, którzy po powrocie do kraju przyczynili się do promocji języka i kultury polskiej w mieście³⁵⁶. W następnym roku 2010/2011 liczba osób objętych nauczaniem polskojęzycznym wynosiła 132 osoby. Nieznacznie zmniejszyła się liczba dzieci uczących się języka polskiego w szkołach i wynosiła ona 66. W Szkole nr 15 zrezygnowano z nauczania języka polskiego jako drugiego języka obcego i wprowadzono go w siatkę godzin, jako przedmiot dodatkowy uzupełniający. Na zajęcia fakultatywne uczęszczało łącznie 36 uczniów. Z kolei na kurs języka polskiego na uniwersytecie uczęszczało 30 studentów. W kolejnym roku szkolnym 2011/2012 łączna liczba osób uczących się języka polskiego zmniejszyła się o 15. Wśród 117 uczniów kształcących się w tym roku, tylko 12 osób miało polskie pochodzenie³⁵⁷. W Gimnazjum nr 16 mowy polskiej jako obowiązkowego języka obcego uczyło się 64 uczniów. Z kolei na zajęcia fakultatywne dla dzieci i dorosłych uczęszczały 24 osoby. Spadła również liczba studentów - do 26 słuchaczy³⁵⁸. Zmniejszenie liczby uczniów objętych edukacją w ramach zajęć fakultatywnych w latach 2011-2012 wiązało się z wycofaniem nauczania języka polskiego w Szkole nr 15. Sytuacja ta wynikała z ustawodawstwa Ukrainy, które

³⁵⁶ Zob. F. Bielińska, *Передмова* [w:] *Поляки в Ніжніні...*, cz. 4, s. 8.

³⁵⁷ ZOBJ, ankiety wypełnione przez prezesów organizacji polskich działających w obwodzie czernihowskim.

³⁵⁸ ZOBJ, (ACODNW), sprawozdanie roczne z pracy w Niżynie za rok szkolny: 2008/2009 i 2009/2010; Archiwum Zespół Szkół dla Dzieci Obywateli Polskich Czasowo Przebywających za Granicą w Warszawie (AZSDOPCPGW), sprawozdanie roczne z pracy w Niżynie za rok szkolny 2010/2011; Archiwum Ośrodka Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą w Warszawie (AORPEGW) sprawozdanie roczne z pracy w Niżynie za rok szkolny 2011/2012.

nałożyło obowiązek wniesienia czterech minimalnych wynagrodzeń krajowych za zajmowanie przez obcokrajowca miejsca pracy obywatelowi Ukrainy. Obowiązek wniesienia wyżej wspomnianej opłaty, spoczął na Oddziale Niżyńskiej Oświaty, a konkretnie na szkołach, w których prowadzone było kształcenie językowe, jako strony zapraszającej. Dyrekcja Szkoły nr 15, aby nie ponosić kosztów związanych z zatrudnieniem nauczyciela z Polski zrezygnowała z nauczania języka polskiego w swojej placówce³⁵⁹.

Nauczyciele delegowani z Polski, jak i strona zapraszająca muszą pokonać wiele trudności formalno-prawnych związanych z pobytem i legalizacją pracy na Ukrainie³⁶⁰. Uzyskanie poszczególnych dokumentów, tymczasowego zameldowania i pozwolenia na pracę, wymaga od nauczycieli zmierzenia się z rozbudowaną „machiną” biurokracji w tym kraju.

Fot. 59. Pozwolenie na pracę, dokument bez którego obcokrajowiec nie może podjąć zatrudnienia w ukraińskich placówkach oświatowych

ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР ЗАЙНЯТОСТІ
МІНІСТЕРСТВА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ
ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

STATE EMPLOYMENT CENTRE
OF THE MINISTRY OF LABOUR AND
SOCIAL POLICY OF UKRAINE

ДОЗВІЛ НА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ № 508
EMPLOYMENT PERMIT № 069277 від 20 грудня 2010 р.

Виданий роботодавцю *Управління освіти Мінської ради*
Мінської ради

на використання праці на посаді (за фахом)
вчитель польської мови

громадянина *Польща* (громадянство)
Барбара (ім'я та прізвище)
дата народження *1988* р.
паспортний документ № *24468432*

Дійсний до 10 грудня 2010 р.
підпис _____

Дійсний до _____ 200_р.
М.П. _____

Дійсний до _____ 200_р.
М.П. _____

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

³⁵⁹ ZOBJ, notatka z udziału w wydarzeniach, wrzesień 2011, Niżyn.

³⁶⁰ Por. U. Czernikowska, op. cit., s. 131-132.

W kolejnym roku szkolnym 2012/2013 edukacją polskojęzyczną w Niżynie objętych było 100 uczniów. W Gimnazjum nr 16 obowiązkowo języka polskiego uczyło się 47 osób. W ramach zajęć fakultatywnych kształciło się 40 słuchaczy. Spadła liczba studentów, z 26 w roku poprzednim do 13³⁶¹.

Tabela V. Liczba uczniów i formy nauczania języka polskiego w Niżynie w latach 2007-2013

Rok szkolny	2007/08	2008/09	2009/10	2010/2011	2011/2012	2012/2013
Język polski jako obowiązkowy	14	31	68	66	64	47
Zajęcia nieobowiązkowe (fakultety)	35	24	35	36	27	40
Państwowy Uniwersytet im. M. Gogola (studenci, fakultet)	16	18	38	30	26	13
Razem:	65	73	141	132	117	100

Źródło: Opracowanie własne.

Nauczania języka polskiego w Niżynie funkcjonuje w następujących formach:

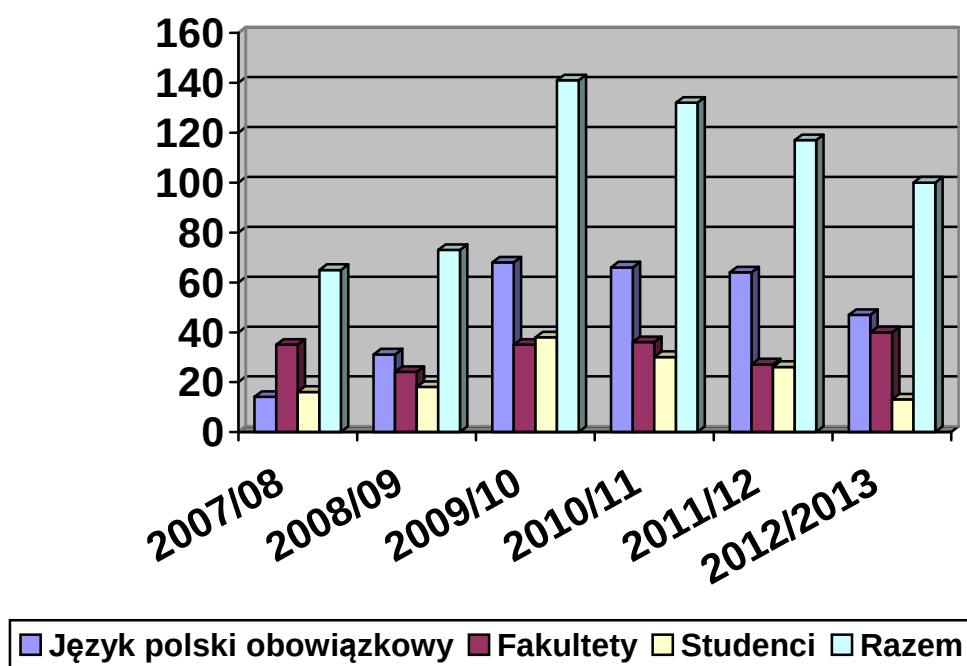
- zajęcia obowiązkowe w szkole, język polski jako drugi język obcy,
- dodatkowy przedmiot uzupełniający w szkole (na życzenie dzieci i rodziców),
- zajęcia fakultatywne – roczny kurs dla studentów Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola,
- zajęcia fakultatywne dla członków Stowarzyszenia Polaków „Aster” i chętnych.

Ponadto od roku szkolnego 2013/2014 prowadzone jest kółko literatury polskiej, na które uczęszcza 12 osób, są to studenci i wykładowcy Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola oraz członkowie Stowarzyszenia Polaków „Aster”³⁶².

³⁶¹ ZOBJ, ankieta wypełniona przez nauczycielkę języka polskiego w Niżynie – Lucynę Ejmę.

³⁶² ZOBJ, korespondencja elektroniczna z nauczycielką języka polskiego w Niżynie - Lucyną Ejmą, 17.12.2014.

Wykres 5. Liczba uczniów objętych nauczaniem języka polskiego w Niżynie w latach 2007-2013

Źródło: Opracowanie własne.

Z powyższego wykresu można zauważyć, że liczba osób uczących się języka polskiego w Niżynie od 2010 roku znacznie wzrosła z 65 w roku 2007 do 141 w 2010 roku. Od tego też czasu nauczanie języka polskiego obejmuje co najmniej 100 uczniów rocznie. Od roku szkolnego 2008/2009 wzrastała grupa osób objętych obligatoryjnym nauczaniem w szkołach, liczba powyżej 60 uczniów utrzymywała się przez kolejne trzy lata. Od roku 2008 można zaobserwować również tendencję zwyżkową wśród słuchaczy kursu językowego przy uniwersytecie. Od roku szkolnego 2010/2011 grupa studentów maleje. Liczba osób uczęszczających na zajęcia fakultatywne w latach 2007-2013 wahała się od 24 do 40, średnio 33 osoby w ciągu roku.

Równie dobry dla polskiej edukacji w Niżynie, jak rok szkolny 2009/2010 był rok szkolny 2014/2015. Nauczanie języka polskiego zostało rozszerzone o nową placówkę oświatową – Szkołę nr 3. 31 uczniów szkoły podjęło naukę języka polskiego jako drugiego języka obcego. Wciąż była kontynuowana edukacja w Gimnazjum nr 16, gdzie obligatoryjnie naukę języka polskiego rozpoczęły 42 osoby. Na uniwersytecie na kurs zapisało się 30 słuchaczy, a na zajęcia fakultatywne 26 osób. Powstało również

kółko literatury polskiej, zrzeszające 12 osób. Łączna liczba uczniów rozpoczynających naukę w roku szkolnym 2013/2014 wyniosła 141 osób³⁶³.

Fot. 60. Uczniowie obowiązkowych zajęć języka polskiego w Gimnazjum nr 16 w Niżynie. Rok szkolny 2010/2011

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Dzięki przychylności władz lokalnych, wydziału oświaty w Niżynie, dyrekcji szkół i niezłomnym działaniom członków Stowarzyszenia Polaków „Aster” udało się wprowadzić nauczanie języka polskiego do miejscowego systemu edukacji. Nie był to z pewnością proces łatwy, ponieważ wciąż w wielu instytucjach na Ukrainie tworzy się nieprzyjazną aurę wokół polskiej edukacji³⁶⁴. Umieszczenie języka polskiego w lokalnym systemie oświaty podniosło jego znaczenie i rangę wśród języków obcych nauczanych w mieście. Budującą jest również przychylność władz Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola, rektora prof. O. Bojko, który dokłada starań o stworzenie możliwości nauczania języka polskiego studentom. W każdym roku akademickim tworzone są roczne kursy na poziomie A1, A2 dla słuchaczy zainteresowanych nauką języka i kultury polskiej. Mankamentem tych kursów jest brak możliwości kontynuacji rozwijania kompetencji językowych przez słuchaczy w następnym roku szkolnym.

³⁶³ ZOBJ, korespondencja elektroniczna z nauczycielką języka polskiego w Niżynie - Lucyną Ejmą, 17.12.2014.

³⁶⁴ Por. U. Czernikowska, op. cit., s. 132.

Kursy, w każdym roku organizowane są dla nowej grupy studentów i na tym samym poziomie znajomości językowej (A1, A2)³⁶⁵.

**Fot. 61. Studenci zajęć fakultatywnych z języka polskiego. Praca w grupach.
Rok szkolny 2009/2010**

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Osobami uczącymi się języka polskiego w Niżynie są:

- uczniowie lokalnych szkół - dzieci i młodzież,
- studenci Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola (różnych kierunków, m. in. historii, pedagogiki, psychologii),
- dorośli – członkowie Stowarzyszenia Polaków „Aster”, wykładowcy uniwersyteccy, rodzice uczniów i osoby chętne.

Jak można zauważyć, kształcenie polskojęzyczne w Niżynie obejmuje osoby w różnych przedziałach wiekowych, od uczniów szkół podstawowych po osoby pracujące zawodowo i emerytów. Są to ludzie wielu kierunków i specjalizacji oraz znajdujący się w różnej sytuacji społecznej. Najmłodsi uczniowie mają około 9 lat, a najstarsi ponad siedemdziesiąt. W przeważającej mierze są to Ukraińcy, niemający polskiego pochodzenia, w roku szkolnym 2011/2012 stanowili oni 82% uczniów. Różne są też przyczyny podejmowania przez nich nauki języka polskiego. Uczniowie po edukacji wczesnoszkolnej, zazwyczaj w IV-V klasie, mają pozytywne nastawienie do

³⁶⁵ ZOBJ, dokumenty z okresu pracy na Państwowym Uniwersytecie im. M. Gogola, w latach 2008-2012.

języków obcych oraz motywację i gotowość do dalszego poznawania nieznanych jeszcze języków i kultur³⁶⁶.

Fot. 62. Spotkanie konsula RP w Kijowie Edwarda Dobrowolskiego z dyrekcją Gimnazjum nr 16 w Niżynie

Źródło: ZOBY, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Ponadto, jak zauważyła Hanna Komorowska, istnieje silny związek pomiędzy językiem a kulturą. Informacje o innym kraju, jego mieszkańcach i ich życiu codziennym to tematyka budująca pozytywne postawy ucznia wobec tego społeczeństwa i pozytywne motywacje wobec nauki języka jako przedmiotu szkolnego. [...] Pozwala to uniknąć stereotypów, promować tolerancję i przeciwdziałać ksenofobii³⁶⁷. Dotyczy to zarówno nauczania języka polskiego jako drugiego języka obcego, jak i zajęć fakultatywnych. Dorastająca młodzież, w tym okresie swojej edukacji dąży do poznania życia, szuka odpowiedniego zawodu, swego miejsca w społeczeństwie oraz w końcowym etapie tego okresu perspektyw na podjęcie pracy

³⁶⁶ Por. E. Andrzejewska, *Lekcja języka obcego w wyższych klasach szkoły podstawowej* [w:] *Skuteczna nauka języka polskiego. Struktura i przebieg zajęć językowych*, pod red. H. Komorowskiej, CODN, Warszawa 2009, s. 135.

³⁶⁷ H. Komorowska, *Metodyka nauczania języków obcych w Polsce (1957-2007): 50 lat czasopisma "Języki Obce w Szkole" z wyborem tekstów z lat 1957-2007*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 2007, s. 188.

zawodowej³⁶⁸. Młodzi ludzie, studenci chcą znać mowę swojego sąsiada nie tylko w celu poszerzenia swojej wiedzy językowej - dla wielu z nich Polska, m. in. przez fakt członkostwa w Unii Europejskiej, jawi się krajem lepiej rozwiniętym gospodarczo i z nią wiążą swoją przyszłość. Dorośli w Niżynie kurs językowy traktują jako możliwość samorozwoju, pragną dalej rozwijać swoją osobowość, a przez uczenie realizować swoje zainteresowania i potrzeby intelektualne³⁶⁹.

4.3.2. Nauczyciele

W sposób naturalny wraz z odrodzeniem narodowym środowisk polonijnych na Ukrainie powstała potrzeba nauczania języka polskiego. Wielu Polaków zamieszkujących Ukrainę nie posługiwało się językiem polskim, był dla nich praktycznie nieznany. W nowych demokratycznych warunkach chcieli uczyć się języka swoich rodziców, dziadków. Aby sprostać tym wymaganiom, został powołany do istnienia w 1991 roku Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, w tym samym roku przejął on całkowitą odpowiedzialność za wysyłanie nauczycieli do nauczania języka polskiego na Wschodzie³⁷⁰.

Podstawą prawną kierowania nauczycieli do środowisk polonijnych na Wschodzie było rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 10 sierpnia 1992 roku w sprawie zasad wspomagania nauczania historii, geografii i języka polskiego wśród Polonii oraz zakresu świadczeń przysługujących nauczycielom polskim, skierowanym w tym celu do pracy za granicą. W celu wspomagania nauczania języka polskiego w środowiskach Polaków na Wschodzie w ramach struktur CODN w Warszawie powołano Zespół do spraw Polonii³⁷¹.

³⁶⁸ Por. E. Bezerowski, J. Półturzycki, *Kontrola i ocena w procesie kształcenia dorosłych*, WSiP, Warszawa 1975, s. 11.

³⁶⁹ T. Aleksander, *Andragogika. Podręcznik akademicki*, PIB, Radom-Kraków 2009, s. 163.

³⁷⁰ Zob. J. Zawadowska, K. Staroń, *Działania Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli na rzecz rozwoju nauczania języka polskiego na Wschodzie* [w:] *Oświata polskojęzyczna za granicą. Stan obecny i perspektywy rozwoju. Materiały z I Forum Oświaty Polonijnej*, Warszawa 1997, s. 58-59.

³⁷¹ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 10 sierpnia 1992 r. w sprawie zasad wspomagania nauczania historii, geografii i języka polskiego wśród Polonii oraz zakresu świadczeń przysługujących nauczycielom polskim, skierowanym w tym celu do pracy za granicą*, Dz. U. 63, poz. 316.

Zespół ds. Polonii zajął się:

- rekrutacją nauczycieli i organizowaniem dla nich kursów przygotowujących do pracy na Wschodzie,
- opracowaniem programów nauczania i poradników metodycznych,
- wyposażeniem nauczycieli w niezbędne podręczniki i pomoce dydaktyczne oraz monitoringiem funkcjonowania szkół z polskim językiem nauczania,
- współpracą między instytucjami i organizacjami wspierającymi oświatę polonijną³⁷².

Ponadto CODN opracował standardy pracy nauczycieli polskich za granicą. Wśród ogólnych wymagań w stosunku do nauczycieli delegowanych do pracy dydaktycznej za granicą uwzględniono:

1. Nauczanie języka polskiego jako języka ojczystego i obcego połączone z nauczaniem polskiej kultury, historii i zagadnień współczesnych.
2. Zapewnienie osobom uczącym się kontaktów z polską kulturą i współczesnym życiem społecznym w Polsce.
3. Pomoc w organizowaniu współpracy edukacyjnej pomiędzy środowiskami Polonii i Polaków za granicą a środowiskami w Polsce, w tym wymiana młodzieży.
4. Pomaganie miejscowym Polakom uczącym się języka polskiego w pozyskaniu informacji o Polsce³⁷³.

31 grudnia 2009 roku CODN został zlikwidowany przez Ministerstwo Edukacji. 1 stycznia 2010 roku Minister Edukacji Narodowej połączył dwie centralne placówki doskonalenia nauczycieli – CODN w Warszawie i Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej w Warszawie - w jedną placówkę doskonalenia nauczycieli o zasięgu ogólnokrajowym w Ośrodek Rozwoju Edukacji³⁷⁴.

Zadanie kierowania nauczycieli za granicę przejął Zespół Szkół dla Dzieci Obywateli Polskich Czasowo Przebywających za Granicą, który zgodnie z zarządzeniem nr 35 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 listopada 2010 roku

³⁷² Zob. K. Staroń, *Działania Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli wspomagające nauczanie języka polskiego na Wschodzie* [w:] *Polscy nauczyciele...*, s. 252.

³⁷³ K. Staroń, *Standardy pracy nauczyciela kierowanego z Polski do pracy za granicą* [w:] *Oświata polonijna na początku XXI wieku...*, s. 182.

³⁷⁴ http://pl.wikipedia.org/wiki/Centralny_O%C5%9Brodek_Doskonalenia_Nauczycieli (wejście: 02.09.2013).

z dniem 1 stycznia 2011 roku zmienił nazwę na Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą³⁷⁵.

Nową podstawą prawną kierowania nauczycieli do pracy poza granicami kraju stało się rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 września 2009 r. nr 164, poz. 1306 o wspomaganiu nauczania w języku polskim³⁷⁶ oraz poz. 1307 uwzględniająca warunki świadczeń przysługujących nauczycielom delegowanym³⁷⁷.

Umowy międzynarodowe i dwustronne zawierane przez Ministerstwo Edukacji Narodowej z ministrami poszczególnych krajów są podstawą kierowania przez ORPEG na zlecenie MEN nauczycieli z Polski do pracy dydaktycznej na Wschodzie. Na Ukrainie pracują przede wszystkim absolwenci filologii polskiej, nauczania początkowego i historii, w wyjątkowych przypadkach innych przedmiotów, np. fizyki czy matematyki³⁷⁸.

Nauczyciele podejmujący pracę wśród Polaków w krajach delegowania nie ograniczają się tylko do prowadzenia lekcji. Współpracują z lokalnym środowiskiem polonijnym. Jedni włączają się w działalność oświatową stowarzyszeń polonijnych i wspólnot parafialnych, prowadząc kursy języka polskiego, ucząc narodowych pieśni i tańców, zaznajamiając z polską tradycją. Inni pomagają w redagowaniu gazet, audycji radiowych i telewizyjnych w języku polskim. Organizują uroczystości patriotyczne, religijne, i okolicznościowe, głównie dla ludności pochodzenia polskiego z udziałem lokalnych władz administracyjnych i oświatowych. Prezentują na spotkaniach ciekawe książki, filmy, sylwetki sławnych Polaków. Niektórzy tworzą drużyny harcerskie, zuchowe, zespoły folklorystyczne. Zaznajamiają z warunkami życia w Polsce, z polską rzeczywistością³⁷⁹. Ponadto w nowych miejscu pracy nauczyciele tworzą pracownie języka polskiego, wyposażone w sprzęt audiowizualny, pomoce dydaktyczne,

³⁷⁵ <http://www.orpeg.pl/index.php/czytelnia/procedura-zapraszania-nauczycieli-z-polski> (wejście: 03.09.2013).

³⁷⁶ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 września 2009 r. w sprawie warunków i sposobu wspomagania nauczania języka polskiego, historii, geografii, kultury polskiej i innych przedmiotów nauczanych w języku polskim wśród Polonii i Polaków zamieszkałych za granicą oraz dzieci pracowników migrujących*, Dz. U., nr 164, poz. 1306.

³⁷⁷ *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 września 2009 r. w sprawie zakresu i warunków przyznawania świadczeń przysługujących nauczycielom polskim skierowanym lub delegowanym do pracy za granicą*, Dz. U., nr 164, poz. 1307.

³⁷⁸ Zob. E. Bober, *Działania Ministerstwa Edukacji Narodowej na rzecz Polonii i Polaków poza granicami kraju* [w:] *Oświata polonijna ...*, s. 60.

³⁷⁹ K. Staroń, op. cit., s. 180.

podręczniki i literaturę. Współpracują z miejscowymi nauczycielami, służąc im wiedzą i doświadczeniem. Pomagają w pracy duszpasterskiej księżom z Polski³⁸⁰.

Fot. 63. Małgorzata Małyska z ORPEG-PCN prowadzi seminarium dla nauczycieli uczących w języku polskim, Biała Cerkiew 2011

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

W środowiskach polonijnych istnieje szczególna rola nauczyciela, gdzie „funkcjonuje model nauczyciela patrioty, pozytywisty, zaangażowanego w pracę szkoły i pracę w środowisku. Wyrazem jego patriotyzmu [...] jest pogłębiona praca dydaktyczna, rozwijanie zainteresowań młodzieży dziejami swego narodu, kultury, nauki, gospodarki, prowadzenie organizacji i zespołów mniejszościowych, popularyzowanie dorobku kraju ojczystego, dokumentowanie dorobku kultury grupy narodowej, pielęgnowanie narodowych tradycji i języka ojczystego”³⁸¹.

W szkołach polonijnych, gdzie uczeń ma dwie ojczyzny; tę, w której się urodził i mieszka i tę, w której urodzili się jego przodkowie nauczyciel powinien kierować uwagę ucznia przede wszystkim na tę drugą ojczyznę. W procesie tym nauczycielowi nie wolno pomijać, albo co gorsza, lekceważyć istnienie pierwszej ojczyzny.

³⁸⁰ J. Zawadowska, K. Staroń, op. cit., s. 60.

³⁸¹ M. Michałek, *Rola szkoły polskiej w podtrzymywaniu tożsamości narodowej mieszkańców Baranowicz* [w:] *Życie społeczne Polaków ...*, s. 285.

Wychowanie patriotyczne w szkołach polonijnych polega przede wszystkim na budowaniu poczucia więzi i przynależności do polskiej wspólnoty. Dlatego też niezbędna jest bardzo ścisła współpraca nauczyciela z rodzicami³⁸².

Istotna dla pracy nauczyciela na Wschodzie jest znajomość któregoś z języków wschodniosłowiańskich. Posługiwanie się językiem oficjalnym kraju skierowania ułatwia współpracę ze środowiskiem lokalnym, nawiązanie niezbędnych stosunków z miejscowymi władzami, kierownikami placówek oświatowych, nauczycielami innych przedmiotów, jak też pomaga w niektórych fazach nauczania polskiego³⁸³. Ponadto nauczyciele powinni odznaczać się wysoką kulturą języka, a więc posługiwać się co najmniej językiem poprawnym, a znacznie lepiej – poprawnym i pięknym. Słuchacze na ogół naśladują zarówno cechy języka, jak i osobowości, styl bycia swoich nauczycieli, toteż należy umożliwić im kopiowanie wymowy wzorcowej, nienagannej, wolnej od naleciałości gwarowych, nie obciążonej takimi wadami, jak seplenienie, niewłaściwa artykulacja r, l, ą, itp.³⁸⁴.

Fot. 64. Nauczyciele języka polskiego na Ukrainie podczas warsztatów metodycznych w Żytomierzu, grudzień 2013

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

³⁸² A. Omiotek, *Wielką rzeczą być Polakiem...*, Teka nauczyciela, Lublin 2012, s. 28.

³⁸³ Por. M. Foland-Kugler, op. cit., s. 7.

³⁸⁴ Tamże, s. 9.

Oprócz zdolności lingwistycznych poloniści pracujący na Wschodzie powinni wykazywać się umiejętnością planowania pracy, odpowiedniego doboru programów szkolnych lub pisania autorskiego programu nauczania. Nauczyciele powinni dostosować program nauczania w zależności od formy zajęć, liczby przeznaczonych na ich realizację godzin, wieku uczniów ich poziomu znajomości języka polskiego oraz motywacji do nauki³⁸⁵.

Wszyscy nauczyciele podejmujący pracę w Niżynie byli delegowani z Polski. Od 1999 roku do 2014 na terenie miasta pracowało siedem polonistek. Pierwszą nauczycielką pracującą w Niżynie w roku szkolnym 1999/2000, skierowaną przez CODN była Monika Lizak. Uczyła ona w formie zajęć fakultatywnych dzieci, młodzież, studentów Uniwersytetu im. M. Gogola i członków Stowarzyszenia Polaków „Aster”. Następną nauczycielką skierowaną do pracy przez CODN w roku szkolnym 2000/2001 była Genowefa Tymbrowska. Oprócz prowadzenia zajęć fakultatywnych zajmowała się zbieraniem etnograficznych materiałów z życia i działalności Polaków na ziemi czernihowskiej i żytomierskiej. Jako pierwsza podjęła próbę opracowania polskich starodruków, znajdujących się w Bibliotece Uniwersytetu im. M. Gogola. Kolejną nauczycielką, pracującą w latach 2001 – 2004 w Niżynie była Ewa Zielińska. Nauczaniem języka i kultury polskiej obejmowała, podobnie jak poprzedniczka, dzieci, młodzież, studentów uniwersytetu i członków Stowarzyszenia Polaków „Aster”. Ponadto przygotowała dwoje uczniów do studiów w Polsce. W roku szkolnym 2004/2005 do pracy w Niżynie została delegowana Marta Kowalewska. Zajmowała się ona fakultatywnym nauczaniem języka polskiego i pomocą w organizacji polskich świąt religijnych i państwowych. Ponadto interesowała się polskimi pomnikami kultury w północnej części Ukrainy, które przedstawiła w foto-albumie „Polskie pomniki kultury na Ukrainie”. Z jej inicjatywy została zorganizowana wycieczka dzieci uczących się języka polskiego do Krakowa. W latach 2004 – 2008 w Niżynie pracowała Monika Stachurska-Babakow. Brała ona udział w działalności kulturalnej Stowarzyszenia Polaków „Aster” oraz prowadziła nauczanie języka polskiego. Przygotowała dla uczniów Gimnazjum nr 16 europejski program „W Europę razem”. W latach 2008–2012 do pracy w Niżynie została delegowana Barbara Januszkiewicz. Kontynuowała polskojęzyczne kształcenie językowe w Gimnazjum nr 16, Państwowym Uniwersytecie im. M. Gogola oraz wśród polskiej diaspory miasta. Ponadto uczyła

³⁸⁵ Por. A. Dąbrowska, U. Dobesz, M. Pasieka, *Co warto wiedzieć. Poradnik metodyczny dla nauczycieli języka polskiego jako obcego na Wschodzie*, ORG, Warszawa 2010, s. 24.

przez dwa lata uczniów Szkoły nr 15. Indywidualnie przygotowywała uczniów do studiów w Polsce. Uczestniczyła w organizacji imprez kulturalnych i naukowych Stowarzyszenia Polaków „Aster”. W 2009 roku zorganizowała wypoczynek dzieci i studentów w swoim rodzinnym mieście Jarosławiu³⁸⁶.

Fot. 65. Grupa uczniów zajęć fakultatywnych języka polskiego w Niżynie podczas wyjazdu do Polski w 2009 r.

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Od roku 2012 języka polskiego w Niżynie uczy Lucyna Ejma. Podjęła ona zadania swoich poprzedniczek. Pomaga w realizacji przedsięwzięć cyklicznych i innych organizowanych przez Polaków Niżyna. Prowadzi obowiązkowe nauczanie języka polskiego w Gimnazjum nr 16 i Szkole nr 3. Ponadto uczy języka polskiego na zajęciach fakultatywnych dla dzieci, młodzieży, studentów oraz członków Stowarzyszenia Polaków „Aster”. Wszystkie nauczycielki, w zależności od potrzeb, przygotowywały uczniów do udziału w konkursach, szkoleniach i kursach językowych m. in. w „Festiwalu Polskiej Piosenki” w Odessie, „Konkursie recytatorskim” w Kijowie, festiwalu „Poliskie Koło” w Czernihowie, Międzynarodowym Festiwalu Marii Konopnickiej w Przedborzu³⁸⁷, Szkole Liderów Polonijnych w Warszawie,

³⁸⁶ Zob. F. Bielińska, op. cit., s. 8.

³⁸⁷ Por. „Niezapomniana podróż” [w:] „Dziennik Kijowski”, 2012 artykuł na stronie: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2068> (wejście: 25.05.2014).

Studium Folklorystycznym dla Instruktorów Zespołów Polonijnych w Lublinie, Kursie kulturowo-metodycznym dla nauczycieli polskiego pochodzenia ze Wschodu i osób promujących polską kulturę w Warszawie, Polonijnych Warsztatach Artystycznych w Przedborzu³⁸⁸.

Z powyższego możemy zauważyć, że praca nauczycieli–polonistów pracujących w Niżynie koncentrowała się, zgodnie ze standardami delegowania ich do pracy, wokół:

1. Nauczania języka polskiego jako języka ojczystego i obcego połączonego z nauczaniem polskiej kultury, historii i zagadnień współczesnych.
2. Współpracy z lokalną organizacją polonijną - Stowarzyszeniem Polaków „Aster”.
3. Przygotowania uczniów i młodzieży do udziału w różnych konkursach, festiwalach, olimpiadach, egzaminach, letnich i zimowych kursów językowo-dydaktycznych w Polsce (Lublin, Warszawa, Przedbórz).
4. Przygotowania uczniów do podjęcia studiów w Polsce.
5. Organizacji letniego odpoczynku uczniów w Polsce.

Efektywność pracy nauczyciela ocenia się po jego wynikach. Jeżeli uczniowie mówią po polsku, są zainteresowani polszczyzną, wzrasta ich poczucie tożsamości językowej i kulturowej w duchu szacunku dla praw człowieka i współpracy z ludźmi innych narodowości a to znaczy, że nauczyciel dobrze wykonał swoją pracę³⁸⁹.

Mieszkańcy Niżyna wysoko oceniają pracę nauczycieli z Polski, ich profesjonalizm, zaangażowanie i bezinteresowną pomoc ludności, nie tylko mającej polskie pochodzenie. Efektywność nauczania języka polskiego oraz skuteczność działania placówki oświatowej zależy w dużej mierze od kadry nauczycielskiej³⁹⁰.

Jak zauważył Jan Mazur w wielu przypadkach sprawność i poprawność językowa nauczycieli języka polskiego kształcących się na Ukrainie jest niezadowalająca, co najprawdopodobniej jest skutkiem słabego poziomu i niskich efektów nauczania w tym kraju³⁹¹.

³⁸⁸ ZOBJ, zaproszenia do udziału: w III Szkole Liderów Polonijnych, 17-28 sierpień 2011 roku w Warszawie; w XII Polonijnych Warsztatach Artystycznych, 18 - 20 czerwca 2010 r. w Przedborzu; w Festiwalach Poezji M. Konopnickiej w Przedborzu; w Kursie kulturowo-metodycznym dla nauczycieli polskiego pochodzenia ze Wschodu i osób promujących kulturę polską, 03.07-16.07.2011 organizowany przez Wyższe Seminarium duchowne Diecezji Warszawsko-Praskiej w Warszawie; w kursie dla nauczycieli w ramach programu „Europa – wspólne dziedzictwo”, warsztaty z animacji kultury we współpracy z Wydziałem Nauk Humanistycznych UKSW, 2011.

³⁸⁹ Por. J. Sierkowa, op. cit., s. 91; M. Foland-Kugler, *Problemy językowe Polaków rosyjskojęzycznych* [w:] *Polscy nauczyciele...*, s. 212.

³⁹⁰ J. Sierkowa, op. cit., s. 90.

³⁹¹ Por. J. Mazur, *Perspektywy języka polskiego na Wschodzie* [w:] *Polscy nauczyciele...*, s. 195.

Фот. 66. Дипломи – подякування для наuczyciela z Polski за współpracę przy realizacji projektów Stowarzyszenia Polaków „Aster” m. Niżyna

Źródło: ZOBY, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

4.3.3 Perspektywy

Podejmując próbę opisu stanu i perspektyw polskiej oświaty w kraju i na świecie, należy uświadomić sobie, jak wiele zmieniło się od przełomu politycznego lat 1989/90. Jak bardzo zmieniła się Polska, jak zmieniła się szkoła, jak zmieniły się granice, jak zmienił się stan w zakresie rozwoju i promocji języka polskiego na Wschodzie³⁹². Zmiany ustrojowe lat 90-tych XX w. przyniosły nowe spojrzenie na stan polskiej edukacji na Wschodzie w wielu aspektach:

- psychologiczno-świadomościowym;
- prawno-organizacyjnym;
- kulturowo-edukacyjnym;
- funkcjonalno-komunikacyjnym³⁹³.

Obecnie na Ukrainie nikogo nie dziwi widok dziecka podążającego na zajęcia z języka polskiego. Lekcje języka polskiego zostały wprowadzone do ukraińskiego systemu oświaty. Można się go uczyć, jako drugiego obowiązkowego języka obcego lub na życzenie dzieci i rodziców, jako języka mniejszości narodowej, czy w ramach zajęć dodatkowych. Oprócz tego uczniowie mogą uczyć się polskiego w szkołach sobotnio-niedzielnich, kursach, lektoratach³⁹⁴.

Jak zauważył Marian Bybluk, do podstawowych ogólnocywilizacyjnych tendencji, które powstały w ostatnich dziesięcioleciach i które rozwijać się będą w XXI w. oraz wpływać na wszystkie dziedziny życia człowieka i społeczeństwa, w tym również na dziedzinę oświaty, jest tendencja do globalizacji społecznego rozwoju, charakteryzująca się takimi właściwościami, jak: zbliżenie narodów, państw, stosunków społecznych w różnych krajach świata. Współczesny człowiek musi być w istocie nie tylko obywatelem swojego kraju, ale także obywatelem świata³⁹⁵. Język bowiem znajduje się wśród najważniejszych czynników decydujących o układach społecznych w dzisiejszej rzeczywistości. Umożliwia kontakty indywidualne i zbiorowe pomiędzy ludźmi, zarazem stanowi jedno z naczelnych kryteriów ich przynależności

³⁹² Por. K. Stanowski, *Polska szkoła poza granicami* [w:] *Polskość ponad granicami...*, s. 15.

³⁹³ J. Mazur, op. cit., s. 193.

³⁹⁴ Por. W. Osmołowski, *Raport o sytuacji polonijnych organizacji na Ukrainie* [w:] *Wielokulturowość na Śląsku Opolskim, Litwie, Białorusi i Ukrainie. Z badań nad pograniczami etnicznymi*, pod red. T. Smolińskiej, Opole 2009, s. 123-124.

³⁹⁵ M. Bybluk, op. cit., s. 185.

etnicznej³⁹⁶. Wraz z postępującym procesem integracji europejskiej wzrasta zainteresowanie nauką języków nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej, w tym języka polskiego, który jako obcy plasuje się na jednej z centralnych pozycji³⁹⁷.

Dla młodych ludzi, podejmujących naukę języka polskiego, istotna jest również możliwość uzyskania od 2004 roku certyfikatu poświadczającego znajomość języka polskiego jako obcego, opartego na wskaźnikach biegłości językowej zawartego w ESOKJ. Dzięki egzaminom, zdający otrzymują świadectwa, w którym określona jest ich biegłość językowa. Egzaminy organizowane są co najmniej 3 razy w roku (wiosną, latem i jesienią) i tam, gdzie zgłosi się minimum 20 osób, na poziomach B1, B2 i C2. Na Ukrainie odbywają się one w Kijowie, we Lwowie, Łucku i Dniepropietrowsku³⁹⁸.

Na wzrastającą liczbę osób zainteresowanych kształceniem polskojęzycznym i zaangażowaniem w działalność ruchów polonijnych ma wpływ uchwalona przez Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 7 września 2007 roku ustawa o Karcie Polaka³⁹⁹. Dokument ten potwierdza przynależność do Narodu Polskiego i wydawany jest osobom nieposiadającym obywatelstwa polskiego lub zezwolenia na pobyt stały na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Zapewnia on jej posiadaczom liczne prawa na terenie Polski i przyznawany jest osobom, które m. in. posługują się językiem polskim w stopniu przynajmniej podstawowym i uważają go za język ojczysty; potrafią wykazać, że co najmniej jedno z rodziców lub dziadków albo dwoje pradziadków było narodowości polskiej, albo przedstawia zaświadczenie organizacji polonijnej o aktywnej działalności na rzecz języka i kultury polskiej przez okres przynajmniej trzech lat. Osoby ubiegające się o Kartę Polaka muszą w obecności konsula Rzeczypospolitej Polskiej lub uprawnionego pracownika złożyć pisemną deklarację o przynależności do Narodu Polskiego⁴⁰⁰.

Wśród najważniejszych uprawnień, które nadaje jej posiadaczowi Krata Polaka, znajdują się:

- ubieganie o zwolnienie z opłat za otrzymanie wizy pobytowej długoterminowej uprawniającej do wielokrotnego przekraczania granicy Rzeczypospolitej Polskiej;

³⁹⁶ A. Furdal, *Sytuacja mniejszości językowych w Europie* [w:] *Język polski jako język obcy*, pod red. S. Grabiasa, Lublin 1992, s. 7.

³⁹⁷ Por. J. Mazur, op. cit., s. 193.

³⁹⁸ Por. J. Kowalewski, *Jak uczyć języka polskiego i kultury polskiej na Ukrainie*, Kraków 2013, s. 6; informacje również na stronie: <http://www.certyfikatpolski.pl/pl/> (wejście: 12.12.2014).

³⁹⁹ Dz. U. z 2007 r., nr 180, poz. 1280 zmiany wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2008 r. nr 52, poz. 305, nr 214, poz. 1348 i nr 216, poz. 1367 oraz z 2011 r. nr 131, poz. 764 i Dz. U. z 2013 r. poz. 1650 (art. 497).

⁴⁰⁰ „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie” Numer specjalny, wszystko o Karcie Polaka, pod red. D. Jaworskiej, (2008) 15, s. 6-7, 17.

- podejmowanie na terenie Rzeczypospolitej Polskiej legalnej pracy bez konieczności posiadania zezwolenia na pracę;
- prowadzenie w Polsce działalności gospodarczej na takich samych zasadach jak obywatele polscy;
- korzystanie z bezpłatnego systemu oświaty, a zarazem ubieganie się o stypendia i pomoc naukową przeznaczone dla cudzoziemców uczących się i studiujących w Polsce;
- korzystanie w nagłych stanach w Polsce z bezpłatnej opieki zdrowotnej na takich samych zasadach jak obywatele polscy;
- korzystanie z 37% ulgi na przejazdy koleją na terenie Polski;
- zwiedzanie za darmo muzeów państwowych w Polsce;
- ubieganie się w pierwszej kolejności o środki finansowe z budżetu państwa polskiego lub z budżetu samorządów gmin w Polsce przeznaczonych na wspieranie Polaków za granicą⁴⁰¹.

Chcąc się dowiedzieć, jak możliwość otrzymania Karty Polaka, wpływa na zainteresowanie nauką języka polskiego oraz zaangażowanie w działalność stowarzyszeń polonijnych w obwodzie czernihowskim, zwróciłam się do prezesów organizacjach polonijnych z prośbą o podanie liczby osób, którym została ona przyznana. Liderki stowarzyszeń w 2012 roku określiły łączną liczbę członków, którzy od początku istnienia każdej z polonijnych organizacji dostali Kartę Polaka:

- „Polska Przystań” w Czernihowie, na 86 członków 30 otrzymało Kartę Polaka, co stanowi 23,3 % ogółu;
- Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Aster” w Niżynie, na 50 osób zrzeszonych 7 uzyskało Kartę Polaka, co stanowi 14% wszystkich;
- Kulturalno-Oświatowy Związek Polaków w Prylukach, na 73 członków 13 dostało Kartę Polaka, czyli 17,8 % ogółu.

W obwodzie czernihowskim na łączną liczbę 209 członków we wszystkich stowarzyszeniach, 53 osoby miały przyznaną Kartę Polaka i stanowią oni 25, 3% ogółu.

W Niżynie język i kultura polska cieszą się żywym zainteresowaniem, czego dowodem jest wzrastająca liczba słuchaczy. W roku szkolnym 2008/09 objętych programem nauczania było 73 uczniów, z czego obligatoryjnie kształciło się 31. W kolejnym już roku szkolnym 2009/2010 uczyło się 141 osób, z czego 68 jako

⁴⁰¹ Tamże, s. 2, 17.

przedmiotu obowiązkowego. Wzrosła również liczba studentów z 18 do 38. Od tego czasu można zauważyć, że liczba osób uczestniczących w zajęciach języka polskiego utrzymuje się średnio na poziomie 100 uczniów.

Dla edukacji polonistycznej w Niżynie, równie ważne są podpisane porozumienia o współpracy pomiędzy Państwowym Uniwersytetem im. M. Gogola a uczelniami w Polsce: Uniwersytetem Warszawskim, Uniwersytetem Rzeszowskim, Wyższą Szkołą Zarządzania i Administracji w Rzeszowie oraz deklaracje rektora uniwersytetu prof. Oleksandra Bojko o chęci wymiany ukraińskich studentów ze studentami polskimi w celu doskonalenia kompetencji językowych, jak też wprowadzenia na niżyńskiej uczelni wykładów z języka polskiego⁴⁰².

Fot. 67. Studenci kursu języka polskiego Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola w Niżynie. Rok akademicki 2009/2010

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Na wzrost liczby słuchaczy ma wpływ wiele czynników:

1. Wzrost świadomości uczniów, chęć poznania języka dziadków i nowego języka kraju Unii Europejskiej.

⁴⁰² Por. F. Bielińska, *Polski dzień...*, „Dziennik Kijowski”, <http://www.dk.com.ua/post.php?id=471> (wejście: 20.12.2014).

2. Postępujący proces integracji europejskiej, wzrost prestiżu Polski w związku z jej wstąpieniem do NATO i Unii Europejskiej.
3. Ekspansja polskiego biznesu na Ukrainie, wymiana handlowa z tym krajem (w Niżynie działa firma z polskim kapitałem, Wytwórnia Pasz „Piast-Niżyn”)⁴⁰³.
4. Zainteresowanie poznaniem kultury kraju sąsiadującego.
5. Możliwość uzyskania Karty Polaka.
6. Możliwość wyjazdów do Polski w celach edukacyjnych i wypoczynkowych.
7. Udział w imprezach towarzyszących działalności placówek oświatowych i organizacji polonijnych, w tym Stowarzyszenia Polaków „Aster”.
8. Prowadzenie w sposób atrakcyjny zajęć⁴⁰⁴.

Wszystkie te czynniki powodują, że w Niżynie języka polskiego uczą się nie tylko osoby mające polskie korzenie, lecz także młodzież niepolskiego pochodzenia, upatrująca szansę zdobycia kwalifikacji i lepszej pozycji na rynku pracy⁴⁰⁵. Wiązanie swojej przyszłości z Polską przez młode pokolenie Ukraińców ma również ważne znaczenie dla systemu edukacji w naszym kraju. W najbliższych dwóch dekadach zmiany demograficzne będą poważnym wyzwaniem dla wszystkich krajów Unii Europejskiej. Będą mieć wpływ nie tylko na populację uczniów, ale również na grupę nauczycieli, których populacja będzie się starzała. W perspektywie kolejnych lat w Polsce spadnie liczba osób w najmłodszych grupach wiekowych, a wzrośnie liczba osób starszych. Już dziś możemy zaobserwować zmniejszenie się populacji uczniów w szkołach i na uczelniach wyższych⁴⁰⁶.

Językowi polskiemu rangę i miejsce w świecie wyznacza przeszłość i teraźniejszość kultury polskiej, rola polityczna i gospodarcza państwa polskiego oraz przywiązanie ze strony ludzi polskiego pochodzenia. Te trzy czynniki mają istotny wpływ na stały wzrost liczebności grupy ludzi zainteresowanych poznawaniem polszczyzny⁴⁰⁷.

Promocja języka i kultury polskiej dokonuje się zatem w określonych warunkach kulturowo-językowych zarówno wewnątrzpolskich, pozapolskich, jak

⁴⁰³ Zob. http://issuu.com/wp-piast/docs/wiesci_z_piasta_nr3/5 (wejście: 20.12.2014).

⁴⁰⁴ Por. J. Mazur, op. cit., s. 196-197; W. Miodunka, op. cit., s. 203.

⁴⁰⁵ Por. tamże, s. 197.

⁴⁰⁶ W. Kołodziejczyk, M. Polak, *Jak będzie zmieniać się edukacja? Wyzwania dla polskiej szkoły i ucznia*, EFEKT, Warszawa 2011, s. 9. Publikacja dostępna na stronie: www.institutobywatelski.pl (wejście: 21.12.2014).

⁴⁰⁷ S. Gajda, *Promocja języka i kultury polskiej a procesy uniwersalizacji i nacjonalizacji kulturowo-językowej w świecie...*, s. 18.

i globalnych. Przyszłość należy wiązać ze wzmacnianiem się komunikacji międzykulturowej w warunkach równoprawności języków i kultur, a więc przede wszystkim ze strategią transformacyjno-kreacyjną. Udział w niej wymaga odpowiedniego kształtowania postaw ludzkich zgodnie z preferowaną aksjologią i teologią. Jest to wielkie zadanie współczesnej edukacji społecznej. Taki kierunek kulturowo-językowego rozwoju świata otwiera miejsce na promocję kultury i języka narodu polskiego, a także na przyjęcie kultur obcych. Wymaga to jednak wysiłku ze strony wszystkich podmiotów polityki kulturowej i językowej, aż do jednostek włącznie⁴⁰⁸.

Zadając sobie pytanie o kierunek rozwoju polskojęzycznej edukacji na Ukrainie, należy uwzględnić nie tylko zachodzące w świecie przemiany w skali makro takie jak globalizacja, czy szeroko pojęta integracja europejska, ale także wydarzenia zachodzące na Ukrainie oraz te związane z aktualnymi przemianami wewnątrz Polski⁴⁰⁹.

⁴⁰⁸ Tamże.

⁴⁰⁹ Por. E. Mach, „*W którą stronę do domu?*” czyli kilka pytań o edukację polskich dzieci za granicą [w:] *Oświata polonijna...*, s. 289.

ROZDZIAŁ V

ROLA KOŚCIOŁA W UPOWSZECHNIANIU ZNAJOMOŚCI JĘZYKA I KULTURY POLSKIEJ

5.1. Specyfika parafii rzymskokatolickich w obwodzie czernihowskim

Przy rozpatrywaniu problematyki wyznaniowej na Ukrainie należy wziąć pod uwagę, że nie istnieje tu rozdział Kościołów od Państwa, ale ich podporządkowanie państwu. Konstytucja Ukrainy z 1996 roku stanowi w art. 35 ustęp 3, że: „Kościół i organizacje religijne na Ukrainie są oddzielone od państwa, a szkoła - od Kościoła. Żadna religia nie może być uznana przez państwo za panującą”⁴¹⁰. Natomiast uchwalona w 23 kwietnia 1991 roku „Ustawa o wolności sumienia i organizacjach religijnych”⁴¹¹ nie tylko daje organom administracji państwowej duże możliwości interweniowania w wewnętrzne sprawy wspólnot religijnych, ale nie uznaje podmiotowości prawnej związków wyznaniowych jako takich. Państwo ukraińskie dopuszcza jedynie istnienie poszczególnych „wspólnot religijnych”, tj. gmin (parafii), klasztorów, seminariów, kurii diecezjalnych. Formalny status prawny mają jedynie „wspólnoty”, tylko one mogą np. być właścicielami lub dzierżawcami obiektów sakralnych. Nie uregulowano zasad, na jakich dopuszczalne jest nauczanie religii w szkołach, posługa kapłanów w jednostkach wojskowych, szpitalach i zakładach karnych, a państwo nie uznaje charakteru akademickiego studiów teologicznych⁴¹².

Współczesna Ukraina jest bardzo zróżnicowana wyznaniowo. W społeczeństwie można odnaleźć szereg nurtów religijnych; większość mieszkańców należy do Kościoła prawosławnego. Pod względem liczebności, na drugim miejscu znajdują się kościoły protestanckie, a dopiero na kolejnym katolicki obu obrządków. Oprócz religii chrześcijańskich na Ukrainie działa wiele sekt i ruchów pseudofilozoficznych⁴¹³.

⁴¹⁰ Konstytucja Ukrainy ..., *Prawa, wolności i obowiązki człowieka i obywatela*, rozdz. II, art. 35.

⁴¹¹ Ustawa Ukrainy O wolności sumienia i organizacjach religijnych [w:] *Wybór dokumentów...*, s. 44-54.

⁴¹² A. Olszański, *Kresy Zachodnie. Miejsce Galicji Wschodniej i Wołynia w państwie ukraińskim*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, nr 43, Warszawa, lipiec 2013, s. 67, na stronie: http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_osw_43_net.pdf (wejście: 30.12.2014).

⁴¹³ Por. A. Bonusiak, *Polacy w niepodległej Ukrainie...*, s. 155; A. Hlebowicz, *Biło-żowta Ukrajina (Biało-żółta Ukraina)*, „Wołanie z Wołynia”, t. 62, Biały Dunajec-Ostróg 2009, s. 75.

Ukraiński Kościół Prawosławny jest najsilniejszą organizacyjnie strukturą ukraińskiego prawosławia: ma najwięcej diecezji, parafii, biskupów i kapłanów. Jest on uznawany w świecie prawosławnym (a także przez Stolicę Apostolską) za jedyny prawomocny kanonicznie Kościół prawosławny Ukrainy⁴¹⁴.

Wierni wszystkich Kościołów działających na Ukrainie cechują się uproszczonym rozumieniem religii i religijności, co jest zrozumiałe zważywszy na dziesięciolecia życia w społeczeństwie oficjalnie areligijnym. W rezultacie, choć ponad 2/3 Ukraińców uważa się za ludzi wierzących, to z praktykowaniem jest zdecydowanie gorzej. Dane mówią, że zaledwie 19 milionów Ukraińców uczęszcza do świątyni przynajmniej raz w miesiącu⁴¹⁵. Wielu z nich chodzi do miejsc sakralnych tylko wyłącznie z przyczyn materialnych, kiedy mają jakąś instrumentalną zachętę, np. pomoc humanitarną, prezenty, czy wyjazdy związane z działalnością danej grupy religijnej⁴¹⁶.

Aby zrozumieć kształt współczesnego Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie, postawy katolików, ich stosunek do religii, osób duchownych, należy go rozpatrywać w aspekcie historycznym, społecznym i indywidualnym⁴¹⁷.

Pod koniec XIX wieku w guberni czernihowskiej, jak możemy przeczytać w „Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich”, na 1669254 mieszkańców 93,5% stanowili prawosławni, 3,3% raskolnicy (starowiercy), 3,1% judaїści, 0,2% katolicy i 0,1% ewangelicy. Na terenie guberni znajdowały się dwa kościoły rzymskokatolickie, jeden w Niżynie, liczący 129 wiernych⁴¹⁸, a drugi w powiecie borzeńskim. Ponadto w Czernihowie były dwie kaplice katolickie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny oraz św. Jana Chrzciciela - wybudowana w 1838 roku, do której należało 1300 parafian⁴¹⁹. W 1858 roku katolicy w Czernihowie z własnych składek wybudowali kościół rzymskokatolicki pod wezwaniem Zaśnięcia Przenajświętszej Bogurodzicy⁴²⁰.

⁴¹⁴ T. Olszański, op. cit., s. 73.

⁴¹⁵ A. Bonusiak, *Polacy w niepodległej Ukrainie...*, s. 156.

⁴¹⁶ Por. R. Dzwonkowski, O. Gorbaniuk, J. Gorbaniuk, *Postawy katolików obrządku łacińskiego na Ukrainie...*, s. 140-141.

⁴¹⁷ Por. I. Kabzińska, *Czy zmierzch stereotypu Polak - katolik?*, [w:] *Kultura i świadomość etniczna Polaków na Wschodzie. Tradycja i współczesność*, red. A. Kuczyńska, M. Michalski, Wrocław 2004, s. 194.

⁴¹⁸ Zob. *Słownik geograficzny...*, t. 7, s. 145.

⁴¹⁹ Zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, pod red. F. Sulimirskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1880, s. 827.

⁴²⁰ Por. Ж. Франкова, *Священство – не професія, се покликання* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 2, s. 72-73.

W latach dwudziestych XX wieku Kościół rzymskokatolicki na Ukrainie zajmował drugą pozycję po Cerkwi prawosławnej, jeśli idzie o liczbę wiernych i czynnych świątyń. W okresie tym Kościół katolicki składał się z archidiecezji mohylewskiej, obejmującej m. in. Charków, Połtawę i obecny obwód czernihowski, diecezji żytomierskiej w skład, której wchodziły północne obwody Ukrainy i diecezji kamienieckiej, obejmującej południowo-zachodnią Ukrainę⁴²¹.

Losy Kościoła rzymskokatolickiego po dojściu bolszewików do władzy radykalnie się zmieniły. Pod administracją ateistycznego państwa sowieckiego kościoły uległy oficjalnej likwidacji⁴²². W 1925 roku został usunięty pracujący w Czernihowie ksiądz, jego los nie jest znany, a w 1931 roku odebrano wierzącym budynek kościoła⁴²³. O przeznaczeniu czernihowskiej świątyni na potrzeby kulturalno-społeczne miasta możemy przeczytać w protokole nr 56/62 posiedzenia Prezydium Rady Rejonowej miasta Czernihów z dnia 4 grudnia 1931 roku: „Postanowiono: Wysłuchawszy informacji Nikolajenko o stanie czernihowskiego kościoła i społeczności parafialnej, Prezydium Czernihowskiego Rejonowego Wykonawczego Komitetu (PCRWK) ustaliła, że w mieście Czernihów liczba Polaków jest stosunkowo nieznaczna (blisko 200 ludzi) oraz że w kościele od 1926 roku nie odbywają się żadne nabożeństwa, zaś od pierwszych lat rewolucji księdza nie ma, a religijna społeczność rozpadła się w przeciągu lat! Nawet w czasie swojego istnienia (parafia) nie była formalnie zarejestrowana. Społeczność zrezygnowała z wykorzystywania kościoła, pozbywszy się w 1930 r. całego majątku, a w marcu 1931 r. składek pieniężnych. Budynek kościoła przez szereg lat nie jest remontowany, nikt z niego nie korzysta oraz jest pozostawiony bez nadzoru, na skutek czego popada w ruinę. Zważając na powyższe, PCRWK postanawia: wnieść podanie do władz wyższych o pozwolenie na zamknięcie kościoła i przekazania budynku do wykorzystania na kulturalne potrzeby miasta Czernihów”⁴²⁴.

Podobny los podzielił kościół w Niżynie, najpierw został odebrany wiernym, a następnie zniszczony przez komunistów materiałami wybuchowymi w 1947 roku.

⁴²¹ Por. W. Tymoszenko, *Z historii Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku* [w:] *Polska droga...*, s. 64.

⁴²² Por. A. Hlebowicz, *Kościół w niewoli. Kościół rzymskokatolicki na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej*, GŁOS, Warszawa 1991, s. 97.

⁴²³ Zob. R. Zmitrowicz, *Ludzie żyjący nadzieją*, „Misyjne drogi”, nr 94 (4/2002) <http://archiwum.misyjnedrogi.pl/artykuly.php?tresc,252> (wejście: 01.12.2014).

⁴²⁴ ZOBJ, protokół nr 56/62 z posiedzenia Prezydium Czernihowskiego Rejonowego Wykonawczego Komitetu, Czernihów, 4 grudnia 1931 r.

Duszpasterz parafii ks. Piotr Baranowski, został aresztowany 1929 roku, a później rozstrzelany w sołowieckich łagrach w 1937 roku⁴²⁵.

Fot. 68. Nieistniejący neogotycki kościół w Niżynie, zniszczony przez komunistów w 1947 r.

Źródło: Zdjęcie z „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 79, 2013(20), s. 40.

Pomimo poniesionych strat, Kościół rzymskokatolicki na Ukrainie sowieckiej nie tylko wytrwał, ale i zwycięsko przetrwał lata próby. Jego siłą stały się bez wątpienia rzesze wiernych, zwłaszcza starszego pokolenia, trwające z pełną determinacją przy wartościach wiary i moralności katolickiej. Kościół stanowił dla nich przez całe dziesięciolecie jedyną przestrzeń wolności w totalitarnym państwie sowieckim, umożliwiając zaspokojenie potrzeb religijnych, ale – co nie mniej ważne – budząc świadomość szacunku dla godności osoby ludzkiej⁴²⁶.

Aż do czasów „pierestrojki”, to znaczy do końca lat osiemdziesiątych, katolicy narodowości ukraińskiej nie ujawniali się. Przełomowym momentem dla odrodzenia

⁴²⁵ Zob. R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSSR...*, s. 235.

⁴²⁶ *Wytrwać i przetrwać jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917-1991*, pod red. J. Wołczańskiego, UNUM, Kraków 2010, s. 5.

Kościół na Ukrainie było historyczne spotkanie w Watykanie w dniu 01. 12. 1989 roku Michaiła Gorbaczowa z papieżem Janem Pawłem II, w czasie którego postanowiono nawiązać stosunki dyplomatyczne⁴²⁷. W opinii władz oraz ogółu wiernych to Polacy podjęli wówczas z niezwykłą determinacją walkę o odzyskanie kościołów, rejestrację parafii i pozyskiwanie dla nich kapłanów⁴²⁸. Począwszy od 1989 roku władze ukraińskie zaczęły rejestrować wspólnoty religijne. Towarzyszyła temu biurokratyczna procedura i różnego rodzaju nadużycia, tolerowane przez ówczesne władze. Była to w istocie próba kontynuacji, w ramach „pierestrojki”, dawnej polityki wyznaniowej⁴²⁹.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku wznowiono należyty podział administracyjny Kościoła, odbudowana została kościelna struktura duszpasterska i administracyjna w postaci diecezji i parafii. W 1991 roku papież Jan Paweł II odnowił archidiecezję lwowską oraz diecezje żytomierską i kamieniecko-podolską⁴³⁰. W 1996 roku z obwodów rówieńskiego i wołyńskiego, znajdujących się dotychczas w arcybiskupstwie lwowskim, reaktywowano diecezję łucką⁴³¹. Diecezja żytomierska objęła kościelne struktury obwodów charkowskiego, czerkaskiego, czernihowskiego, kijowskiego, ługańskiego, połtawskiego, sumskiego oraz żytomierskiego. W roku 1998 diecezja żytomierska otrzymała nazwę kijowsko-żytomierska, w skład której weszły obwody: czernihowski, czerkaski, kijowski i żytomierski⁴³².

Wśród licznych księży, zakonników i zakonnic pracujących na Ukrainie, znajdują się także Misjonarze Oblaci Maryi Niepokalanej. Swój pochod z Dobrą Nowiną rozpoczęli oni od Baru poprzez Żmerynkę i Gniewań. Następnie dotarli do Kijowa, a stamtąd do Czernihowa, Sławutycza, Niżyna, Pryłuk i Szczorsa⁴³³.

Obecność Misjonarzy Oblatów w obwodzie czernihowskim wiąże się z rokiem 1993, tj. początkiem istnienia parafii pod wezwaniem Zesłania Ducha Świętego w Czernihowie. Inicjatorami wznowienia życia religijnego w Czernihowie były dwie starsze kobiety, które w 1992 roku w okresie świąt Bożego Narodzenia udały się do biskupa Jana Purwińskiego w Żytomierzu z prośbą o pomoc w reaktywowaniu parafii.

⁴²⁷ *Historia Kościoła Rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim (XVIII – XX w.) w dokumentach Rosyjskiego Państwowego Archiwum historycznego*, pod red. K. Pożarskiego, Sankt Petersburg – Warszawa 1999, s. 20.

⁴²⁸ R. Dzwonkowski, *Mniejszości narodowe a ewangelizacja...*, s. 24.

⁴²⁹ I. Hreczko, *Stosunki międzywyznaniowe na Ukrainie Zachodniej po upadku komunizmu* [w:] *Religie i kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych*, pod red. I. Borowik, A. Szyjewskiego, „Nomos”, Kraków 1993, s. 60.

⁴³⁰ Por. R. Dzwonkowski, O. Gorbaniuk, J. Gorbaniuk, op. cit., s. 8.

⁴³¹ Por. A. Bonusiak, *Polacy w niepodległej Ukrainie...*, s. 159.

⁴³² Zob. http://rkc.kh.ua/index.php?L=p&M=_ (wejście: 10.05.2012).

⁴³³ Zob. W. Zapłata, *Nieść Boga Ukrainie*, „BONAMI”, Poznań 2001, s. 5.

Z polecenia biskupa, wspomniane kobiety, znalazły w mieście potrzebną liczbę katolików do rejestracji i 12 kwietnia 1993 roku dokonały oficjalnego wpisu parafii w urzędzie. Dzięki informacji zamieszczonej w lokalnej prasie, liczba katolików szybko wzrastała. W każdą niedzielę wierni gromadzili się na schodach kościoła, do nich też od czerwca raz w miesiącu przyjeżdżał O. Krzysztof Borodziej OMI z Kijowa⁴³⁴.

Fot. 69. Kościół wybudowany przez OMI w Czernihowie

Źródło: <http://omi.org.ua/pl/czernigow.html> (wejście: 01.12.2014).

Od stycznia 1994 roku parafianie rozpoczęli starania o księdza na stałe, po wspólnych ustaleniach zwrócili się z prośbą do Zgromadzenia Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej o objęcie opieką duszpasterską ich wspólnoty. 4 lutego 1994 roku biskup diecezjalny Jan Purwiński mianował proboszczem w Czernihowie o. Henryka Kamińskiego OMI, a 1 czerwca dołączył do niego współbrat o. Edward Smalec⁴³⁵. Na początku wierni gromadzili się na mszy świętej w budynku odzyskanej plebanii, później w kaplicy, która mieściła się w adaptowanej w tym celu piwnicy. Pomimo wielu starań władze miasta nie oddały budynku kościoła. W 2002 roku duchowni wraz z parafianami

⁴³⁴ Zob. tamże, s. 88.

⁴³⁵ Zob. tamże, s. 89-90.

rozpoczęli budowę świątyni przy ul. Kijowskiej 20⁴³⁶. Pierwszym ważnym wydarzeniem z życia parafii była zorganizowana w grudniu 1995 roku 2-tygodniowa pielgrzymka do Rzymu⁴³⁷.

Fot. 70. Nowy kościół p.w. św. Ap. Piotra i Pawła w Niżynie

Źródło: „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 79, 2013 (20), s. 42.

Zgromadzenie oblatów objęło również swoją opieką katolików w Niżynie. Z inicjatywy o. Henryka Kamińskiego w 1999 roku została zarejestrowana rzymskokatolicka parafia pw. św. Apostołów Piotra i Pawła. Do wiernych z posługą przyjeżdżali ojcowie z Czernihowa i Kijowa. Katolicy w Niżynie nie posiadali własnego pomieszczenia, w którym mogliby gromadzić się na mszy świętej. Na czas odprawiania liturgii sali wspólnocie rzymskokatolickiej używał najpierw Klub Kolejarszy, a później Szkoła Sztuk Pięknych. W tym też czasie wierni zwrócili się do władz miasta o wydzielenie części gruntu na postawienie kościoła. W 2006 roku dzięki niezłomnym wysiłkom i staraniom o. Jacka Pyła rozpoczęło się wznoszenie katolickiej

⁴³⁶ Por. Ж. Франкова, op. cit., s. 83.

⁴³⁷ <http://parafiaomi.w.interia.pl/> (wejście: 28.12.2014).

świątyni w Niżynie przy ul. T. Szewczenki. W 2009 roku o. Jacek Pyl otrzymał nominację na proboszcza parafii⁴³⁸. Prace przy budowie kościoła i na rzecz wspólnoty wiernych o. Jacek prowadził do lipca 2012 roku. W tym samym czasie oficjalnie przekazał parafię w Niżynie i Pryłukach ks. Jurijowi Bugajenko, który został proboszczem obu kościołów, zgodnie z nominacją arcybiskupa Piotra Malczuka⁴³⁹.

**Fot. 71. Wnętrze kościoła p.w. Zesłania Ducha Świętego
w Czernihowie**

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Ponadto dzięki wysiłkom Ojców Oblatów Maryi Niepokalanej powstały parafie: w Sławutyczu w 1996 roku (Kaplica św. Eugeniusza de Mazenod i Świętych Aniołów Stróży), w Szczorsie w 2002 roku (Kaplica p.w. Niepokalanego Serca Najświętszej Maryi Panny) i w Pryłukach w 2002 roku (Kaplica p.w. Najświętszego Serca Jezusa)⁴⁴⁰.

Wspólnoty parafialne w Niżynie i Pryłukach są specyficzne i typowo misyjne, jak to określili je posługujący tam Oblaci Maryi Niepokalanej. W czasie sprawowania

⁴³⁸ Zob. В. Мандрико, *Ніжинський костел святих Апостолів Петра і Павла* [w:] *Поляки в Ніжин...*, cz. 4, s. 76-77.

⁴³⁹ „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, lipiec-sierpień 2012, http://www.media.niniwa.org/www.wolontariatmisyjny.pl/docs/Wiadomosci_z_UA_2012.07-08.pdf (wejście: 14.04.2014 r.).

⁴⁴⁰ ZOBJ, korespondencja elektroniczna z biskupem pomocniczym diecezji odessko-symferopolskiej Jackiem Pylem, z dnia 28.08.2013.

nad nimi opieki, żaden z ojców nie mieszkał tam na stałe. Zakonnicy dojeżdżali do obu palcówek, do Niżyna z odległego o 90 km Czernihowa i 150 km Kijowa⁴⁴¹.

Parafie rzymskokatolickie obwodu czernihowskiego nie są liczne. W Niżynie liczba biorących udział w niedzielnej mszy św. waha się między 5 a 8 osobami. W ważnych świątach kościelnych w świątyni gromadzi się od 18 do 30 wiernych⁴⁴². W Pryłukach, na mszę św. w chacie przerobionej na kaplicę ku czci Najświętszego Serca Jezusa przychodzi ok. 10 osób, podobną liczbę katolików gromadzą ważne święta religijne⁴⁴³. Najlepiej sytuacja pod względem liczby parafian wygląda w Czernihowie, gdzie rezyduje zgromadzenie OMI, w 2012 roku katolicka wspólnota miasta liczyła od 300-400 osób⁴⁴⁴.

Nieugruntowana wiara rzymskokatolicka z pewnością wpływa na liczbę wiernych w kościołach w Niżynie i Pryłukach. Wierni bardzo często identyfikują się w równym stopniu z wyznaniem rzymskokatolickim jak i prawosławnym, często tłumacząc swoją postawę stwierdzeniem: „Bóg jest jeden, tu czy tu, ten sam.” Wyraz tak uproszczonego pojmowania religii, najlepiej jest widoczny w czasie ważnych świąt chrześcijańskich: Wielkanocy i Bożego Narodzenia, kiedy liczba osób zgromadzonych w kościele znacznie wzrasta⁴⁴⁵.

Oprócz ojców Oblatów Maryi Niepokalanej w Czernihowie od 2003 roku pracuje Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu (prowincji krakowskiej)⁴⁴⁶. Siostry prowadzą dom dla sierot i dzieci z rodzin patologicznych⁴⁴⁷.

Od 2012 roku do Niżyna przyjeżdżają z Kijowa Misjonarki Sługi Ewangelii Miłosierdzia Bożego, siostra Maria Carmen i siostra Cristina, obie są Hiszpankami.

⁴⁴¹ Zob. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, październik 2010, s. 10, <http://www.faustyna.cba.pl/201010.pdf> (wejście: 28.12.2014).

⁴⁴² Zob. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, kwiecień 2011, s. 12-13, http://www.media.niniwa.org/www.wolontariatmisyjny.pl/docs/Wiadomosci_z_UA_2011.04.pdf (wejście: 28.12.2014).

⁴⁴³ Zob. http://www.media.niniwa.org/www.wolontariatmisyjny.pl/docs/Wiadomosci_z_UA_2011.07-08.pdf (wejście: 28.12.2014).

⁴⁴⁴ Zob. Dary na Ukrainę – 23.11.2012, <http://www.gmina.czernichow.pl/index.php/aktualnosci/archiwum/archiwum-wiadomosci-rok-2012/349-dary-na-ukrajne-23-11-2012> (wejście: 20.12.2014).

⁴⁴⁵ ZOBJ, notatki z rozmów z mieszkańcami Niżyna z lat 2008-2012.

⁴⁴⁶ ZOBJ, korespondencja elektroniczna z s. Małgorzatą ze Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Czernihowie, 12.07.2013.

⁴⁴⁷ Zob. *Przekazali dary dla potrzebujących dzieci*, 2012-11-28, na stronie: <http://sacz.in/wydarzenia/news,11928.html> (wejście: 29.12.2014).

Zakonnice w swojej pracy zajmują się opieką nad dziećmi w niżyńskim domu dziecka⁴⁴⁸.

**Fot. 72-73. Wspólnota parafian z Pryłuk w czasie mszy św.
i na tle swojej kaplicy**

Źródło: <http://www.faustyna.cba.pl/201010.pdf> (wejście: 28.12.2014), (fot. o. C. Czop OMI);
http://www.media.niniwa.org/www.wolontariatmisyjny.pl/docs/Wiadomosci_z_UA_2011.07-08.pdf
(wejście: 28.12.2014), (fot. Ż. Samborski).

⁴⁴⁸ ZOBJ, ankieta wypełniona przez Misjonarki Sługi Ewangelii Miłosierdzia Bożego w Niżynie, z dnia 01.06.2013.

Tabela VI. Obsada personalna Oblatów Maryi Niepokalanej w Czernihowie w latach 1994-2013

Imię i nazwisko duchownego	Lata pracy	Funkcja	Nazwa zgromadzenia
o. Romuald Opiełka OMI	2012 -	Proboszcz	Oblaci Maryi Niepokalanej (OMI)
o. Jacek Pyl OMI	2009 – 2012	Proboszcz	OMI
O. Henryk Kamiński OMI	1994-2009	Proboszcz	OMI
O. Wiesław Kubalski OMI	2008-2009	Wikariusz	OMI
O. Wojciech Banaszak OMI	2007-2008	Wikariusz	OMI
O. Piotr Dudek OMI	2006-2007	Wikariusz	OMI
O. Siergiej Panczenko OMI	2002-2003	Wikariusz	OMI
O. Jacek Leśniarek OMI	2001-2006?	Wikariusz	OMI
O. Radosław Zmitrowicz OMI	2000-2002	Wikariusz	OMI
O. Marian Siok OMI	1998-1999	Wikariusz	OMI
O. Edward Smalec OMI	1994-2006	Wikariusz	OMI

Źródło: ZOBJ, na podstawie ankiety i informacji uzyskanych z korespondencji elektronicznej z biskupem pomocniczym diecezji odessko-symferopolskiej Jackiem Pylem, z dnia 28.08. i 31.08.2013.

Na Wschodzie istnieje częste utożsamianie pojęcia katolik z wyrazem Polak. Według ks. Grzegorza Dziewulskiego opisana wyżej identyfikacja tożsamości narodowej i wyznaniowej wynika z historii. Źródłem jej była chęć przetrwania Polaków w czasach rozbiorów, zwłaszcza wobec represji po powstaniu styczniowym, a później wyłonienie się konfliktów etnicznych i rywalizacji z rosnącymi w znaczenie gospodarcze mniejszościami żydowską i niemiecką (XIX/XX w.) oraz aspiracjami narodowymi ludności ruskiej i litewskiej. Identyfikację tę potwierdziły a nawet wzmocniły wydarzenia II wojny światowej i czasu komunizmu⁴⁴⁹.

Zgodnie z opinią Mikołaja Iwanowa - Kościół katolicki w Rosji i na dalszych Kresach zawsze odgrywał szczególnie ważną rolę, nie tylko religijną. Był główną ostoją polskości, głównym ośrodkiem szerzenia oświaty i kultury polskiej, obrońcą wiekowych tradycji narodowych. Był symbolem nierozzerwalnych więzi między

⁴⁴⁹ G. Dziewulski, *Wspólnototwórcze oddziaływanie Kościoła w historii i współcześnie* [w:] *Naród. Religia. Język. Materiały z konferencji 17-19 maja 2010*, AWE, Łódź 2011, s. 60.

polskością a katolicyzmem, ucieleśniał więź miejscowej ludności katolickiej z ojczyzną duchową, jaką była Polska. Wiara katolicka zawsze była odbierana przez ogół społeczeństwa jako „wiera polska”, a Kościół katolicki jako „Kościół polski”⁴⁵⁰.

Zdaniem ks. Grzegorza Dziewulskiego określenie „Polak-katolik” to postawa lojalności wobec etnicznego dziedzictwa, języka i Kościoła, przejmująca miejsce wierności wobec nieistniejącego państwa. Wiązanie i oddziaływanie na siebie czynnika narodowego i kościelnego skutkuje „unarodowieniem religijności i ureligijnieniem narodowości”, których przejawami są wzajemne wspieranie „uczuć” narodowych i religijnych, odnowa witalności i religijności, towarzysząca kultywowaniu wartości narodowych oraz podtrzymywaniu wzniosłości i powagi wspólnoty narodowej w związku z praktykami religijnymi⁴⁵¹.

W celu zweryfikowania popularnego poglądu, związanego z utożsamianiem Polaków na Wschodzie z wyznaniem rzymskokatolickim, zwróciłam się do prezesów polskich stowarzyszeń w obwodzie czernihowskim z ankietą, o określenie przynależności wyznaniowej osób zrzeszonych w organizacji. W marcu i kwietniu 2012 roku uzyskałam informacje.

W liczącym 50 członków Stowarzyszeniu Polaków „Aster” miasta Niżyna wyznania rzymskokatolickiego jest tylko 7 osób (5 kobiet i 2 mężczyzn), co stanowi zaledwie 14% ogółu. Wyznania prawosławnego są 43 osoby (32 kobiety, 9 mężczyzn i 2 dziewczyny), czyli 86% wszystkich zrzeszonych⁴⁵².

Prezes 73-osobowej polskiej organizacji w Prylukach podała, że tylko 11 osób jest wyznania rzymskokatolickiego (8 kobiet i 3 mężczyzn), co stanowi 15% członków. Liderka polskiej diaspory nie określa wyznania pozostałych 62 osób, tj. 85% osób należących do stowarzyszenia. Możemy przypuszczać, że większość z nich identyfikuje się z wyznaniem prawosławnym, gdyż jest to religia dominująca w tym kraju⁴⁵³. W badaniach określam te osoby jako inne wyznanie niż zawarte w ankiecie (rzymskokatolickie, greckokatolickie, prawosławne, protestanckie).

⁴⁵⁰ M. Iwanow, *Pierwszy naród ukarany...*, s. 268.

⁴⁵¹ G. Dziewulski, op. cit., s. 60-61.

⁴⁵² W określaniu wyznania prawosławnego, nie został wprowadzony podział Kościoła prawosławnego na Ukrainie na trzy struktury kanoniczne: Ukraiński Kościół Prawosławny, Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny Patriarchatu Kijowskiego, Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny i sekt prawosławnych. Ponadto wierni prawosławni na Ukrainie często deklarują się jako „prawosławni bez osobliwego wyznania”, nie określając, do której konkretnie struktury należą, praktykując w zależności od sytuacji w różnych cerkwiach, nie zwracając uwagi na ich podporządkowanie. Por. T. Olszański, op. cit., s. 73.

⁴⁵³ Zob. tamże.

Fot. 74. Katolicy z Niżyna podczas mszy Wielkanocnej w 2012 r.

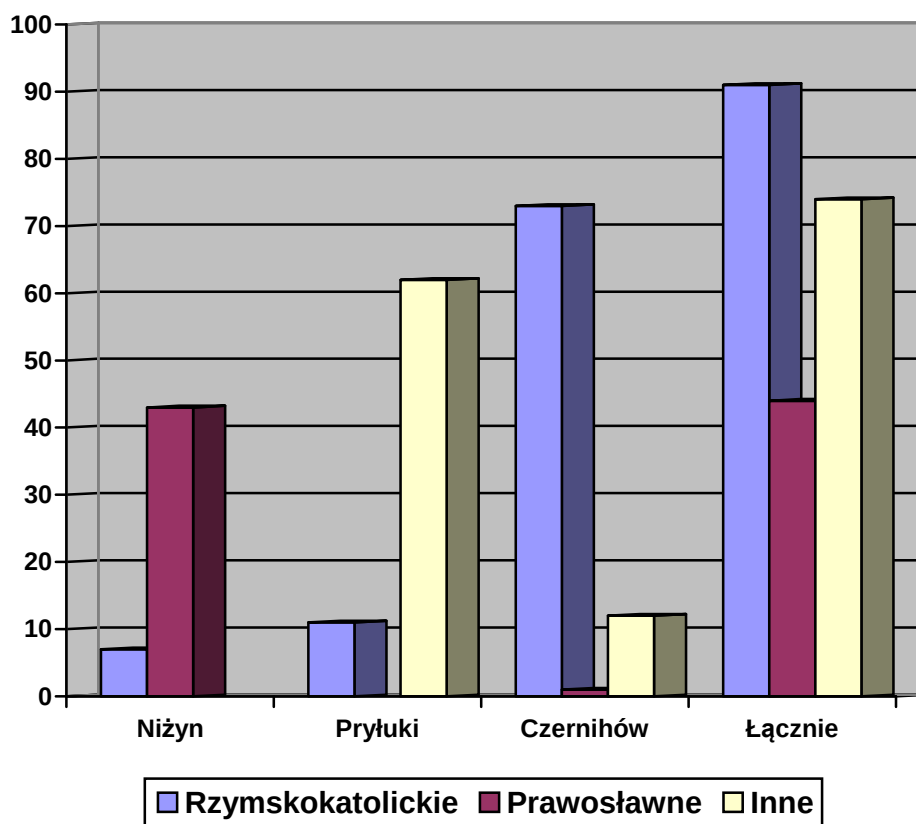

Źródło: ZOBY, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Sytuacja wyznawców religii rzymskokatolickiej przynależących do polskich organizacji obwodu czernihowskiego zmienia się, gdy analizujemy dane uzyskane z Czernihowa. Z 86 członków należących do Stowarzyszenia „Polska Przystań” 73 jest wyznania rzymskokatolickiego (9 mężczyzn, 51 kobiet, 2 chłopców i 11 dziewczyn), co stanowi niemalże 85% ogółu. Jedna kobieta jest wyznania prawosławnego, co daje 1% wszystkich. Wyznanie pozostałych 12 osób (6 mężczyzn, 3 kobiety i 3 chłopców) zostało określone przez prezesa organizacji jako inne niż zawarte w ankiecie i stanowią oni 14% ogółu.

Tak duży odsetek wyznawców wiary rzymskokatolickiej wśród członków Stowarzyszenia „Polska Przystań” w Czernihowie wiąże się z tym, iż działa ono przy parafii katolickiej p.w. Zesłania Ducha Świętego. Wspólnotę od samego początku istnienia prowadzą polscy Misjonarze Oblaci Maryi Niepokalanej, oni też czynnie włączają się w organizację życia kulturalnego i oświatowego tamtejszej diaspory Polaków.

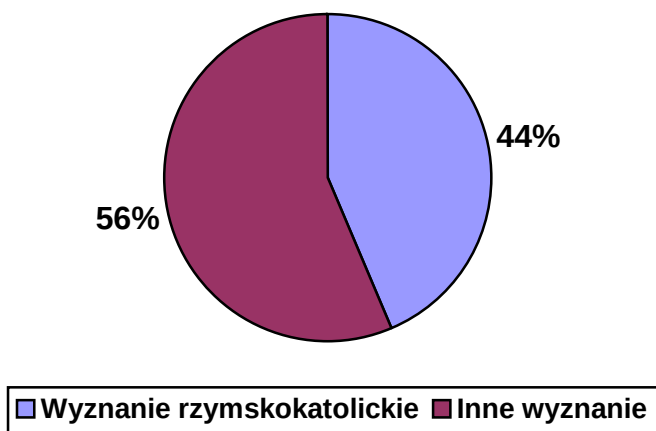
Wykres 6. Liczba wyznawców wiary rzymskokatolickiej, prawosławnej i innych wyznań w stowarzyszeniach polonijnych w obwodzie czernihowskim

Źródło: Opracowanie własne.

Jeżeli dodamy wszystkich zrzeszonych członków w organizacjach polonijnych obwodu czernihowskiego wyznania rzymskokatolickiego, to otrzymamy łącznie 91 osób, co stanowi 44% wszystkich. Z kolei sumując członków wyznania prawosławnego z poszczególnych stowarzyszeń, otrzymamy liczbę 44 osób, tj. 21% ogółu. Innego wyznania niż zawartego w ankiecie jest 74 członków i stanowią oni 35% wszystkich.

Wykres 7. Stosunek wyznania rzymskokatolickiego do innych wyznań w organizacjach polonijnych w obwodzie czernihowskim

Źródło: Opracowanie własne.

Wierni obrządku rzymskokatolickiego zrzeszeni w trzech polskich organizacjach w Niżynie, Czernihowie i Prylukach w stosunku do innych wyznań stanowią mniejszość. Na łączną liczbę 209 członków z trzech stowarzyszeń, 91 osób, czyli 44% wszystkich, według opinii prezesów tych organizacji, znalazło się wśród wyznawców katolicyzmu. Pozostałe 118 osób, czyli 56% członków, zgodnie z danymi podanymi przez liderki polskich związków, jest innego wyznania.

Przeprowadzone badania nie potwierdziły panującego w opinii niektórych badaczy, jak i ludzi zainteresowanych losami polskiej diaspory na Wschodzie, poglądu o „polskim Kościele na Ukrainie” czy określeniu mianem mieszkających tam „Polaków jako katolików”. Istnieje wyraźna dysproporcja pomiędzy wyznawcami wiary rzymskokatolickiej, a innymi wyznaniami wśród osób zrzeszonych w polskich organizacjach w obwodzie czernihowskim. W Niżynie na 50 członków Stowarzyszenia Polaków „Aster” jest zaledwie 7 katolików, a w Kulturalno-Oświatowym Związku Polaków w Prylukach na 73 członków 11 z nich identyfikuje się z wiarą rzymskokatolicką.

5.2. Współpraca z organizacjami polonijnymi

Faktyczne narodowe odrodzenie Polaków na Ukrainie rozpoczęło się razem z odnową, na początku lat osiemdziesiątych, aktywnego życia religijnego⁴⁵⁴. W wielu miastach Ukrainy powstawały placówki duszpasterskie, które stawały się często żywymi ośrodkami życia społecznego lokalnej mniejszości polskiej. Niejednokrotnie z inicjatywy świeckich katolików odbywał się sam proces organizacji parafii, powoływania komitetu budowy kościoła czy starania się o sprowadzenie na dany teren polskiego kapłana, czując potrzebę duszpasterstwa w języku polskim i duchu polskiej tradycji religijnej. Istota duszpasterstwa, choć jest z natury religijnej, to jednak jego przebieg ma charakter społeczny, stąd pełni ono wobec diaspory polskiej zamieszkałej na Ukrainie funkcje wykraczające poza proces ewangelizacji⁴⁵⁵.

Kościół i religia odgrywają istotną rolę w określeniu tożsamości narodu i w kształtowaniu kultury narodowej, czego dowodem może być religijny aspekt przeżywania wydarzeń narodowych, a także intensywniejsza petryfikacja ich symboliki, odpowiednio do wielkości i ich historycznych powiązań⁴⁵⁶. Trudno sobie wyobrazić obchody uroczystości narodowych i religijnych polskich organizacji ziemi czernihowskiej bez udziału w nich osób duchownych obrządku rzymskokatolickiego.

Posługujące w obwodzie czernihowskim Zgromadzenie OMI czynnie uczestniczy w życiu polskiej diaspory. Choć głównym celem polskich placówek duszpasterskich nigdy nie była idea budowania wśród wiernych polskiej tożsamości narodowej⁴⁵⁷, to poczucie odrębności polskiej wspólnoty obwodu czernihowskiego w dużej mierze zawdzięczają katolickim duchownym. Oblaci Maryi Niepokalanej wspierają duchowo i merytorycznie wszystkie ważne wydarzenia związane z działalnością kulturalno-oświatową polskich organizacji w Czernihowie i Niżynie. Największym ich ośrodkiem oddziaływania, z racji swojej siedziby w tym mieście, jest Stowarzyszenie „Polska Przysłań” w Czernihowie. Od samego początku obecności Ojcowie Misjonarze Oblaci okazują polskiej organizacji znaczące wsparcie. Jedno z pierwszych zadań, które podjęli zakonnicy, była nauka parafian języka polskiego

⁴⁵⁴ Por. H. Stroński, *Problemy narodowego odrodzenia Polaków na Ukrainie* [w:] *Między Polską a Ukrainą: pogranicze - mniejszości współpraca regionalna*, pod red. M. Malikowskiego, D. Wojakowskiego, wyd. "Mana", Rzeszów 1999, s. 97.

⁴⁵⁵ Zob. J. Plewko, *Funkcje duszpasterstwa emigracyjnego* [w:] *Polska diaspora*, pod red. A. Walaszek, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001, s. 508-509.

⁴⁵⁶ G. Dziewulski, op. cit., s. 59-60.

⁴⁵⁷ Zob. J. Plewko, op. cit., s. 509-510.

połączona z poznawaniem tradycji narodowych. Z czasem uczniowie uczęszczający do ojców na zajęcia języka polskiego zrzeszyli się i tak powstało towarzystwo polonijne w Czernihowie, które od tego momentu współpracuje z parafią i duszpasterzami⁴⁵⁸.

Jednym z głównych zadań współpracy Zgromadzenia OMI z polską diasporą Czernihowa jest koncelebracja mszy świętych przed ważnymi uroczystościami Stowarzyszenia „Polska Przystań”⁴⁵⁹. Wyrazem troski o oblatów o zachowanie języka ojczystego polskiej grupy etnicznej w Czernihowie, oprócz prowadzenia zajęć z języka polskiego połączonego z przekazywaniem podstawowych zasad wiary katolickiej, jest przygotowanie członków organizacji do otrzymania Karty Polaka⁴⁶⁰.

Fot. 75. Wręczenie Karty Polaka członkom organizacji „Polska Przystań” w Czernihowie

Źródło: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=876> (wejście: 31.12.2014) (fot. archiwum OMI).

Z racji, że polskie stowarzyszenie w Czernihowie funkcjonuje przy parafii, jego działalność w dużej mierze podporządkowana jest chrześcijańskiemu kalendarzowi świąt, wokół którego organizowane jest życie tamtejszej polskiej diaspory.

⁴⁵⁸ ZOBJ, ankieta wypełniona przez biskupa pomocniczego diecezji odessko-symferopolskiej Jacka Pyla, z dnia 28.08.2013.

⁴⁵⁹ Zob. A. Kosowski, *Więści z Czernihowa. Pamiętaj o swoich przodkach*, „Dziennik Kijowski” <http://www.dk.com.ua/post.php?id=876> (wejście: 31.12.2014).

⁴⁶⁰ J. Pyl, op. cit., s. 11.

Fot. 76. Przemawia o. Paweł Wyszkowski OMI podczas spotkania oplatkowego Stowarzyszenia Polaków „Aster” w Niżynie (2011)

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Współpraca Stowarzyszenia Polaków „Aster” Niżyna ze Zgromadzeniem OMI ma nieco inny charakter niż z polską organizacją w Czernihowie. Tutaj inicjatorem życia kulturalno-oświatowego polskiej diaspory są członkowie stowarzyszenia, a nie pracujący w parafii księża. Osoby duchowne są zapraszane przez prezesa organizacji do udziału w realizowanych przez stowarzyszenie przedsięwzięciach. Goście honorowi, księża uczestniczyli w majowych Festiwalach Kultury Polskiej, obchodach świąt państwowych (11 Listopada, 3 Maja) i religijnych (Wielkanoc, Boże Narodzenie, mikołajki, wigilia), spotkaniach tematycznych, imprezach cyklicznych (np. „Poetyczne związki. Polska-Ukraina”, 22.03.2012; Ostatni dzwonek; prezentacja IV tomu wydania „Polacy w Niżynie”). Oblaci biorą udział w międzynarodowych konferencjach naukowo-praktycznych organizowanych przez stowarzyszenie, jako goście oraz z wystąpieniami (konferencja „Polonistyka Czernihowszczyzny: historia i współczesność”, 26.11.2011 r. o. Jacek Pyl wygłosił referat na temat roli Kościoła w procesie polonizacji)⁴⁶¹.

⁴⁶¹ Zob. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=861> (wejście: 30.12.2014); Zob. O. Jekimenko, *Białoczerwona wiązanka z Nieżyna* na stronie: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=1108> (wejście: 31.12.2014).

Fot.77-78. Wspólnota wiernych w Niżynie podczas nabożeństwa Wielkanocnego koncelebrowanego przez o. Jacka Pyla (2011)

Źródło: ZOBY, materiały fotograficzne (fot. B. Januszkiewicz).

Księża dokonują poświęceń pomieszczeń związanych z działalnością organizacji i miejsc pamięci narodowej. W 2009 roku ówczesny proboszcz parafii o. Jacek Pyl pobłogosławił i poświęcił Centrum Kultury Polskiej⁴⁶², a rok później, w listopadzie poświęcił memoriał na katolickim cmentarzu, wzniesiony dzięki staraniom polskiej diaspory⁴⁶³.

⁴⁶² Zob. <http://omi.org.ua/files/Wiadomosci2009.11.pdf> (wejście: 27.12.2014).

⁴⁶³ Zob. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=471> (wejście: 27.12.2014).

Ojcowie zabezpieczają duchowe, ale i też materialne potrzeby Polaków Niżyna. Organizują pomoc humanitarną dla biednych członków organizacji, paczki żywnościowe dla dzieci z okazji mikołajek⁴⁶⁴ oraz użyczają pomieszczeń parafialnych do spotkań polskiej wspólnoty miasta. Ponadto uczestniczą w wyjazdach wypoczynkowo-rekreacyjnych Stowarzyszenia Polaków „Aster” (np. zespół dworski w Kaczanówce, podmiejski las)⁴⁶⁵.

Od 2012 roku w Niżynie w świętach narodowych i kościelnych polskiej diaspory biorą udział Misjonarki Sługi Ewangelii Miłosierdzia Bożego siostry Maria Carmen i siostra Cristina. Z racji tego, że są narodowości hiszpańskiej i same poznają kulturę i język polski, uczestniczą w tych wydarzeniach w sposób bierny⁴⁶⁶.

Do tradycyjnych funkcji religii, obok wychowania moralnego czy legitymizacji socjalnego porządku, należy także jej integracyjne oddziaływanie na płaszczyźnie społecznej⁴⁶⁷. Zadanie ewangelizacyjno-integracyjne OMI realizowali w połączeniu z poznawaniem polskiej kultury, stając się niejako pomostem dla członków polskich organizacji pomiędzy rzeczywistością kraju urodzenia i kraju przodków. Poznawaniu polskiej kultury służyły wielokrotnie organizowane przez oblatów z różnych okazji pielgrzymki i wycieczki do Polski. Katolicy obwodu czernihowskiego, w tym ludność polskiego pochodzenia, mieli możliwość wzięcia udziału w wyjazdach podczas pielgrzymek Jana Pawła II i Benedykta XVI do Polski oraz do miejsc świętych, takich jak: Częstochowa, Licheń, Święty Krzyż, Kodeń, Niepokalanów, Wadowice, Kalwaria Zebrzydowska, Kraków, Gietrzwałd i innych⁴⁶⁸.

Z powyższego opisu możemy wnioskować, że w działalności Zgromadzenia Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej na rzecz środowiska polonijnego możemy wyróżnić dwa aspekty ich aktywności. Pierwszy z nich związany jest z posługą kapłańską, tj. udzielaniem sakramentów, sprawowaniem obrzędów, reprezentowaniem Kościoła na zewnątrz. Drugi zaś aspekt wykracza poza przypisany zakres obowiązków czysto kapłańskich i związany jest z działalnością patriotyczno-społeczną, połączoną z nauką języka i kultury polskiej.

⁴⁶⁴ Zob. <http://wspolnota-polska.org.pl/wiadomosci/Bozonarodzeniowe-spotkanie-Stowarzyszenia-Polakow-quotAsterquot,1486.html> (wejście: 31.12.2014).

⁴⁶⁵ Zob., *Поляки в Ніжин...*, cz. 3, s. 135-137.

⁴⁶⁶ ZOBJ, ankieta wypełniona przez Misjonarki Sługi Ewangelii Miłosierdzia Bożego w Niżynie, z dnia 01.06.2013.

⁴⁶⁷ G. Dziewulski, op. cit., s. 53.

⁴⁶⁸ ZOBJ, ankieta wypełniona przez biskupa pomocniczego diecezji odessko-symferopolskiej Jacka Pyła, z dnia 28.08.2013.

Parafie rzymskokatolickie mają swój udział w budowaniu więzi społecznych i emocjonalnych wewnątrz środowiska polonijnego, integrowaniu go, także poprzez kościelne obchody ważnych wydarzeń dla całej wspólnoty lokalnej, jak np. kulturalne przedsięwzięcia stowarzyszeń polonijnych, poświęcenie budynków, pomieszczeń organizacji, czy miejsc pamięci narodowej⁴⁶⁹.

Fot. 79. Dzieci z sierocińca w Nizynie podczas wycieczki zorganizowanej przez OMI do podmiejskiego lasu

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

Istotnym zagadnieniem dla podtrzymywania tożsamości narodowej Polaków na Ukrainie jest kwestia używania języka polskiego podczas modlitw i liturgii mszy świętej. Na ten aspekt szczególną uwagę zwrócili polscy biskupi zgromadzeni podczas II Synodu Plenarnego. Zebrani na synodzie przedstawiciele Kościoła zauważyli niepokojące i bardzo ważne zjawisko w kościele katolickim na Wschodzie, dotyczące używania przez polskich duchownych w czasie liturgii języków krajów przebywania. Biskupi podkreślili historyczną rolę Polaków na tych ziemiach oraz narodowy charakter wspólnot katolickich, w których wciąż większość stanowią Polacy. Stąd też, zwrócili się do osób pełniących tam posługę duszpasterską o zrozumienie i poszanowanie

⁴⁶⁹ J. Plewko, op. cit., s. 509.

odrębności tradycji kulturowych i prowadzenie ewangelizacji w języku, zgodnie z życzeniami i oczekiwaniami wiernych⁴⁷⁰. Znaczenie używania języka ojczystego parafian w procesie ewangelizacji podkreślił również ks. prof. Roman Dzwonkowski, przypisując mu szczególną rolę, jako języka najbliższego psychologicznie i emocjonalnie dla wyznawców. Stąd, określany jest on jako „język serca” i klucz do duszy danego narodu. Z tego też powodu język rodzimy jest najlepszym środkiem w przekazywaniu wartości religijnych. Używanie go w kościele ma zasadnicze znaczenie dla zachowania tożsamości danej grupy etnicznej, a jego usuwanie z liturgii jest dla tej tożsamości najpoważniejszym zagrożeniem. Zgodnie z postanowieniami II Soboru Watykańskiego zaczęto wprowadzać do Kościoła języki narodowe. Sprawowanie liturgii w języku ukraińskim pociągnęło za sobą ograniczenie, a na niektórych terenach częściową lub całkowitą eliminację języka polskiego, jakoby już zbędnego lub nawet utrudniającego nowy styl duszpasterstwa⁴⁷¹.

Zjawisko usuwania z kościołów elementów kultury polskiej w postaci języka powoduje istotną zmianę nie tylko tożsamości narodowej osób wcześniej identyfikujących się z polskością, ale także bardzo istotną zmianę tożsamości religijnej katolików, którzy tracą najbardziej oczywistą i najłatwiej dostrzegalną dla nich samych i dla otoczenia cechę, wyróżniającą i odróżniającą ich od innych wyznań: związek z polskością, w postaci języka polskiego, modlitwy i liturgii mszy św., tradycji i obyczajów polskich, które wskazywały z kolei na rodowód narodowy wyznawców katolicyzmu na Ukrainie. Odmienność grupy jest jedną z podstawowych potrzeb motywacyjnych jej członków⁴⁷².

Dlatego tak ważne jest, aby duszpasterze w parafiach na Ukrainie zachowali sprawiedliwe proporcje nabożeństw w różnych językach oraz ich właściwą porę w ciągu dnia, tak aby różne grupy wiernych nie czuły się niesprawiedliwie potraktowane lub zaniedbywane przez duszpasterza⁴⁷³.

Posługujący w obwodzie czernihowskim oblaci pracują w środowisku mieszanym pod względem narodowościowym i językowym. Misjonarze starają się zachować równowagę między używaniem języka polskiego i ukraińskiego w liturgii. Nie zapominają jednak, jak podkreślił to proboszcz parafii w Czernihowie, Niżynie,

⁴⁷⁰ Por. II Polski Synod Plenarny (1991-1999), s. 249, http://www.opoka.org.pl/nauczanie/d_episkopatu/Synod_dokumenty.pdf (wejście: 29.12.2014).

⁴⁷¹ R. Dzwonkowski, *Mniejszości narodowe...*, s. 25.

⁴⁷² R. Dzwonkowski, *Postawy katolików obrządku łacińskiego na Ukrainie...*, s. 196.

⁴⁷³ R. Dzwonkowski, *Mniejszości narodowe...*, s. 45.

Pryłukach i Szczorsie o. Jacek Pyl że: „Kościół Katolicki obrządku łacińskiego zawdzięcza swe istnienie na tych ziemiach Polakom. Nasi przodkowie wznosili tu wspaniałe świątynie i tworzyli liczne wspólnoty parafialne, często w bardzo trudnych warunkach”⁴⁷⁴. Tym osobom, które znają język polski, oblaci zaproponowali modlitwę w języku swoich przodków. W Czernihowie, co tydzień w niedzielę rano o godzinie 9.00 odprawiana jest msza św. w języku polskim. Ponadto msze w języku polskim są koncelebrowane w każdy czwartek, święta obowiązkowe oraz w pierwsze piątki miesiąca o godzinie 9.00 rano. Na pół godziny przed mszą św. odmawiany jest różaniec w języku polskim lub śpiewane Godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny⁴⁷⁵. Zasadę równoprawności obu języków w liturgii mszy św. stosowali również misjonarze w Niżynie. Język używany w czasie nabożeństw, zależał od liczby wiernych w kościele władających danym językiem. Jeżeli na mszy św. większość stanowiły osoby mówiące w języku polskim, to liturgia odbywała się w tym języku, odpowiednio dotyczyło to używania języka ukraińskiego. Z kolei podczas wszystkich najważniejszych świąt chrześcijańskich msze św. i modlitwy odprawiane były w języku ukraińskim⁴⁷⁶.

Parafie rzymskokatolickie na Ukrainie pełnią kilka funkcji. Poza funkcjami czysto religijnymi są bardzo ważnymi ośrodkami polskiej integracji społecznej. W pewnym zakresie zastępują one inne polskie organizacje społeczne i kulturalne, których działalność jest znacznie mniej powszechna. Nadchodząca z Polski pomoc, zarówno materialna jak i kulturalna, rozprowadzana jest w znacznym stopniu poprzez parafie i przyparafialne stowarzyszenia. Parafie są wreszcie najistotniejszym chyba centrum informacyjnym oraz interwencyjnym w sprawach osobistych i społecznych⁴⁷⁷.

⁴⁷⁴ J. Pyl, op. cit., s. 10.

⁴⁷⁵ Por, tamże, s. 11.

⁴⁷⁶ ZOBJ, notatki z udziału w modlitwach i nabożeństwach w Niżynie, w latach 2008-2012. Z racji niewielkiej liczby osób gromadzących się w kościele (od 5 do 10) i znajomości wszystkich wiernych, sprawujący nabożeństwo ksiądz mógł zdecydować o wyborze języka.

⁴⁷⁷ G. Bobiński, *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, „NOMOS”, Kraków 1997, s. 200.

5.3. Działalność charytatywna

Kościół zawsze otaczał troską ludzi biednych i potrzebujących. Kierując się wskazaniem Soboru Watykańskiego II, biskupi zebrani na II Polskim Synodzie Plenarnym, pragnęli zachęcić Kościół, aby na przełomie drugiego i trzeciego tysiąclecia do najważniejszych obszarów, które należy objąć posługą charytatywną, należały m.in. życie i zdrowie człowieka od chwili poczęcia aż do naturalnej śmierci, rodzina, bezrobocie, patologie społeczne, niepełnosprawność, bezdomność. Kościół katolicki dostrzegł zmiany zachodzące w wyniku transformacji politycznych w Polsce i krajach byłego ZSRR. Przeobrażenia ustrojowe odznaczyły się, zarówno w sferze polityki ekonomicznej jak i polityki społecznej, nie tylko wskaźnikami rozwoju, lecz także różnorodnymi trudnościami, przynoszącymi ubożenie różnych grup społecznych, przy jednoczesnym bogaceniu się innych. Ponadto państwa i samorządy lokalne nie sprostały w rozwiązywaniu kwestii socjalnych w tym zakresie. W rezultacie pojawił się mechanizm degradacji społecznej obejmującej bezrobotnych, rodziny wielodzietne, bezdomnych, niepełnosprawnych, młodych, mieszkańców wsi i małych miast⁴⁷⁸.

Współczesny Kościół, w dobie gospodarki rynkowej, zakres ludzkiej biedy rozpatruje na wielu płaszczyznach, jako niedoboru ekonomicznego (np. brak żywności), społecznego (np. izolacja, której przejawem jest samotność) i psychologicznego (np. bezradność). Postrzega również biedę, jako ubóstwo odnoszące się do dóbr duchowych, intelektualnych czy moralnych⁴⁷⁹.

Problemy związane z wprowadzaniem gospodarki rynkowej i unowocześnianiem większości sfer życia społeczno-gospodarczego nie ominęły Ukrainy. Od samego początku niezależności politycznej, kraj ten boryka się z rozlicznymi problemami. Okres transformacji nie przyniósł oczekiwanych efektów w tym państwie. Przedłużający się kryzys ekonomiczny na Ukrainie generuje szereg negatywnych skutków nie tylko ekonomicznych i społecznych, ale także socjologicznych. Trudna sytuacja społeczeństwa ukraińskiego, wynikająca z głębokiego i długotrwałego kryzysu ekonomicznego, wpłynęła na szereg negatywnych zjawisk społeczno-socjologicznych, jak wydłużony okres bezrobocia,

⁴⁷⁸ Por. *II Polski Synod...*, s. 213, 219.

⁴⁷⁹ Por. tamże, s. 214.

ubożenie rodzin i wynikające z tych procesów wśród społeczeństwa zachowania, m.in. nadużywanie alkoholu i samobójstwa⁴⁸⁰.

Ponadto na Ukrainie od 1986 roku obserwuje się systematyczny spadek liczby urodzeń, co decyduje o bardzo powolnym tempie rozwoju demograficznego. Największe straty ludności dotyczą obwodu czernihowskiego, w którym to w ciągu ostatnich 20 lat nastąpiło zmniejszenie liczby ludności o 21,4%. Taka sytuacja według R. Rettinger jest spowodowana bardzo dużym naturalnym ubytkiem ludności na poziomie -10,5% oraz intensywną migracją. Peryferyjne położenie obwodu oraz stopień zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego w wyniku wybuchu elektrowni w Czarnobylu spowodowały ostry kryzys demograficzny w tym regionie⁴⁸¹.

Praca charytatywna była i jest niezwykle ważnym odcinkiem działalności Kościoła i często probierzem jego autentyczności, bo „działalność dobroczynna, skierowana nie tylko ku własnym wyznawcom, stała się w społeczności Kościoła znaczącym przejawem ewangelicznej solidarności międzyludzkiej, owocującej na przestrzeni stuleci coraz to nowymi formami: od doraźnych akcji charytatywnych aż do wielkich programów powszechnej sprawiedliwości i miłości. Jedną z owych form, dobrze wypróbowaną, pozostaje niesienie wsparcia potrzebującym pomocy — tak materialnej, jak i moralnej — w sposób stały i zorganizowany”⁴⁸².

Szczególną troską Kościoła w Polsce obejmuje rodaków na Wschodzie i ich losy oraz rolę w dziejach historii Kościoła⁴⁸³.

Ważnym zadaniem Kościoła na Ukrainie jest działalność charytatywna, gdyż wiele osób egzystuje tutaj w warunkach poniżej minimum socjalnego. Organizowaniem takiej pomocy najuboższym zajmuje się Caritas Spes Ukraina, założona przez Konferencję Episkopatu Ukrainy w maju 1995 roku. Pomoc ta niesiona jest zgodnie z charakterystyczną cechą Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego z jego uniwersalizmem, to znaczy otwartością na wszystkie bez wyjątku grupy narodowe i etniczne, z prawem poszanowania ich własnej kultury i języka oraz religii⁴⁸⁴. Na zasadzie uniwersalizmu oparty jest statut Caritas Spes Ukraina, w którym możemy przeczytać: „z szacunku dla godności każdej osoby udziela pomocy ludziom, którzy

⁴⁸⁰ R. Rettinger, *Wpływ kryzysu gospodarczego na sytuację demograficzną Ukrainy*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, Warszawa-Kraków 2011, nr 18, s. 51-52, 56-57.

⁴⁸¹ Tamże, s. 54.

⁴⁸² J. Zając, *Kościół w służbie chorym* [w:] *Seminare*, t. 34, pod red. J. Gocko, Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Kraków-Piła-Warszawa-Wrocław 2013, s. 126.

⁴⁸³ Por. *II Polski...*, s. 219.

⁴⁸⁴ Por. R. Dzwonkowski, *Mniejszości narodowe a ewangelizacja...*, s. 18.

znaleźli się w stanie potrzeby materialnej lub duchowej, bez względu na przynależność religijną, narodową czy etniczną”. Swoje zadania Caritas Spes Ukraina realizuje poprzez prowadzenie kilkudziesięciu punktów wydawania pomocy humanitarnej (odzieży, żywności, lekarstw), kilkunastu jadalni i punktów wydawania posiłków. Ponadto organizuje wypoczynek dla dzieci i młodzieży z ubogich rodzin w 14 ośrodkach organizacji. Funkcjonuje również 9 przedszkoli i kilka domów starców. Poza dość dobrze rozwiniętą działalnością Caritas Spes, pomocy w różnej formie udzielają poszczególni duszpasterze przy swoich parafiach⁴⁸⁵. Oprócz rzymskokatolickiej Caritas Spes na Ukrainie pomoc charytatywną prowadzi greckokatolicka Caritas⁴⁸⁶.

Fot. 80. Dzieci z Niżyna podczas odpoczynku zorganizowanego przez „Caritas Spes Czernihiv” w Karpatach (2010)

Źródło: ZOBJ, materiały fotograficzne (fot. archiwum osobiste).

W ramach struktur Caritas Spes na terenie parafii p.w. Zesłania Ducha Świętego w Czernihowie powstał „Caritas Spes Czernihiv”, której dyrektorem jest o. Henryk

⁴⁸⁵ M. Uniżycki, *Sytuacja Kościoła katolickiego na Ukrainie*
http://www.misjefranciszkańskie.pl/articles.php?article_id=36 (wejście: 30.12.2014).

⁴⁸⁶ *Ukraina: charytatywna działalność Kościoła*
<http://www.opoka.org.pl/aktualnosci/news.php?id=19469&s=opoka> (wejście: 02.01.2015).

Kamiński. Podobnie jak w innych placówkach tego charakteru, prowadzona jest tu działalność charytatywna i opiekuńcza⁴⁸⁷.

Działalność dobroczynną, udzielania pomocy ubogim i potrzebującym Misjonarze Oblaci Maryi Niepokalanej rozpoczęli z chwilą objęcia parafii w Czernihowie. W pierwszej kolejności swoją opieką otoczyli chore i niechciane dzieci obwodu czernihowskiego. Od samego początku misjonarze szukali w Polsce i w Austrii ludzi, którym nie był obojętny stan duchowego i fizycznego zdrowia ukraińskich dzieci. Poszukiwali środków finansowych, pomieszczeń oraz osób chętnych, które chciałyby zorganizować odpoczynek dzieci, a także rodzin chcących przyjąć pod swój dach chorych podopiecznych. Pierwsze wyjazdy za granicę zainicjował proboszcz parafii p.w. Zesłania Ducha Świętego o. Henryk Kamiński. Od 1955 roku dzięki pomocy przyjaciół z Polski i Austrii, dzieci w grupach od 30 do 40 osób zaczęły korzystać z turnusów wypoczynkowo-rekreacyjnych. Podczas każdych wakacji, za darmo, poza granicami kraju odbywały się trzy turnusy, na których odpoczywało od 100 do 150 osób. Misjonarze swoją opieką objęli nie tylko osoby należące do katolickiej parafii, ale również mieszkańców Czernihowa i województwa. Ponadto z inicjatywy ojców niewielka grupa podopiecznych mogła wyjechać do Włoch, aby tam poprawić stan swojego zdrowia. W 1999 roku czterdzieścioro dzieci z obwodu czernihowskiego odpoczywało w Szwajcarii⁴⁸⁸.

Do roku 2000 księżom udało się zorganizować kolonie i obozy uzdrowiskowe w Polsce, Austrii, Włoszech i Szwajcarii dla około 850 podopiecznych. W lutym 2000 roku ojcowie oblaci po raz pierwszy zorganizowali odpoczynek dzieci na Ukrainie w Karpatach. Koszty związane z tym przedsięwzięciem opłacił biskup pomocniczy kijowsko-żytomierskiej diecezji, dyrektor ukraińskiego „Caritas Spes”, Stanisław Szyrokoradiuk. Grupą 50 dzieci opiekowali się o. Edward Smalec i kleryk Aleksander Teliński⁴⁸⁹. Od tego czasu ojcowie systematycznie prowadzili kolonie i obozy w Karpatach. Organizowane przez o. Henryka Kamińskiego turnusy, oprócz funkcji wypoczynkowej, spełniały istotną rolę wychowawczą. Podczas

⁴⁸⁷ Zob. *Statut Parafialnego Zespołu Caritas Archidiecezji Gnieźnieńskiej* na stronie: <http://www.caritas.gniezno.pl/site/joomla/images/stories/centrumwolontariatu/pzc/statutpzc.pdf> (wejście: 02.01.2015); *Statut Caritas Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej* na stronie: http://www.szczecin.caritas.pl/pliki/file/strony/9/statut_-_pdf.pdf (wejście: 02.01.2015).

⁴⁸⁸ Ж. Франкова, op. cit., s. 79-80.

⁴⁸⁹ Zob. W. Zapłata, op. cit., s. 86.

wyjazdów, podopieczni misjonarzy poznawali zasady dobrego zachowania, różne zwyczaje chrześcijańskie i uczyli się modlitw⁴⁹⁰.

Nieustanna troska OMI o los niechcianych dzieci, przyczyniła się do wybudowania przez zgromadzenie trzech domów dla sierot i odtrąconych dzieci w Czernihowie. Dwa pierwsze domy mają charakter rodzinny i mieszka w nich 18 podopiecznych⁴⁹¹. W pierwszym ośrodku, Aleksandrówce, pracują siostry ze zgromadzenia Najświętszej Rodziny z Nazaretu. Zakonnice opiekują się całodobowo dziesięciorgiem przedszkolaków. Drugi dom dziecka, przy ul. Patnickiej, prowadzi parafianka Tatiana Makarowa, która jest jednocześnie prawną matką dla wszystkich adoptowanych dzieci. 19 maja 2012 roku ojcowie oddali do użytku trzeci dom dla sierot-chłopców, który może pomieścić 24 wychowanków. Poświęcenia nowego budynku przy ul. Bagrianoho 21 w Czernihowie dokonał bp. Stanisław Szrokoradiuk, generalny dyrektor „Caritas Spes” na Ukrainie. Na Eucharystii byli obecni przedstawiciele władz miejskich, rejonowych i wojewódzkich na czele z zastępcą gubernatora czernihowskiego. Obecny był również konsul generalny RP w Kijowie Rafał Wolski, sponsorzy ze Szwajcarii, parafianie, siostry nazaretanki i dzieci, dla których ten dom zbudowano⁴⁹².

Ponadto zgromadzenie misjonarzy, realizując dzieło pomocy biednym, objęło dożywianiem ubogich mieszkańców Czernihowa. W latach 2000 – 2011 na terenie parafii funkcjonowała kuchnia dla biednych, w której każdego dnia wydawano około 40 ciepłych posiłków⁴⁹³. Ojcowie ofiarowywali również osobom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej odzież, artykuły spożywcze i leki⁴⁹⁴.

Działalność charytatywną Misjonarzy Oblatów M. P. w parafii w Czernihowie, po 6 latach pracy wspomina Nina Ponomerenko: „Czarnobylska katastrofa z 1986 roku jeszcze do tej pory daje się ludziom we znaki. [...] Szczególnie zaś cierpią dzieci. Choroby chroniczne, białaczka, ogólne osłabienie organizmu u co drugiego dziecka; około 90% dzieci jest na kontroli lekarskiej z powodu stałego braku zdrowia. Aby

⁴⁹⁰ Por. J. Pyl, op. cit., s. 11.

⁴⁹¹ „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, marzec 2010, s. 7, <http://omi.org.ua/files/2010-03.pdf> (wejście: 14.05.2014).

⁴⁹² J. Pyl, *Poświęcenie domu dla sierot w Czernihowie*, 01.06.2012, „Misyjne Drogi” <http://www.misyjnedrogi.pl/index.php/misje-misjonarz-news-wiadomosci-misyjne/1030-poswiecenie-domu-dla-sierot-w-czernihowie>

⁴⁹³ *Dary na Ukrainę*, <http://www.gmina.czernichow.pl/index.php/aktualnosci/archiwum-wiadomosci-rok-2012/349-dary-na-ukraine-23-11-2012> (15.12.2014).

⁴⁹⁴ ZOBJ, ankieta wypełniona przez biskupa pomocniczego diecezji odessko-symferopolskiej Jacka Pyla, z dnia 28.08.2013.

w jakiś sposób przyjść z pomocą tym ludziom a zwłaszcza dzieciom, zwracają się nasi duszpasterze o pomoc do współbraci i dobrodziejów za granicą. Odzież, żywność, pomoc finansowa – jest pomocą dla biednych i jednocześnie świadectwem miłości bliźniego tych, którzy pomagają”⁴⁹⁵.

Fot. 781. O. Jacek Pyl OMI i siostry nazaretanki z dziećmi z sierocińca z Czernihowa

Źródło: Zdjęcie ze strony: <http://omi.org.ua/files/2010-03.pdf> (wejście: 15.12.2014), (fot. archiwum OMI Czernihów).

Prowadzenie działalności charytatywnej przez OMI wymaga od nich ciągłego poszukiwania środków finansowych i materialnych oraz sponsorów. W tym celu misjonarze głoszą kazania w Polsce i zbierają ofiary. Ojciec H. Kamiński regularnie przywozi z Polski, Austrii, Szwajcarii i Włoch pomoc humanitarną dla ubogich. Oblaci swoim wsparciem obejmują nie tylko potrzebujących mieszkańców miasta, ale i czernihowskie szpitale⁴⁹⁶.

⁴⁹⁵ W. Zapłata, op. cit., s. 86.

⁴⁹⁶ Por. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, kwiecień 2007, s. 7 na stronie: <http://omi.org.ua/files/Wiadomosci2009.04.pdf> (wejście: 15.12.2014); „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, luty 2011, s. 8 http://www.media.niniwa.org/www.wolontariatmisyjny.pl/docs/Wiadomosci_z_UA_2011.02.pdf (wejście: 15.12.2014).

W Niżynie misjonarze swoją opieką objęli dwa lokalne domy sierot⁴⁹⁷, które odwiedzali raz w tygodniu. Z dziećmi prowadzili spotkania o charakterze katechetycznym, ucząc je modlitw i pieśni religijnych. Z okazji świąt Bożego Narodzenia, Wielkanocy i mikołajek wychowankowie otrzymywali od ojców prezenty⁴⁹⁸. Ponadto dzieciom darowali używaną odzież z Polski i zabawki⁴⁹⁹. Poza tym OMI odwiedzali chorych ludzi i seniorów, zabezpieczając ich w potrzebne leki⁵⁰⁰. Od 2012 roku Sługi Ewangelii Miłosierdzia Bożego z Kijowa s. Maria Carmen i s. Cristina przejęły zadanie opieki duszpasterskiej nad domem dziecka w Niżynie. Raz w tygodniu, w każdy czwartek zakonnice odwiedzają sieroty. Siostrom w gromadzeniu pomocy humanitarnej przeznaczonej dla dzieci pomagają OMI⁵⁰¹.

W pomoc charytatywną włączają się również rodacy w kraju. Systematycznie od 2000 roku Ochotnicza Straż Pożarna w Piekiełku – Gmina Tymbark, Ochotnicza Straż Pożarna Gminy Czernichów, wraz ze sponsorami, organizują pomoc dla potrzebujących dzieci z misyjnej placówki sióstr nazaretanek w Czernihowie na Ukrainie⁵⁰². Dary są zawożone do klasztoru sióstr w Krakowie, a stamtąd odbierają je zakonnice z Czernihowa⁵⁰³. Wśród przekazanych darów znalazły się m.in. ubrania, żywność, środki czystości, słodczyce, przybory szkolne, zabawki i środki finansowe⁵⁰⁴.

Podsumowując, działalność charytatywną Kościoła obrządku rzymskokatolickiego w obwodzie czernihowskim, w ramach struktur Caritas Spes można wyróżnić pracę na rzecz szerokiego zakresu potrzebujących, a w szczególności: dzieci, młodzieży, rodziny, bezdomnych, bezrobotnych, chorych i ludzi starych, tudzież

⁴⁹⁷ W 2010 roku jeden z domów dziecka został zamknięty z powodu złej woli władz lokalnych. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, październik 2010, na stronie: <http://www.faustyna.cba.pl/201010.pdf> (wejście: 02.01.2015).

⁴⁹⁸ ZOBJ, korespondencja elektroniczna z biskupem pomocniczym diecezji odessko-symferopolskiej Jackiem Pylem, z dnia 28.08.2013.

⁴⁹⁹ Zob. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, lipiec-sierpień 2010, s. 13 <http://www.faustyna.cba.pl/20100708.pdf> (wejście: 02.01.2015).

⁵⁰⁰ ZOBJ, korespondencja elektroniczna z biskupem pomocniczym diecezji odessko-symferopolskiej Jackiem Pylem, z dnia 28.08.2013.

⁵⁰¹ „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, luty 2012, s. 10 na stronie: http://www.media.niniwa.org/www.wolontariatmisyjny.pl/docs/Wiadomosci_z_UA_2012.02.pdf (wejście: 15.05.2014).

⁵⁰² Zob. *Dary na Ukrainę – 23.11.2012* [w:] Serwis Informacyjny Gminy Czernichów <http://www.gmina.czernichow.pl/index.php/aktualnosci/archiwum-wiadomosci-rok-2012/349-dary-na-ukrajne-23-11-2012> (wejście: 14.05.2014).

⁵⁰³ Zob. OSP Piekiełko z pomocą dla sióstr Nazaretanek z Czernihowa <http://www.sadeczanin.info/wiadomosci,5/osp-piekiełko-z-pomoca-dla-siostr-nazaretanek-z-czernihowa,26576,archiwum#.VJvJyTKG-rg> (wejście: 20.11.2014).

⁵⁰⁴ *Dary powędrowały na Ukrainę*, <http://limanowa.in/wydarzenia/news,15930.html> (wejście: 18.12.2014); R. Nowak, *Od 14 lat pomagają dzieciom na Kresach*, 2013-11-30, <http://www.isakowicz.pl/index.php?page=news&kid=8&nid=8759> (wejście: 18.12.2014).

organizowanie różnych form wypoczynku dla dzieci i młodzieży z domów sierot, rodzin ubogich, dysfunkcyjnych, dzieci i młodzieży polonijnej, dzieci i młodzieży niepełnosprawnej, rodzin wielodzietnych. Ponadto w sferze działań Kościoła znajduje się tworzenie ośrodków opiekuńczo-wychowawczych dla dzieci, w tym budowanie domów dziecka oraz pozyskiwanie środków na działalność charytatywną poprzez organizowanie zbiórek i kwest, zjednywanie sponsorów.

ZAKOŃCZENIE

Analiza zreferowanych w pracy historycznych związków ziemi czernihowskiej z Rzeczypospolitą Polską pozwala stwierdzić, że czasy polskiej obecności na lewobrzeżnej Ukrainie bezpośrednio przyczyniły się do rozwoju cywilizacyjnego tego obszaru. Polskiej inteligencja, a w szczególności jej zaangażowanie w dziedzinie ekonomicznej, społecznej, kulturalnej i socjalnej, miała istotny wpływ na podnoszenie standardów życia mieszkańców Czernihowszczyzny. Na podstawie zgromadzonych materiałów, źródeł i opracowań starałam się przedstawić w niniejszej pracy wieloaspektową charakterystykę działalności Polaków zamieszkujących ten region. Swoje rozważania starałam się prowadzić zarówno w perspektywie historycznej jak i współczesnej, tak aby specyfikę życia dzisiejszej polskiej diaspory ukazać w ścisłym związku z jej przeszłością. Jednocześnie zdaję sobie sprawę, że moja praca, zwłaszcza ta jej część poświęcona prezentacji aspektów historycznych, stanowi tylko fragment, wciąż niewystarczająco zbadanej historii. Mam na myśli głównie sposób ujęcia, który z konieczności i chęci przedstawienia możliwie obszernego tła, może wydawać się streszczeniem i syntezą informacji.

Wyniki zaprezentowanych badań pozwalają stwierdzić, że w obwodzie czernihowskim, według szacunkowych danych uzyskanych w 2012 roku, mieszkało 699 osób polskiego pochodzenia, z czego 30% było zrzeszonych w polskich organizacjach. Najliczniejszą grupę stanowiły kobiety - 3/4 wszystkich członków, osoby z wyższym wykształceniem (40%) i w wieku produkcyjnym (41%). Analiza badań nie potwierdziła identyfikacji Polaków należących do stowarzyszeń z wyznaniem rzymskokatolickim (44%). Przyczyn tego stanu rzeczy należy upatrywać m. in. w bezpardonowej walce z religią totalitarnego systemu komunistycznego, który pozostawił po sobie do dzisiaj „spustoszenie” duchowe wśród mieszkańców terenu byłego ZSRR. Ponadto identyfikacja ludności z katolicyzmem na tym obszarze była o wiele trudniejsza niż na ziemiach zachodniej Ukrainy, poddanych sowietyzacji po przyłączeniu ich do ZSRR podczas II wojny światowej.

Zasadniczym zaś wnioskiem, jaki nasuwają przeprowadzone badania, jest stwierdzenie, że organizacje polonijne, np. Stowarzyszenia Polaków „Aster” miasta Niżyna, odgrywają istotną rolę kulturotwórczą oraz bezpośrednio biorą udział w promocji i rozszerzaniu zasięgu nauczania języka polskiego. Zadanie to realizowane

jest przede wszystkim poprzez organizację spotkań kulturalnych, naukowych, obchodzenie polskich świąt, tworzenie kursów językowych, wprowadzanie nauczania języka polskiego do placówek oświatowych. W procesie rozpowszechniania kultury polskiej znaczny udział ma również ludność ukraińska, z racji niewielkiej liczebności polskiej diaspory w Nizynie, w realizację przedsięwzięć włączają się osoby niemające polskiego pochodzenia. Na tej podstawie można stwierdzić, że propagowanie języka i kultury polskiej przez stowarzyszenia odbywa się w dwóch aspektach: jako promocja w środowisku polonijnym i jako promocja wśród lokalnej społeczności ukraińskiej.

Niemalą rolę w procesie propagowania kultury polskiej odgrywa Wydział Konsularny Ambasady RP w Kijowie, instytucje rządowe i pozarządowe w Polsce, dzięki ich pomocy finansowej jest realizowana większość przedsięwzięć. W tym zakresie istotne znaczenie ma również współpraca z miejscowymi władzami miasta, ośrodkami naukowo-dydaktycznymi, środkami masowego przekazu oraz innymi organizacjami polonijnymi.

Analiza badań i własne obserwacje pozwoliły stwierdzić, że prężność i efektywność pracy poszczególnych związków nie zależy od liczby członków, ale raczej od przywództwa charyzmatycznego lidera, który potrafi organizować życie kulturalne lokalnego środowiska polonijnego. Spostrzeżenie to jednak nasuwa pytania: W jakim stopniu praca lidera wpływa na efektywność pracy organizacji? Jaka przyszłość czeka stowarzyszenia funkcjonujące przede wszystkim dzięki zaangażowaniu lidera? Czy razem z końcem kadencji przywódcy nie nastąpi schyłek organizacji? Odpowiedź na te pytania wymaga dalszych obserwacji.

Wyniki badań wykazały jednoznacznie wzrastające zainteresowanie nauką języka polskiego jako obcego wśród obywateli ukraińskich, niemających polskiego pochodzenia. W roku szkolnym 2011/2012 stanowili oni 82% wszystkich uczniów objętych nauczaniem w obwodzie czernihowskim. Powodów tak dużej popularności języka polskiego, nie tylko wśród mieszkańców badanego obwodu, ale i całej Ukrainy, jest z pewnością wiele. Najistotniejszym wśród nich wydają się przyczyny ekonomiczne. Ukraina od momentu transformacji ustrojowej wciąż nie przezwyciężyła poważnych problemów ekonomicznych, społecznych i socjalnych. Nie tylko młodzi mieszkańcy Ukrainy, ale też osoby w wieku średnim, upatrują lepszych warunków życia poza granicami kraju, w tym w Polsce. Poznanie języka polskiego jest dla nich warunkiem zmiany sytuacji bytowej i adaptacji w nowych warunkach. Głównie z tego powodu najczęstszą formą nauczania języka polskiego na Czernihowszczyźnie są zajęcia

fakultatywne, co potwierdziły przeprowadzone przeze mnie badania. Na osiem punktów nauczania języka polskiego w obwodzie czernihowskim w roku szkolnym 2011/2012 tylko w dwóch ośrodkach był on nauczany jako język obowiązkowy. Prosta procedura tworzenia kursów fakultatywnych oraz ich dostępność sprzyja rozwojowi tej formy nauczania, czyni je bardziej dostępnymi dla osób, którym zależy przede wszystkim na zdobyciu kompetencji komunikacyjnych.

Niebagatelną rolę, co potwierdziły badania, w kształceniu polskojęzycznym przede wszystkim mieszkańców Czernihowa odgrywa wspólnota polskich misjonarzy OMI. Kościół katolicki na tym terenie w dużej mierze jest odpowiedzialny za pielęgnowanie języka i kultury polskiej wśród polskiej diaspory. Nie tylko przez koncelebrację nabożeństw w języku polskim oraz udział osób duchownych w ważnych wydarzeniach dla miejscowych polskich wspólnot, ale także poprzez prowadzenie zajęć fakultatywnych z języka i kultury polskiej w Czernihowie. Wyniki referowanych badań ukazały również troskę polskich misjonarzy o dobro duchowe i kulturalne wszystkich grup narodowościowych w danej parafii, bez względu na liczbę osób władających językiem danej mniejszości. Jednak w roku 2012 zgromadzenie OMI przekazało parafie w Niżynie i Prylukach ukraińskiemu ks. Jurijowi Bugajenko, dla którego język ukraiński z racji narodowości jest bliższym w liturgii, podobnie jak ukraińskie tradycje narodowe. Stawia to pod znakiem zapytania, czy możliwe będzie kontynuowanie misji krzewienia kultury i języka polskiego. Podobnie, objęcie w tym samym roku opieki nad niżyńskim domem dziecka przez siostry narodowości hiszpańskiej Misjonarki Sługi Ewangelii Miłosierdzia Bożego, gdzie dotąd pracowali oblaci, pozwala przypuszczać, że wraz z zakończeniem posługi przez polskich misjonarzy w tych miastach wpływ osób duchownych na podtrzymywanie i kultywowanie polskich tradycji, świąt i obrzędów oraz doskonalenie sprawności polskojęzycznych parafian będzie nieznaczny, a sam Kościół zapewne ulegnie procesowi ukrainizacji.

WYKAZ FOTOGRAFII, MAP, TABEL, SCHEMATÓW I WYKRESÓW

Wykaz fotografii

Fot. 1-2. Herb Niżyna i plan miasta z XVIII w.	47
Fot. 3-4. Plac targowy przed Piatnycką Cerkwią i Sąd Okręgowy w Czernihowie	56
Fot. 5. Proboszcz parafii w Niżynie, więzień sołowieckich łągrów, ks. Piotr Baranowski	67
Fot. 6. Twórcy Teatru Dramatycznego w Niżynie – rodzina Łuczyckich	74
Fot. 7. Budynek Teatru Dramatycznego im. M. Kociubińskiego w Niżynie	75
Fot. 8. Twórca III Gimnazjum żeńskiego w Niżynie, Bolesław Rymsza	77
Fot. 9-10. Polscy lekarze pracujący w rejonie niżyńskim, Mikołaj i Teodor Galiccy ...	79
Fot. 11. Panorama Niżyna w I połowie XIX wieku	80
Fot. 12. Memoriał wzniesiony w miejscu historycznego rzymskokatolickiego cmentarza w Niżynie	82
Fot. 13. Niżyńskie Gimnazjum Wyższych Nauk w 1820 r., budynek obecnego Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola	83
Fot. 14. Strona tytułowa <i>Chronica Polonorum</i> Macieja Miechowita z 1521 r. ze zbiorów Muzeum Unikalnej Książki w Niżynie	85
Fot. 15-17. Stronice z <i>Postylla</i> J. Wujka ze zbiorów Muzeum Unikalnej Książki w Niżynie	87
Fot. 18-19. Niżyński egzemplarz <i>Rękoprowadzenie do nawrócenia Mahomedanow z Manudukyi</i>	88
Fot. 20-22. Strony tytułowe poszczególnych <i>Kronik</i> w niżyńskim egzemplarzu <i>Kroniki Sarmacyey europejskiej, w ktorej sie zamyka krolestwo Polskie...</i> z 1611 r.	90
Fot. 23-24. Strony z niżyńskich egzemplarzy żywotów świętych. Żywot św. Elżbiety i Kunegundy	92
Fot. 25-26. Niżyńskie egzemplarze dzieł J. Kochanowskiego, <i>Fragmenta albo pozostałe pisma i Fraszki</i> z pieczęcią Biblioteki Głównej w Warszawie.	94
Fot. 27-28. Obchody dnia 11 Listopada 2011 r. przez członków Stowarzyszenia Polaków „Aster”	102
Fot. 29-31. Członkowie Stowarzyszenia Polaków „Aster” świętują Dzień 3 Maja, rok 2011 i 2012	103

Fot. 32-33. Świątowanie Bożego Narodzenia przez członków Stowarzyszenia Polaków „Aster” w 2011 r.	106
Fot. 34-36. Wspólne świątowanie Wielkanocy przez członków Stowarzyszenia Polaków „Aster” w CKP (2011) i na plebanii (2012)	107
Fot. 37. Uczestnicy Festiwalu Kultury Polskiej 26 maja 2011.....	109
Fot. 38. Prezes organizacji F. Bielińska i zespół „Gwiazdeczka” na centralnym placu miasta Czernihów podczas Festiwalu „Poliskie Koło” 2011	110
Fot. 39. Członkowie Stowarzyszenia Polaków „Aster” na imprezie pt. „Wybitne postaci w historii Polski i Ukrainy” w Miejskiej Bibliotece w Niżynie	112
Fot. 40. Docent Rusłan Nowogrodskij przedstawia prezentację multimedialną dotyczącą Janusza Korczaka	113
Fot. 41-42. Prezes F. Bielińska prezentuje tablice poglądowe w Centrum Kultury Polskiej	114
Fot. 43. Prezentacja I katalogu <i>Starodruki XVI – pierwszej połowy XVII w. z kolekcji Polonica</i>	122
Fot. 44. Prezes Stowarzyszenia Polaków „Aster” F. Bielińska otwiera prezentację drugiego wydania <i>Starodruków z kolekcji «POLONICA»</i>	123
Fot. 45. Strony tytułowe publikacji Stowarzyszenia Polaków „Aster”	124
Fot. 46. I część konferencji „Polonistyka Czernihowszczyzny: historia i współczesność”, 26.11.2011. Z referatem występuje prezes F. Bielińska	125
Fot. 47. Uczestnicy II części konferencji „Polonistyka Czernihowszczyzny: historia i współczesność”.....	127
Fot. 48. Spotkanie mera Nieżyna A. Linnyka i przewodniczącego Nieżyńskiej Rady Rejonowej O. Buzuna z Ambasadorem Polski na Ukrainie H. Litwinem i Konsulem Generalnym RP w Kijowie R. Wolskim	129
Fot. 49. Młodzieżowy Chór „Switicz” NDU pod kierownictwem Ludmiły Szumskiej i Ludmiły Kostenko podczas występu na Festiwalu Kultury Polskiej w 2012 r.	130
Fot. 50. Występ Zespołu „Karoliski” z Żytomierza podczas Festiwalu Kultury Polskiej w 2009 r.	134
Fot. 51-52. Zaproszenie i regulamin Międzynarodowego Festiwalu Poezji Marii Konopnickiej w Przedborzu	135

Fot. 53. Uczniowie zajęć fakultatywnych języka polskiego Stowarzyszenia Polaków „Aster” podczas rozdania dyplomów na zakończenie roku szkolnego 2011/2012 w Centrum Kultury Polskiej w Niżynie	141
Fot. 54-56. Obchody dziesięciolecia polskiej Ogólnokształcącej Szkoły Średniej nr 3 w Mościskach (2012). Koncert w sali gimnastycznej i przemarsz ulicami miasta	146
Fot. 57. Budynek Szkoły Ogólnokształcącej nr 3 w Berdyczowie, gdzie mieści się Polska Sobotnia Szkoła	151
Fot. 58. Pracownicy Ogólnoukraińskiego Koordynacyjno-Metodycznego Centrum Nauczania Języka i Kultury Polskiej w Drohobyczu w 2012 r. w Izbie Pamięci B. Schulza podczas spotkania z Ambasadorem RP na Ukrainie Henrykiem Litwinem i Konsulem RP we Lwowie Marianem Orlikowskim	152
Fot. 59. Pozwolenie na pracę, dokument bez którego obcokrajowiec nie może podjąć zatrudnienia w ukraińskich placówkach oświatowych	155
Fot. 60. Uczniowie obowiązkowych zajęć języka polskiego w Gimnazjum nr 16 w Niżynie. Rok szkolny 2010/2011.....	158
Fot. 61. Studenci zajęć fakultatywnych z języka polskiego. Praca w grupach. Rok szkolny 2009/2010	159
Fot. 62. Spotkanie konsula RP w Kijowie Edwarda Dobrowolskiego z dyrektorem Gimnazjum nr 16 w Niżynie	160
Fot. 63. Małgorzata Małyska z ORPEG-PCN prowadzi seminarium dla nauczycieli uczących w języku polskim, Biała Cerkiew 2011.....	164
Fot. 64. Nauczyciele języka polskiego na Ukrainie podczas warsztatów metodycznych w Żytomierzu, grudzień 2013	165
Fot. 65. Grupa uczniów zajęć fakultatywnych języka polskiego w Niżynie podczas wyjazdu do Polski w 2009 r.	167
Fot. 66. Dyplomy – podziękowania dla nauczyciela z Polski za współpracę przy realizacji projektów Stowarzyszenia Polaków „Aster” m. Niżyna	169
Fot. 67. Studenci kursu języka polskiego Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola w Niżynie. Rok akademicki 2009/2010	173
Fot. 68. Nieistniejący neogotycki kościół w Niżynie, zniszczony przez komunistów w 1947 r.	179
Fot. 69. Kościół wybudowany przez OMI w Czernihowie	181
Fot. 70. Nowy kościół p.w. św. Ap. Piotra i Pawła w Niżynie	182

Fot. 71. Wnętrze kościoła p.w. Zesłania Ducha Świętego w Czernihowie	183
Fot. 72-73. Wspólnota parafian z Pryłuk w czasie mszy św. i na tle swojej kaplicy	185
Fot. 74. Katolicy z Niżyna podczas mszy Wielkanocnej w 2012 r.	188
Fot. 75. Wręczenie Karty Polaka członkom organizacji „Polska Przystań” w Czernihowie	192
Fot. 76. Przemawia o. Paweł Wyszowski OMI podczas spotkania opłatkowego Stowarzyszenia Polaków „Aster” w Niżynie (2011)	193
Fot. 77-78. Wspólnota wiernych w Niżynie podczas nabożeństwa Wielkanocnego koncelebrowanego przez o. Jacka Pyla (2011)	194
Fot. 79. Dzieci z sierocińca w Niżynie podczas wycieczki zorganizowanej przez OMI do podmiejskiego lasu	196
Fot. 80. Dzieci z Niżyna podczas odpoczynku zorganizowanego przez „Caritas Spes Czernihiv” w Karpatach (2010)	201
Fot. 81. O. Jacek Pyl OMI i siostry nazaretanki z dziećmi z sierocińca z Czernihowa	204

Wykaz map

Mapa 1. Rozmieszczenia polskiej diaspory w obwodzie czernihowskim	35
Mapa 2. Główna mapa guberni czernihowskiej z 1821 r.	38
Mapa 3. Mapa obwodu czernihowskiego	38

Wykaz tabel

Tabela I. Polskie rodziny szlacheckie przybyłe do Niżyna przed 1648 rokiem (na podstawie spisów Archiwum Niżynskiego)	51
Tabela II. Współpraca Stowarzyszenia Polaków „Aster” z instytucjami i organizacjami	136
Tabela III. Liczba uczniów i realizowanych godzin nauczania języka polskiego w obwodzie czernihowskim w roku szkolnym 2011/2012	143
Tabela IV. Formy nauczania języka polskiego w obwodzie czernihowskim w roku szkolnym 2011/2012	144
Tabela V. Liczba uczniów i formy nauczania języka polskiego w Niżynie w latach 2007-2013	156

Tabela VI. Obsada personalna Oblatów Maryi Niepokalanej w Czernihowie w latach 1994-2013	186
--	-----

Wykaz schematów

Schemat 1. Formy nauczania języka polskiego w ukraińskich szkołach	149
--	-----

Wykaz wykresów

Wykres 1. Liczba Polaków w guberni i obwodzie czernihowskim według oficjalnych spisów i szacunkowych danych	36
Wykres 2. Płeć członków stowarzyszeń polonijnych obwodu czernihowskiego w ujęciu liczbowym	41
Wykres 3. Wiek członków organizacji polonijnych obwodu czernihowskiego pod względem stosunku do pracy w ujęciu liczbowym	43
Wykres 4. Wykształcenie członków organizacji polonijnych obwodu czernihowskiego w ujęciu liczbowym	44
Wykres 5. Liczba uczniów objętych nauczaniem języka polskiego w Niżynie w latach 2007-2013	157
Wykres 6. Liczba wyznawców wiary rzymskokatolickiej, prawosławnej i innych wyznań w stowarzyszeniach polonijnych w obwodzie czernihowskim	189
Wykres 7. Stosunek wyznania rzymskokatolickiego do innych wyznań w organizacjach polonijnych w obwodzie czernihowskim	190

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Державний Архів Чернігівської Області (ДАЧО) - w Czerninhowie

- Державний Архів Чернігівської Області, Метрична книга із записами про народження Польського костела м. Ніжина 1915-1919, Ф. № 679, Оп. № 10, Спр. № 3168.

Державний Архів Чернігівської Області в м. Ніжині (ДАЧОН)

- Державний Архів Чернігівської Області в м. Ніжині – спр 3662, 3669, 4160, 4164, 4662.

Zbiory Osobiste Barbary Januszkiewicz (ZOBJ):

- Ankiety wypełnione przez nauczycielkę języka polskiego w Niżynie – Lucynę Ejmę.
- Ankiety wypełnione przez osoby duchowne (księży i zakonnice) pracujące na Czernihowszczyźnie.
- Ankiety wypełnione przez prezesów organizacji polskich działających w obwodzie czernihowskim.
- Dokumenty Drohobyckiego Oddziału Nauczycieli – Polonistów Ukrainy im. Św. Rodziny (kopie i odpisy).
- Dokumenty Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia „Aster” w Niżynie obywateli ukraińskich polskiego pochodzenia (kopie i odpisy).
- Dokumenty z okresu pracy na Państwowym Uniwersytecie im. M. Gogola, w latach 2008-2012.
- Korespondencja elektroniczna z biskupem pomocniczym diecezji odessko-symferopolskiej Jackiem Pylem, z dnia 28.08.2013.
- Korespondencja elektroniczna z nauczycielką języka polskiego w Niżynie Lucyną Ejmą, 17.12.2014.
- Korespondencja elektroniczna z s. Małgorzatą ze Zgromadzenia Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu w Czerninhowie, 12.07.2013.
- Notatki z pracy w Ogólnoukraińskim Koordynacyjno-Metodycznym Centrum Nauczania Języka i Kultury Polskiej w Drohobyczu w latach 2012–2014.
- Notatki z rozmów z mieszkańcami Niżyna z lat 2008-2012.

- Notatki z udziału w modlitwach i nabożeństwach w Niżynie, w latach 2008-2012.
- Notatki z udziału w prezentacji starodruków z kolekcji «POLONICA», Biblioteka Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola, Niżyn, 12.04.2010.
- Notatki z udziału w uroczystościach: Festiwale Kultury Polskiej, 27.05.2009, 20.05.2010, 25.05.2011, aula Państwowego Uniwersytetu im. M. Gogola w Niżynie.
- Notatki z udziału w uroczystościach „Ostatni dzwonek” i materiały przygotowywane na zakończenie roku szkolnego w latach 2008-2012.
- Osobiste sprawozdania roczne z pracy dydaktycznej w Niżynie do CODN, ZSDOPCPG i ORPEG za rok szkolny 2008/2009, 2009/2010, 2010/2011, 2011/2012.
- Program Narady Polonijnej z Prezesami Organizacji Polonijnych Kijowskiego Okręgu Konsularnego organizowanej przez Wydział Konsularny Ambasady RP w Kijowie”, Kijów 02.03.2010.
- Protokół nr 56/62 z posiedzenia Prezydium Czernihowskiego Rejonowego Wykonawczego Komitetu, Czernihów, 4 grudnia 1931.
- Rozmowy przeprowadzone z siostrami ze Zgromadzenie Najświętszej Rodziny z Nazaretu oraz ich podopiecznymi w latach 2008-2012.
- Sprawozdanie roczne do CODN za rok szkolny 2007/2008 nauczycielki języka polskiego w Niżynie – Moniki Stachurskiej-Babakow.
- Wycinki prasowe dotyczące działalności Stowarzyszenia Polaków „Aster” z „Dziennika Kijowskiego” i „Krynicy. Pisma mniejszości polskiej na Ukrainie”: *„Aster” 15 lat owocnej pracy, Wspomnienie rocznic w Nieżynie, Astry zakwitły... w maju, Być mostem między naszymi krajami, Nie milkną brawa, O znakomitości kultury polskiej.*
- Wywiad przeprowadzony z nauczycielką języka polskiego w Czernihowie Katarzyną Lichaczową, Drohobycz, 07.05.2014.
- Wywiad przeprowadzony z proboszczem parafii w Czernihowie, Niżynie i Prylukach o. Jackiem Pylem, Niżyn, 16.04.2012.
- Zaproszenia do udziału: w III Szkole Liderów Polonijnych, 17-28 sierpień 2011 roku w Warszawie; w XII Polonijnych Warsztatach Artystycznych, 18 - 20 czerwca 2010 r. w Przedborzu; w Festiwalach Poezji M. Konopnickiej w Przedborzu; w Kursie kulturowo-metodycznym dla nauczycieli polskiego pochodzenia ze Wschodu i osób promujących kulturę polską, 03.07-16.07.2011 organizowany przez Wyższe Seminarium duchowne Diecezji Warszawsko-Praskiej w Warszawie; w kursie dla nauczycieli w ramach programu „Europa – wspólne dziedzictwo”, warsztaty z animacji kultury we współpracy z Wydziałem Nauk Humanistycznych UKSW, 2011.
- Zbiór fotografii dokumentujących działalność Stowarzyszenia Polaków „Aster” m. Niżyna, Ogólnoukraińskiego Koordynacyjno-Metodycznego Centrum Nauczania Języka i Kultury Polskiej w Drohobyczu, historii obwodu czernihowskiego.

Archiwum Drohobyckiego Oddziału Nauczycieli Polonistów (ADONP)

- Statut Drohobyckiego Oddziału Nauczycieli – Polonistów Ukrainy im. Św. Rodziny, zarejestrowany postanowieniem Komitetu Wykonawczego Rady Miejskiej w Drohobyczu dn.19.08.2004, nr 243.

Archiwum Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia „Aster” w Niżynie obywateli ukraińskich polskiego pochodzenia (AKOSA)

- Statut Kulturalno-Oświatowego Stowarzyszenia „Aster” w Niżynie obywateli ukraińskich polskiego pochodzenia, zarejestrowany - Wykonawczy Komitet Miejskiej Rady Narodowych Deputatów miasta Niżyn, nr 59 big 01.03.99, nr 29.
- Sprawozdania Stowarzyszenia Polaków „Aster” do „Wspólnoty Polskiej” z lat 2008-2012.
- Sprawozdania z rocznej działalności i plany pracy Stowarzyszenia Polaków „Aster” i Centrum Kultury Polskiej w latach 2008-2012.

Archiwum Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie (ACODNW)

- Sprawozdanie roczne, za rok szkolny 2007/2008 nauczycielki języka polskiego w Niżynie, Moniki Stachurskiej-Babakow.
- Sprawozdanie roczne z pracy w Niżynie za rok szkolny: 2008/2009 i 2009/2010.

Archiwum Zespół Szkół dla Dzieci Obywateli Polskich Czasowo Przebywających za Granicą w Warszawie (AZSDOPCPGW)

- Sprawozdanie roczne z pracy w Niżynie za rok szkolny 2010/2011.

Archiwum Ośrodka Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą w Warszawie (AORPEGW)

- Sprawozdanie roczne z pracy w Niżynie za rok szkolny 2011/2012.

Źródła drukowane

- *Dziennik Ustaw z 2007 r. nr 180, poz. 1280 ze zmianami wniesionymi Dz. U. z 2008 r. nr 52, poz. 305, nr 214, poz. 1348 i nr 216, poz. 1367 oraz z 2011 r. nr 131, poz. 764 i Dz. U. z 2013 r. poz. 1650 (art. 497).*
- *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 września 2009 r. w sprawie warunków i sposobu wspomagania nauczania języka polskiego, historii, geografii, kultury polskiej i innych przedmiotów nauczanych w języku polskim wśród Polonii i Polaków zamieszkałych za granicą oraz dzieci pracowników migrujących, Dz. U., nr 164, poz. 1306.*

- *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24 września 2009 r. w sprawie zakresu i warunków przyznawania świadczeń przysługujących nauczycielom polskim skierowanym lub delegowanym do pracy za granicą*, Dz. U., nr 164, poz. 1307.
- *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 10 sierpnia 1992 r. w sprawie zasad wspomagania nauczania historii, geografii i języka polskiego wśród Polonii oraz zakresu świadczeń przysługujących nauczycielom polskim, skierowanym w tym celu do pracy za granicą*, Dz. U. 63, poz. 316.
- *Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 6 grudnia 1991 r. w sprawie niepodległości Ukrainy*, M.P. 1991 nr 45 poz. 317.
- *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o handlu i współpracy gospodarczej*, Warszawa, 4.10.1991, Departament Prawny Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej, „Monitor Polski”, nr 64, poz. 885, 886.
- *Ustawa Ukrainy: O stowarzyszeniach obywateli z 16 czerwca 1992 roku (z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami) Fragmenty [w:] Wybór dokumentów prawnych dotyczących mniejszości narodowych. Polacy na Ukrainie*, oprac. Eugeniusz Jabłoński, Warszawa 2000.
- *Ustawa Ukrainy: O mniejszościach narodowych na Ukrainie [w:] Polacy na Ukrainie. Wybór dokumentów prawnych...*
- *Ustawa Ukrainy: O wolności sumienia i organizacjach religijnych [w:] Wybór dokumentów prawnych...*
- *Ustawa Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej: O językach w Ukraińskiej SRR (z późniejszymi zmianami) z dnia 22 października 1989 roku; Fragmenty [w:] Wybór dokumentów prawnych...*
- *Polacy na Ukrainie, zbiór dokumentów, cz. 1 lata: 1917-1939, tom I*, Przemyśl 1998.
- *Polacy na Ukrainie, zbiór dokumentów, cz. 1 lata: 1917-1939, t. II, pod red. S. Stępnia*, Przemyśl 1999.
- *Polacy na Ukrainie. Wybór dokumentów prawnych dotyczących mniejszości narodowych*, oprac. E. Jabłoński, Warszawa 2000.
- *Traktat między Rzeczypospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy*, Warszawa, 18.05.1992, Dz. U. 1993, nr 125, poz. 573.

Źródła dostępne w Internecie

- *Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej 28 czerwca 1996 roku ze zmianami dokonanymi przez Radę Najwyższą w dniu 21 lutego 2014 roku*, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/Ukraina2014.pdf>

- *Наказ № 409*, Міністерство Освіти і Науки, Молоді та Спорту України, Київ 03.04.2012, <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/curricula/>
- *Наказ № 664*, Міністерство Освіти і Науки, Київ 29.05.2014 r., ustawa dostępna na stronie: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/curricula/>
- *Російська та інші мови національних меншин [w:] Українська мова в загальноосвітніх навчальних закладах із навчанням мовами національних меншин, російська мова та література, мови і літератури інших національних меншин*, Ustawa MON Ukrainy z dnia 23.02.2004 № 132 ze zmianami z wniesionymi ustawą MON Ukrainy z dnia 05.02.2009 № 66, <http://nauch.com.ua/kultura/30843/index.html#315772>
- *Statut Caritas Archidiecezji Szczecińsko-Kamieńskiej*, http://www.szczecin.caritas.pl/pliki/file/strony/9/statut_-_pdf.pdf
- *Statut Parafialnego Zespołu Caritas Archidiecezji Gnieźnieńskiej* na stronie: http://www.caritas.gniezno.pl/site/joomla/images/stories/centrumwolontariatu/pz_c/statutpzc.pdf
- *Traktat między Rzeczypospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy*, Warszawa, 18.05.1992, (Dz. U. 1993, nr 125, poz. 573) dostępny na: isap.sejm.gov.pl/Download?id=WDU19931250573&type=2
- *Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty, sporządzona w Kijowie dnia 20 maja 1997 r.*, (Dz. U. z 2000 r. Nr 3, poz. 29) dostępna na: <http://kbn.icm.edu.pl/miedzyn/2/ukraina/umowa.html>
- *Закон СССР от 05.03.1991 N 1999-1. О внесении изменений и признании утратившими силу законодательных актов Союза ССР в связи с Законом СССР „О языках народов СССР”*, http://www.zonazakona.ru/law/docs_ussr/435/

Opracowania i artykuły

1. Achtelek A., *Wokół polskich mitów narodowych, czyli nauczanie kultury polskiej a glottodydaktyka* [w:] *Edukacja polonistyczna w obliczu przemian kulturowych Europy dawniej i dziś*, pod red. W. Sawryckiego, E. Kruszyńskiej, M. Wróblewskiego, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika, Toruń 2009.
2. Aleksander T., *Andragogika. Podręcznik akademicki*, PIB, Radom-Kraków 2009.
3. Alla Wasyluk w Warszawie [w:] *Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів*, Випуск 1, „Знання України”, Київ 2002.
4. Andrzejewska E., *Lekcja języka obcego w wyższych klasach szkoły podstawowej* [w:] *Skuteczna nauka języka polskiego. Struktura i przebieg zajęć językowych*, pod red. H. Komorowskiej, CODN, Warszawa 2009.

5. Baluk W., *Koncepcje polityki narodowościowej Ukrainy. Tradycje i współczesność*, Wrocław 2002.
6. Barcz J., *Klauzule dotyczące ochrony mniejszości narodowych w nowych dwustronnych traktatach Polski z państwami sąsiedzkimi*, „Przegląd Zachodni”, nr 2, 1996.
7. Баранков О., *Ніжин і Польща: співпраця триває* [w:] *Поляки в Ніжині. Культура, освіта, наука*, Випуск 4, Ніжин 2010.
8. Bezerowski E., Pólturzycki J., *Kontrola i ocena w procesie kształcenia dorosłych*, WSiP, Warszawa 1975.
9. Bielecki A., *Podstawy prawne funkcjonowania i wspierania oświaty polonijnej przez władze państwa polskiego*, „Studia Polonijne”, t. 31, Lublin 2010.
10. Bielińska F., „Aster” 15 lat owocnej pracy, „Dziennik Kijowski”, nr 6(469) marzec 2014.
11. Bielińska F., „Aster” - 15 lat owocnej pracy, „Krynica”, nr 84, rok (2014) 21.
12. Bielińska F., *Передмова* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 4.
13. Bielińska F., *Poetyczne związki. Polska-Ukraina. „Miej serce, patrz w serce”* [w:] *Поляки в Ніжині. Культура, освіта, наука*, Випуск 5, Ніжин 2012.
14. Белінська Ф., *Заслужений діяч мистецтв України Людмила Шумська* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 5.
15. Bielińska F., *Wspomnienie rocznic w Nieżynie*, „Dziennik Kijowski”, nr 5 (348) marzec 2009.
16. Bober E., *Działania Ministerstwa Edukacji Narodowej na rzecz Polonii i Polaków poza granicami kraju* [w:] *Oświata polonijna na początku XXI wieku. Stan i perspektywy*, pod red. K. Gąsowskiej i M. Mazińskiej-Szumskiej, Kraków 2006.
17. Bobiński G., *Pogranicze polsko-ukraińskie. Etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, „NOMOS”, Kraków 1997.
18. Bonusiak A., Czop E., Krasowska H., Suchomłynow L., *Polacy Berdiańska: dokumenty, fakty, komentarze. Monografia*, Piła – Rzeszów – Berdiańsk 2011.
19. Bonusiak A., *O wizji ukraińskiego środowiska polonijnego słów kilka* [w:] *Między Odrą a Uralem. Księga dedykowana Profesorowi Władysławowi Andrzejowi Serczykowi*, pod red. W. Wierzbieńca, Rzeszów 2010.
20. Bonusiak A., *Początki oświaty polonijnej w niepodległej Ukrainie. Cele, kierunki i metody działania*, „Studia Społeczno–Polityczne”, t. 3, pod. red. A. Andrusiewicza, wyd. Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania z siedzibą w Rzeszowie, Rzeszów 2009.
21. Bonusiak A., *Polacy w niepodległej Ukrainie, analiza strukturalno–funkcjonalna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2013.
22. Bonusiak A., *Polityka polonijna państwa polskiego na Ukrainie w świetle sprawozdań Stowarzyszenia Wspólnota Polska* [w:] *Fenomen pogranicz kulturowych: współczesne tendencje. Zbiór prac naukowych*, t. IV, pod. red. L. Suchomłnowa, Piła – Berdiańsk 2012.

23. Bonusiak A., *Spółeczno-polityczne aspekty funkcjonowania Polaków w niepodległej Ukrainie* [w:] *Życie społeczne Polaków na Wschodzie. Wybrane zagadnienia*, pod red. A. Bobryk, Siedlce 2007.
24. Bonusiak A., Suchomłynow L., *Wspólnota Polska w Berdiańsku, Wyzwania współczesności. Monografia*, Donieck, Jugo-Wostok 2008.
25. Bonusiak W., *Historia Polski (1944-1989)*, Rzeszów 2007.
26. Bonusiak W., *Polska podczas II wojny światowej*, Rzeszów 2011.
27. Bonusiak W., *Stan i perspektywy stosunków polsko-ukraińskich* [w:] *Polska - Niemcy - Ukraina w Europie*, pod. red. W. Bonusiaka, Rzeszów 1996.
28. Bonusiak W., *Stosunki polsko - ukraińskie w latach 1990-1996* [w:] *Polska i Ukraina pod II wojnie światowej*, pod red. W. Bonusiaka, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1998.
29. Budyta-Budzyńska M., *Socjologia narodu i konfliktów etnicznych*, PWN, Warszawa 2010.
30. Bybluk M., *Odrodzenie i rozwój oświaty na niepodległej Ukrainie 1991-2010. Studia i szkice historyczno-pedagogiczne*, KPSW, Bydgoszcz 2011.
31. Byczkowski J., *Mniejszości narodowe w Europie 1945-1974*, Instytut Śląski w Opolu, 1976.
32. Caban I., *Polacy internowani w ZSRR w latach 1944-1947*, Lublin 1990.
33. Chlebowczyk J., *O prawie narodów do bytu małych i młodych narodów. Kwestia narodowa i procesy narodotwórcze we wschodniej Europie Środkowej w dobie kapitalizmu (od schyłku XVIII do początku XX w.)*, PWN, Warszawa 1983.
34. Chłopek A., *Zarys szkolnictwa polskiego na Ukrainie* [w:] *Postscriptum Polonistyczne*, nr 1(3), Katowice 2009.
35. Chojnowski A., *Ukraina*, Warszawa 1997.
36. Chwalba A., *Historia Polski 1795-1918*, Kraków 2000.
37. Czernikowska U., *Budując most porozumienia... Współczesne tendencje w glottopedagogice interkulturowej a motywacje uczniów polskich szkół sobotnich na Ukrainie* [w:] *Polskość ponad granicami*, pod red. G. Czetwertyńskiej, A. Karczewskiej, S. J. Żurka, Lublin 2011.
38. Davies N., *Boże Igrzysko. Historia Polski*, t. 1, „Znak”, Kraków 1989.
39. Dąbrowska A., Dobesz U., Pasieka M., *Co warto wiedzieć. Poradnik metodyczny dla nauczycieli języka polskiego jako obcego na Wschodzie*, ORG, Warszawa 2010.
40. *Deportacje i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945. Przegląd piśmiennictwa*, pod red. T. Walichnowskiego, PWN, Warszawa 1989.
41. Długosz J., *Żywot świętej Kunegundy zakonu świętej Klary, księżnej polskiej*, drukarni Franciszka Cezary, Kraków 1617.
42. Dmowski R., *Polityka polska i odbudowanie państwa polskiego*, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1989.
43. Дудка Г., Ярешко В., *Nizhyn, НДПУ, Ніжин* 2003.

44. Dziemidok B., *Globalizacja a kwestia tożsamości narodowej*, [w:] *Globalizacja i my. Tożsamość lokalna wobec trendów globalnych*, red. R. Piekarski, M. Graban, Kraków 2003.
45. „Dziennik Polski”, nr 257, Piotrogród, 9 (22) listopada 1917.
46. Dziewulski G., *Wspólnototwórcze oddziaływanie Kościoła w historii i współcześnie* [w:] *Naród. Religia. Język. Materiały z konferencji 17-19 maja 2010*, AWŁ, Łódź 2011.
47. Dziubińska-Wójcik K., *Stosunki polsko-ukraińskie w latach 1991-2005* [w:] *Mniejszość polska na Ukrainie. Mniejszość ukraińska w Polsce po 1989 roku*, pod red. A. Kasińska-Metryka, M. Gołoś, WSSMiKS, Chełm 2009.
48. Dzwonkowski R., Gorbaniuk O., Gorbaniuk J., *Postawy katolików obrządku łacińskiego na Ukrainie wobec języka polskiego*, Lublin 2001.
49. Dzwonkowski R., *Kościół katolicki w ZSRR 1917-1939. Zarys historii*, Lublin 1997.
50. Dzwonkowski R., *Losy duchowieństwa katolickiego w ZSRR 1917-1939*, Lublin 1997.
51. Dzwonkowski R., *Mniejszości narodowe a ewangelizacja. Białoruś-Ukraina*, KUL, Lublin 2004.
52. Dzwonkowski R., *Mniejszości narodowe w Kościele katolickim. Białoruś i Ukraina*, „Studia Polonijne”, t. 30, Lublin 2009.
53. Dzwonkowski R., *Polacy na dawnych Kresach Wschodnich. Zarys problematyki narodowej i religijnej*, Lublin 1994.
54. Dzwonkowski R., *Stan badań nad historią Kościoła i życiem religijnym katolików obrządku łacińskiego w ZSRR (1917-1990)* [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, pod red. H. Kubiaka, T. Palecznego, J. Rokickiego, M. Wawrykiewicz, Wrocław – Warszawa – Kraków 1992.
55. Eberhardt P., *Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej na Białorusi i Ukrainie według ostatnich spisów powszechnych*, „Wspólnota Polska. Pismo poświęcone Polonii i Polakom za granicą”, nr 1/2003.
56. Eberhardt P., *Polska ludność kresowa*, Warszawa 1998.
57. Eberhardt P., *Polska ludność kresowa, Problematyka liczebności ludności polskiej na Ukrainie i ukraińskiej w Polsce*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny” 2009, z. 4.
58. Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Białorusi*, Warszawa 1994.
59. Eberhardt P., *Przemiany narodowościowe na Ukrainie w XX wieku*, Warszawa 1994.
60. Ejma L., *Wzruszający wieczór w Niżynie*, „Dziennik Kijowski” nr 22 (485), grudzień 2014.
61. *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII - XX w.)*, pod red. A. Pilcha, Warszawa 1984.
62. Смельянов В., Ксьондз Петро Барановський, ніжинський в'язень Соловецького табору [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1.

63. Смельянов В., *Репресії проти польського населення в Ніжині 1937-1938 років* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1.
64. *Encyklopedia PWN*, pod red. D. Kalisiewicza, t. 3, Warszawa 1999.
65. Євтушенко В., *Ризикуючи життям, жінки врятували безцінну бібліотеку: [Н.Г. Наркевич і З.К. Константинова в роки війни (1941-1943рр)]*, Гарт-2003 -19 верес,(№39).
66. Féry R., *Historia świąt chrześcijańskich*, wyd. Cyklady, Warszawa 2011.
67. Foland-Kugler M., *Uczymy polskiego na Wschodzie. Poradnik metodyczny*, CODN, Warszawa 2001.
68. Furdal A., *Językoznawstwo otwarte*, Ossolineum, Wrocław 2000.
69. Furdal A., *Sytuacja mniejszości językowych w Europie* [w:] *Język polski jako język obcy*, pod red. S. Grabiasa, Lublin 1992.
70. Франкова Ж., *Священство – не професія, се покликання* [w:] *Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів*, Випуск 2, Ніжин 2004.
71. Gajda S., *Promocja języka i kultury polskiej a procesy uniwersalizacji i nacjonalizacji kulturowo-językowej w świecie* [w:] *Promocja języka i kultury polskiej w świecie*, pod red. J. Mazura, Wyd. M. Curie-Skłodowskiej, Lublin 1998.
72. Gałęcki Z., *Język polski na Ukrainie* [w:] *Język polski poza granicami kraju*, pod red. S. Dubisza, Opole 1997.
73. Gierowski J., *Historia Polski 1505-1764*, PAN, Warszawa 1988.
74. Grzegorz J., *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Lublin 2011.
75. Gwagnin A., *Kronika Sarmacyey europejskiej, w ktorej sie zamyka krolestwo Polskie ze wszystkimi Państwami...*, Kraków 1611.
76. Halczak B., *O konieczności prowadzenia badań porównawczych nad mniejszościami narodowymi w Europie Środkowo-Wschodniej* [w:] *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu*, pod red. B. Halczak, Zielona Góra 2006.
77. Hann Ch., *Antropologia społeczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
78. *Historia Kościoła Rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim (XVIII – XX w.) w dokumentach Rosyjskiego Państwowego Archiwum historycznego*, pod red. K. Pożarskiego, Sankt Petersburg – Warszawa 1999.
79. Hlebowicz A., *Biło-żowta Ukrajina (Biało-żółta Ukraina)*, „Wołanie z Wołynia”, t. 62, Biały Dunajec-Ostróg 2009.
80. Hlebowicz A., *Kościół w niewoli. Kościół rzymskokatolicki na Białorusi i Ukrainie po II wojnie światowej*, GŁOS, Warszawa 1991.
81. Hreczko I., *Stosunki międzywyznaniowe na Ukrainie Zachodniej po upadku komunizmu* [w:] *Religie i kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych*, pod red. I. Borowik, A. Szyjewskiego, „Nomos”, Kraków 1993.
82. Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772 - 1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000.

83. Hrycak J., *Nowa Ukraina. Nowe interpretacje*, Wrocław 2009.
84. Iwanow M., *Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim w 1921-1939*, PWN, Warszawa-Wrocław 1991.
85. Iwanow M., *Stan i potrzeby badań nad polską mniejszością narodową w Związku Radzieckim* [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR...*
86. Jagiełło M., *Partnerstwo dla przyszłości. Szkice o polityce wschodniej i mniejszości narodowych*, Warszawa 2000.
87. Jagiełło M., *Wspólnota w kulturze* [w:] *O potrzebie dialogu kultur i ludzi*, pod red. T. Pilcha, wyd. Akademickie „Żak”, Warszawa 2000.
88. Jamrozówna J., *Problemy z językiem liturgicznym*, „Biuletyn FOPnU” 2001, nr 3 (15).
89. Januszkiewicz B., *Dziedzictwo kulturalne polskiej diaspory na Czerняхowszczyźnie*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 78, 2012.
90. Januszkiewicz B., *Charakterystyka polskiej diaspory obwodu czernihowskiego*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 86, (2014) 21.
91. Januszkiewicz B., *Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej na Ziemi Czernihowskiej*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 83, (2014) 21.
92. Januszkiewicz B., *Polacy w Niżynie w czasach radzieckiej polityki narodowościowej*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 79, (2013) 20.
93. Januszkiewicz B., *Rola szlachty polskiej w formowaniu Niżyna*, „Krynica”. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie, nr 81-82, 2013.
94. Jawornicka A., *Tożsamość narodowa młodych Polaków na Ukrainie i Ukraińców w Polsce*, „Rocznik Lubuski” t. XXX, cz. I, 2004.
95. Jaworska D., *Astry zakwitły... w maju*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie” nr 72, (2011) 18.
96. Kabzińska I., *Czy zmierzch stereotypu Polak - katolik?*, [w:] *Kultura i świadomość etniczna Polaków na Wschodzie. Tradycja i współczesność*, red. A. Kuczyńska, M. Michalski, Wrocław 2004.
97. Kabzińska I., *Między pragnieniem ideału a rzeczywistością. Polacy na Litwie, Białorusi i Ukrainie w okresie transformacji systemowej przełomu XX i XXI stulecia*, Warszawa 2009.
98. Kaczmarek U., *Panorama organizacji polskich na terenie Związku Radzieckiego* [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Kraków 1992.
99. Kępińska E., *Mechanizmy migracji osiedleńczych na przykładzie małżeństw polsko-ukraińskich*, Instytut Studiów Społecznych UW, seria: Prace Migracyjne, nr 40, listopad 2001.
100. Kłoskowska A., *Kultury narodowe u korzeni*, PWN, Warszawa 2005.
101. Kołodziej E., *Dzieje Polonii w zarysie, 1918-1939*, Warszawa 1991.

102. Kołodziejczyk W., Polak M., *Jak będzie zmieniać się edukacja? Wyzwania dla polskiej szkoły i ucznia*, EFEKT, Warszawa 2011.
103. Komorowska H., *Metodyka nauczania języków obcych w Polsce (1957-2007): 50 lat czasopisma "Języki Obce w Szkole" z wyborem tekstów z lat 1957-2007*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 2007.
104. Kowalewski J., *Jak uczyć języka polskiego i kultury polskiej na Ukrainie*, Kraków 2013.
105. Krasnodębska A., *Zagraniczne migracje zarobkowe kobiet z Opolszczyzny na marginesie rozważań nad tożsamością*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 4(40), nr 2 – 2012.
106. Krasowska H., *Działalność polskich organizacji w ramach prawa Ukrainy*, „Rocznik Wschodni” nr 13, Rzeszów – Kraków 2007/2008.
107. Krasowska H., *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*, SOW, Warszawa 2012.
108. Krąpiec M. A., *O patriotyczne wychowanie [w:] Wychowanie do patriotyzmu, I część ogólna, II część szczegółowa*, pod red. ks. W. Janigi, Przemyśl-Rzeszów 2006.
109. „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 76, 2012.
110. „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, Numer specjalny. Wszystko o Karcie Polaka, pod red. D. Jaworskiej, (2008) 15.
111. Krzyszycha M., *Mniejszość polska w niepodległej Ukrainie*, „Przegląd Polonijny”, 1996, z. 4.
112. Kubiak H., *Polacy i Polonia w ZSRR: kwestie terminologiczne, periodyzacja, rozmieszczenie przestrzenne, szacunki ilościowe [w:] Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR...*
113. Kulko C., *Główne kierunki migracji na ziemiach polskich do końca XVIII wieku [w:] Migracje: dzieje, typologia, definicje*, pod red. A. Furdala i W. Wysoczańskiego, Wrocław 2006.
114. *Kultura i świadomość etniczna Polaków na Wschodzie. Tradycja i współczesność*, pod red. A. Kuczyńskiego, M. Michalskiej, Wrocław 2004.
115. *Kultura polska w życiu Ukrainy. Historia. Dzień dzisiejszy. Materiały z III Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Kijów 6-9 listopada 1997*, pod red. J. Wowka, Kijów 2000.
116. *Культурно-просвітницька Спілка громадян польського походження „АСТЕР”*, Ніжин 2009.
117. Kupczak J. M., *Tragiczne dzieje polskiego rejonu narodowościowego na Ukrainie w latach 1925-1935 [w:] Polska droga do Kazachstanu*, pod red. T. Kisielewskiego, Wydawnictwo Instytutu Historii PAN, Warszawa 1998.
118. Kurzowska Z., *Polaszczyna Lwowa i Kresów Południowo-wschodnich do 1939 roku*, PWN, Warszawa 1983.
119. Labocha J., *O potrzebie ujęć porównawczych w nauczaniu języka polskiego w środowiskach polonijnych [w:] Język polski w kraju i za granicą*, pod red. B. Janowskiej, Warszawa 1997.

120. Mach E., „W którą stronę do domu?” czyli kilka pytań o edukację polskich dzieci za granicą [w:] *Oświata polonijna na początku XXI wieku...*
121. Madera A., *Między Rosją a Europą. Ukraina na rozdrożu*, Rzeszów 2000.
122. Madera A., *Na bocznych drogach Europy. Polacy na Ukrainie*, Rzeszów 1994.
123. Madera A., *Polska polityka zagraniczna. Europa Środkowa-Wschodnia 1989–2003*, Kraków 2003.
124. Main I., *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944-1989)*, TRIO, Warszawa 2004.
125. Makar J., *Ochrona praw mniejszości narodowych we współczesnej Ukrainie* [w:] *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej...*
126. Malikowski M., *Wybrane problemy stosunków polsko-ukraińskich*, Rzeszów 2010.
127. Мандрико В., *Ніжинський костел святих Апостолів Петра і Павла* [w:] *Поляки в Ніжин...*, cz. 4.
128. Mazur J., *Perspektywy języka polskiego na Wschodzie* [w:] *Polscy nauczyciele na Wschodzie 1989-2000*, oprac. Zawadowska Janina, Warszawa 2001.
129. Melosik Z., Szkudlarek T., *Kultura, tożsamość i edukacja – migotanie znaczeń*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1998.
130. *Metodyka nauczania języka polskiego jako obcego*, pod red. J. Lewandowskiego, PWN, Warszawa 1980.
131. *Między Polską a Ukrainą. Pogranicze - mniejszości. Współpraca regionalna*, pod red. M. Malikowskiego, D. Wojakowskiego, Rzeszów 1999.
132. Michalski W., *Problemy językowe mniejszości polskiej w ZSRR* [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR...*
133. Michałek M., *Rola szkoły polskiej w podtrzymywaniu tożsamości narodowej mieszkańców Baranowicz* [w:] *Życie społeczne Polaków...*
134. *Między Polską a Ukrainą. Pogranicze - mniejszości. Współpraca regionalna*, pod red. M. Malikowskiego, D. Wojakowskiego, Rzeszów 1999.
135. Miodunka W., *O koncepcję badań nad mniejszościami polskimi i Polonią w Związku Radzieckim* [w:] *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR...*
136. Miodunka W., *Problemy nauczania języka polskiego na Wschodzie* [w:] *Polscy nauczyciele na Wschodzie...*
137. Młodzik L., *Problemy przewodzenia a rozwój mniejszości według Francisa* [w:] *Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej...*
138. *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, pod red. H. Kubiaka, T. Palecznego, J. Rokickiego, M. Wawrykiewicz, Zakład Narodowy Ossolińskich, Kraków 1992.
139. *Mniejszość polska na Ukrainie. Mniejszość ukraińska w Polsce po 1989 roku*, red. A. Kasińska-Metryka, M. Gołoś, WSSMiKS, Chełm 2009.
140. Морозов О.С., Потапенко М.В., *Стародруки XVI – першої половини XVIII ст. з колекції “Polonica” бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*, «Гідромакс», Ніжин 2010.

141. „Muzeum Polskie. Poświęcone dziejom i zabytkom sztuki i kultury”, t. II, Kijów 1918.
142. Nikitorowicz J., *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie tradycyjnej wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych. Wprowadzenie w realizowaną problematykę* [w:] *Kompetencje do komunikacji międzykulturowej w aspekcie wielokulturowości regionu i procesów migracyjnych*, pod red. J. Nikitorowicz, M. Sobecki, W. Danilewicz, J. Muszyńska, D. Misiejuk, T. Bajkowski, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2013.
143. *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne*, pod red. E. Walewandra, Lublin 1993.
144. Ogrodowska B., *Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne*, MUZA, Warszawa 2004.
145. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
146. Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, PWN 1984. Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.
147. Olszański A., *Kresy Zachodnie. Miejsce Galicji Wschodniej i Wołynia w państwie ukraińskim*, Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, nr 43, Warszawa, lipiec 2013.
148. Olszański T., *Zarys historii Ukrainy w XX wieku*, Warszawa 1990.
149. Omiotek A., *Bronią języka-arcydzieła czyli gawędy o literaturze polskiej wraz z antologią tekstów dla młodzieży szkół polonijnych*, Lublin 2013.
150. Omiotek A., *Wielką rzeczą być Polakiem...*, *Teka nauczyciela*, Lublin 2012.
151. Osmołowski W., *Raport o sytuacji polonijnych organizacji na Ukrainie* [w:] *Wielokulturowość na Śląsku Opolskim, Litwie, Białorusi i Ukrainie. Z badań nad pograniczami etnicznymi*, pod red. T. Smolińskiej, Opole 2009.
152. Osmołowski W., *Tożsamość młodego Polaka na Ukrainie* [w:] *Wielokulturowość na Śląsku Opolskim, Litwie, Białorusi i Ukrainie...*
153. Pajewski J., *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, PWN, Warszawa 1991.
154. Paluch A. K., *Inkluzywne i ekskluzywne rozumienie terminu Polonia* [w:] *Stan i potrzeby badań nad zbiorowościami polonijnymi*, pod red. H. Kubiaka, A. Palucha, Wrocław 1976.
155. *Pamiętnik Kijowski: Polacy w Kijowie*, t. 6, pod red. H. Strońskiego, Kijów 2002.
156. *Państwo polskie wobec Polaków na Wschodzie. Studia i Analizy*, pod red. T. Gąsowskiego, Kraków 2000.
157. Patek A., *Polska diaspora w Republice Rosji i Wspólnocie Niepodległych Państw* [w:] *Polska diaspora*, pod red. A. Walaszka, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001.
158. Patek A., *Polska diaspora w Rosji do 1917 roku* [w:] *Polska diaspora...*
159. Pietrzyk B., *Zajęcia pozalekcyjne* [w:] *Polscy nauczyciele na Wschodzie...*
160. Plewko J., *Funkcje duszpasterstwa emigracyjnego* [w:] *Polska diaspora...*
161. Płaksina A., *Być mostem między naszymi krajami*, „Krynica”, nr 78, (2012) 19.

162. Płaskina A., *Nie milkną brawa*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, nr 80, (2013) 20.
163. Podhorodecki L., *Zarys dziejów Ukrainy*, t. II, Książka i Wiedza, Warszawa 1976.
164. *Polacy na pograniczach w perspektywie porównawczej. Studia społeczne*, pod red. A. Sadowski, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1999.
165. *Polacy w Kościele katolickim w ZSRR*, pod red. E., Walewandera, Lublin 1991.
166. *Polscy nauczyciele na Wschodzie 1989-2000*, oprac. J. Zawadowska, Warszawa 2001.
167. *Polska diaspora*, pod red. A. Walaszka, Kraków 2001.
168. *Polska droga do Kazachstanu*, pod red. T. Kisielewskiego, Wydawnictwo Instytutu Historii PAN, Warszawa 1998.
169. *Polska dyplomacja na wschodzie, w XX - początkach XXI wieku*, pod red. H. Strońskiego i G. Seroczyńskiego, Olsztyn – Charków 2010.
170. *Polska - Niemcy - Ukraina w Europie*, pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 1996.
171. *Polska - Ukraina teraźniejszość i przyszłość. Studia społeczno-polityczne*, pod red. Andrzeja Andrusiewicza, Rzeszów – Sanok 2010.
172. *Polska i Ukraina po II wojnie światowej*, pod red. W. Bonusiaka, Rzeszów 1998.
173. *Polska mniejszość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej. Nowe problemy i wyzwania wobec współczesnych przemian w państwach regionu*, pod red. Z. J. Winnickiego, Wrocław 2005.
174. *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Kraków 1935.
175. *Polskość ponad granicami*, pod red. G. Czetwertyńskiej, A. Karczewskiej, S. Żurka, Towarzystwo Naukowe KUL, 2011.
176. *Problemy Związku Polaków na Ukrainie*, „Mozaika Berdyczowska”, nr 6 (107), listopad-grudzień 2012.
177. Pyl J., *Polonistyka Czernihowszczyzny* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 5.
178. *Польський день у Ніжині*, Ніжин 2011.
179. *Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів*, Випуск 1, „Знання України”, Київ 2002.
180. *Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів*, Випуск 2, Ніжин 2004.
181. *Поляки в Ніжині. Збірник статей і матеріалів*, Видавництво “Аспект-Поліграф”, Ніжин 2007.
182. *Поляки в Ніжині. Культура, освіта, наука*, Випуск 4, Ніжин 2010.
183. *Поляки в Ніжині. Культура, освіта, наука*, Випуск 5, Ніжин 2012.
184. *Поляки в Ніжині. Історія, культура, освіта*, Випуск 6, Ніжин 2014.
185. Потапенко М., *Громадсько-політичне життя польської спільноти в 1917 р.*, [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 4.
186. Потапенко М., *Поляки Чернігівщини у I чверті XX століття: на злімі трьох епох* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 2.

187. Ротапенко М., *Польський клуб Ніжина у 1917 році //Ніжинська старовина*, nr 9, 13 (16) Київ 2012.
188. Потапенко М., *Польська шляхта на Ніжинщині в XVII-XVIII століттях* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 3.
189. Потапенко М., *Родоводи польських шляхтських родин Ніжинщини у I третині XIX ст. (за матеріалами формулярних списків)*, „Pamiętnik kijowski– Polska rodzina na wschodzie”, t. IX, pod red. H. Strońskiego, Tarnopol 2008.
190. *Raport o sytuacji Polonii i Polaków za granicą 2012*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2013.
191. Rettinger R., *Wpływ kryzysu gospodarczego na sytuację demograficzną Ukrainy*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego”, Warszawa-Kraków 2011, nr 18.
192. *Rok 2014 - rokiem Żytomierskiego Obwodowego Związku Polaków na Ukrainie*, „Mozaika Berdyczowska. Charytatywne kulturalno-oświatowe pismo”, nr 2(115) 2014.
193. Rostowska O., *Magdeburskie prawo na Czernihowszczyźnie i jego wpływ na socjalno-ekonomiczny rozwój regionu* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 5.
194. „Rota. Kwartalnik dla Polonii i Polaków poza granicami RP”, nr 2/3(30/31), Lublin 1989.
195. Rutka T., *Rękoprowadzenie do nawrócenia Mahomedanow z Manudukcyi*, Lwów 1694.
196. Руденко Л., *Земський дільничий лікар Федір Галицький* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 2.
197. Г. Самойленко, О. Самойленко, *Храм знань і духовної величі*, вид. НДУ, Ніжин 2010.
198. Самойленко Г. В., Самойленко О.Г., *Ніжин – Європейське місто*, Лозовий В.М., Чернігів 2010.
199. Самойленко Г., *Театральна родина Лучицьких і Ніжинський драматичний театр* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 4.
200. Serczyk W., *Historia Ukrainy*, Ossolineum, Wrocław 2001.
201. Seretny A., Lipińska E., *ABC metodyki nauczania języka polskiego jako obcego*, pod red. W. T. Miodunki, Universitas, Kraków 2005.
202. Sierkowa J., *Szkolnictwo polskie na Ukrainie* [w:] *Oświata polonijna na początku XXI wieku...*
203. Sikorska-Kulesza J., *Deklasacja drobnej szlachty na Litwie i Białorusi w XIX wieku*, Warszawa 1995.
204. Симоненко В., *Поляки в Ніжині* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1.
205. Симоненко В., *Втрачена пам'ятка готики* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 1.
206. Skarga P., *Zawstydzenie nowych arianów u wzywanie ich do pokuty y wiary Chrześcijańskiej*, drukarnia M. Loba, Kraków 1608.

207. Skorowski H., *O potrzebie edukacji patriotycznej* [w:] *Wychowanie do patriotyzmu...*
208. Skotnicka-Illasiewicz E., *Czynniki formacji i deformacji tożsamości narodowej Polaków* [w:] *Tożsamość narodowa Polaków w przyszłej Europie*, pod red. P. Bulczyński, B. Loba, Warszawa 2002.
209. *Słownik biograficzny historii Polski*, t. 1, pod red. J. Chodery i F. Kiryka, 2005.
210. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, pod red. F. Sulimirskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1880.
211. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, pod red. B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1886.
212. Szrednicki D., *Nieznane zbrodnie radzieckie we wschodniej części Polski w latach 1939-1943*, „Biuletyn Informacji Bibliotecznych i Kulturalnych” styczeń 2009, Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna w Łodzi, nr 2 (67).
213. *Стародруки з колекції «POLONICA» бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Друга половина XVIII - початок XIX ст. Каталог*, Випуск 2, Ніжин 2012.
214. Staroń K., *Działania Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli wspomagające nauczanie języka polskiego na Wschodzie* [w:] *Polscy nauczyciele na Wschodzie...*
215. Staroń K., *Język polski na Wschodzie jako język ojczysty i obcy* [w:] „Języki Obce w Szkole”, *Nauczanie języków mniejszości narodowych i etnicznych*, nr 6, Białystok 2001.
216. Staroń K., *Standardy pracy nauczyciela kierowanego z Polski do pracy za granicą* [w:] *Oświata polonijna na początku XXI wieku...*
217. Stemplowski R., *Kształtowanie polskiej polityki zagranicznej. Wstęp do analizy*, Warszawa 2004.
218. Stroński H., *Konflikty na pograniczu polsko-ukraińskim w XX wieku* [w:] *Konflikty etniczne. Źródła - Typy - Sposoby rozstrzygania*, pod. red. I. Kabzińska-Stawarz, S. Szynkiewicz, Warszawa 1996.
219. Stroński H., *Nieudany eksperyment. Treść, formy i skutki sowietyzacji ludności polskiej na Ukrainie w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku* [w:] *Polska droga do Kazachstanu...*
220. Stroński H., *Problemy narodowego odrodzenia Polaków na Ukrainie* [w:] *Między Polską a Ukrainą: pogranicze - mniejszości współpraca regionalna*, pod red. M. Malikowskiego, D. Wojakowskiego, wyd. "Mana", Rzeszów 1999.
221. Stroński H., *Represje stalinizmu wobec ludności polskiej na Ukrainie w latach 1929-1939*, Warszawa 1998.
222. Surmacz B., *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie. Politologiczna analiza traktatu o dobrym sąsiedztwie*, Wyd. Uniwersytetu M. Curie – Skłodowskiej, Lublin 2002.
223. Surman I., *Polscy nauczyciele na Ukrainie* [w:] *Polscy nauczyciele na Wschodzie...*

224. Symonides J., *Państwo w procesie globalizacji*, [w:] *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, red. M. Sułek, J. Symonides, wyd. UW, Warszawa 2009.
225. Szkulipa A., *O znakomości kultury polskiej*, „Dziennik Kijowski”, nr 7 (422), kwiecień 2012.
226. Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak, Kraków 2012,
227. Szwed R., *Tożsamość a obcość kulturowa. Studium empiryczne na temat związków pomiędzy tożsamością społeczno-kulturalną a stosunkiem do obcych*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2003.
228. Szymański B., *Działania Ministerstwa Edukacji i Nauki na rzecz Polaków ze Wschodu – próba zarysu* [w:] *Polska – Ukraina partnerstwo kultur*, pod red. B. Bakuły, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2003.
229. Szymański J., *Duszpasterstwo polonijne - skala oddziaływania*, „Studia Polonijne”, t. 28, Lublin 2007.
230. Tymoszenko W., *Z historii Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku* [w:] *Polska droga do Kazachstanu...*
231. Wachowska W., *Polska mniejszość narodowa i Polonia, Polska mniejszość narodowa i Polonia w ideologii komunistycznej*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie” 2009, nr 65.
232. Wachowska W., *Problematyka wychowania patriotycznego w szkole*, „Krynica. Pismo mniejszości polskiej na Ukrainie”, 2007/14, nr 57.
233. Wadowski D., *Czynniki tożsamości kulturowej Polaków na Wileńszczyźnie* [w:] *Życie społeczne Polaków na Wschodzie...*
234. Walewander E., *Kościół a Polonia i Polacy w świecie* „Studia Polonijne”, t. 29, Lublin 2008.
235. Winnicki Z. J., *Polskie odrodzenie narodowe na Wschodzie - perspektywa piętnastolecia* [w:] *Polska mniejszość narodowa w Europie środkowo-wschodniej...*
236. Wojakowski D., *Polacy i Ukraińcy. Rzec o pluralizmie i tożsamości na pograniczu*, Zakład Wyd. NOMOS, Kraków 2002.
237. Wujek J., *Postylle mniejszy. Część Pierwsza Ozima*, Poznań 1579.
238. Wujek J., *Postylla catholica. Część Trzecia*, Kraków 1575.
239. Wujek J., *Postylle mniejszy. Część Wtóra Letnia*, Poznań 1580.
240. Wujek J., *Postylla catholica mniejsza*, Poznań 1582.
241. *Wychowanie do patriotyzmu, I część ogólna, II część szczegółowa*, pod red. ks. W. Janigi, Przemyśl-Rzeszów 2006.
242. *Wytrwać i przetrwać jak Bóg daje. Świadkowie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Sowieckiej 1917-1991*, pod red. J. Wołczańskiego, UNUM, Kraków 2010.
243. Zając J., *Kościół w służbie chorym* [w:] *Seminare*, t. 34, pod red. J. Gocko, Towarzystwo Naukowe Franciszka Salezego, Kraków-Piła-Warszawa-Wrocław 2013.

244. Zapłata W., *Nieść Boga Ukrainie*, „BONAMI”, Poznań 2001.
245. Zawadowska J., Staroń K., *Działania Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli na rzecz rozwoju nauczania języka polskiego na Wschodzie* [w:] *Oświata polskojęzyczna za granicą. Stan obecny i perspektywy rozwoju. Materiały z I Forum Oświaty Polonijnej*, Warszawa 1997.
246. Zielińska M., *Język polski w pozaszkolnych placówkach oświatowych na Ukrainie* [w:] *Przeszłość i teraźniejszość edukacji na Kresach. Zbiór studiów z języka i kultury*, red. A. Burzyńska-Kamieniecka, M. Misiak, J. Kamieniecki, GAJT, Wrocław 2013.
247. Ziółkowski M., *Słowo wstępne* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 2.
248. *Zjazd Polski na Rusi w Kijowie w dniach 18-24 czerwca 1917 roku*, drukarnia polska w Winnicy 1917.
249. Зозуля С., *Елітні поховання на католицькому кладовищі в Ніжині другої половини XIX – першої третини XX ст.* [w:] *Поляки в Ніжині...*, cz. 4.
250. Zwaricz W., *Mniejszość polska wśród narodowości współczesnej Ukrainy* [w:] *Mniejszość polska na Ukrainie. Mniejszość ukraińska w Polsce po 1989 roku...*
251. Żelazny W., *Etniczność. Ład — konflikt — sprawiedliwość*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2006.
252. *Życie społeczne Polaków na Wschodzie. Wybrane zagadnienia*, pod red. A. Bobryk, Siedlce 2007.
253. *1920,21 stycznia, Kijów – Raport kierownika Wydziału Politycznego KN III Władysława Redlicha „Kalinowskiego”, dotyczący sytuacji na Ukrainie pod panowaniem bolszewickim* [w:] *Polacy na Ukrainie, zbiór dokumentów, cz. 1: lata 1917-1939, t. IV*, pod red. S. Stępnia i O. Rublowa, Przemyśl 2004.

Netografia

1. Bielińska F., *Jubileusz „Aster”: 15 lat owocnej pracy*, „Dziennik Kijowski”, www.dk.com.ua/post.php?id=2860
2. Bielińska F., *Polski dzień w prastarym Niżynie*, „Dziennik Kijowski”, <http://www.dk.com.ua/post.php?id=471>
3. *Dary na Ukrainę – 23.11.2012* [w:] Serwis Informacyjny Gminy Czernichów <http://www.gmina.czernichow.pl/index.php/aktualnosci/archiwum-wiadomosci-rok-2012/349-dary-na-ukraine-23-11-2012>
4. *Dary powędrowały na Ukrainę*, <http://limanowa.in/wydarzenia/news,15930.html>
5. Dowganiuk T., *Status prawny mniejszości polskiej na Ukrainie*, <http://www.stosunki.pl/?q=content/status-prawny-mniejszo%C5%9Bci-polskiej-na-ukrainie>
6. Dzwonkowski R., *Kościół katolicki*, „Miejsca Święte” 2006, nr 4, http://www.ms.ecclesia.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=200&Itemid=75

7. Eberhardt P., *Polacy na Ukrainie, Liczebność i rozmieszczenie ludności polskiej według ostatnich spisów powszechnych*,
<http://archiwum.wspolnotapolska.org.pl/index.php?id=pwko02>
8. http://ecity.cn.ua/about_city/151-generalnaya-karta-chernigovskoy-gubernii-1821-g.html
9. Ejma L., *Wzruszający wieczór w Niżynie*, „Dziennik Kijowski”,
<http://www.dk.com.ua/post.php?id=3185>
10. „Gość Świdnicki”,
<http://gosc.pl/files/old/gosc.pl/zalaczniki/2008/01/08/1199804266/1199804282.pdf>
11. http://archiwum.wspolnotapolska.org.pl/pip/pbd/potw_dr.php?nr=5881
12. <http://archiwum.wspolnotapolska.org.pl/?id=pwko00>
13. <http://en.wikipedia.org/wiki/Sotnik>
14. http://issuu.com/wp-piast/docs/wiesci_z_piasta_nr3/5
15. <http://liveweb.archive.org/web/20130109161152/>
16. http://olhovatka-online.ru/books/chislennost_naseleniya_ukr20011.pdf
17. <http://omi.org.ua/files/2010-03.pdf>
18. <http://omi.org.ua/files/Wiadomosci2009.11.pdf>
19. <http://parafiaomi.w.interia.pl/>
20. http://pl.wikipedia.org/wiki/Anton_Denikin
21. [http://pl.wikipedia.org/wiki/Biali_\(Rosja\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Biali_(Rosja))
22. http://pl.wikipedia.org/wiki/Centralny_O%C5%9Brodek_Doskonalenia_Nauczycieli
23. http://pl.wikipedia.org/wiki/Gubernia_czernihowska
24. http://pl.wikipedia.org/wiki/Ijeronim_Uborewicz
25. http://pl.wikipedia.org/wiki/Jona_Jakir
26. <http://pl.wikipedia.org/wiki/Kornet>
27. http://pl.wikipedia.org/wiki/Michai%C5%82_Tuchaczewski
28. http://pl.wikipedia.org/wiki/Obw%C3%B3d_czernihowski
29. <http://pl.wikipedia.org/wiki/Pry%C5%82uki>
30. http://pl.wikipedia.org/wiki/Uniwersytet_Warszawski#1816.E2.80.931831
31. http://rkc.kh.ua/index.php?L=p&M=_
32. <http://ua.convdocs.org/docs/index-185617.html>
33. http://uk.wikipedia.org/wiki/Населення_Чернігівської_області
34. <http://um.swidnica.pl/pages/mieszkancy/nasze-miasto/wspolpraca-z-zagranica/nizyn.php>
35. <http://wspolnotapolska.home.pl/swp3/wydarzenia/bozonarodzeniowe-spotkanie-stowarzyszenia-polakow-aster-miasta-nizyna/>

36. <http://wspolnotapolska.home.pl/swp3/wydarzenia/swieta-wielkanocne-2011-w-nizynie/>
37. <http://wspolnota-polska.org.pl/wiadomosci/Bozonarodzeniowe-spotkanie-Stowarzyszenia-Polakow-quotAsterquot,1486.html>
38. <http://wspolnotapolska.org.pl/wiadomosci/Nizyn-Festiwal-Polskiej-Kultury-quotRazem-w-integrujacej-sie-Europiequot,2349.html>
39. http://wspolnotapolska.org.pl/polonia_w_opracowaniach/20.html
40. <http://wspolnota-polska.org.pl/wiadomosci/quotKobieta--tworczyni-dobra-i-milosciquot,90.html>
41. <http://www.certyfikatpolski.pl/pl/>
42. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=471>
43. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=861>
44. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=876>
45. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2860>
46. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=3185>
47. <http://www.dk.com.ua/post.php?id=3109>
48. <http://www.lwow.msz.gov.pl/resource/b4e4f24f-982d-44be-99f3-2a8ead980c55:JCR>
49. <http://www.orpeg.pl/index.php/czytelnia/procedura-zapraszania-nauczycieli-z-polski>
50. <http://www.polska-szkola.pl/mod/forum/discuss.php?d=1349>
51. <http://www.sztetl.org.pl/ru/article/czernihow/5,-/?action=view&page=2>
52. <http://www.unian.ua/society/769847-na-chernigivschini-pomerli-7-sil.html>
53. <http://www.uw.edu.pl/universytet/historia/poczet-rektorow/mikolaj-lawrowski/>
54. http://www.uw.edu.pl/o_uw/historia/1870p.html
55. http://zozpu.zhitomir.net/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=5&Itemid=3&limit=9&limitstart=99&lang=ua
56. <http://www.z-p-u.org/uk/public?start=10>
57. Jekimenko O., *Biało-czerwona wiązanka z Nieżyna*, <http://www.dk.com.ua/post.php?id=1108>
58. Karmolińska-Jagodzińska E., *Komunikacja międzypokoleniowa – rozważania wokół różnic kulturowych*, https://repozytorium.amu.edu.pl/jspui/bitstream/10593/4286/1/studia_eduk_21_s_191-210.pdf
59. *Katalog starodruków - to karta bezpieczeństwa*, „Dziennik Kijowski”, <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2473>
60. Kołodziejczyk W., Polak M., *Jak będzie zmieniać się edukacja? Wyzwania dla polskiej szkoły i ucznia*, www.institutobywatelski.pl

61. Konferencja "Polonistyka Czernihowszczyzny" w Nizynie, <http://wspolnotapolska.org.pl/wiadomosci/Konferencja-quotPolonistyka-Czernihowszczyznyquot-w-Nizynie,1247.html>
62. Kosowski A., *Wieści z Czernihowa. Pamiętaj o swoich przodkach*, „Dziennik Kijowski” <http://www.dk.com.ua/post.php?id=876>
63. Krasnodębska A., *Zagraniczne migracje zarobkowe kobiet z Opolszczyzny na marginesie rozważań nad tożsamością*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 4(40), numer 2 – 2012 na stronie: http://www.kul.pl/files/852/media/RNS/pdf-y/2012/2012_2-_krasnodebska.pdf
64. Krynicki T., *Księżę Roman Sanguszko*, „Tarnowski Kurier Kulturalny”, <http://tarnowskikurierkulturalny.blox.pl/2011/07/Ksiaze-Roman-Sanguszko.html>
65. Mądzik M., *Polskie organizacje niesienia pomocy ofiarom wojny na Wołyniu w latach I wojny światowej*, http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/ucrp/2007_1/112_pdfsam_UP1.pdf
66. *Nie ścichają wielkie brawa!*, „Dziennik Kijowski”, <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2411>
67. *Niezapomniana podróż*, „Dziennik Kijowski”, 2012 artykuł na stronie: <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2068>
68. Nowak R., *Od 14 lat pomagają dzieciom na Kresach*, 2013-11-30, <http://www.isakowicz.pl/index.php?page=news&kid=8&nid=8759>
69. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, <http://omi.org.ua/files/2010-03.pdf>
70. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, <http://omi.org.ua/files/Wiadomosci2009.04.pdf>
71. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, http://www.media.niniwa.org/www.wolontariatmisyjny.pl/docs/Wiadomosci_z_UA_2011.02.pdf
72. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, <http://www.faustyna.cba.pl/201010.pdf>
73. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, <http://www.faustyna.cba.pl/20100708.pdf>
74. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, http://www.media.niniwa.org/www.wolontariatmisyjny.pl/docs/Wiadomosci_z_UA_2012.02.pdf
75. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, http://www.media.niniwa.org/www.wolontariatmisyjny.pl/docs/Wiadomosci_z_UA_2012.07-08.pdf <http://www.faustyna.cba.pl/201010.pdf>
76. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, http://www.media.niniwa.org/www.wolontariatmisyjny.pl/docs/Wiadomosci_z_UA_2011.07-08.pdf
77. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, http://www.media.niniwa.org/www.wolontariatmisyjny.pl/docs/Wiadomosci_z_UA_2011.04.pdf
78. „Oblackie wiadomości z Ukrainy”, <http://omi.org.ua/files/Wiadomosci2009.11.pdf>

79. Olszański A., *Kresy Zachodnie. Miejsce Galicji Wschodniej i Wołynia w państwie ukraińskim*, http://www.osw.waw.pl/sites/default/files/prace_osw_43_net.pdf (wejście: 30.12.2014).
80. OSP Piekiełko z pomocą dla sióstr Nazaretanek z Czernihowa <http://www.sadeczanin.info/wiadomosci,5/osp-piekielko-z-pomoca-dla-siostr-nazaretanek-z-czernihowa,26576,archiwum#.VJvJytKG-rg>
81. Ostatni dzwonek w Nieżynie, „Dziennik Kijowski” <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2964>
82. Płaksina A., *Być mostem między...*, „Dziennik Kijowski”, <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2125>
83. Płaksina A., *Było feerycznie!*, „Dziennik Kijowski”, <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2125>
84. Płaksina A., „Historia powinna służyć celom humanizacji życia”, „Dziennik Kijowski”, <http://www.dk.com.ua/post.php?id=861>
85. Płaksina A., *Ziemia Czernihowska i Nieżyńska od dawna jest już w Europie*, „Dziennik Kijowski”, <http://www.dk.com.ua/post.php?id=2575>
86. *Polski dzień w prastarym Niżynie*, „Dziennik Kijowski” <http://www.dk.com.ua/post.php?id=471>
87. *Przekazali dary dla potrzebujących dzieci*, <http://sacz.in/wydarzenia/news,11928.html>
88. Pyl J., *Poświęcenie domu dla sierot w Czernihowie*, „Misyjne Drogi” 01.06.2012, <http://www.misyjnedrogi.pl/index.php/misje-misjonarz-news-wiadomosci-misyjne/1030-poswiecenie-domu-dla-sierot-w-czernihowie>
89. *Rok 2014 - rokiem Żytomierskiego Obwodowego Związku Polaków na Ukrainie*, „Mozaika Berdyczowska” <http://mozberd.com.ua/?page=article&article=183>
90. *Rozmowa z Ks. Biskupem Nominatem Jackiem Pylem o "Kościele na Ukrainie"*, byłem proboszczem parafii w Niżynie, 2013 r., dostępne na: <http://ide.chrystusowcy.pl/index.php/wywiady/1884-rozmowa-z-ks-biskupem-nominate-jackiem-pylem-o-qkociele-na-ukrainieq>
91. *Sarmatiae Europeae descriptio*, http://pl.wikipedia.org/wiki/Alessandro_Guagnini <http://literat.ug.edu.pl/autors/gornic.htm>
92. *Стародруки з колекції «POLONICA» бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, Друга половина XVIII - початок XIX ст. Каталог*, Випуск 2, Ніжин 2012, http://www.ndu.edu.ua/storage/doc/2013_02_22_po.pdf
93. Tomaszczuk R., *Są tacy jak my. Pomoc Caritas. Młodzi Ukraińcy i Białorusini najciekawsze wakacje w swoim życiu spędzili w Polsce*, „Gość Świdnicki”, <http://gosc.pl/files/old/gosc.pl/zalaczniki/2008/09/21/1222022903/1222022926.pdf>
94. *Ukraina: charytatywna działalność Kościoła*, <http://www.opoka.org.pl/aktualnosci/news.php?id=19469&s=opoka>

95. Uniżycki M., *Sytuacja Kościoła katolickiego na Ukrainie*
http://www.misje franciszkańskie.pl/articles.php?article_id=36
96. Wachowska W., *Wychowanie patriotyczne Polaków na Ukrainie*,
<http://eprints.zu.edu.ua/3212/1/Wachowska.pdf>
97. *Wybrane przejawy aktywności Polaków na Ukrainie Naddnieprzańskiej (III 1917 - IV 1918)*,
http://historycy.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=132:wybrane-przejawy-aktywnosci-spoeczno-kulturalnej-polakow-na-ukrainie-naddnieprzaskiej-w-okresie-rz&catid=42:wiek-xx&Itemid=53
98. Zmitrowicz R., *Ludzie żyjący nadzieją*, „Misyjne drogi”, nr 94 (4/2002)
<http://archiwum.misyjnedrogi.pl/artykuly.php?tresc,252>
99. *II Polski Synod Plenarny (1991-1999)*,
http://www.opoka.org.pl/nauczanie/d_episkopatu/Synod_dokumenty.pdf

Aneks

1. Wzór ankiety do prezesów organizacji polonijnych

ANKIETA DO PREZESÓW ORGANIZACJI POLONIJNYCH

1. Pełna nazwa organizacji polonijnej: :.....
2. Adres:
3. Prezes:
4. Rok założenia organizacji:.....
5. Numer i organ rejestrujący organizację:
6. Ilu członków zrzesza organizacja?
7. Informacje dotyczące liczby i płci członków. Proszę o wypełnienie tabeli.

Liczba członków	Płeć		Razem
	Mężczyzna	Kobieta	
Dzieci i młodzież			
Dorośli w wieku produkcyjnym			
Emeryci, renciści			
Razem:			

8. Od dnia powołania organizacji ile osób otrzymało Kartę Polaka?
9. Czy na terenie działania organizacji mieszka ludność polskiego pochodzenia niezrzeszona w organizacji? Proszę podać szacowaną liczbę według Pana/Pani.
.....
10. Informacje dotyczące wykształcenia. Proszę o uzupełnienie tabeli.

Wykształcenie	Płeć		Razem
	Mężczyzna	Kobieta	
1. Podstawowe			
2. Średnie			
3. Zawodowe			
4. Wyższe			
Razem:			

11. Informacje dotyczące wyznania. Proszę o uzupełnienie tabeli.

Wyznanie	Liczba członków organizacji polonijnej				Razem
	Dzieci i młodzież		Dorośli		
	Płeć		Płeć		
	Mężczyzna	Kobieta	Mężczyzna	Kobieta	
1. Rzymskokatolickie					
2. Greckokatolickie					
3. Prawosławne					
4. Protestantckie					
5. Inne					
.....					
Razem:					

12. Informacje dotyczące nauczania języka polskiego w roku szkolnym 2011/2012

Formy nauczania	Liczba uczniów				Liczba realizowanych godzin dydaktycznych tygodniowo
	Dzieci i młodzież		Dorośli		
	w tym polskiego pochodzenia	Ogółem	w tym polskiego pochodzenia	Ogółem	
1. Język polski jako obowiązkowy język obcy					
2. Fakultety					
3. Szkołka sobotnio-niedzielną					
4. Kursy przygotowujące do studiów w Polsce					
5. Kursy dla dorosłych					
6. Inne					
Razem:					

13. Od którego roku prowadzone jest nauczanie języka polskiego?.....

14. Kto prowadzi nauczanie języka polskiego? (właściwe podkreślić)

- miejscowy nauczyciel
- nauczyciel delegowany z Polski
- inne.....

Uwagi

Data:

Podpis i pieczęć:

2. Wzór ankiety do osób duchownych

ANKIETA DO OSÓB DUCHOWNYCH

1. Nazwa parafii:
2. Adres:
3. Imię i nazwisko proboszcza:
4. Od którego roku istnieje parafia?
5. Czy Ojcowie obsługują inne parafie? (Proszę wymienić jakie).
6. Obsada personalna od początku istnienia parafii. Lata pracy poszczególnych Ojców/ Księży.

Imię i nazwisko duchownego	Lata pracy	Funkcja	Nazwa zgromadzenia

5. Czy parafia współpracuje z polskimi organizacjami/stowarzyszeniami w mieście?
6. Jeżeli tak, proszę podać nazwę/-y
7. Czy Ojcowie biorą udział w życiu kulturalno-oświatowym polskiej diaspory miasta?
8. Proszę napisać na czym polega wspomniana współpraca (np. święta narodowe, kościelne, itp.).
9. Czy parafia prowadzi działalność charytatywną? Proszę napisać jaką?
10. Czy parafia organizuje pielgrzymki i wycieczki do Polski? Proszę napisać, w jakich latach i gdzie?
11. Informacje dotyczące nauczania języka polskiego w roku szkolnym 2012/2013

1. Informacje dotyczące nauczania języka polskiego w roku szkolnym 2012/2013					
Formy nauczania	Liczba uczniów				Liczba realizowanych godzin dydaktycznych tygodniowo
	Dzieci i młodzież		Dorośli		
	W tym polskiego pochodzenia	Ogółem	W tym polskiego pochodzenia	Ogółem	
1. Język polski jako obowiązkowy język obcy					
2. Fakultety					
3. Szkółka sobotnio-niedzielną					
4. Kursy przygotowujące do studiów w Polsce					
5. Kursy dla dorosłych					
6. Inne					
Razem:					

12. Kto prowadzi nauczanie języka polskiego?
- Uwagi

Data:

Podpis: